

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2020.015

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Politikaelméleti Doktori Iskola

Szilvay Gergely

Az azonos neműek házassága: érvek és ellenérvek

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Pócza Kálmán Habil egyetemi docens

A Doktori Iskola vezetője:

Prof. Dr. Mezei Balázs PhD Habil DSc egyetemi tanár

Budapest, 2020.

Tartalom

I. BEVEZETÉS.....	5
I.1. A téma relevanciája és aktualitása.....	5
I.2. A pro és kontra érvek szerkezete.....	6
I.2.1. A pro-érvek szerkezete.....	7
I.2.2. A kontra-érvek szerkezete.....	9
I.3. A dolgozat szerkezete és a szakirodalmi kontextus.....	9
I.3.1. A dolgozat szerkezete.....	10
I.3.2. A szakirodalmi kontextus.....	11
II. ELMÉLETI KONTEXTUS.....	13
II.1. Az azonos neműek házasságának elméleti kontextusa.....	13
II.1.1. A posztmodern kritikája.....	17
II.1.2. Kinsey skálája.....	23
II.1.3. Ciszneműség, transzneműség, nem bináris.....	25
II.1.4. A gender-elmélet.....	26
II.1.5. Nő és férfi: önkényes konstrukciók?.....	27
II.1.6. Rossz testbe születni?.....	29
II.1.7. A gender-elmélet központi tételének kritikája.....	31
II.1.8. Következtetések.....	33
II.2. A hagyomány érvénye.....	36
II.2.1. Mi a hagyomány?.....	36
II.2.2. Az a hagyomány, ami van?.....	38
II.2.3. Minden hagyományt kitaláltak egyszer.....	39
II.2.4. A hagyomány irracionális?.....	40
II.2.5. A hagyomány úgyis változik.....	41
II.2.6. Mi a hagyomány értelme?.....	43
II.2.7. A hagyomány és az azonos neműek házassága.....	45
II.3. A természettörvény és az azonos neműek házassága.....	48
II.3.1. Természettörvény: klasszikus és felvilágosult.....	50
II.3.2. Félreértelmezett „természetesség”.....	52
II.3.3. A homoszexualitás és melegházasság a természettörvény szempontjából.....	53
II.3.4. A nemek komplementaritása.....	56
III. POLITIKAELMÉLETI VONATKOZÁSOK.....	59
III.1. Nem elég, hogy szeretik egymást? A házasság két értelmezése és az állam érdekeltsége.....	59
III.1.1. A házasság átértelmezése.....	59
III.1.2. A házasság klasszikus értelmezése.....	63
III.1.3. A meddőség kérdése.....	66
III.1.4. Miért érdekelt a házasságban az állam?.....	67

III.1.5. A társadalmi realitás és a törvény nevelő ereje.....	69
III.1.6. Következtetések	71
III.2. Az azonos neműek házassága és a semleges állam	72
III.2.1. A semleges állam elképzelése.....	73
III.2.2. A semleges állam kritikája.....	74
III.2.3. Ball és a melegjogok moralitása	78
III.3. Demokratikus-e az azonos neműek házassága?.....	83
III.3.1. Az Egyesült Államok aktivista bírászkodása	84
III.3.2. Kanada és a bíróságok uralma	86
III.3.3. Az azonos neműek házassága, az EU és az ENSZ	87
III.3.4. A demokrácia problémája	89
III.4. Több szabadságot hoz-e az azonos neműek házassága?.....	94
III.4.1. A szabadság korlátozása a diszkriminációellenesség jegyében.....	94
III.4.2. Burkolt diszkrimináció vagy vallásszabadság?	98
III.4.3. Gyűlöletbeszéd?	100
IV. AZ AZONOS NEMŰEK HÁZASSÁGÁNAK EGYÉB ASPEKTUSAI.....	103
IV.1. A házasság történeti formáiról.....	103
IV.1.1. A házasság története Nyugaton	106
IV.1.2. A görög homoszexualitás	108
IV.1.3. Változás és állandóság	110
IV.2. Velezületett-e a homoszexualitás?	111
IV.2.1. LeVay és a „meleg agy”	113
IV.2.2. Ikerkutatások.....	115
IV.2.3. „Meleg gén”?.....	117
IV.2.4. Mi a tudósok összegző álláspontja?.....	118
IV.2.5. Biológiai végzet?	120
IV.2.6. Melegek a „meleg gén” elképzelése ellen	121
IV.3. Megváltoztatható-e a homoszexualitás?.....	124
IV.3.1. Az 1973-as döntés.....	124
IV.3.2. „Melegterápia”.....	129
IV.3.3. Kutatások pro és kontra	132
IV.3.4. Betiltani vagy megtűrni?.....	135
IV.4. A „konzervatív” kifogás: az azonos nemű párok kapcsolat tartósságáról.....	137
IV.5. Csaták az örökbefogadás körül	141
IV.5.1. Komolytalan kutatások?	142
IV.5.2. Mark Regnerus kutatása	143
IV.5.3. Sullins: mégis számít, hogy a biológiai szülők nevelnek-e?	147
IV.5.4. Kell-e apa és anya?.....	148

IV.6. A fajközi házasság tiltásának párhuzama	155
IV.6.1. A „faj” déli protestáns felfogása.....	157
IV.6.2. A katolikus ellenállás.....	158
IV.6.3. Egy korszak vége	161
IV.6.4. Feketék és zsidók az azonos neműek házassága ellen.....	162
IV.6.5. Etnikum és szexuális orientáció.....	163
V. A KERESZTÉNYSÉG ÉS AZ AZONOS NEMŰEK HÁZASSÁGA.....	165
V.1. Érvelhetünk-e vallási alapon?	165
V.1.1. A fideizmus és a természetes teológia	166
V.1.2. Hit és ész	168
V.2. A Biblia és a homoszexualitás	171
V.2.1. Ószövetség	171
V.2.2. Újszövetség	176
V.2.3. A Biblia egésze	180
V.3. A pápa és a szenthagyomány: változhat-e a katolikus egyház tanítása?.....	182
V.3.1. Férfi és nő, test és lélek.....	183
V.3.2. Azonos neműek házassága a középkorban?.....	184
V.3.3. A homoszexualitás az egyház felfogásában.....	186
V.3.4. Elégséges-e a Biblia?	187
V.3.5. A pápai tévedhetetlenségről	190
V.3.6. Több híve lenne-e az egyháznak, ha „nyitna”?.....	193
VI. ÖSSZEGZÉS	194
BIBLIOGRÁFIA	197

I. BEVEZETÉS

Doktori dolgozatomban az azonos neműek házassága előző két évtizedben számos országban bevezetett intézménye melletti érveket mutatom be és elemzem, majd kritizálom azokat és melléjük teszem a lehetséges ellenérveket. Ezen kontra-érveknek sokkal kisebb nemzetközi szakirodalma van, mint a pro-érveknek, és ennyire átfogó munka sem született még ismereteim szerint angol nyelven sem, amely ilyen teljességében mutatná be a kérdéskört. A munka felépítése szerint fejezetenként mutatja be, elemzi és kritizálja az intézmény melletti érveket, bemutatva a lehetséges ellenérveket is. Ilyen szempontból felépítését és gondolatmenetét a pro-érvrendszer határozza meg, hiszen arra adott reakcióról van szó.

Ez jelenti mind a filozófiai, mind a politikai (sőt: politikafilozófiai), a pszichológiai, a szociológiai, történeti, természettudományos, antropológiai és etnográfiai, valamint a vallási vonatkozások vizsgálatát.

Dolgozatom relevanciáját a téma közéleti és tudományos aktualitása adja, tudományos újdonsága pedig teljes körűsége törekvésében és egyes érvelési sajátosságain rejlik. Emellett a téma jelenlegi legteljesebb magyar nyelvű szakirodalmi összefoglalóját is adja. Ahhoz, hogy felmérjük, mindennek mi köze a politikaelmülethez, elég, ha arra gondolunk, milyen implikációi vannak az azonos neműek házassága melletti érvelésnek és az intézmény bevezetésének a demokrácia, a szabadság, az egyenlőség politikaelméletileg fontos kérdésköreire vonatkozóan, vagy hogy fontos szempont a semleges állam elképzelésének alkalmazása eme konkrét kérdésre, vagy ha arra a problémafelvetésre gondolunk, hogy helye lehet-e a vallásnak a politikában.

Gondolatmenetem tehát alapvetően szekuláris, de kitér a vallás kérdéskörére is, és a gyakran hiányolt racionális kritikáját kívánja adni az azonos neműek házassága mellett felhozott érveknek.

I.1. A téma relevanciája és aktualitása

Az azonos neműek házasságának intézményét 2020 február elejéig összesen a világ 29 országában vezették be; elsőként 2001-ben Hollandiában, utoljára 2020 januárjában Észak-Írországon és 2020 májusi életbe lépéssel Costa Ricán.¹ Sok más országban pedig lehetőségük van az azonos nemű pároknak az élettársi kapcsolat valamilyen formájú jogi elismertetésére. A legnagyobb nemzetközi figyelmet és vitát az váltotta ki, amikor az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága legalizáltatta minden tagállamban, szövetségi szinten az intézményt 2015-ben.

¹ Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Kanada, Kolumbia, Costa Rica, Dánia, Ecuador, Finnország, Franciaország, Németország, Izland, Írország, Luxembourg, Málta, Mexikó, Hollandia, Új-Zéland, Norvégia, Portugália, Dél-Afrika, Spanyolország, Svédország, Taivan, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok, Uruguay.

„Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fennmaradásának alapját. Magyarország támogatja a gyermekvállalást. A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza” – szól a 2012. január elsején életbe lépett magyar alaptörvény Alapvetésének L cikkelye.² A családok védelméről szóló, 2011 decemberében elfogadott törvény pedig úgy fogalmaz, hogy a „család a természetes személyek érzelmi és gazdasági közösségét megvalósító olyan kapcsolatrendszer, amelynek alapja egy férfi és egy nő házassága vagy egyenesági rokon kapcsolat, vagy a családbafogadó gyámság”.³

Ezek a megfogalmazások azonnal támadás célpontjává váltak. A Szuverén.hu véleményportálon a kormány felfogását „szélsőségesen konzervatív”-nak nevezték a szerzők, hozzátéve, hogy a törvényi definíció egy „társadalmi realitásoktól elszakadt, széles körben elterjedt és elfogadott családformákat kirekesztő” megfogalmazás, amely szerintük „minden kétséget kizáróan ellentétes az Emberi Jogok Európai Egyezményével”, így „Magyarország éveket, ha nem egy egész évtizedet, ugrott vissza az európai jogfejlődésben”.⁴

E szemlélet szerint a jogfejlődést azok az országok képviselik, amelyekben a házasság két ember között létrejövő egység, függetlenül attól, hogy külön- vagy azonos nemű párról beszélünk.

A vallások és a keresztény felekezetek nem vélekednek egységesen a kérdéstről, a buddhizmusnak és a hinduizmusnak nincs egyértelmű álláspontja a meglegházasságról; az iszlám, az ortodox zsidó vallás, s a konzervatív protestáns felekezetek (például az amerikai dél baptistái), valamint a katolikus egyház ellenzi (illetve nem tartja lehetségesnek); számos protestáns felekezet (presbiteriánusok) és egyes zsidó irányzatok pedig elfogadják.⁵

Mindezzel együtt nem csitulnak az azonos neműek házasságának elképzeléséről szóló viták, melyek magukkal vonzzák a részkérdésekről szóló vitákat is.⁶

I.2. A pro és kontra érvek szerkezete

A meglegházasság modernkori gondolata a 19. századig nyúlik vissza. Karl-Heinrich Ulrichs jogkutató, aki maga is a férfiakhoz vonzódott, 1864-től 1879-ig írt esszéket a homoszexualitással kapcsolatban, amelyet ő maga uranizmusnak nevezett (a homoszexuális személyeket pedig urningnak). Ezekben az esszéekben Ulrichs nem csak a homoszexualitás természetessége mellett, valamint a homoszexuális cselekedetek törvényi büntetése ellen érvelt, hanem javasolta az azonos neműek közti házasság bevezetését.⁷ A homoszexualitás és

² Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Url: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV.

³ 2011. évi CCXI. törvény - a családok védelméről. Url: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100211.TV.

⁴ Polgári-Dombos 2013.

⁵ Pew Research Center 2015d.

⁶ Gondoljunk csak a reparatív vagy reintegratív terápiáról („melegterápia”) szóló, 2019-en végighúzódo vitára, mely a köztévé egy januári adásával kezdődött.

⁷ Az esszék összefoglalóan Forschungen über das Räthsel der mann-männlichen Liebe – azaz Kutatások a férfiak közti szerelem rejtélyéről címmel jelentek meg.

heteroszexualitás kifejezéseket a bécsi születésű, ám Budapesten elhunyt magyar író, Kertbeny Károly (Karl-Maria Kertbeny) alkotta meg 1869-ben⁸. A homoszexuális és heteroszexuális kifejezéseket ezután átvette Richard von Kraft-Ebing német-osztrák pszichiáter 1886-os, *Psychopathia sexualis* című művében, amelynek kapcsán elterjedt a használatuk.

Karl-Heinrich Ulrichs elgondolása másfél évszázad múlva kezdett valóra válni. Számos országban csak a hatvanas éveket követően dekriminalizálták a homoszexuális cselekedeteket (a Föld számos pontján a Brit Birodalom által meghonosított angol törvények kezdték el büntetni azokat), ezután többnyire a homoszexuális aktus legalitásának alsó korhatárát igyekeztek a heteroszexuális aktus törvényességének korhatárához igazítani, majd az azonos neműek házasságának bevezetését megelőző években-évtizedben vezették be a különeműek, majd az azonos neműek nem házastársi szintű kapcsolatainak jogi elismerését, azaz az élettársi kapcsolat valamilyen formáját. Mindez együttjárt a különféle öröklési, örökbefogadási jogokért való fellépéssel, valamint olyan, témánk szempontjából kisebb jelentőségű lehetőségekért való kiállással, mint a véradás és a katonai szolgálat. A melegmozgalom a XX. század második felében is sokáig inkább úgy tekintett a házasság intézményére, mint ami nem éppen a felszabadulást szolgálja, tehát nem is mindig igyekezett „megszerezni” magának.⁹

1.2.1. A pro-érvek szerkezete

Az azonos neműek házassága, miután egyáltalán komoly ötletként felmerült, majd később elkezdték bevezetni a Föld országaiban, mind a közéleti, mind a politikafilozófiai és morálfilozófiai viták középpontjába került. Ehhez járulnak még az azonos neműek házasságának tágabb gondolati háttérét nyújtó, úgynevezett „gender-elméletről” szóló társadalomtudományos, etikai, politikaelméleti és közéleti viták mind nemzetközileg, mind hazánkban.

Az önmagában is többféle megközelítést magába foglaló melegjogi mozgalom érvelése szerint az azonos neműek házassága bevezetésekor részben a vallásos meggyőződés, részben pedig a hagyományok, valamint a patriarchátus és az úgynevezett „heteronormatív” szemlélet elnyomása alóli felszabadításról van szó az egyenlőség és szabadság nevében. Az azonos neműek házasságának bevezetése tehát a kirekesztés elleni, valamint a tolerancia, az elfogadás és a személyiség kibontakoztatása melletti harc.

A ma fősodratú érvrendszer gondolati háttérét részben a felvilágosodás és az ebben gyökerező emberi jogi szemlélet, részben a felvilágosodással is vitatkozó posztmodern (azon belül különösen is a feminizmus, a „gender-elmélet”, a posztstrukturalizmus, a dekonstrukcionizmus és a queer-elmélet) adja. Az azonos neműek

⁸ Két vonatkozó esszéje: A porosz büntető törvénykönyv 143-as paragrafusa és ennek 152-es paragrafusként való fenntartása az Észak-Német Államszövetség büntetőtörvénykönyv tervezetében; A porosz büntető törvénykönyv 143-as paragrafusa által okozott társadalmi kár.

⁹ Pierceson 2005, 105.

házasságának intézménye ebben a keretrendszerben az egyenlőség, a demokrácia és a szabadság kiterjesztéseként tételeződik és értelmeződik.

Az azonos neműek házasságának pártolói rendszerint úgy állítják be a homoszexualitást, mint ami genetikusan eredetű, hangsúlyozva a beállítódás megváltoztathatatlanosságát, hogy ezzel is aláhúzzák: homoszexuálisnak lenni olyan állapot, amiről nem tehet senki – mivel pedig nem tehet róla senki, ezért erkölcstelen megtiltani, hogy a vonzódásának megfelelő nemű személlyel köthesse össze az életét hivatalosan is elfogadott, a heteroszexuális párokéval azonos módon elismert kapcsolatban.

Az azonos neműek házassága mellett érvelők igyekeznek relativizálni a házasság „hagyományos”, férfi-női kapcsolatként felfogott nézetét, mondván: a hagyományok változnak, a házasság intézménye is időben rengeteg változást mutat, ezért ma is legitimek a változtatások – nem létezik történelmen és kultúrákon végigvonuló házasságmodell, amelyet tartóssága és maradandósága miatt állandónak és hagyományosnak mutathatnánk be, ebből kifolyólag azon változtatni ma is legitim.

Az azonos neműek házasságának bevezetése mellett szokás felhozni a görög társadalomban homofíliáját; ellenzését párhuzamba szokás állítani a második világháború előtti, zsidók és nem zsidók közti házasságot tiltó törvényekkel és a Egyesült Államok főleg a feketék és fehérek közti házasságot tiltó faji törvényeivel vagy az egykori dél-afrikai apartheid-rendszerrel; a melegjogi mozgalmat így a feketék polgárjogi harcához szokás hasonlítani.

Ennek egyik mind szimbolikus, mind gyakorlati szempontból fontos sarokköve az örökbefogadás lehetőségéért való küzdelem: A feminizmus és a „gender-elmélet” segítségével megkérdőjelezzük a biológiai apa és anya szükségességét, illetve a biológiai nemtől nem független nemi szerepek fontos szerepét a gyermeknevelés folyamán.

A házasság ezen felfogás szerint pusztán érzelmi vonzódáson alapszik, és nem is kell, hogy tovább tartson, mint ahogy ez elmúlik. Az azonos neműek házassága pártolói szerint a házasság felek gyermeknemzési képessége nem feltétele, nem konstitutív eleme a házasságnak, ugyanis ez esetben a meddő házaspárok házasságát sem szabadna elismerni. A boldogsághoz viszont a homoszexuálisoknak is joguk van, így joguk van gyereket vállalni, ha máshogy nem, örökbefogadással. A reprodukciót, gyermekvállalást, mint a házasság konstitutív elemét azzal igyekeznek semlegesíteni, hogy arra hivatkoznak: vannak meddő különnemű házaspárok, illetve olyanok is, akik eleve nem szeretnék gyermeket vállalni. Így a meddőség témája is az érvrendszerbe illeszkedik.

Az intézmény pártolói úgy állítják be az azonos neműek házasságának intézményét, mint a felvilágosult, racionálisan gondolkodó, toleráns ember számára az egyetlen, szükségszerűen elfogadható nézetet; szerintük az ezzel ellentétes nézet a racionálisan igazolhatatlan vallási meggyőződés kategóriájába tartozik, amit tilos ráerőltetni másokra; hisz mindenki éljen úgy, ahogy szeretne. A vallási tanításokra és a hagyományra való hivatkozás irracionális, ezért elfogadhatatlan.

Az azonos neműek házasságát kritizálókról és ellenzőkről úgy szokás vélekedni, hogy azok homofób, intoleráns, felvilágosulatlan személyek. A homofóbia, ami „az azonosstól való félelmet” jelenti szó szerint, eredetileg a melegektől való megmagyarázhatatlan félelmet és a homoszexuálisok utálatát jelentette, ma már viszont az LMBTQI-mozgalom bármiféle kritizálását – például az azonos neműek házassága ellenzését – is magában foglalja. Aki pedig homofób – vélekedik a vulgáropszichológia – az saját látens homoszexualitásával nem akar szembenézni.¹⁰ Az azonos neműek házassága pártolói felteszik a kérdést: miért zavarja a heteroszexuálisokat, ha a melegek is összeházasodhatnak egymással? Jobb nekik attól, hogy ez nem lehetséges? Miért akarják ráerőltetni „saját nézeteiket” másokra? És miért akarják „betiltani” az azonos neműek házasságát?

I.2.2. A kontra-érvek szerkezete

Ez a dolgozat annyira vállalkozik, hogy kritizálja a fenti érvrendszert a természetes ész alapján, vallásos és hagyományra hivatkozó érvek nélkül, majd igazolja a hagyományt és a vallási érvelés is.

A „jogfejlődési tendenciákra” való hivatkozás minimum kétélű lépés a melegmozgalom részéről: önmagában egy kurrens jogalkotási divat nem igazol semmit, s felidézhetünk a történelemből olyan, baljós állam- és jogfejlődési tendenciákat is, mint a huszadik század első felének eugenikai divatja vagy a militarizálódó társadalomszervezési tendenciák a húszas-harmincas években; amelyek akkor a progressziót és a modernséget képviselték, „trendiek” voltak.¹¹

Lesznek, akik úgy vélekednek: a melegházasság ellenzésének szisztematikus, ésszerű kifejtése nemes egyszerűséggel a homofóbia racionalizációja. Ezzel azonban a kör bezárult: ha nincs a melegházasság ellenzőinek racionális érve, az a baj, ha van, akkor meg az, ekkor ugyanis csak racionalizálnak. Joggal vethető fel ezen kritika ellen, hogy ilyen alapon a melegjogi küzdelmek is pusztán önös érdekek racionalizációjára és érvényre juttatására épülnek. A homofóbia racionalizációjára vonatkozó felvetésre nem lehet és nem kell válaszolni, elég ha a szabad vitáktól való elzárkózásnak tekintjük.

Ez a munka a fenti a felvetésekre, megállapításokra, kérdésekre kíván válaszolni a természetes, józan ész alapján; majd arra is rámutat, hogy a hagyomány és a vallás érvényes hivatkozási alapok.

I.3. A dolgozat szerkezete és a szakirodalmi kontextus

¹⁰ Lásd pl.: Fone 2001. Jordan 2000.

¹¹ Goldberg 2012.

I.3.1. A dolgozat szerkezete

A dolgozat négy részre tagolódik. Az első (számozásban a második) az azonos neműek házassága elképzelésének illetve kritikájának elméleti kontextusát be három fejezetben. Az elsőben felvázolom, hogy milyen modern és posztmodern gondolatiság jellemző a melegmozgalomra és annak kritikáját adom, javasolva a descartes-i ismeretelméleti szakadék betemetését, a causa finis-elvhez való ragaszkodást és a test és lélek egységének hangsúlyozását. A második fejezetben a hagyomány alapján való érvelés igazolhatóságát védelmezem meg, majd a harmadikban azt vizsgálom, a hagyománypártiság kibékíthető-e az egyetemes igényű természettörvénnyel, a melegházasság ellenzői ugyanis gyakran hivatkoznak e két fogalomra. S végül eloszlatva a hagyomány és természettörvény körüli félreértéseket, vázoló, hogy ezek alapján miért nem lehetséges pártolni a melegházasságot.

A második (számozásban a harmadik) rész a politikaelméleti aspektusokat tárgyalja. Elsőként felteszem a kérdést, hogy tényleg elég-e, ha két ember szereti egymást, vagy van a házasságnak egyéb fogalmi eleme is; bemutatom, hogy ha pusztán a szeretettel határozzuk meg a házasságot, akkor értelmetlen módon kitágítjuk és megsemmisítjük a házasság fogalmának jelentését. Emellett vázoló, miért és mi módon érdekelt az állam a házasság elismerésében és szabályozásában.

Megvizsgálom, hogy jogos-e a semleges államra való hivatkozás a melegházasság pártolói részéről; felteszem a kérdést, hogy demokratikus-e a melegházasság; és bemutatom, hogy az intézmény egyáltalán nem feltétlen jár együtt a szabadság növekedésével.

A harmadik (számozásban negyedik) rész a melegházasság melletti egyéb érveket veszi górcső alá. Felvázoló a házasság történetét, teszek egy kitérőt a görög homofília irányába. Felteszem a kérdést, hogy valóban veleszületett-e a homoszexualitás, majd bemutatom a homoszexualitás levételének történetét a mentális zavarok listájáról, ami inkább volt politikai indíttatású, mintsem tudományosan megalapozott lépés; arra is keresem a választ, hogy tényleg megváltoztathatatlan-e a homoszexualitás. Kitérek arra, hogy a tartós kapcsolatokat igénylése magával vonja-e az azonos neműek házasságának támogatását. Bemutatom az örökbefogadás kérdése körüli csatákat, és foglalkozom azzal, tényleg szüksége van-e a gyermeknek anyára és apára. Végül azt vizsgálom, párhuzamba állítható a melegházasság ellenzése a zsidók és nem zsidók, illetve fehérek és feketék közti házasságot tiltó, egykori törvényekkel; válaszom nemleges lesz.

Az utolsó, negyedik (számozásban ötödik) részben a vallási érvelés lehetőségét ismertetem. Állításom szerint a kereszténység igazolása nem lehetetlen racionális alapon. Mivel korunkban a Biblia hagyományos értelmezését erős kritikák érik, górcső alá veszem a „melegteológiát”, arra a következtetésre jutva, hogy a Biblia ilyen magyarázata erőltetett próbálkozás. Végül arra keresem a választ, miért ellenzi a melegházasságot a katolikus egyház, és lehetséges-e, hogy a pápa megváltoztassa eme két évezredes intézmény álláspontját; válaszom nemleges lesz.

Egy fogalomhasználati megjegyzés: sokak számára az „azonos neműek házassága” pontosabb kifejezés, mint a köznyelviesebb – és pongyolább – „melegházasság”. Pusztán a némileg változatosabb szóhasználat kedvéért szerepeltetem mindkettőt a szövegben.

I.3.2. A szakirodalmi kontextus

Az azonos neműek házasságáról átfogóan szóló munkák túlnyomó többsége – akárcsak a részaspektusokról szóló monográfiák és tanulmányok, kutatások is – az Egyesült Államokban született meg, így a vonatkozó szakirodalom erősen Amerika-központú, de mindenképp angolszász. Ez azt is eredményezi, hogy a szerzőket erősen jellemzi az amerikai szemlélet és Amerika-specifikus problémák jelennek meg a szakmunkákban, például a küzdelem az intézmény bevezetéséért,¹² vagy rendszeres az azonos neműek házasságának vizsgálata az amerikai alkotmányhoz való viszonyában.¹³ A világ többi tájára vonatkozó irodalom is jellemzően amerikai szerzők tollából kerül ki (például Latin-Amerika, India, stb.)¹⁴ Mind pro, mind kontra rengeteg ismeretterjesztő vagy brossúra-szerű apologetikus kötet¹⁵ van forgalomban a tudományosak mellett.

Ezzel együtt úgyszintén kijelenthető, hogy a vonatkozó munkák túlnyomó többsége – tükrözve azt, hogy a téma mikor volt központjában a közéleti-politikai diskurzusoknak – az ezredforduló utáni másfél évtizedben született mind pro, mind kontra. Több vitakötet született, amelyben az azonos neműek házasságát pártolók és ellenzők ütköztették érveiket.¹⁶ A pártolói oldalon jellemző az emberi jogi megközelítés, a kirekesztés és elnyomás elleni küzdelem hangsúlyozása és a mentális problémák kiemelése.¹⁷ Az azonos neműek házasságának intézménye mellett érvelő átfogó kötetek tehát liberális-modern vagy posztmodern megközelítést alkalmaznak, ritka azonban közöttük a mélyre hatoló filozófiai elemző munka, ezeket a jogi-pszichológiai-kulturális-mentális-szociológiai aspektusok dominálják.¹⁸ Rengeteg policy-megközelítésű munka van, melyek például az amerikai tagállamok közti szabályozásbeli különbségek áthidalását, a demokrácia kérdését vagy hasonló problémákat taglalnak.¹⁹

A házasság férfi-női szövetségként való értelmezését védelmező, az azonos neműek házasságának ötletét kritizáló irodalom egy része vallásos, keresztény (tehát teológiai) kiindulópontú²⁰ (van ugyanakkor keresztény alapon a melegházasság mellett érvelő része is²¹) másik csoportja azonban természetes észre alapozó érvelést alkalmaz²². Itt is jellemző a jogi érvelés, főleg az amerikai alkotmány originalista értelmezésére alapozva. Ez

¹² Pinello 2006.

¹³ Gerstmann 2008.

¹⁴ Pierceson 2010. Vanita 2005.

¹⁵ Pl.: Turek 2011.

¹⁶ Rimmelman-Wilcox 2007. Corvino-Gallagher 2012.

¹⁷ Lee 2010. Newton 2010. Gill 2012. Paul 2018.

¹⁸ Hull 2006.

¹⁹ Feit 2011. Hume 2013. Szumski-Karson 2013. Whitehead 2012.

²⁰ Kennedy-Newcombe 2008.

²¹ Pl.: Wilson 2014.

²² Girgis-Anderson-George 2012. Lee-George 2014.

az irodalom reflektál ugyan a szociológiai-mentális-kulturális aspektusokra, de hangsúlya inkább a filozófiai érvelésen van, mégpedig az ember antropológiájának természetjogi megközelítésén.²³ Emellett több munka született a vallásszabadság kérdéséről is.²⁴ Érdekes mód a tradicionalista érvelés kevésbé jellemző,²⁵ aminek oka lehet az is, hogy az Egyesült Államok eleve természetjogi alapítású ország. Az azonos neműek házasságának létezik igen komoly feminista²⁶ és LMBTQ-megközelítésű kritikája is.²⁷

Jelen munka szakirodalma tehát mind az egészet, mind a részaspektusokat tekintve a fentiekből kifolyólag erősen amerikai orientációjú lesz, ugyanakkor részünkről nem a jogi aspektusokra és nem a lokális sajátosságokra helyezzük a hangsúlyt. A jog az, ami szinte teljesen kimarad munkánkból, mivel azt egy etikai felfogás következményének tartjuk. A jelen munka tehát legközelebb a természetjogra alapozó, antropológiát középpontba állító munkákhoz áll a legközelebb, ugyanakkor azokkal ellentétben kitér mind a hagyományra, mind a keresztény vallási (teológiai) érvelés lehetőségére is, és hangsúlyosan tárgyalja a többi aspektust is. Emellett az LMBTQ-mozgalom kortárs, főáramú háttérfilozófiáját adó posztmodern szemléletet is megkritizálja, hogy ismeretelméletileg megalapozza a természetjogi szemléletet, s egyáltalán bizonyítsa az érvelés lehetőségét. Így jelen munka ismereteim szerint a témában a legátfogóbb, egyben saját szemléletére reagálva ez a munka „indít” a legmesszebből, minthogy akár a pro, akár a kontra munkák jellemzően nem szoktak figyelmet fordítani arra, hogy a „rivális” filozófiai szemléletet kritikával illessék.

²³ Girgis-Anderson-George 2012. Lee-George 2014.

²⁴ Laycock 2008. Corvino-Anderson-Girgis 2017.

²⁵ Példa persze akad rá: Harris 2005. (Ez ugyanakkor „pusztán” folyóirat-tanulmány, nem könyvnyi terjedelmű.)

²⁶ Barker 2012.

²⁷ Bernstein-Taylor 2013.

II. ELMÉLETI KONTEXTUS

II.1. Az azonos neműek házasságának elméleti kontextusa

Mielőtt belefogunk az azonos neműek házassága kérdéskörének tárgyalásába, fel kell vázolnunk azt a gondolati közeget, amelyek a kortárs melegjogi küzdelmek hátterét adják, s amelyeknek csak egy részaspektusa a melegházasság kérdésköre. Az alábbi fejezetben tehát bemutatom, hogy az azonos neműek házasságának elképzelése mögött egyrészt a felvilágosodás, másrészt a felvilágosodással szembeforduló, ám annak radikális továbbviteleként is értelmezhető posztmodern gondolatkör²⁸ áll, s nem idegen tőle a marxizmus sem. A melegjogi mozgalom ugyanis sokat köszönhet a minderre építő feminizmusnak, amelynek a korunkban sokat emlegetett „gender-elmélet”-et köszönhetjük (a terminusról, illetve az ilyen elméletek létéről, mint be fogom mutatni, viták folynak). Ez kérdőjelezte meg ugyanis részint a felvilágosult liberalizmusra, részint a marxizmusra és részint a posztmodernre építve a biológiai nem, a nemi szerepek és a nemi irányultságok addig többé-kevésbé megkérdőjelezetlen egységét, mely segítségére volt az azonos neműek házasságáért küzdő melegjogi mozgalomnak is, és máig gondolati hátterét adja.

Eme fejezetben tehát röviden vázolom a felvilágosodás, a marxizmus és a posztmodern irányzatok alkotta gondolati hátteret, magyarul bemutatom a „premodern-modern-posztmodern” problematikát. Majd ebbe helyezve értelmezem a feminizmus és a gender-elmélet alapvető állításait, hogy egyben a posztmodern és a gender-elmélet kritikáját adjam. Ez azt jelenti, hogy kritizálni fogom a posztmodernnek a világ megismerhetősége iránti radikális szkepszisét, a *causa finis* kiiktatását, valamint a test és a lélek/személyiség radikális szétválasztását, melyet a gender-elmélet központi tételeként mutatok be.

Érdemes talán abból kiindulni, miként látja e feminista-melegjogi felfogás az ember hagyományos felfogását: eszerint a nyugati civilizáció keresztény évszázadai alatt az ember nemi irányultsága, valamint társadalmi neme, nemi szerepei a veleszületett, biológiai nemének következménye volt, ezen aspektusok adott módon együtt jártak, amit erősített a közfelfogás is, hiszen ez számított normatívnak, az ettől eltérők pedig deviánsnak. Mindez annyit tesz: magától értetődő volt a heteroszexualitás (ez a „heteronormatív”-ként megbélyegzett szemlélet), s magától értetődő volt, hogy a nők és férfiak női és férfi mivoltukból fakadó társadalmi szerepeket vállalnak fel, például a férfi dolgozik, a nő anya lesz, a férfi fúr-farag, a nő mosogat, és így tovább.

²⁸ Lásd erről: Nyirkos: 2019.

Mindez pedig a kozmosz (görögök) és Isten (kereszténység) rendje volt: adott, az emberen kívül álló, nem tőlünk függő, magától értetődő valóság. Ugyanakkor a különféle társadalmakban rendkívül eltérő normák és szokásrendszerek figyelhetők meg – például a házasság felfogása is sokféleséget mutat. Mindez nem új felismerés: Hérodotosz szerint mindenki a saját szokásait tartja a legjobbnak, „hiszen a legjobban azt szeretjük, amit megszoktunk”.²⁹

Az igazsággal, erkölccsel, objektivitással, valamint a nemi identitással kapcsolatos kortárs vitáink azonban az európai felvilágosodásban és az ahhoz való viszonyulásban gyökereznek. Az univerzális racionalitás mellett érvelt René Descartes és Immanuel Kant.³⁰ Jean-Jacques Rousseau volt ugyanakkor a prófétája a felvilágosodás antropológiai fordulatainak.³¹ Rousseau-t a francia forradalom jakobinus terrorja próbálta átültetni a gyakorlatba, az általuk kitaposott úton Karl Marx a következő jelentős állomás, a kommunisták pedig egyértelműen a jakobinusok örökösének tartották magukat.³²

A felvilágosodással szemben – kissé talán leegyszerűsítve – kétféle reakció született meg: azzal egyidőben egy premodernitást védelmező, és a huszadik század folyamán egy posztmodern.

A felvilágosodással és az ellen-felvilágosodással is szemben álló Marx valamint szerzőtársa, Friedrich Engels az 1848-ban megjelent *Kommunista Kiáltvány* elején leszögezik: „minden eddig társadalom története osztályharcok története. Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben állnak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak...”³³ Ezt az álláspontot Lenin is visszhangozta: „a rabszolgaság, a feudalizmus és a kapitalizmus ebből a szempontból azonos. A kizsákmányolásnak csak a formája változik meg: a kizsákmányolás megmarad.”³⁴ A *Kommunista kiáltvány* szerint „valamely kor uralkodó eszméi mindenkor csak az uralkodó osztály eszméi voltak”.³⁵ A kommunizmus atyái más munkájukban is leszögezik, hogy „az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az osztály, amely a társadalom uralkodó anyagi hatalma, az egyszersmind uralkodó szellemi hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit a kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik.”³⁶ Emellett „az eszméknek, képzeteknek, a tudatnak a termelése először is közvetlenül bele van szőve az emberek anyagi tevékenységébe és anyagi érintkezésébe, a valóságos élet nyelvébe”.³⁷

A kommunistáknak már akkor a szemére vetették, hogy el akarják törölni a családot. Marxék azzal válaszoltak: a „burzsoá” családot valóban el akarják törölni, a gyermekeket pedig nyilvánosan és ingyenesen

²⁹ Hérodotosz 2007. 209.

³⁰ A felvilágosodásról összefoglalóan lásd: Cassirer 2007.

³¹ Lásd pl.: Rousseau 1972.; Rousseau 1978. 59-200.

³² Lásd: Furet 2006.; a Rousseau–jakobinusok–Marx–tengelyről különösen: 66-68.; Furet 1994.

³³ Marx–Engels 1998. 77.

³⁴ Marx–Engels–Lenin 1974. 65.

³⁵ Marx–Engels 1998. 96.

³⁶ Marx–Engels 1973. 66.

³⁷ Uo. 27.

kívánták nevelni.³⁸ Engels egyenesen kijelentette, hogy a kommunizmusban megszűnik a házasság két alapja: a nő férfitől való és a gyermek szülőkötől való függése.³⁹

A feminista szerzők gyakran idézik Marx és Engels műveit, különösen kedvencük utóbbtól *A család, magántulajdon és az állam eredete* című munka.⁴⁰ A feminista Shulamith Firestone a 25 éves korában, 1970-ben megjelent munkájában, *A szex dialektikájában* Engelst parafrázálva a „szexuális osztályok” eltörlését irányozza elő és a pánszexualitást élteti, amely túllép a hetero-, homo-, és –biszexualitás kategóriáin.⁴¹

Az egyetemesség tanát tovább erodálták a kulturális antropológia eredményei. A huszadik századi nacionalista, fasiszta, náci diktatúrák miatt a nemzetek, kultúrák egyediségének fent említett teoretikusai, a régi hagyományok védelmezői a nacionalizmus veszélyes előhírnökeinek tűntek fel, de már maga az igazság igénye is a totalitárius elnyomás rémét idézte, így a személyes meggyőződésekkel szembeni tolerancia tana lett a meghatározó. Mindezek az emberi gonoszságról szerzett intenzív tapasztalatok ugyanakkor az ész és a tudomány mindenhatóságába, valamint a haladásba vetett, felvilágosult hit erodálódását is magukkal hozták.

S végül ott van a Friedrich Nietzsche és Ferdinand de Saussure nézeteiből is táplálkozó posztmodern, melyet befolyásoltak Antonio Gramsci nézetei a történelem által konstruált emberi természetről és az objektivitásról, mint a hatalom cseléről,⁴² és valójában Jean-François Lyotard elnyomó nagy és elfogadható kis narratívákról szóló elméletével született meg.⁴³ Ehhez járult hozzá Michel Foucault hatalomfelfogása,⁴⁴ a strukturalizmus nyelvfelfogása,⁴⁵ a nyelvi fordulat, az „archimédészi pont” tagadása, a kultúra- nyelv- és kontextusfüggés hangsúlyozása.

A posztmodern fantasztikus világában fellelhető megközelítések, „kritikai elméletek”⁴⁶ számára semmi sem biztos a világban, csak a „kontextusfüggés” és az úgynevezett „hatalmi struktúrák”.⁴⁷ A posztmodern szerint a legitimitás alapja „egy átláthatatlan hatalmi szövetség, amely a maga elrejtésére, elfedésére fejlesztette ki a formális objektivitást”.⁴⁸ A saját kultúránk (esetünkben a nyugati) szemléletmódja helyesnek tartása: etnocentrizmus; terjesztésének kísérlete: imperializmus.

³⁸ Uo. 94-98.

³⁹ Marx–Engels–Lenin 1974. 110.

⁴⁰ Engels 1970.

⁴¹ Firestone: 1972. 8-12.

⁴² Uo. 35-36.

⁴³ Lyotard 1993.7-145.

Lásd róla: Baghramian: 2004. 85.

⁴⁴ Foucault 1999 91-96.

⁴⁵ Malpas-Wake 2006. 3-13.

⁴⁶ Például strukturalizmus, posztstrukturalizmus, marxizmus, perspektivizmus, dekonstrukció, posztkolonializmus, narratológia, pszichoanalitikus kritika, a feminizmus számos irányzata, a gender- és queer-elmélet.

⁴⁷ Lásd mindezekről: Malpas-Wake: 2006. A kötetben szinte minden fejezet azzal kezdődik, hogy az abban tárgyalt elmélet, megközelítés kiindulópontja a kontextusfüggés, és a hatalmi struktúrákat vizsgálja. A posztmodernről általában és számos általam említett megközelítésmódról magyarul lásd többek között: Bókay 2006. 165-292. A „gender-elmélet”-ről magyarul nem áll rendelkezésre igazán jó irodalom, ellenzői tollából kiadtak pár vitatható színvonalú munkát: Klenk 2009.; Kuby 2008.; Kuby 2013.

⁴⁸ Bókay 2006. 172.

Mindezek nézetek elegyéből állt össze az az álláspont, ami szerint a nyugati civilizáció és gondolkodás maga is egy totalizáló, elnyomó „nagy elbeszélés”; az objektivitás, realizmus, logika és a metafizikai látásmód, miszerint a nyelv fogalmainkat tükrözi, nem pedig létrehozza azokat: hatalmi csel, mégpedig a hatalmi pozícióban lévő, legtöbb privilégiummal rendelkező nyugati, fehér, heteroszexuális férfi hatalmi csele. A világról, valóságról, igazságról való gondolkodás helyébe a nyelvről való gondolkodás lépett.

A posztmodern egyben „tagadja a self, a személy-én és a stabil személyes identitás lehetőségét”, amit „metanarratív utókonstrukciónak” minősít.⁴⁹ Mindebből az következik a gender-elmélet szerint, hogy a nemi szerepekre és a szexualitásra vonatkozó normák, felfogások mindig tükrözik az adott társadalom hatalmi struktúráit, ugyanakkor „biológiai adottságaink és testi működésünk nem rendelkezik eleve jelentéssel, hanem a normarendszerek és társadalmak értelmezik és írják elő.”⁵⁰ Ilyen társadalmilag, nyelvileg konstruált, hatalmi struktúrákat tükröző, elnyomó normarendszer a „heteroszexuális mátrix” avagy „heteronormatív szemlélet” is, ami kirekesztő a melegekkel, leszbikusokkal, biszexuálisokkal, transzszexuálisokkal és más nem heteroszexuálisokkal szemben.

Simone de Beauvoir híres megállapítása szerint „az ember nem nőnek születik, hanem azzá válik. Az embernőstényt – úgy, ahogy a társadalomban megjelenik – nem határozza meg önmagában sem biológiai, sem pszichikai, sem gazdasági végzete; az emberiség egész múltja és jelene alakította azzá, aki: közbülső lényé a férfi és a ’nőies’-nek mondott eunuch között.”⁵¹ Ez a mondat volt a „genderről”, a nemi szerepekről és a nemi identitásról való gondolkodás fő kiindulópontja, ha tetszik, ez a mozzanat a „gender-elmélet” megalapítása. Nehéz volna persze tagadni, hogy a nő nem nőnek, a férfi nem férfinak születik, hanem kislánynak és kisfiúnak; kérdés, amire majd alább igyekezünk válaszolni, hogy nem *kell-e* nekik nővé és férfivé válni.

A fent összefoglalt gondolkodásnak a célja tehát már nem pusztán a politikai hatalom alóli felszabadítás, hanem – írja Roger Scruton – a „struktúrák” alól való felszabadításé, ahol a struktúrák azok az intézményeket, szokásokat és konvenciókat jelentik, amelyek a nyugati társadalom alapvető normái és értékei rendszerét alkotják. A felszabadítás sosem érhet véget, mivel „mindig feltűnik egy új áldozat a látóhatáron.”⁵²

Carlos A. Ball professzor, melegjogi aktivista a melegjogok moralitása mellett érvelő munkájában megkülönböztet lágy, mérsékelt és szigorú konstrukcionalistákat.⁵³ A lágy konstrukcionalisták szerint a szexuális irányultságunk veleszületett, de ezek kifejezését az adott társadalom kulturális normától függően máshogy és máshogy fejezzük ki, s a szexualitással kapcsolatos cselekedeteink fajtái és jelentései is eszerint változnak. A mérsékelt konstrukcionalisták szerint már maga az azonos- és különeműség fogalma is társadalmi konstrukció, azaz társadalmi konstrukció a nő és a férfi, valamint a heteroszexuális és a

⁴⁹ Uo. 173.

⁵⁰ Malpas-Wake 2006. 106.

⁵¹ Beauvoir 1969. 197.

⁵² Scruton 2015. 3.

⁵³ Ball 2002. loc. 388-410. A mérsékelt konstrukcionizmust elfogadja, a radikálisat kritizálja: Collin 1997.

homoszexuális fogalma. Ide tartozik az egyébként homoszexuális, AIDS-ben elhunyt Foucault munkássága nyomán széles körben elterjedt nézet, hogy mivel a homoszexualitás fogalma 19. századi szülemény, ezért korábban nem is létezhetett homoszexualitás, mint olyan. A mérsékelt konstrukcionista szerint a társadalom határozza meg a szexuális vágy irányát és konkrét formáit is. A szigorú konstrukcionista számára pedig semmi olyasmi sincs a nemekkel, szexualitással és a testtel összefüggésben, ami értelmezhető lenne mint nem társadalmi konstrukció, mint a társadalmi létet megelőző, természetes jelenség.

Ez többek közt azért nem igaz, mert egy jelenség nem akkor jön létre, amikor fogalmat – vagy új fogalmat – alkotunk rá.

. Szigorú konstrukcionista Judith Butler, aki szerint az anyagosság fogalma is a heteroszexuális hegemonia szüleménye, hiszen „ezt a 'redukálhatatlan' anyagiságot egy problematikus nemi mátrix hozza létre”, s „az anyag maga is erőszaktételek során jön létre”; ugyanakkor – szabadkozik Butler – „az anyag fogalmának dekonstruálása nem jelent egyet annak tagadásával, illetve nem jár a vele való leszámolással.”⁵⁴ Judith Butler azt a kérdést is felteszi, hogy nem lehet-e, hogy még a biológiai nem is társadalmi konstrukció.⁵⁵

Az „esszencialista” álláspontot jól tükrözi Frivaldszky János gondolatmenete: „a házasságon alapuló család nem olyan eleme ugyanis az emberi viszonyoknak, mint ami csak kulturálisan meghatározott, s így szocio-kulturálisan teljesen kontingens, hanem mélyen az emberi természetben gyökerező jellege van”.⁵⁶

II.1.1. A posztmodern kritikája

A posztmodern etikai ereje a tolerancia és a nyitottság hangsúlyozásában rejlik. Ahogy Allan Bloom leírta ezt a beállítódást: „a történelem és a kultúrák tanulmányozása (eszerint a nézet szerint) azt tanítja, hogy az egész világ örült volt a múltban; az emberek mindig úgy hitték, hogy igazuk van, és ez háborúhoz, kivégzésekhez, rabszolgasághoz, idegengyűlölethez, rasszizmushoz és sovinizmushoz vezetett. A megoldás nem az, hogy kijavítjuk a hibákat és tényleg helyesen gondolkodjunk; inkább az, hogy egyáltalán ne gondoljuk, hogy igazunk van.”⁵⁷

A posztmodern érdekes mód csak a felvilágosodásig lát vissza, azaz a „modern”-ig, a premodernről és az ellenfelvilágosodásról kevésbé vesz tudomást, a felvilágosodásban látva a par excellence nyugati paradigmát. Érdekes, hogy míg a posztmodern épp az objektív- és egyetemességigényt kritizálja előszeretettel a felvilágosodásban, addig az elősegítette a szubjektivizmust is az autonóm egyénre alapozó koncepciójával és a hagyományok mellőzésével. Így míg a posztmodern szerint a felvilágosodás ellentétben áll vele, addig a katolikus teológia és a konzervatív gondolkodók inkább a felvilágosodás radikalizálásaként tekintenek a posztmodernre. Eric Voegelin például rámutat, hogy „a nyugati társadalom nem mindenestül modern: a

⁵⁴ Butler 2005. 40-42.

⁵⁵ Butler 2007. 47-51., 91-96.

⁵⁶ Frivaldszky 2008.

⁵⁷ Bloom 1987. 25-26.

modernitás a klasszikus-keresztény hagyomány ellenében, ezen a társadalmon belül jelent meg”, ám az az elképzelés, hogy „a nyugati történelmet a modernitás logikája uralja, és semmi más”, ostobaság.⁵⁸

Míg viszont az ellen-felvilágosodás gondolkodói (ma pedig a konzervatívok és a komunitáriusok) örömmel konstatálták az ember hagyományfüggését, beágyazottságát (ami szerintük általában nem jár együtt az egyéni szabadság lehetőségének tagadásával), addig úgy tűnik, a posztmodernnek számára mindez elkeserítőleg hat. Elvetik ugyan a felvilágosodás univerzalista, az egyént elszigetelt szubjektumnak látó szemléletét, ám ez nem belenyugvást hoz a számukra, hanem nyugtalanságot, mivel ezek szerint nem sikerült a felszabadítás projektje – sőt, igazából nem is sikerülhet. Kontextusok és hatalmi struktúrák börtönébe vagyunk zárva, menthetetlenül.

Hiába birtokol részigazságokat, s tűnik igen meggyőzőnek (egyben kétségbeejtőnek) a „posztmodern állapot” teóriája, megfogalmazhatóak ellenvetések – még akkor is, ha épp a logikát is hatalmi cselnek tartó álláspontja miatt a posztmodernnel szemben érvelni – figyelmeztet Hilary Putnam – olyan, mint a köddel boxolni.⁵⁹ A posztmodern ironizál, paradoxonokra mutat rá, semmit nem vesz komolyan.

A nyelv nem zárt, hanem nyitott rendszer: magunk is alakíthatjuk, leírhatunk vele még meg nem fogalmazott érzéseket, kitalálhatunk új fogalmakat. Tudja ezt maga a posztmodern is, amikor nyelvi konstrukciókról beszél és politikailag korrekt fogalmakat talál ki.⁶⁰ Ember legyen a talpán, aki eldönti, mi volt, előbb, a nyelv vagy amit kifejezünk vele. Jacques Maritain azzal kritizálta a „logofóbiát”: „ne higyjünk azoknak, akik azzal az ürüggyel, hogy ’a nyelv kategóriáiról’ van szó, becsmérlik azokat az elsődleges fogalmakat, amelyek igazolásának feladata igencsak zavarba hozná az embert, mert a szellem tudatelőttésében születő első intuícióban erednek, de amelyek az emberi (valóban emberi) élet és az emberi (valóban emberi) közösség gyökereinél találhatóak”.⁶¹

Hozzátehetjük: ha a nyelv alapvetően nem közvetíti, hanem torzítja a valóságot, akkor az emberiségnek már régen ki kellett volna halnia.

A nyitottság és a tolerancia igénye bevallatlanul is egyetemes jelleggel fogalmazódik meg a posztmodern gondolkodásban, a logika tagadása és az igazságigény elvetése azonban épp a posztmodern saját pozícióját gyengíti: a tolerancia nem pusztán a hatalmi struktúrát rejtő, posztmodern kontextus csele?⁶² A posztmodern álláspont nem vonatkozik saját magára? Hiszen úgy tűnik, csak a „hatalmi struktúrák” megismerhetőek és egyetemesek.

Emellett felhozhatók érvek amellett is, hogy mégsem vagyunk igazán börtönbe zárva, az értelmezési keretek totális zsarnoksága puszta mítosz. Eleve már az, hogy tudatában vagyunk a sokszínűségnek, kinyitja a börtön

⁵⁸ Voegelin 2014.136-137. Voegelin egyenesen a „gnosztikus propaganda egy különösen arcátlan, veszélyes és ostoba példájának” nevezi a megállapítást.

⁵⁹ Baghramian 2004. 86.

⁶⁰ A politikai korrektség elemzése: Hughes 2009.

⁶¹ Maritain 1999. 31.

⁶² Baghramian 2004. 160.

kapuját. Össze lehet hasonlítani a különféle értelmezési kereteket, tanulmányozni lehet kultúrákat, történelmi változásokat.⁶³ Bele tudunk helyezkedni mások helyzetébe, meg tudunk tanulni a miénktől teljesen eltérő nyelvtannal és fogalomkészlettel rendelkező nyelveket, tudunk új fogalmakat alkotni és ideákat, tapasztalatokat leírni. Arról nem is beszélve, hogy egyszerre több, egymáson átívelő, kisebb-nagyobb értelmezési kerethez hozzátartunk. Valamint van önreflexiós képességünk is, ahogy nézeteinket is meg tudjuk változtatni.

A különbségek mellett pedig számos azonosság is felfedezhető a narratívák, kultúrák között: ugyanabban a világban élünk, ugyanaz az ember-mivolt jellemez minket, az elemi logika szabályai minden kultúrában ugyanazok, vannak minden emberi kultúrára egyetemesen jellemző, alapvető tulajdonságok.⁶⁴

Az egyetemes ember-mivolt persze problémás a posztmodern számára, mivel szerinte nincs emberi természet, mivel a történelem és az interakciók terméke vagyunk, nem pedig a felvilágosodás által tételezett, autonóm létezők. A posztmodern nem szeret személyekről, csak ágensekről beszélni: túlszocializált álláspontja szerint a személy pusztán társadalmi interakciók terméke. De ha így volna, akkor az egyébként azt jelentené, hogy az ezen álláspontot vallók által gyakran hangsúlyozott autonómia- és elismerésigény sem létezne, ahogy Molnár Attila Károly rámutat: „hogya ha az 'én' interakcióban, dialógusban, interakcióban jön létre, akkor honnan van az az 'én', amelyik valakinek az elismerését igényli”? Tehát ha az én az interakció előtti, akkor saját védelmében igényli valakinek az elismerését; „de ezesetben az 'én' nem az interakcióban jön létre”, vagy pedig az 'én', az identitás mégis az interakcióban jön létre, de akkor „az 'én' nem pusztán nem autonóm, hanem nem is létezik”.⁶⁵ Igaz ugyan, hogy az ember társas lény, és az interakciók is alakítják, de van interakció előtti személyiségünk is.

Ha a személyes identitás társadalmi interakciók terméke, felmerül a kérdés, hogy miből áll össze. A személyes identitásunk jelentős részben – ha nem egészben – az emlékezetünkön múlik: „Ha az amnézia vagy a demencia (elbutulás) következtében elvesznek az emlékek, akkor nincs semmi, ami megakadályozhatja a személyiség széthullását.”⁶⁶ A kulturális emlékezetet vizsgáló kutatók viszont arra mutatnak rá: az emlékezetünk nem pusztán személyes. Ezért a társadalomtudományok nem osztják a pszichológia azon álláspontját, ami az egyéni emlékezésre koncentrál, és az emlékek társadalmi voltát hangsúlyozzák. Problémás ugyanakkor az emlékezet pszichológiai felfogásának társadalmivá tágítása abból a szempontból, hogy ez a lépés pusztán metaforikus, mivel csak egyéni idegrendszerek vannak.⁶⁷ Így talán Keszei Andrással azt mondhatjuk, hogy „egyének, egyéni emlékezet nélkül nincs kollektív emlékezet, de ez természetesen fordítva is igaz. A közös társadalmi keretek, azaz a nyelv, a hagyományos képek, valamint a kommunikációs tevékenység és helyzetek nélkül általában nem nyerhet tartós formát az emlék, és jóval kevesebb eséllyel

⁶³Popper 1994. 54.

⁶⁴Brown 1999. Black 1998.

⁶⁵Molnár 2014. 96-97.

⁶⁶Schacter 1998. 221.

⁶⁷Keszei 2015. 170.

maradhat fenn.”⁶⁸ Azaz sem a kizárólagos, naiv esszencializmus, sem a végletes konstrukcionizmus nem elfogadható tudományos magyarázat.⁶⁹ Hasonlóan vélekedik a kulturális emlékezet közismert kutatója, Jan Assmann is.⁷⁰

Hozzátehetjük: ha nincsenek az emberséget létrehozó, meghatározó, minden emberre jellemző tulajdonságok, „konstitutív elemek”, akkor kérdéses, hogy van-e ember-mivolt.

Ami a posztmodern hatalomfelfogását illeti: úgy tűnik, Foucault számára elképzelhetetlen – írja Roger Scruton –, hogy létezhet legitim hatalom, például a szülői hatalom, vagy az ország rendjének fenntartására hivatott központi, állami hatalom, vagy a szeretet és az ítélet hatalma, egyszóval olyan hatalmi formák, amelyek nem szolgálva alacsonyítanak, hanem éppen emberré válásunkat és szabadságunkat biztosítják, szolgálják. Mindebből nő ki a „tagadás kultúrája”, ahogy Scruton nevezi, amely pusztán a kritikát és a leleplezést, a feltételezett hátsó szándékok kiderítését-kiterítését tekinti feladatának.⁷¹

Ha a felvilágosodás túl nagy hangsúlyt helyezett is az észre, ignorálva minden mást, akkor is elmondhatjuk, hogy a posztmodern átesik a ló másik oldalára.

Foucault életművét jól kiegészíti Jacques Derrida és dekonstrukciós elmélete.⁷² Derridára nagy hatást gyakorolt Rousseau,⁷³ s hatással volt rá Marx is.⁷⁴ A gender-elmélet radikális változata, a Judith Butler nevével is fémjelvezhető queer-elmélet lényegében a derridai dekonstrukció alváltozata, ezért érdemes megemlítenünk Derridát.

A queer-elmélet szerint minden identitás csak és kizárólag társadalmi-kulturális konstrukció. A magától értetődő természetesség a queer számára mindig öncsalás: „a szexus egy ismétlődő vagy rituális gyakorlat lerakódott következményeként tűnik ’természetesnek’” – vélekedik a Butler.⁷⁵ A queer-elmélet a „nem-normatív nemi identitások”(azaz a heteroszexualitás kivételével minden) összefoglaló neve, mások számára mindenféle identitás „vázának láthatóvá tétele”, „problematizálása”. A queer szerint „az identitások alapja fikció”. Annamarie Jagose szerint ez az elmélet a „potenciálisan végtelen számú nem-normatív szubjektum-pozíció találkozási pontja”; queernek „nem érdeke, hogy megszilárdítsa a helyzetét, vagy akár csak stabilizálja magát”, nem identitás, hanem „az identitás kritikája”; „egyik legfontosabb tulajdonságának tartják, hogy úgy néz előre, hogy nem anticipálja a jövőt”. Jagose szerint a queer „szemantikai erejét és politikai hatékonyságát részben az biztosítja, hogy ellenáll a meghatározásoknak, és hogy nem hajlandó pontosan kijelölni a jelentéstartományát”.⁷⁶ Ez a queer-elmélet a derridai dekonstrukció gyermeke.

⁶⁸ Uo. 175.

⁶⁹ Uo. 79.

⁷⁰ Assmann 1999. 129–133.

⁷¹ Scruton 2000. 129–132.

⁷² Egy jó összefoglaló a dekonstrukcióról: Bókay 2006. 237–271.

⁷³ Derrida 2014. 115–359.

⁷⁴ Derrida 1993.

⁷⁵ Butler: 2005. 23.

⁷⁶ A meghatározásokat lásd: Jagose 2003. 95–125.

Derrida szerint a nyugati kultúra mindig előnyben részesítette a beszédet az írással szemben, a leírt szövegből viszont hiányzik a szerző. Derrida sajátos szövegértelmezési metódust dolgozott ki, amely mögött a „différance” teóriája áll.⁷⁷ Derrida számára a metafizika, a transzcendens igazságok lehetősége és a logika a nyugati kultúra, a fehér ember mítosza.⁷⁸ Derrida fallogocentrizmusnak nevezte azon saját megállapítását, hogy a jelentésadás kiváltsága a férfi kezében van, hogy a maszkulin nézőpont meghatározó a világ értelmezése szempontjából. A dekonstrukció tehát elutasítja az adott értelmezést, sőt az állandó jelentés lehetőségét is, minden értelmezés ugyanis hatalmi aktus, azaz lényegében az értelmes vita lehetetlen, tekintve hogy az eleve elfoglalt pozícióm veszélyezteti, leleplezi az érveim mögötti hátsó szándékot; az észelvőség eleve a nyugati kultúra hatalmi pozíciót szolgáló mítosza. De mivel a metafizika mítosz, csak a fent kifejtett módon egymásra utaló metafórák vannak. Azonban a metafórák dekonstruálják magukat, azaz „magukkal hordozzák saját halálukat. És ez a halál bizonyosan a filozófia halála is.”⁷⁹

Ez azt is jelenti, hogy nem létezik olyan helyzet, amiből meg lehetne ítélni a dekonstrukciót, ami Scruton szerint elzárkózik az ítélet elől: „ha lenne ilyen pont, az a filozófia lenne, de a filozófiát dekonstruáltuk”.⁸⁰

A dekonstrukció egyértelműen zsákutca: „az átfogó és végső kérdések vizsgálata a filozófia saját feladata. Ezt manapság ugyan kétségbe vonják, amennyiben a filozófiát a nyelvanalízisre, a formális logikára és a tudományelméletre akarják korlátozni. Ezzel azonban a filozófiát többé-kevésbé olyan szaktudománnyá teszik, mint a többi, és ez – véleményünk szerint – annyit jelent, hogy sajátos mivoltában felszámolják”, ugyanis „a filozófia legfontosabb és másra át nem ruházható feladata a valóság végső alapjainak vizsgálata az ész felhasználásával”.⁸¹

A logocentrizmus (avagy fonocentrizmus) tézise, a szóbeliség Derrida által hangsúlyozott elsősége a nyugati civilizációban – mutat rá Scruton – is problémás tétel, hiszen a nyugati kultúra nem kis mértékben leírt szövegekre épült, többek közt Isten leírt szavára, a Bibliára, ahogy a világi jog is leírt mivoltában hiteles.⁸²

Kérdés, mivé lesz Derrida gondolkodása, ha saját maga ellen alkalmazzuk eszközét: egyszer ő maga visszautasította, hogy relativistaként értelmezik szövegeit, de van-e joga visszautasítani ezt éppen öneki?⁸³

Érdemes kitérni a dekonstrukció kétféle kritikájára, melyek kiegészítik egymást.

John M. Ellis szerint Derrida úgy tesz, mintha a „logocentrizmust” ő kritizálná először, és nem lenne ennek már régi hagyománya legalább Saussure óta (akit szerinte Derrida teljesen félreért). Tehát olyan problémát „fedez fel”, amit már régen felfedeztek, csak új kifejezést talált ki rá, feleslegesen (esszencializmus helyett logocentrizmus). Az, hogy bevett kifejezéseket indoklás nélkül újakra cserél, és így „egzotikus terminológiát” alakít ki, Derrida bevett módszere. Ez talán a dekonstrukció „retorikai abszolutizmusát” szolgálja Ellis szerint

⁷⁷ Derrida 1982. 1-27. Róla: Bókay 2006. 270

⁷⁸ Derrida 1982. 213.

⁷⁹ Uo. 271.

⁸⁰ Scruton 2000. 138.

⁸¹ Weissmahr 1996. 12.

⁸² Scruton 2000. 140.

⁸³ Baghramian 2004. 84.

a dekonstrukció ignorálja a számos köztes lehetőséget. A dekonstrukciónak szüksége van arra, hogy minden szövegnek legyen egy kiemelt, privilegizált értelmezése, amit támadni lehet – holott ez nincs így, a legtöbb műnek több értelmezése van. Azaz a dekonstrukció saját bináris logikájának áldozata. Derridánál és követőinél az kap hangsúlyt, hogy „problematizálnak” és „megkérdőjeleznek”, ahelyett, hogy a megértést mélyítenék el új eredményekkel. A hangsúly a régi elítélésén van, ami eleve érdektelen program. Ellis ítélete szerint amiben a dekonstrukció új, abban téved, amiben igaza van, ahhoz pedig nincs szükség dekonstrukcióra.⁸⁴

Scruton pedig úgy látja: a dekonstrukció mágikus varázsigék ismételtetése.⁸⁵ A dekonstrukció elméletét sokan vádolták szemfényvesztéssel vagy nihilizmussal. Scruton szerint egyik sem helytálló: a dekonstrukció ugyanis „jelent valamit – nevezetesen a Semmit. Ez egy gyakorlat arra, hogy a Semmit jelentse, hogy a Semmit valaminek mutassa be, ami lehetséges és kívánatos, mint jelentés, és mint minden szöveg igazi jelentése.”⁸⁶ A kinyilatkoztatás, ha van, akkor az Derrida fő műve, a Grammatológia, ami meghirdeti „a gondolatot-ami-nem-jelent-semmit”, a „gondolatot, ami felülemelkedik a jelentésen”.⁸⁷ A „gondolat (idézőjelek: a 'gondolat' szó és amit 'gondolatnak' nevezünk) semmit jelent: ez a lényegiesített üressége egy igencsak származtatott idealitásnak, ami az erők elkülönböződésének eredménye...”⁸⁸

Scruton szerint a dekonstrukció követői imádatának tárgya a vallási imádat tárgyának inverze: a derridai „lényegiesített üresség” tulajdonképpen a keresztény templomok oltárán tapasztalható isteni valós jelenlét ellentéte, „a Semmi Valódi Jelenléte”. Scruton szerint a derridai dekonstrukció egy olyan világ, „amiben a tagadás összeállt a hatalommal és az értelemmel annak érdekében, hogy a hiányt tegyék meg a mindent átfogó jelenlétté.”⁸⁹

A legfontosabb azonban mégis az, hogy a posztmodern radikális szkepticizmusa a világ megismerhetetlenségével kapcsolatban tarthatatlan. A posztmodernnek ugyan egyik fő célpontja a felvilágosodás és annak descartes-i személyfelfogása, ám pár közös pontja biztos van a felvilágosodással: például hogy a filozófiai vizsgálódás kiindulópontja számára nem a világ és a dolgok, mint addig, hanem az elme, a tudat. A posztstrukturalisták például „(többnyire) nem tagadják, hogy létezik külvilág; csak épp azt kétklik, hogy abból bármilyen érvényes következtetést le tudunk vonni”.⁹⁰ John Searle egy egész könyvet szentelt eme posztmodern antirealizmus kritikájának.⁹¹

⁸⁴ Ellis 1989.

⁸⁵ Scruton 2000. 141-144.

⁸⁶ Uo. 137.

⁸⁷ Derrida 2002. 12.

⁸⁸ Uo. 49. Szándékosan fordítottuk a „means nothing”-ot „semmit sem jelent” helyett „semmit jelent”-nek.

⁸⁹ Scruton 2000. 148. Scruton hozzáteszi: ez a „Gonosz birodalma”.

⁹⁰ Belsey 2002. 71.

⁹¹ Searle 2000.

Ezt az ismeretelméleti szakadékot Descartes ásta, ahogy ő iktatta ki a világból a *causa finist* is.⁹² Mindhárom olyasmi, amelynek e munkában a „restaurálása” mellett foglalunk állást. A *causa finis*ről később lesz szó, a test-lélek szétválasztásáról alább, az ismeretelméleti szakadék betemetésére viszont itt élek Étienne Gilson egyszerű javaslatával: a karteziánus idealizmusból vissza kell térni a klasszikus (arisztotelészi-tomista) realista felfogáshoz, ami nem az emberi tudatból, hanem a dolgokból indul ki.⁹³

II.1.2. Kinsey skálája

Az emberi szexualitás biporális, bináris, azaz kétpólusú szemléletét Alfred Kinsey, az Indianai Egyetem biszexuális zoológusa nyilvánította tudománytalannak a huszadik század közepén a Kinsey-skála megalkotásával. Előtte viszont már Krafft-Ebing is azt állította a *Psychopathia sexualis*ban, hogy az ember eredendően biszexuális; Sigmund Freud pedig úgy vélekedett, hogy a gyermek eredendően multiszexuális, s csak később alakul ki stabil szexuális irányultsága.⁹⁴

Kinsey munkássága fontos hozzájárulás volt a nemek posztmodern felfogásának megalapozásához. Eredményeit a huszadik század közepén egy nőkről, illetve egy férfiakról szóló kötetben publikálta,⁹⁵

Kinsey egy nullától hatig tartó skálát vázolt fel, amelyen a 0 a teljesen heteroszexuális, a 6 pedig a teljesen homoszexuális embert jelenti (az aszexuálisokat X-szel jelölte); ezzel próbálta árnyaltabbá tenni a hetero-, homo- és biszexualitás fogalmainak elégtelenségét.⁹⁶ Mindez – mint leszögezi – nem azt jelenti, hogy hétféle szexuális irányultság lenne, pusztán egy folyamatos átmenetként értelmezendő skálát kívánt lefedni,⁹⁷ amely skála hívebben leírja az emberi szexualitás valóságát, mint szerinte leegyszerűsítő, hetero-, homo- és biszexualitásról szóló fogalomkészletünk.

Kinsey szerint a teljesen kizárólagosan homoszexuális férfiak közé 8 százalék tartozott,⁹⁸ biszexuálisnak pedig tág értelemben a népesség 46 százaléka volt nevezhető.⁹⁹ A nők túlnyomó többsége kizárólagosan heteroszexuális irányultságot mutatott.¹⁰⁰

Kinsey eredményei ellen számos kifogás felmerült az idők folyamán. Definíciója szerint akár már azok a személyek is 1-esnek lettek besorolva a skáláján, akiknek életükben egyetlen egy homoerotikus élményük volt, ami akár álmukban vagy részegen is érthette őket.¹⁰¹ Módszertanával szemben is számos kritika született, például hogy nagyon sok volt interjúalanyai közt a börtönben büntetését ülő rab és a férfiprostituált, s Kinsey alapvetően nem számolt azzal, hogy az önkéntesek toborzásával szerzett alanyok összessége nem lesz

⁹² Descartes: 1991.

⁹³ Gilson 2011. Gilson 2012.

⁹⁴ Freud 2015.

⁹⁵ Kinsey 1948.; Kinsey 1953. (A két kötetet együttesen nevezik Kinsey-jelentésnek.)

⁹⁶ Kinsey 1948. 638.

⁹⁷ Uo. 647.

⁹⁸ Uo. 650-51

⁹⁹ Uo. 658.

¹⁰⁰ Uo. 488., 499.

¹⁰¹ Kinsey 1948. 640-41.

reprezentatív, az eredmények pedig torzítanak majd.¹⁰² Sőt, Judith Reisman professzor olyan, a Kinsey Intézet által persze vitatott és elutasított kritikákat is megfogalmazott, hogy Kinsey pedofilokkal dolgozott együtt, akik beszámoltak neki akár csecsemők és kisgyermek szexuális élményeiről is, amely felveti a kutatások etikátlan voltának, sőt a szexuális visszaélések elkövetésének kérdését.¹⁰³ Való igaz, hogy Kinsey könyveinek táblázataiban listázva vannak akár fél éves gyermekek „orgazmusainak” számai.¹⁰⁴

Minderre válaszul a Kinsey Intézet későbbi vezetője, Paul Gebhard és munkatársai megpróbálták megtisztítani a kutatás eredményeit statisztikai módszerekkel a torzító hatásoktól, de az eredmények nem változtak lényegesen.¹⁰⁵

Kinsey homoszexuálisok arányára vonatkozó számai azóta is hivatkozási pontjai a melegmozgalomnak, ám ez nem változtat azon, hogy az előző húsz év kutatásai radikálisan kisebb arányszámokat mutattak ki, habár vannak olyan, elszigetelt becslések, amelyek nem kevesebb, mint húsz százalékos arányszámról számolnak be.¹⁰⁶ Mindenesetre a különféle felmérések szerint a nyugati társadalmakban a nem heteroszexuális irányultságúak aránya 1,2 és 5,6 százalék közt van.¹⁰⁷ Egy brit felméréssel kapcsolatban persze a Stonewall melegjogi érdekvédő szervezet úgy vélekedik, hogy sokan nem merték bevallani homoszexualitásukat a kérdőíveken, ezért az alábecsüli az arányszámukat.¹⁰⁸ Ez ugyan sosem lehetetlen, ám az is elmondható, hogy 2013-ban egy átfogó kutatás eredményei miatt, melyek szerint a meleg és leszbikusok csak 1,6, a biszexuálisok pedig csak 0,7 százalékát adják a társadalomnak, felháborodtak az LMBTQ jogvédő szervezetek.¹⁰⁹ A CenterLink’s Network of LGBT Health Equity igazgatója nyíltan leszögezte: „az igazság az, hogy a számok számítanak, és a politikai befolyás is számít”. Hozzátette: „Ha tényleg csak 2 százalék vagyunk a 4-gyel szemben, akkor ez azt jelenti, hogy az emberek azt fogják mondani: ’Rendben, akkor fele annyit foglalkozom az üggyel.’”¹¹⁰ Ezt alátámasztja, hogy az amerikai társadalom sokszorosára becsüli a meleg arányszámát, átlagosan 25 százalékra.¹¹¹ A fentiek fényében talán kijelenthetjük, hogy Kinsey megtisztított adatai ide vagy oda, azok tévesek. Hozzátehetjük: életszerűtlen, hogy a felmérések politikai súlyának tudatában az anonim kérdőíveken a meleg ne mernék bevallani szexuális irányultságukat egy nyugati demokráciában.

Ugyancsak a Kinsey-jelentésre válaszul született meg Irving Bieber pszichoanalitikus kutatása, a *Homoszexualitás: a férfi homoszexuálisok pszichoanalitikus vizsgálata*,¹¹² amely a homoszexualitás mentális

¹⁰² pl.: Maslow–Sakoda 1952.

¹⁰³ Reisman 1990.; Reisman 1998.

¹⁰⁴ Kinsey: 1948. 180. (34. táblázat)

¹⁰⁵ Gebhard–Johnson 1998.

¹⁰⁶ The Smithsonian 2013.

¹⁰⁷ Michael– Gagnon–Laumann–Kolata 1994. Kuby 2015. 207. Office of National Statistics 2013. Gates 2011.

¹⁰⁸ LifeSiteNews 2014.

¹⁰⁹ The Washington Post 2014a.

¹¹⁰ The Washington Post, 2014b.

¹¹¹ Gallup.com 2011.

¹¹² Bieber 1962.

zavarok listájáról való levételéig az egyik alaplómű volt a szakmában, ám azóta diszkreditálódott. Bieber és munkatársai, szerint a homoszexualitás a szülőkkal való kapcsolat problémáira vezethető vissza, s szerintük nem létezik „látens homoszexualitás”, ám a homoszexuálisok „látens heteroszexuálisok”.

Kinsey eredményeit persze nem szabad mindenestül kidobni az ablakon: tényleg van az emberi szexualitásnak valamiféle skála-jellege. Ugyanakkor Roger Scruton például úgy vélekedik a szexuális vágy filozófiájáról szóló munkájában, hogy a „Kinsey-jelentés és más hasonló, egykoron divatos badarságok” egész szemléletmódja megengedhetetlen redukcionizmust tükröz, minthogy aszerint az ember szexuális vágyának célja pusztán az orgazmus, a másik személy jelenléte pedig esetleges.¹¹³

II.1.3. Ciszneműség, transznenűség, nem bináris

A konstrukcionalizmus előretörésével szoros összefüggésben különböztetik meg a cisz- és transzszexuális irányultságokat: cisznenűek „azok az emberek, akiknek a nemi identitása megegyezik a születésükkor kijelölt biológiai nemükkel”. E felfogás szerint „a bináris kategorizálás figyelmen kívül hagyja az interszex emberek létezését.” Ebből pedig következik, hogy az úgynevezett cisznormativitás az a „hiedelem, hogy minden ember cisznenű valamint hogy cisznenűnek lenni az 'alap', 'normális' módja egy egyén létezésének, ami a „transzfóbia” és a „ciszszexizmus” alapja. Ezen felfogás szempontjából a hétköznapi szemléletünk „gender bináris”, ami „az az eszmerendszer, melyben a nemnek kizárólag két kategóriája létezik, férfi és nő, kizárva minden más társadalmi vagy biológiai nem lehetőségét. Ez a rendszer elnyomó mindenki számára, aki nem azonosul a születésekor számára kijelölt biológiai nemmel, de főleg azok számára, akik nem illenek egyikbe sem a két szabvány nemi kategória közül.”¹¹⁴ Ilyen például az agender, a bigender, a pángender, a genderfluid, a tridender, az androgünizmus..

Ennek a gondolkodásnak a belső logikája oda vezet, hogy mivel semmiféle külső, objektív ismérv nem állítható korlátként a nemi önmeghatározás elé, az ugyanis elnyomásnak minősül, ezért elméletben annyi nemi identitás lehetséges, ahány ember épp a Földön él (időben pedig még több), valamint az egész szemléletet belső ellentmondások feszítik, és feminista kritikák is érik.¹¹⁵ Tehát mindezen, egyre szaporodó számú nemi identitásokra épülő mozgalmak és elméletek gyakran kerülnek egymással konfliktusba. Elképzelhető, hogy például egyes homoszexuálisokat „bifóbiával” és „transzfóbiával” gyanúsítanak, vagy épp a biszexuálisok is lehetnek homofóbok.¹¹⁶

¹¹³ Scruton 2006. 74-75.

¹¹⁴ A felsorolt definíciókat, kifejezéseket a Transzblogról vettük: *Fogalmak, kifejezések*. Transzblog, 2014. május 10. [Url: http://transzblog.blogspot.hu/2014/05/fogalmak-kifejezesek.html](http://transzblog.blogspot.hu/2014/05/fogalmak-kifejezesek.html).

¹¹⁵ Reilly-Cooper 2016a, 2016b.

¹¹⁶ Lásd pl.: Turai 2011. 55-68.

II.1.4. A gender-elmélet

A gender-elméletet kritizálókat az az ellenkritika szokta érni, hogy az egységes gender-elméletet feltételezők gender-elmélettel kapcsolatos elképzelése utólagos konstrukció, mely az ellenségkép-képzést is szolgálja, s eme képpel szemben a genderről gondolkodó szerzők számos irányzathoz tartoznak.¹¹⁷

Ugyanakkor egy, a kritikai elméletekről szóló, tekintélyes, már idézett brit összefoglalónak még külön fejezete is van a „gender- és queerelmélet”-ről, így, egyes számban.¹¹⁸ Donald E. Hall így határozza meg a gender-elméletet:

„Bár közkeletűen használatos, a 'gender-elmélet' kifejezés kissé félrevezető, vagy legjobb esetben is eufemizmus. Valójában a gender-elmélet helyesebben nevezve a 'szexualitás elmélete' lenne, mivel azokat a módokat vizsgálja, ahogy a 'gender', tehát a társadalmi szerepeink miként vannak kapcsolatban biológiai nemünkkel, hogyan kapcsolódik szorosán és különféleképpen saját szexualitásunk tapasztalatához, és hogy ez a tapasztalat milyen hatással van saját és mások identitására. A gender-elmélet ugyan mélyen beágyazódott a feminista elméletbe, de mind tanítványait, mind kritikussait nagyon különböző utakra vezet. Miközben a gender-elmélet eredetében a nők és férfiak társadalmi szerepeinek elemzéseire és eltérő értékelésére épült, különösen aziránt érdeklődik, hogy a szexualitás számtalan formájában miként volt meghatározva, miként értékelték, milyen különféle elvárások és tiltások övezték az idők folyamán a különféle társadalmi csoportokban és kultúrákban. Röviden: a gender-elmélet kritikusan vizsgálja a szexualitás identitáspolitikáját.”¹¹⁹

Donald E. Hall megjegyzi, hogy a gender-elmélet szoros kapcsolatban van a hatalom marxista és posztmodern (posztstrukturalista, dekonstrukcionista) elméleteivel (elsősorban Michel Foucault munkásságának köszönhetően).

Hall utal Simone de Beauvoir-nak az általunk a fejezet elején idézett mondatára, rámutatva: Beauvoir „összefoglalja a konstrukcionista látásmódot: hogy biológiánknak, testünknek és testi működésünknek nincs magából fakadó, eredendő értelme; hanem azt értékrendszerek írják elő és értelmezik a társadalom számára. A legtöbb feminista számára ez a női mivolt és a nőiesség 'természeteségére' vagy az esszenciális minőségeire való utalások teljes megtagadását jelenti, és ehelyett azt hangsúlyozzák, hogy minden, aminek köze van a nemi szerepek különbségeihez, az társadalmi konstrukció, ami azért jött létre, hogy a privilegizált férfiak hatalmi helyzetét fenntartsa”.¹²⁰

Mi tehát a gender-elmélet? A feminizmus második hullámának liberális és marxista gondolkodói voltak azok, akik a modern korban mélyrehatóan kezdtek el gondolkodni a nemi szerepekről, mivel fel akarták szabadítani a nőket addigi kötöttségeik alól. A gender kifejezés eredetileg a biológiai nemet jelentette, de

¹¹⁷ Grzebalska-Kováts-Pető: 2017. Előd: 2017. Antoni 2017.

¹¹⁸ Malpas-Wake: 2006.

¹¹⁹ Uo. 102.

¹²⁰ Uo. 106.

erőfeszítéseik nyomán ma már inkább „társadalmi nem”-nek fordítják, azaz a biológiai nemmel szemben a nemi szerepeket jelöli. A feministák módszertana kapóra jött a melegjogi mozgalomnak, így az is lecsapott rá; így képbe került a biológiai nem és a nemi szerepek mellett a szexuális irányultság is. Majd némi marxista posztmodern hatásra az egészből „nemi identitás” lett, ami mind a három aspektust magában foglalja. Ezek tartoznak abba a csomagba, amin ma „gender-elméletet” értünk.¹²¹

A „gender”, amely tehát eredetileg egyszerűen nemet (férfit, nőt) jelentett az angol nyelvben, ekkor kezdett más jelentést kapni a feminista szerzőknek köszönhetően.¹²² Gayle Rubin antropológus 1978-ban kijelentette: ha a nemi szerepek társadalmi konstrukciók, akkor dekonstruálni is lehet őket, és létre lehet hozni egy „androgün, nemi szerepek nélküli (habár nem nem nélküli) társadalmat, amiben szexuális anatómiánk független mitőlünk, cselekedeteinktől és attól, hogy kivel szeretkezünk.”¹²³

Ryan T. Anderson szerint az „alapító anyák”¹²⁴ és a különféle feminista, valamint LMBTQ- irányzatok közös pontja minden konfliktusuk ellenére az, hogy mind a „gnosztikus dualizmus” hibájába esnek, azaz túlságosan élesen elválasztják egymástól a testet és a személyiséget.¹²⁵ Eredjünk ennek nyomába.

II.1.5. Nő és férfi: önkényes konstrukciók?

Mint azt az *Agyszex* című kötet szerzői, Anna Moir és David Jessel írják, az igazság az, hogy a férfi és női szerepek (legalábbis egy részük) már az anyaméhben eldőlnek. A gének gondoskodnak róla, hogy férfiak vagy nők legyünk szexuálisan, a fogantatás után hat-hét héttel pedig az agy is követi ezt (rendellenes esetben nem követi). A gének és a hormonok elvégzik az agy férfi- vagy női „huzalozását”.¹²⁶ A két szerző kitér az intelligenciatesztekre,¹²⁷ a a nők és férfiak érzékelésére,¹²⁸ képességeire és eltérő érdeklődésére,¹²⁹ a mindezekkel kapcsolatos vizsgálatokat összefoglalva. Szerintük „férfi és nő azonban, bármennyire ugyanazok a lehetőségeik, nem ugyanazt választja érdeklődése tárgyául, nemétől függően jobban, illetve rosszabbul teljesít bizonyos dolgokban”.¹³⁰ Azon pedig „nem tudunk változtatni, hogy a fiúk alapvetően fiús természetűek, a lányok pedig lányosak”, s „az agyat nem a társadalmi és politikai alapelvek, hanem egyedül a hormonok szervezik egységbe.”¹³¹

¹²¹ A gender-elmélet következményeiről két nemrég megjelent munka: Murray 2019. Williams 2017.

¹²² Ennek egyik korai példája Ann Oakley *Sex, Gender and Society* című, 1972-es munkája. A társadalmi konstrukcióként való értelmezés mellett foglal állást Suzanne Kesler és Wendy McKenna *Gender: An Ethnometodological Approach* című munkájában, 1978-ban.

¹²³ Rubin: 1975. 179.

¹²⁴ Simone de Beauvoir: *A második nem* (1949); Betty Friedan: *The Feminine Mystique* (1963); Kate Millet: *Sexual Politics* (1970); Sulamith Firestone: *The Dialectic of Sex* (1970), stb.

¹²⁵ Anderson: 2018. 46.

¹²⁶ Uo. 33-65.

¹²⁷ Moir-Jessel 24-25.

¹²⁸ Uo. 29-32.

¹²⁹ Uo. 69-73.

¹³⁰ Moir-Jessel 1992. 185.

¹³¹ Uo. 85.

Persze vannak férfiasabb agyú nők, és nőiesebb agyú férfiak. Mindez nem változtat azon, amit Louann Brizendine neuropszichológus is hangoztat: hogy a női agy egyrészt más „architektúrával” rendelkezik, mint a férfiaké, másrészt eltérő hormonok hatnak rá.¹³²

Norvégiában a nemi egyenlőség paradoxonjának nevezik, hogy habár az ország a nemek közti egyenlőség terén a világelső közt szerepel rendszeresen, mégis lehetetlen bármilyen kormányzati kampánnyal elérni, hogy férfiak és nők nagyobb arányban válasszanak olyan hivatást, amely hagyományosan inkább a másik nemmel asszociálnak. Richard Lippa, a Kaliforniai Egyetem professzorának kutatásai szerint ez négy kontinens 53 országának 200 ezer megkérdezettjénél úgyszintén változatlan.¹³³

Lippa 2005-ös munkájában a „természet/környezet-vita” (nature/nurture) tudományos szakirodalmának legszélesebb körű összefoglalóját adta. Természetesen nagyszerű volna itt részletesen ismertetni az egész kötetet, de erre sajnos nincs terünk, így csak jelezni tudjuk, Lippa mi mindent vizsgál és mire jut. Lippa tulajdonképp a biológiai, pszichológiai, neurobiológiai, neveléstudományi kutatásokat ismerteti a férfi-női mivolt, a férfiasság és nőiesség koncepciójával kapcsolatban, lényegében minden fontos területre kitérve, fogalmi elemzésekbe is bonyolódva. Az első fejezetben (What’s the Difference Anyway?) a metaanalízis mibenlétének ismertetése után összefoglalja a szokásos hivatkozási területekre vonatkozó kutatásokat a férfiak és nők viselkedésével és annak eredetével kapcsolatban, melyeket Moir és Jessel kötete kapcsán is említettünk. Ezután a férfiasság és nőiesség mibenlétét elemzi (Masculinity and Femininity: Gender within Gender). Majd a nemiség elméleteit vázolja fel (Theories of Gender), biológiaiakra és társadalmiakra osztva azokat. A negyedik fejezetben a veleszületettség, biológiai meghatározottság elve melletti érveket, tudományos kutatásokat veszi sorra (The Case for Nature), majd ugyanezt teszi a környezeti felfogással (The Case for Nurture), a hatodikban pedig keresztvizsgálatokat csinál (Cross-Examinations), hogy a hetedikben mindezeknek a társadalmi-közpolitikai lehetőségeire térjen rá (Gender, Nature and Nurture: Looking to the Future).

Lippa, többek közt megállapítja, hogy a férfiak hajlamosabbak a biológiai kötöttségeket, a nők a társadalmi kontextust hangsúlyozni, s szerinte ez is oka lehet a feminista teóriák konstrukcionalizmusának. Másrészt miután megállapítja, hogy a férfiasság és a nőiesség fogalma nehezen definiálható pontosan, megállapítja, hogy a hétköznapi emberek sokasága számára ezek jól használható fogalmak, s sokarcúságuk nem jelenti azt, hogy nem léteznek vagy értelmetlenek. E két fogalom nem minden összetevője változik ugyanis térben és időben, illetve akárhogy is változik a tartalmuk, mindig és mindenhol megtalálhatóak. Végül kötete végén arra hívja fel a figyelmet, hogy a velünk született és a neveltetés folyamán, környezet által befolyásolt faktorok olyan bonyolult szövedéket alkotnak, amelyet igen nehéz kibogozni, elválasztásuk csak teoretikusan lehetséges, s ez a rájuk alapozott közpolitikák sikerét is befolyásolja.

¹³² Louann a Berkeley-n tanult neuropszichológiát, majd tanulmányait a Yale School of Medicine-en és a Harvard Medical School-ban folytatta. A Harvardon tanított is, jelenleg a San Francisco University tanára. Neuropszichológusként egyszerre folytat klinikai praxist és kutatásokat. Brizendine bestsellerei: *A női agy* (2006, magyarul 2013, Libri) és folytatása, *A férfi agy* (2010, magyarul 2012, Libri).

¹³³ Lippa 2005, főleg 31-33; Lippa 2008. 619-36.

Paul McHugh a John Hopkins Kórház pszichiátriai osztályának volt vezetője és Lawrence Mayer biostatistikus-epidemiológus, pszichiáter és orvos, 2016-ban áttekintették nemiségre és a transzneműsége vonatkozó szakirodalmat. A négyrészes jelentés első része a szexuális orientációt; a második a szexualitást, a mentális egészséget és a társadalmi stresszt; a harmadik a nemi identitást vizsgálja; a negyedik pedig összefoglalja a következtetéseket.¹³⁴

A szerzők arra jutottak, hogy a férfiasság és nőiesség bináris és fix, a férfi és nő közötti strukturális differenciák pedig a reprodukciót szolgálják. Ez a történelem egésze folyamán elfogadott volt, és fajokon is átível. Kizárólag az emberrel kapcsolatban és csak legújabbban kérdőjelezik meg. A biológiai nemek egymást kiegészítő szerepet játszanak az emberi reprodukcióban, a két nem közt pedig fiziológiai és pszichológiai különbségek is vannak. A biológiai nem egyértelmű, állandó és belső tulajdonságunk, a gender identitás elképzelése viszont nehezen megfogható. A biológiai nemükkel nem azonosuló emberekre vonatkozóan nincs rá bizonyíték, hogy ezt biológiailag lehetne magyarázni, a kutatások módszertanilag problémásak és egymásnak ellentmondóak; „a biológiai nem tudományos meghatározása, szinte minden emberi lényre vonatkozóan, világos, bináris és stabil; ez egy biológiai realitást takar, amit nem cáfol a nemileg tipikus viselkedés alóli kivétel sem, valamint nem lehet megváltoztatni sem sebészeti beavatkozással, sem társadalmi kondícióval”.¹³⁵ A „társadalmi konstrukció” tanát legfrissebben, 2020-ban Charles Murray kritizálta átfogóan.¹³⁶

II.1.6. Rossz testbe születni?

Átoperálthatja magát bárki, de felmerül a kérdés: attól még, hogy egy finn átoperáltatja magát feketévé, elsötétítette bőrszínét és akár – tegyük fel – a csont-struktúráját is ehhez igazítatva, valóban afro-amerikaivá válik-e? Vagy egy finnról beszélünk, aki átoperáltatta magát? Ha egy hetven éves ember hirtelen 16 évesnek képzelet magát, mi is annak fogjuk tartani?¹³⁷ A – Heidl György kifejezésével élve – „transzkorúság”¹³⁸ már nem csak pusztán elméleti okoskodás: Kanadában egy középkorú, többgyermekes családapája először „rájött”, hogy ő nő, majd arra is, hogy igazából hat éves, és hatéves gyermeknek képzelet magát él egy családnál.¹³⁹

Egy svéd tanulmány, amely az 1973 és 2003 közt Svédországban átoperált személyekről készült, s amely szerint jelentősen magasabb körökben a halálozási arány, ijesztően magas az öngyilkosságot elkövetők száma és a pszichológiai problémáik is megmaradnak.¹⁴⁰ Még egy befolyásos amerikai LGBTQ-érdekvédelmi szervezet, a National Gay and Lesbian Task Force kutatása is 41 százalékos öngyilkossági rátát mutatott ki a

¹³⁴McHugh-Mayer: 2016.

¹³⁵ Uo

¹³⁶ Murray 2020

¹³⁷ Flores 2015.

¹³⁸ Heidl 2015.

¹³⁹ Daily Mail 2015 .

¹⁴⁰ Dhejne 2011.

transznemű személyek közt, miközben a teljes amerikai lakosság körében az átlagos érték 1,6 százalék.¹⁴¹ És akkor nem beszéltünk az átoperáltak körében tapasztalható, magas arányú alkoholizmusról, droghasználatról, és azokról, akik megbánták a nemváltó műtétet.¹⁴² A Johns Hopkins kórház nemiidentitás-klinikájának (Gender Identity Clinic) egyik volt vezetője, John Hoopes, aki eredetileg támogatta a nemváltó operációkat, hormonkezeléseket, később kijelentette: sosem látott sikerrel végződő operációt, a legtöbb páciens problémái nem oldódtak meg. Megerősítette ezt utódja, John Meyer is, aki leszögezte, hogy a transzneműek pszichológiai problémái nem oldódnak meg a műtéttel.¹⁴³ Walt Heyer, aki évekig nőként élt, és a transzneműséggel kapcsolatos közhiedelmek leleplezésére tette fel az életét, egyik könyvében leszögezi: semmi sem bizonyítja, hogy transzneműnek születnek emberek, „transzgén” nem létezik,¹⁴⁴ a nemi identitásunkat meghatározó alapélmények pedig – azaz hogy harmonikusan azonosítjuk magunkat a biológiai nemünkkel – a kisgyermekkorai nevelés felelőssége.¹⁴⁵

McHugh és Mayer is leszögezi: „A hipotézist, mely szerint a nemi identitás veleszületett, fix tulajdonsága az embernek, oly módon, hogy az független a biológiai nemtől – azaz hogy egy személy lehetne ’női testbe zárt férfi’ vagy ’férfitestbe zárt nő’ – nem támogatja semmilyen tudományos bizonyíték.”¹⁴⁶

Ryan T. Anderson a transz-kérdésről szóló munkájában hosszan sorolja a „rossz testbe születni” elképzelésének háttérében meghúzódó önellentmondásokat, például az aktivisták „azt állítják, hogy a valódi én független a testtől, mégis azt hirdetik, hogy a test átalakítása szükséges a kiteljesüléshez.” (...) „Ha a gender identitás konstrukció, akkor hogy lehet benső és megváltoztathatatlan? (...) És ha a gender identitás benső, akkor hogy lehet fluid is egyben?” Aztán: „Most akkor genderbinaritás van vagy nem? (...) Miért fogadjuk el a transznemű „valóságot”, és vessük el a transzrasszizmust, a transzfajiságot, transzfogyatékosaságot?”¹⁴⁷

A transzneműség alapállítása, hogy lehetséges ellenkező neművé műteni valakit, ez azonban téves felfogás. A neurobiológus Mureen Condic¹⁴⁸ és filozófus testvére, Samuel Condic így szemléltetik mindezt: „egy szerv meghatározó tulajdonsága a szervezet: egy entitás különböző szerveinek feladata, hogy együttműködjenek az egész entitás jóléte érdekében”. A szerveink tehát a szervezet egészségéért vannak, reprodukív szerveink pedig egy még nagyobb jóért. A nem, mint állapot a test ilyenfajta szervezethez és célra orientáltságának elismerése. Ha egy szerv, legyen az a szem, a fül vagy a nemi szervek, nem felelnek meg ennek, nem vagy

¹⁴¹ Grant 2011.

¹⁴² Heyer 2013. loc. 1123.

¹⁴³ Wexler: 2007.

¹⁴⁴ Wachtel 1986. Ujike 2009. Lombardo 2013.

¹⁴⁵ Heyer 2013. 1325.

¹⁴⁶ McHugh-Mayer 2016.

¹⁴⁷ Anderson 2018. 46-47.

¹⁴⁸ Condic z USA National Science Boardjának tagja 2018-2024 között, egyben bioetikus és ombudsman, többek közt a Berkeley-n tanult.

csak részlegesen tudják teljesíteni feladatukat, akkor az nem pusztán önkényes társadalmi konstrukciók által el nem ismert eltérés, különbség, egyenlő értékű alternatíva, hanem „működési hiba”, rend-ellenesség.¹⁴⁹

Christopher Tollefsen filozófus szerint „a szervezet is eredendően, létének első pillanatától kezdve nemileg meghatározott, és biológiai fejlődése során azok a kapacitások bontakoznak ki, amelyek már azon szervezet és szerve fejlődése kezdetétől fogva kódolva voltak a szervezetbe, a megfelelő kontextusban.” Ezért Tollefsen azt mondja: „minden műtéti próbálkozás arra, hogy megváltoztassuk valakinek a nemét, szükségszerűen maga után vonja azon testi kapacitások megcsonkítását, amelyek meghatározzák valaki valódi nemét”.¹⁵⁰ Lawrence Mayer ezért mondja azt: „tudományos szempontból a transznemű férfiak biológiailag nem férfiak, ahogy a transznemű nők sem nők biológiailag.”¹⁵¹ Paul McHugh professzor úgy fogalmaz: „a transznemű férfiak nem válnak férfivá és a transznemű nők sem válnak nővé”, hanem „maszkulinizált nővé és feminizált férfivá” válnak.¹⁵² Robert P. George, a kérdéssel sokat foglalkozó jogfilozófus úgy fogalmaz: „a nem megváltoztatása metafizikai lehetetlenség, mégpedig azért, mert biológiai lehetetlenség is egyben”.¹⁵³

II.1.7. A gender-elmélet központi tételének kritikája

A gender-elmélet a személy karteziánus-kantiánus felfogásából ered, s habár a feminizmusnak több ága van, a gender leginkább – állítja Scruton – a kantiánus feminizmuson keresztül érthető meg (ide sorolja Simone de Beauvoir-t is).¹⁵⁴ A test-lélek problémakör a filozófia régi problematikája.¹⁵⁵ A görögök a testet a lélek börtönének tartották, a katolicizmus hivatalos álláspontja szerint a kettő élesen szét nem választható, Szent Tamás szerint a lélek a test formája. Eme felfogást kritizálja Descartes, aki végülis állást foglal a szubsztancia-dualizmus mellett.¹⁵⁶ Az utóbbi időben több olyan, emberi természettel kapcsolatos munka is született, amely kritizálja a materialista személyiségelméleteket, így például Richard Swinburne 2019-es munkája, az *Are We Bodies or Souls?*, amiben ugyanakkor ő maga is Descartes álláspontja mellett teszi le a voksot, Szent Tamásról pedig úgy vélekedik, hogy részint csak terminológiai eltérés van közte s Descartes között, amiben viszont lényegi az eltérés, ott Descartesnak van igaza.¹⁵⁷ Swinburne célja az, hogy rámutasson: a modern agytudomány eredményeinek fényében csak a lélek tanával magyarázható az emberi személy önazonossága.

Úgyszintén kritizálja a monista materialista (azon belül is főleg a fizikalista) emberszemléleteket Roger Scruton (*On Human Nature*, 2017).¹⁵⁸ Ő azonban kiegyensúlyozott módon a descartes-i-kanti felfogást is kritizálja, s hitet tesz test és lélek, test és személyiség egysége mellett. Természetesen a lelket nem

¹⁴⁹ Condit-Condit 2005.

¹⁵⁰ Tollefsen 2015.

¹⁵¹ Idézi: Anderson 2018. 101.

¹⁵² McHugh 2015.

¹⁵³ George 2016.

¹⁵⁴ Scruton 2006. 258.

¹⁵⁵ Összefoglalóan lásd pl.: Ambrus 2008.

¹⁵⁶ Descartes 1991.

¹⁵⁷ Swinburne 2019.

¹⁵⁸ Scruton 2017.

azonosíthatjuk a személyiséggel, jellemmel, főleg nem nőiességgel és férfiassággal, de logikus, hogy a gender-elmélet „gnosztikus dualizmusa” végső soron ehhez a kérdéshez vezet. Alább a Kant-szakértő¹⁵⁹ Scruton vonatkozó gondolatmenetének központi állításait összegzem a gender-elmélet krititájaként.¹⁶⁰

Immanuel Kant az emberi méltóság megalapozása érdekében kifejlesztette a transzcendentális személy fogalmát, a személy önmagában cél, és ha eszköznek használjuk a másik személyt céljaink elérésére, azaz nem személyként tekintünk rá, akkor immorálisan cselekszünk.¹⁶¹ Ehhez a tételhez viszont Kant lehántott mindent a személy fogalmáról, s a így a testi, női és férfi mivoltunkat is a felesleges esetlegességekhez sorolta – érvel Scruton.

Így az eme felfogásban is gyökerező feminizmus szerint abszurd a feltételezés, hogy a személyek lényegileg férfi és női neműek, ezek a különbségek pusztán testi esetlegességek.

A kantiánus felfogás Scruton szerint azonban hiányos: nem veszi komolyan testi mivoltunkat, azaz „háborúban áll” azzal az igazsággal, hogy a testünk vagyunk, s ennek nyomán a személyes szabadságot teljesen elválasztja biológiai végzetünktől egy transzcendentális illúzió kedvéért.¹⁶²

A biológiai nemekből való kiindulás annyira természetes – hívja fel a figyelmet Scruton –, hogy nem lenne mit csodálkozni azon, ha ez a tapasztalat hatná át a társadalmi nemekről, a genderről alkotott képünket is. A férfias és nőies tulajdonságok skálaszerű elképzelésénél sokkal fontosabb maga a szexuális megkülönböztetés: a férfiak és nők különböznek testükben, megjelenésükben és testi tulajdonságaikban. Amiben viszont talán a legesleginkább különböznek férfiak és nők, az a szexualitásuk felfogása és megélése: „a gender egy kiművelt társadalmi előjáték; amikor a függöny felmegy, ami feltárul, nem a gender, hanem a biológiai nem”.¹⁶³

Kétségtelen ugyanis, hogy semmikor máskor nem bújik elő annyira az ember állati természete (ezúttal nem negatív értelemben), mint a szexualitásban, amiben a test kíváncsiság és felfedezés tárgya, s éppen – Scruton szerint – a nemek közti különbségeket leginkább meghatározó karakterisztikumok válnak a legfontosabbá.¹⁶⁴ Létünk úgymond állati, biológiai oldala így teljes mértékben meghatározza a szexuális különbségekről való tudásunkat. Megtestesültségünk természete pontosan a férfiakat és nőket elválasztó élettani különbségekben mutatkozik meg leginkább; „mint megtestesült lények, elválaszthatatlanok vagyunk nemünktől”.¹⁶⁵

A férfiak és nők közti társadalmi munkamegosztás persze a gender-elmélet hangsúlyos meglátása szerint „kulturálisan meghatározott”, emellett sokféle megjelenése van a történelemben. Ugyanakkor maga a munkamegosztás és a társadalmi nemek megkülönböztetése univerzális jelenség. Nem az a fontosabb – hívja fel a figyelmet Scruton – hogy történelmileg változik-e ez az alapvető különbségtétel, hanem hogy

¹⁵⁹ Scruton 1982. Scruton 2001.

¹⁶⁰ Scruton 2006. 253-283.

¹⁶¹ Kant 1991. 60-62.

¹⁶² Scruton 2006. 260.

¹⁶³ Scruton: 2006. 265.

¹⁶⁴ Persze annyi megjegyezhető, hogy lehet, hogy egyesek – épp a „melegek” – számára az ugyanolyan test felfedezése az érdekes, mint a saját testük.

¹⁶⁵ Uo. 266.

egyetemesen létezik; s hogy ebből fakadóan nem szükségszerű-e, hogy valamiképp ezen törés, felosztás mentén tapasztaljuk meg a világot.

Ugyan a különféle élőlények máshogy látják a színeket, ahogy kicsit máshogy látják a színeket férfiak és nők is, nem is beszélve a szintévesztőkről. De ettől még a sárga és a piros közti különbségtétel nem teljes mértékben önkényes, hanem a valóságban gyökerezik. Amennyiben pedig a sárga és piros fogalma mesterséges, annyiban a színé is az.

Scruton hozzáteszi mindehhez: senki nem tud nem úgy gondolkodni magáról, mint egy bizonyos nemű személy. Persze megpróbálhatjuk elképzelni magunkat másik neműként, de éppenséggel megpróbálhatjuk elképzelni magunkat elefántként is. Mindez nem változtat a dolgokon. A társadalmi nem az a fogalom, amin keresztül a biológiai nem belép az életünkbe. Nehéz elkerülni, hogy ne identifikáljuk magunkat ilyen módon. A szexuális vágyaim nem valamely esetleges tulajdonságból származnak, hanem az énemből, önmagamból, s nem csak a testem, hanem én magam vagyok szexuális természetű. Megfordítva a konstrukcionalizmust: lehetetlen, hogy társadalmi nemünk megalkotása nélkül valósuljon meg a személyiségünk megalkotása, azaz nincs „személykonstrukció” „gender-konstrukció” nélkül.¹⁶⁶

A kantianus felfogás szerint a személy lényegi, konstitutív, elválaszthatatlan alkotóeleme az ész, az autonómia és a szabadság.¹⁶⁷ Azonban Kant negligálja a személy negyedik konstitutív elemét, a testi mivoltot, holott az sem csak esetleges tulajdonságunk.

II.1.8. Következtetések

A világ megismerhetetlenségére alapozott posztmodern relativizmus téves, ahogy téves az egész társadalmi lét, beleértve a nemiség és a szexualitás kizárólag hatalmi mátrixként való értelmezése is. A logika és az érvelés releváns tevékenység. Nem minden megkülönböztetés elnyomás és felszabadítás, azaz emberi jog kérdése, vannak legitím megkülönböztetések, lehetséges jóról és rosszról, helyesről és helytelenről beszélni. Testünk és személyiségünk egységet alkot, nem lehet a kettőt radikálisan elválasztani, megtestesült létünk pedig célra irányuló, értelmes létezés.

A fenti gondolatmenetben a ma mainstream posztmodern, azon belül is a posztstrukturalista és kritikai elméleti iskolákat emeltük ki, mint azt a kontextust, amibe az azonos neműek házassága iránti igény megfogalmazódik és amely által igazolódik. Fontos ugyanakkor tudatosítani, hogy ez nem kizárólagos elméleti kontextus, és inkább az akadémiai világra, a professzionális érvelők közegére jellemző. A közéletben, a mindennapokban az azonos neműek házasságának elméleti kontextusát nem a kívülállók számára gyakran érthetetlen és ezoterikus nyelvezetet használó posztmodern, hanem a modern felvilágosult emberi jogi szemlélet adja – ezt nevezhetjük ma Zeitgeistnek, korszellemnek.

¹⁶⁶ Scruton: 2006. 257-58.

¹⁶⁷ Kant 1991. 70., 88. Kant 1996, 10.

Az általunk vázolt posztmodern szemléletek részben ugyan meghaladják és kritizálják ezt a modern felvilágosult emberi jogi korszellemet (mellyel át is fedik egymást), ugyanakkor ez a meghaladás valahol épp kiteljesítés és radikalizálás. Részünkről azért koncentráltunk a posztmodern kontextusra, mert anélkül, hogy megkritizálnánk, az arra jellemző radikális ismeretelméleti szkepticizmus kritikája alapvető fontosságú gondolatmenetünk szempontjából.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy amennyire ez a modern felvilágosult emberi jogi felfogás racionálisnak tartja magát, épp annyira teszi a keretrendszerébe beilleszthető dolgokat néhány hangzatos, akár szentimentális jelszó alapján – épp korszellem mivolta miatt – komolyabb racionális megfontolások nélkül ellenállhatatlanná. Magyarán miközben az azonos neműek házasságának támogatói gyakran hangoztatják, hogy nem hallottak még racionális érvet az azonos neműek házassága ellen, és azt szerintük pusztán szűklátókörűség, előítélet és már irracionális berögződések miatt ellenzik kritikusai, és saját álláspontjukat tartják racionálisnak, aközben könnyen érvelhetünk azzal, hogy a helyzet ennek éppen az ellenkezője. Azaz az azonos neműek házassága egy racionálisan nem különösebben végiggondolt kezdeményezés, melynek meggyőző ereje abban rejlik, hogy illeszkedik eme modern felvilágosult emberi jogi korszellembe, és ezért elfogadtatásához nem szükséges valódi érveket felhozni. Nemhiába nevezik többen modern, szekuláris vallásnak az emberi jogok ideológiáját.¹⁶⁸

A modern felvilágosult emberi jogi korszellem és annak radikalizált, posztmodern változatai mindenesetre beleilleszthetőek egy új- és legújabbkori trendbe, amelynek a lényege az emberek közti mindenféle különbségek legitim mivoltának tagadása és így eltörlésük kísérlete. Ezt az „azonosságelvű ideológiát” Jean-Louis Harouel francia jogtudós „memizmus”-nak nevezi.¹⁶⁹

Így aztán felmerül, hogy érdemes-e az azonos neműek házasságát racionálisan megkritizálni, de mivel számos kritika kéri számon a hagyományos, férfi-női házasság mellett felhozott racionális érveket, ezért mégis látjuk értelmét vállalkozásunknak.

Így a következő két fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy egyrészt bemutassuk, mi az az állítólag irracionális hagyomány, s az miért legitim módon határozza meg mindennapjainkat; másrészt bemutatjuk, hogy eme hagyomány racionális magyarázata a klasszikus természetjogi felfogásban rejlik. Az azonos neműek házassága racionális kritikája pedig szükségszerűen természetjogi jellegű. Mondhatnánk: a hagyomány szisztematikus magyarázata természetjogi, a természetjog pedig hagyományos elmélet, a kettő tehát összefonódik. Ezt állítjuk tehát szembe a modern-felvilágosult-emberi jogi, illetve a posztmodern-kritikai elméleti felfogásokkal.

¹⁶⁸ Pl.: Régis Debray, François Furet, Jean Carbonnier, Elie Wiesel. Idézi őket: Harouel 2020.

¹⁶⁹ Harouel 2020. 50-51.

II.2. A hagyomány érvénye

Az azonos neműek házasságának kritikusai gyakran érvelnek a hagyománnyal: a házasság hagyományosan egy férfi és nő szövetsége, felesleges ezt megbolygatni, a nemzedékek, évszázadok gyakorlatán és tapasztalatán nyugvó intézmény felrúgása, megváltoztatása a felvilágosult hübrisz megnyilvánulása lenne. Ezzel szemben az azonos neműek házasságának pártolói a hagyomány irracionálisát, nem egységes mivoltát (lásd a házasság történeti formáiról szóló fejezetet) hangsúlyozzák: a hagyomány maga is változik, ráadásul minden hagyománynak van kezdete, ami a megelőző hagyomány végét jelentette. Az alábbiakban megvizsgáljuk, valóban irracionális-e a hagyomány és valóban a változás-e a fő sajátossága. Megállapítjuk, hogy ha a hagyomány fő ismérve a változás, akkor a hagyomány fogalmának nincs értelme, így fő ismérveként épp a változatlanságot, illetve megjelenési formái felszíni sokszínűsége mellett alapvető egységét hangsúlyozzuk majd. Illetve kritizáljuk a hagyomány irracionálisára vonatkozó érvet is, majd mindezt az azonos neműek házasságának intézményre alkalmazzuk.

A hagyomány azért is nehezen védhető ma, racionalitást hangsúlyozó korunkban, mert „egy hit, szokás vagy gyakorlat hagyományos mivolta kevés ellenállást tanúsít azon érvek ellen, amely a hatékonyság, racionalitás, célszerűség, ’naprakészség’, haladás ajánlott alternatívái mentén” fogalmazódnak meg.¹⁷⁰ A modern tudomány – mind a természettudomány, mind a társadalomtudományok – nem igazán foglalkoznak a hagyománnyal, vagy ha igen, akkor is csak negatívan (posztmodern), esetleg lekezelően.¹⁷¹ Talán a filozófia ma bevett „módszertanát”, a „hermeneutikai kört” felvázoló Hans Georg Gadamer az egyik legfontosabb szerző, aki pozitívan tekint egyfajta (a filozófiai) hagyományra.¹⁷²

De hagyomány alatt érthetünk szokásokat, gasztronómiát, néphagyományt, politikai, filozófiai és teológiai hagyományt és sok mindent mást is. Fel kell tennünk tehát a kérdést: egyáltalán mit értünk hagyomány alatt.

II.2.1. Mi a hagyomány?

A hagyomány latin eredetű megfelelője, a tradíció kifejezés a tradere, azaz továbbadni latin igéből származik – talán nem haszontalan rámutatni, hogy egy szótőről fakad a kereskedni igével. Hagyománya sok mindennek lehet, nemzetnek, szakmáknak, filozófiai iskoláknak, művészeti ágaknak. Nem maga a hagyomány fogalma száműzetett tehát. Van hagyománya a modernitásnak, sokan magasztalják „a változás hagyományát”-t „és nem gondolják, hogy mindez paradox. A lényegibb hagyományok, a hagyományok, amelyek fenntartják azt, amit kaptak, már kevesebb támogatást élveznek. Azonban ’a hagyományosság hagyományának’ alig van támogatója”.¹⁷³

¹⁷⁰ Shilz 1983. 1.

¹⁷¹ Philips 2004. 3-29.

¹⁷² Gadamer 1984.

¹⁷³ Uo. 4.

Ha a hagyomány „szintjeit” tekintjük, akkor – talán kissé elnagyolva – beszélhetünk normatív erővel, etikai kötelezettséggel nem vagy alig bíró szokásbeli hagyományokról, mint például a különféle nemzetek, régiók gasztronómiai sajátosságai (leszámítva persze például az etikai eredetű tiltásokat, mint a böjti hústilalom; vagy a hiedelmi eredetű kötelezettségeket). Egy fokkal lényegibb, normatívabb hagyománynak tekinthetjük politikai hagyományokat, a társadalmi intézményeket és, a legfelső szinten pedig egy társadalom etikai hagyományai, viselkedési és morális kódjai állnak, amelyek meghatározzák a társadalmi intézményeket is.

A mítosz és az abból fakadó rituális-szokásbeli hagyományok teljesen átszöttek az archaikus társadalmakat, amelyek mindenben az égit másolták a földön.¹⁷⁴ Az univerzalista világvallások – mint a judaizmus, a kereszténység, az iszlám – ha egy civilizáció hivatalos, meghatározó vallásává váltak, annak alapmítoszaként működtek; de a zsidó, a keresztény és a muzulmán társadalom alapvetően nem mítikus társadalom.¹⁷⁵ Sok, látszólag értelmetlen, rituális-vallási jellegű hagyományelemről mondható el: azok láthatatlanul körbeölelték az embert, és fenntartották mentális egészségét. Például „a népi hagyományban a rítusok még pontosan követték a gyász természetes folyamatát”.¹⁷⁶

Még az etikai tartalomtól szinte teljesen mentes hagyományokban is található megőrzendő pozitívumot: a különböző régiók, tájegységek helyi alapanyagokon nyugvó konyhái pusztán létezésük, szépségük és – együtt szemlélve őket – sokszínűségük miatt megőrzendőek. Még a legsemlegesebb hagyományok, szokások is hordozhatnak magukban identifikációs, s így közösségképző elemet, ami már önmagában érték – elmondható ez például a tájszólásokról. Fontosak tehát a „szekuláris, szokásbeli” hagyományok is – Josef Pieper szavaival élve:

„Az ilyenfajta hagyományok léte abszolút létfontosságú szegmense az emberiség közösségi életének. Mindenekelőtt a hagyományok nélkülözhetetlen szerepe az egyéni tudat és a társadalmi kapcsolatok felszabadítása és megkönnyítése. Közösségi életünkben kevesebb a súrlódás, és az emberi energiákat akadályoztatás nélkül igazi céljaikra fordíthatjuk, ha biztosra vehetjük a megkérdőjelezetlen hagyományra alapozva, hogy például az emberek köszöntik egymást az utcán; hogy egy partin bemutatkozunk annak, akit nem ismerünk; hogy köszönetet mondunk a segítségért; hogy elnézést vagy pardont mondunk; hogy mindenki a megszólítás szokásos formáit használja; hogy nem beszélünk akárkivel személyes és magánügyekről; és így tovább.”¹⁷⁷

A hagyomány legismertebb védelmezői az angol szkeptikus gondolkodók, akik nem fogadták el az emberi ész túlzott felmagasztalását, azaz kétségbe vonták a felvilágosodás ész-kultuszának megalapozottságát, és emlékeztettek arra, hogy az ember tökéletlen, esendő lény: „ezek az alapelvek az egyes ember radikális intellektuális tökéletlenségéről való meggyőződést fejezik ki, melynek ellenpontja a közösség – szokásokban

¹⁷⁴ Eliade 1993.

¹⁷⁵ Scruton megkülönbözteti a mítikus és a teológiai vallásokat. Scruton 2000. 6-8.

¹⁷⁶ Tima 2012.

¹⁷⁷ Pieper 2010. 37-38.

és intézményekben testet öltő, történeti tapasztalatok által formált – politikai bölcsessége”.¹⁷⁸ Ehhez hozzájárul az ember morális tökéletlenségéről alkotott képzet is. Ennek belátása egyáltalán nem kötelezően takar vallásos meggyőződést: „a legszorosabb értelemben vett szekuláris gondolkodók, vagyis azok, akik a vallással nyíltan szemben álltak, az ember származására vonatkozó mindenféle teológiai feltevéstől függetlenül is empirikusan igazolt ténynek tekinthetik az ember morális tökéletlenségét”.¹⁷⁹ Mindenesetre „az emberek morális tökéletlenségéből az következik, hogy saját ellenőrizetlen késztetéseikre hagyatkozva többnyire hibás döntéseket hoznak”, ezért „szükségük van a szokásjog, a törvények és intézmények fékjére, amelyek objektív és személytelen korlátokat állítanak a szubjektív és személyes impulzusok veszélyes szélsőségei elé”.¹⁸⁰ Azaz a hagyományelvűség részben az antropológiai pesszimizmuson alapszik, amely szerint az ember úgymond nem „javítható meg”, szemben a felvilágosodásnak az ember megjavíthatóságába vetett optimista hitével.

Másrész a filozófia Arisztotelész óta megkülönbözteti az elméleti és a gyakorlati észt.”¹⁸¹ Úgy tűnik, míg a racionalisták túlhangsúlyozzák az elméleti észt és ignorálják a gyakorlatit, addig az empiristák és a tradicionalisták fordítva járnak el.

A hagyomány egyik legjelentősebb védelmezője Edmund Burke volt, aki az előző generációk által felhalmozott tudásban és tapasztalatban fedezte fel a hagyomány lényegét s életünk vezérelvét, mint biztos alapot.”¹⁸² A politikai filozófia hagyományelvű gondolkodói közt vannak tehát, akik a bevett és létező intézményeket, történeti képződményeket – például az alkotmányt – hangsúlyozzák, vannak, akik a felgyülemlett tudást, és vannak, akik a bevett eljárásmodokat, magatartásbeli hagyományokat, például Michael Oakeshott.¹⁸³ Mindez rámutat arra, hogy a hagyományban nem csak a normativitás szerinti, egyfajta szinteket lehet megkülönböztetni, hanem megkülönböztethetjük hagyomány két aspektusát is: tárgyát, illetve az átadási folyamatot, mint hagyományozódást, amelynek folyamán a hagyomány tárgya – Pieper szavával a traditum – továbbadódik.¹⁸⁴

II.2.2. Az a hagyomány, ami van?

Nem meglepő megállapítás talán, hogy „az emberek kötődnek az adott dolgokhoz. Ez a dolgok intézésének ’természetes módjává’ válik számukra. ’Természetesnek’ lenni szinte azonos a normatívval és kötelezővel.”¹⁸⁵

¹⁷⁸ Quinton 1995. 14.

¹⁷⁹ Uo. 17.

¹⁸⁰ Uo. 16.

¹⁸¹ Kekes: 2004. 207.

¹⁸² Burke, 117-119. A burke-i, angolszász hagyományelméleti iskoláról az eszmetörténészek kimutatták: Burke az évszázadok homályába vesző, kialakult gyakorlatokként felfogott tradíciót a sajátos, angolszász jogfelfogás, a common law mintájára alkotta meg, amely a nemzedékek folyamán felgyülemlett, múltba vesző gyökerű esetjog alapján ítélkezik. (John G. A. Pocock: Burke és az ősi alkotmány az eszmetörténet tükrében. In: Hörcher 1997. 243-263.)

¹⁸³ Oakeshott 2001. 128-132. Quinton:1995. 122.

¹⁸⁴ Pieper 2010. 9-10.

¹⁸⁵ Shilz 1983. 200.

Azaz „a múltbeliség ténye normatívnak ismertetik el”, ennek normatív szükségessége pedig „magától értetődő: ez az a mód, ahogy volt, ez az, ahogy lennie kell.”¹⁸⁶ A hagyomány azonban nem feltétlen egyszerűen létező hétköznapi gyakorlatokat takar.

Attól még, hogy valami van, nem válik hagyománnyá normatív, lényegi értelemben. Molnár Attila Károly rámutat, hogy a hagyomány pártolóiira nem igaz, hogy annak örülnek, amit találnak, sőt általában a közelmúlt, félmúlt szerintük nem kívánatos eseményei, fejleményei miatt emelik fel szavukat. A hagyománypárti, gondolkodás nagyjai mind valamilyen – hagyományellenesnek vélt – változás kapcsán fejezték ki hagyománypártiságukat. Ez azért lehet így, mert „a hagyomány tartalmát és jelentőségét a hiányakor vesszük észre”, s „paradox módon akkor lesz látható a hagyomány valamely részlete, amikor feltűnik a rutin hiánya”.¹⁸⁷ Azaz nem hagyomány bármi, ami adott:¹⁸⁸ „a hagyomány normatív fogalom, nem jelöl minden kéznél lévő vagy múltból örökölt tudást, csak olyat, amely bevált, beigazolódott”.¹⁸⁹ Avagy „a hagyomány nem pusztán örökség. Örökségünk lehet ugyanis egy romhalmaz is, de a hagyomány nem pusztán leíró – miként az örökség fogalma az, hanem normatív: arra utal, hogy a kapott tudások kipróbáltak, így birtokában vagyunk egy olyan tekintélynek, amely miatt érdemes mérlegeléseink folyamán figyelembe vennünk őket.”¹⁹⁰ Hagyomány abból lesz, amit „sok nemzedék körültekintése, szabad mérlegelése megtart”.¹⁹¹

II.2.3. Minden hagyományt kitaláltak egyszer

Eric Hobsbawm külön kötetet szentelt annak, hogy bemutassa: minden hagyományt kitaláltak egykoron; Hobsbawm így akarta érvényteleníteni az eredetét tekintve a múlt homályába vesző szokásokról alkotott képet.¹⁹² Hozzá hasonlóan mutatnak rá a feminista és konstruktivista teóriák, hogy a hagyományok „társadalmi konstrukciók”, ember alkotta dolgok. Amit pedig „bevezettek”, azt le is lehet rombolni. Roger Scruton szerint viszont „ez csak akkor tűnik hihetőnek, ha triviális példákat veszünk szemügyre – a skót néptáncot, a felföldi népviseletet, a koronázási ünnepségeket, a karácsonyi üdvözlőlapokat, és bármit, amit ’örökségnek’ lehet nevezni. De az igazi hagyományt nem vezették be”, azok ugyanis „szándékolatlan következmények”, és ezek teszik lehetővé az újításokat. A „társadalmi tudás”, ami a „szokásjogban, a parlamenti eljárásokban, a habitusokban, öltözködésben és társadalmi konvenciókban és az erkölcsben is megtestesülő tudásfajta”, a „nem tervezett életből, a felmerülő és megoldott problémákból, a szokások révén állandósított megegyezésekből, az egyébként ütköző szenvedélyeinket összehangoló konvenciókból, és a

¹⁸⁶ Uo. 206.

¹⁸⁷ Molnár 2010. 162.

¹⁸⁸ Uo. 9-16.

¹⁸⁹ Uo. 168.

¹⁹⁰ Uo. 159.

¹⁹¹ Uo. 168. Molnár szerint Kelet-Európában a kommunizmus például nem hagyomány, hanem örökség, tehát a szokásosan felhozott „konzervatív paradoxon” (pl.: Láncki 2002.) nem is feltétlen létezik.

¹⁹² Hobsbawm–Ranger 1983.

viszály forrásait elcsendesítő tárgyalások és kompromisszumok örökké tartó folyamatából alakul ki.”¹⁹³ Az Adam Smith-i „láthatatlan kéz” nem Friedrich von Hayek „spontán rendjét” takarja,¹⁹⁴ habár az osztrák közgazdász piaci folyamatokra adott magyarázata fontos hozzájárulás a hagyomány megértéséhez. A „spontán társadalmi rend” azonban – megint Scruton – illúzió, a láthatatlan kéz pedig nem az emberi együttműködés spontán folyamánya, hanem a társadalmi intézmények évszázadokon át folyó kialakításának kimunkált eredménye.¹⁹⁵

II.2.4. A hagyomány irracionális?

Széles körben elfogadott álláspont, hogy a hagyomány irracionális – így foglal állást Theodor W. Adorno is.¹⁹⁶ Josef Pieper szerint viszont a karteziánus Adorno „tagadja, hogy létezhetnek olyan, egzisztenciálisan fontos kapcsolatok, amelyek alapvetően nem esnek az emberi értelem kritikai ellenőrző képességének hatálya alá.”¹⁹⁷ Attól még, hogy valamit nincs lehetőségünk végiggondolni, s öntudatlanul, készségi szinten működik, lehet hétköznapi értelemben ésszerű.

Jürgen Habermas pedig azt rója fel – nem alaptalanul – a tradicionalizmusnak (expliciten utalva Oakeshott-ra), hogy az nem hagy teret a filozófus számára, hogy bármilyen, elvárást, ideált megfogalmazó, konzisztens gondolati rendszert megalkothasson, azaz lényegileg diszkreditálja a filozófus szerepét.¹⁹⁸ Molnár Attila Károly úgy látja, a burke-i hagyományelvűség egyik fő mozgatórugója éppen a racionális viták végeláthatatlanságának és eldönthetlenségének tapasztalata: „mivel minden állításra, érve számtalan ellenérv hozható fel, tehát a viták racionálisan nem eldönthetőek, az eldönthetetlen metafizikai viták helyett a hétköznapi élet tapasztalatokon nyugvó bölcsességét és nyelvét hangsúlyozták” a hagyomány szószólói.¹⁹⁹

Alasdair MacIntyre, aki viszont egy politikai közösség a világot értelmező szemléleteként, háttérparadigmájaként tekint a hagyományra, épp azt hangsúlyozza, hogy racionális vitát csak egy hagyomány keretén belül lehet folytatni.²⁰⁰ Gadamer szerint sincs ellentétben racionalitás és hagyomány. A két állítás nem feltétlen zárja ki egymást: mindkettő a gyakorlati észre helyezi a hangsúlyt, ugyanakkor a hagyomány más aspektusára vonatkoznak.

Lee Harris szerint a hagyományok elsősorban viselkedési mintaként érkeznek hozzánk, másodsorban pedig megfogalmazott értékeként. A első a közösség „zsigeri kódja” (visceral code), a második pedig az „ideológiai felépítmény”. Szerinte ha a „zsigeri kód” folyamatosan azt üzeni egy társadalom tagjainak, hogy egy irány rossz irány, nem fognak arra menni, függetlenül attól, mit tart erről a filozófiai megfontolás. Harris szerint

¹⁹³ Scruton 2002. 55-56.

¹⁹⁴ Hayek 1995. 325-343.

¹⁹⁵ Scruton 2006. 354.

¹⁹⁶ Adorno 1967, 29. Adorno 1992-93.

¹⁹⁷ Pieper 2010. 24.

¹⁹⁸ Habermas 1994. 183-221. Idézet helye: 218-219.

¹⁹⁹ Molnár 2000. 159-160.

²⁰⁰ MacIntyre 1988.

nem szabad összetéveszteni az automatizmust az irracionálissal, minthogy számos meggyőződésünk a nevelés és a konkrét példaképek által alakult ki, nem teoretizáló gondolkodás által.²⁰¹ MAcIntyre és Harris magyarázata lényegében az erényetika melletti állásfoglalás.

II.2.5. A hagyomány ügyis változik

A hagyományelvűséget azzal a dekonstrukciós felkiáltással is szokás elvetni, hogy a hagyomány ügyis változik. Maguk a hagyománypártiak is elismerik, hogy a hagyomány nem változatlan, nem zárja ki az újítást, de „gyanakvó és óvatos vele szemben”.²⁰² A gyanakvás annak tulajdonítható, hogy mivel a világ megismerése, kiismerése sosem lehet teljes, erre az emberi ész nem képes, ezért bármilyen újítás, még ha esetleg egy „hibát” akarna is kijavítani, akkor is lehet, hogy több bajt okoz nem szándékolt következményeivel, mint amennyi korábbi problémát megoldott. A mérhetetlenül komplex világ „kibogozhatóságát” elvető ezen álláspont az „ismeretelméleti szkepticizmus”.

A hagyománypártiak sincsenek ellene a fontolva haladásnak; ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet arra, hogy ez nem jelent defetizmust: „tévedés azt hinni, hogy a konzervatívokat az amúgy elkerülhető változások lelassítása izgatná. Ha így tennének, ezzel a jövőt előre is átadnák vitapartnereiknek, akik céljait előbb-utóbb bekövetkezőknek tételeznék.”²⁰³ A hagyományelvűek által elutasított utópikus célok, amelyek a földi paradicsom megteremtését, az evilági eszkatológiát célozzák, attól még nem lesznek kevésbé utópikusak, hogy azokat nem forradalmi tempóban, hanem lassabban, apró lépésekkel, s esetleg csak részlegesen akarják megvalósítani.²⁰⁴

A megfontoltság jelentheti a megszokotthoz való ragaszkodást vagy veszélyesnek vélt akár gyors, akár lassú változások elvetését is. A folytonosság akár fontosabb lehet, mint egy amúgy kívánatos változás.²⁰⁵

A hagyomány az állandóság letéteményese, amely biztosítja a változatlan és megszokottság érzetét is. Számos kritika ezt a stabilitás-érzést pusztá illúziónak tartja. Ugyanakkor a kérdés az – legalábbis Terence W. Tilley szerint –, hogy egy bizonyos alakíthatóság összeegyeztethető-e a stabilitással, és a hagyományok lehetnek-e egyszerre „konstruáltak és adottak”: a benne élők ugyanis inkább olyasmiként fogják fel a hagyományt, amihez alkalmazkodnak, nem pedig ők alakítják. Tilley szerint „a hagyományok nem dolgok, hanem társadalmilag beágyazott, egybefűződő, tartós gyakorlatok”.²⁰⁶ Pieper is hangsúlyozza, hogy a hagyomány lényege az állandóság: szerinte a hagyomány nem véleménycsere és nem párbeszéd. A

²⁰¹ Harris 2005.

²⁰² Molnár 2010. 159.

²⁰³ Uo. 10.

²⁰⁴ Scruton 1995. 32-38. Molnár 1997. 23. Kenneth Minogue: Konzervativizmus megőrzendő hagyományok nélkül. In: Körmeny-Lánczi 2006. 21-31.

²⁰⁵ Pieper 2010. 38-39.; *Summa Theologica*, I-II, q. 97, a. 2

²⁰⁶ Tilley 2000. 44.

hagyomány örökösének hallgatnia kell és el kell fogadnia a továbbadott traditumot teljes egészében, amihez hozzátartozik ugyanakkor az is, hogy értenie kell, az miért fontos.²⁰⁷

Azon érv ellen, hogy a hagyomány úgyszólván változik, így aztán minden változás értelmezhető azon belül, felhozhatunk egy példát. A néprajz apró részleteiben is vizsgálta már a változás és állandóság viszonyát a néphagyomány vonatkozásában.²⁰⁸ Tudjuk, hogy a magyar néptáncok történetében a reneszánsz eredetű forgató párostáncokat miként szorította háttérbe a 18-19. században betörő csárdás, az miként épült be organikusan a táncrendbe; s tudvalevő az is, hogy minden faluban kicsit máshogy táncolnak még egy tájegységen belül is, sőt minden egyes ember kicsit máshogy táncol, a nagy táncos egyéniségekről nem is beszélve. A hagyományos táncok az évszázadok folyamán számos hatást szívtak fel, építettek be és változtak maguk is; a második világháború után, a rádióknak, majd más tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően elkezdtek háttérbe szorulni; beszivárogtak a modern nyugati társastáncok elemei, megjelent a diszkó, ezzel párhuzamosan egy-egy popzenei dallam organikusan beépült a népzenebe. A néptáncot egyre inkább felváltotta a lakodalmas és a ma mindenhol szokásos szórakozási formák. Az addig a külső hatásokat beépítő hagyományt ekkor már maguk alá temették a külső hatások. A zenét gyakran a népzenei szolgáltatók itt is, hacsaknem hívnak lemezlovast. Az is előfordul, hogy lehúznak egy-egy hagyományos táncrendet a kortárs popzenéket felvonultató mulatság közben; ahol számos generáció képviselteti magát.²⁰⁹

Mondhatnánk-e erre, hogy nincs mit szomorkodni, a hagyomány folyamatos változásának vagyunk szemtanúi? Nem: a helyieknek, a hagyomány „tulajdonosainak” is egyértelmű, hogy itt a hagyomány változása helyett sokkal inkább egy hagyomány eltűnéséről beszélünk. A régit felváltja egy új, elhagyják a hagyományt és más szokásokat vesznek fel helyette. A néprajz ezt a folklorizáció lezáródásának hívja. Magyarán vannak változások, melyek egy adott hagyomány keretein belül értelmezhetőek, mások viszont, ha oly mélyre hatolnak és alapvetőek, akkor magát a hagyományt zárják le.

A fenti megfontolások után mégis azt állíthatjuk, hogy kétségtelen: a hagyomány mint kötelezően normatív keret elleni legerősebb kifogás a változások megítélésének kérdése, illetve a hagyományok sokszínűsége. Meg kellene ugyanis tudni állapítani, hogy mi a hagyománnyal konszisztens, organikus, és mi az azzal ellentétes változás, de kérdéses, hogy ez lehetséges-e hagyományon belüli eszközökkel. Konkrétumok helyett így a tradicionalista (ez esetben Oakeshott) „a hagyomány sugalmazásaira” való támaszkodás javaslatával fog élni.²¹⁰

²⁰⁷ Pieper: 2010. 10-14.

²⁰⁸ Ortutay 1959.

²⁰⁹ A magyar néptánc-hagyományokról: Martin György 1995. Felföldi-Pesovár 1997.

²¹⁰ Oakeshott 2001. 171-174.

II.2.6. *Mi a hagyomány értelme?*

A mítoszként és rítusként, esetleg vallási értelemben felfogott hagyományelemek ugyanakkor egyes magyarázatok szerint „hasznos fikciók”, amelyeknek megvan a társadalmi rend fenntartására irányuló értelmük. A hagyomány ilyen (Leo Strauss-hoz köthető) magyarázata, miközben védeni igyekszik a hagyományt, Lee Harris szerint ellene is fordítható,²¹¹ hiszen ezek szerint a hagyomány csak a tömegek kezben tartására alkalmas eszköz. Lehetnének a hagyományoknak rejtett tudományos indokuk is: elterjedt megállapítás mostanában, hogy a böjt például igazából méregtelenítő kúra. Ezt cáfolja viszont, hogy hiába állítják, hogy a vallásos böjti előírások igazából méregtelenítő kúrát rejtenek magukban, a vallási okból böjtlőlők hitét ez nem fogja kikezdeni, sőt hangsúlyozni fogják, hogy a böjt vallási gyakorlat, amelynek Isten előtt való hódolatunk és az önnevelés a célja, a méregtelenítő kúra célja pedig teljesen más.

Hayek a hagyomány értelmét egy empiricista evolúciós modellben vélte felfedezni, amely szerint az igazol egy adott hagyományt, hogy az túlélte az évszázadokat; nem azért, mert az idő igazolta, hanem azért, mert ezzel igazolódott, hogy az adott hagyomány megfelel hordozói karakterének. Eszerint a kissé darwinista hangulatú magyarázat szerint a hagyomány a közösség túlélését segíti.²¹²

Lee Harris szerint az, amit ő – mint idéztük – zsigeri kódnak nevez, kétségbe vonható és megvitatható, a társadalom zsigeri kódja és ideológiai felépítménye közt lehet súrlódás: az ész és a tudás nemes dolgok, ám az mégis joggal ütközik ellenállásba egy (politikai) közösség részéről, hogy valaki örök szkepticizmusában, végeláthatatlan módon, állandóan, folyamatosan megkérdőjelezze a közösséget megtartó hagyományokat, a zsigeri kódot, ami a közösség DNS-e. Ha pedig ez a zsigeri kód ilyen konstitutív alkotóeleme a közösségnek, akkor nem tehetjük fel a kérdést, hogy hasznos-e, mivel a közösség léte függ tőle. Olyan ez, mint a konyhai receptek: lehet jobban és rosszabbul elkészíteni ugyanazt az ételt, de két ételfajtát összehasonlítani lehetetlen, a választás pusztán ízlés dolga. Egy társadalom vagy egy személy megítélheti a saját maga állapotát korábbi állapotához képest, de lehetetlen egy másik társadalomhoz hasonlítani, mivel saját mércéi vannak.²¹³

A Burke-vel szemben erősen kritikus Chesterton a „halottak demokráciájára” vonatkozó megjegyzéseiben az ősök tapasztalatát, a generációk felgyülemlett tudását hangsúlyozza: „a tradíció azt kéri tőlünk, hogy ne mellőzzük a jó ember véleményét, még akkor sem, ha az illető csak az apánk.”²¹⁴

A Burke-vel szemben úgyszintén erősen kritikus Alasdair MacIntyre kiemeli a hagyomány közösségi és narratív jellegét. A kortárs erkölcsi viták, például a melegházasságról szóló, szerinte azért megoldhatatlanok, mert minden meggyőződés már premisszából indul ki. Azaz nincs közös narratívánk.²¹⁵ Pedig „ha egy hagyománnyal minden rendben van, akkor e hagyományt részben az e hagyomány sajátos értelmét és célját megokoló jókkal kapcsolatos vita alkotja”. Ezért aztán „az élő hagyományban állandóak a konfliktusok:

²¹¹ Harris 2005.

²¹² Hayek 1990. 54-62.

²¹³ Harris 2005.

²¹⁴ Chesterton 2004. 66-68.

²¹⁵ MacIntyre 1999. 291.

amikor burke-i típusú lesz, akkor halódik, vagy már meg is halt.” Igen ám, de ha „az élő tradíció tehát egy történelmileg hosszan tartó, társadalmilag manifesztálódó vita, részben pontosan a hagyományt alkotó jókról”, akkor „mi tartja hát fenn és mi erősíti a hagyományokat? Mi gyengíti és pusztítja őket?” MacIntyre arisztotelianus meglátása szerint „a releváns erények gyakorlása vagy hiánya”. Az erények pedig „nem csak abban találják meg céljukat, hogy fenntartják a gyakorlathoz tartozó, különböző belső jók eléréséhez szükséges viszonyokat, s nem csak abban, hogy támogatják az egyéni életnek azt a formáját, melyben az individuum keresheti a jót, ami az élete egészéhez tartozó jó lesz, hanem abban is, hogy segítenek megőrizni azokat a hagyományokat, amelyek a gyakorlatok és az egyéni életek számára biztosítják a szükséges történelmi kontextust.”²¹⁶

Hasonlóan nyilatkozik a katolikus egyház Nemzetközi Teológiai Bizottsága is: „a jelenkori filozófiában főleg Marx, Nietzsche és Freud révén eluralkodott a gyanú hermeneutikája, mely a hagyományt már nem tekinti olyan közegnek, amely az eredeti valóságot a jelennek közvetíti, hanem elidegenedésnek és elnyomásnak érzi azt. A hagyomány kreatív elsajátítása nélkül azonban az ember kiszolgáltatja magát a nihilizmusnak.” Ugyanis „alapvetően nem létezik előfeltételektől mentes emberi megismerés, hanem minden emberi ismeretszerzést és beszédet meghatároz az előzetes megértések és ítéletek struktúrája.” Ez annyit jelent, hogy „nincs társadalom, mely tartósan fennállhatna közös alapvető meggyőződések és alapértékek nélkül, amelyek az illető kultúrát meghatározzák és hordozzák”.²¹⁷ Joseph Ratzinger is írt arról, még mielőtt pápa lett XVI. Benedek néven, hogy az emberi ész sosem autonóm, mindig történelmi összefüggések közepette él.²¹⁸

Miként működnek egyszerre a hagyomány különféle szintjei? A nagy, közös, nyugati keresztény narratíván belül, amely meglehetősen állandóságot mutatott, bizonyos határon belül elfértek a nagyobb változást átélő, kevésbé normatív hagyományok, a különféle politikai berendezkedések, a nemzeti, regionális, lokális szokásbeli változatok, néphagyományok, a városi és a vidéki, a kereskedő, a katonáskodó és a kolostori életmód – és így tovább (és ez elmondható más civilizációs körről is). Ma inkább fordítva van: miközben a közelmúltig divat volt a pluralizmus és a multikulturalizmus dicsérete, a globalizációnak köszönhetően uniformizálódik az egész világ az életmódját, szokásait tekintve, azaz egyre jobban eltűnnek a regionális és lokális sajátosságok, aközben a fent vázolt felbomlásnak köszönhetően etikai pluralizmus érvényesül. A kevésbé szubsztanciális hagyományok eltűnnek és uniformizálódnak, a lényegibb, szubsztanciálisabb hagyományok (közös hitek, meggyőződések) viszont relativizálódnak.

Persze az emberi jogok felvilágosult-posztmodern doktrinájáról is állíthatjuk, hogy felállít olyan, közösen elfogadott standardokat, mint a tolerancia és az emberi méltóság, de mivel ezt a minimalista követelményt éppenséggel a szerinte az egyéni szabadságot elnyomó, nagy, közös etikai narratíva kivédésének szándékával teszi, és a hagyománnyal szimpatizáló felfogásokkal szemben, filozófiai individualizmusából fakadóan

²¹⁶ Uo. 297-299.

²¹⁷ Tózsér-Várnai 2012. 149-191. Az idézet helye: 152-154.

²¹⁸ Ratzinger 2014. 103.

mindent az egyénből eredeztet – mint erre a semleges államról szóló fejezetben is utalunk majd –, lényegében hagyományellenes, és saját magát is erodálja.²¹⁹

A hagyomány az emberi közösségekben gyökerezik. Összetartja a közösséget, mentális védelmet nyújt az embernek, mint társas lénynek, továbbadja a bevált gyakorlatokat, fenntartja a közös meggyőződéseket, hiteket, az etikát és támaszt nyújt a tökéletlen észnek és a tökéletlen individuumnak, megszabadít attól a tehertől, hogy mindent a nulláról át kelljen gondolnunk. E sorok szerzője szerint nincs ellentétben a rációval, de a felvilágosult, individualista racionalizmussal igen, ugyanakkor persze ellentétbe kerülhet filozófiai megfontolásokkal. A racionalizmus a priori, a hagyomány a posteriori ismeretelmélet.

II.2.7. A hagyomány és az azonos neműek házassága

Hogyan védené meg a férfi-női házasságot egy tradicionalista, mint a hagyomány részét? A melegházasság pártolói, már ha elfogadják a hagyomány autoritását, felvethetnék, hogy a melegházasság pusztán a hagyomány „továbbfejlesztése”, és belefér a hagyományba, ha az amúgyis fluid, változik, „meghaladja önmagát”. Erre már válaszoltunk: a melegházasságra inkább a néptáncra vonatkozó példánk áll, azaz a melegházasság nem fér bele a hagyományba. Mivel egy antropológiai forradalmon alapul, eleve hagyományellenes éle van – emellett a tágabb kontextus, amelybe illeszkedik, az is a hagyományellenes gondolkodói iskolák kontextusa. Ráadásul számos, életbevágó aspektust érintő következményét – lásd az örökbefogadásról szóló vitát – nem látjuk előre.

A fogalmak jelentése módosulhat az idők folyamán, de legalábbis gyanús, hogy ha teljesen átalakulnak, már nem arról beszélünk, amiről korábban beszéltek. A fogalmak korábbi jelentése, ha tetszik, a hagyomány, igenis köt minket. Új jelenségekre új fogalmakat kell alkotni. Nem mi találjuk ki az emberiség fogalmi készletét, élt ugyanis már pár nemzedék a Földön.

A hagyomány mindemellett pusztán létezése nyomán is feljogosítja pártolóját, hogy ne engedjen – ahogy Scruton elnevezte –, „a bizonyítási kényszer áthárításának”.²²⁰ Ez annyit tesz, hogy jogosságának bizonyítására nem a már létező gyakorlatok, így például a különeműek házassága és annak értelmezése szorul rá, hanem az újítás.

Lee Harris, aki szerint a társadalom zsigeri kódja nem irracionális, hanem automatikus, azt mondja: „egy automatikus, végiggondolatlan válasz épp az a mód, ahogy a zsigeri kód működik”, s ezért van az, hogy a melegházasság ötletét sokan zsigerből mulatságosnak és elhibázottnak érzik, beleértve meleg személyeket is: „miként magyarázod el, mit tudsz felhozni valami ellen, ami sohasem futott át az agyadon, és amit sohasem akart senki megtenni a világon?” A házasság nem privilégium, nem kell hozzá még heteroszexuálisnak sem lenni, csak nőnek és férfinak – szögezi le Harris, feltéve a kérdést: „úgy határozták volna meg a házasságot,

²¹⁹ Lásd erről legújabbban: Deneen 2019.

²²⁰ Scruton 2011. 142-143.

mint egy nő és egy férfi közti kapcsolatot? Nos, igen, de csak abban az értelemben, amint a sajtos omlettet úgy határozták meg, mint ami sajtból és tojásból van – anélkül, hogy bármilyen módon meg akarták volna sérteni a narancslét és a pirítóst, amiért kihagyták őket a definícióból. A narancslé és a pirítós egyszerű dolgok – csak épp nem tudsz belőlük omlettet készíteni.”²²¹

Mindezzel együtt a melegházasság tradicionalista alapon való ellenzése több ok miatt is problémás Jeremy Garrett szerint.²²² Nem lehet pontosan meghatározni tradicionalista alapon a hagyomány tartalmát: a házasságnak végső soron mely jellemzői lényegiek és melyek nem? Tekintve a házasság sokszínű történetét, miért lényegi jellemzője a különeműség és miért nem az mondjuk a válás lehetősége, vagy hogy a feleség a férj tulajdona? Garrett szerint a tradicionalistának egzakt kritériumokat kellene felállítania, hogy meghatározza pontosan: hány népnek és időben milyen hosszán kellett folytatnia egy házassági gyakorlatot, hogy az hagyományosnak számítson, vagy más normatív szempontokat kell beemelnie a vizsgálódásba (ami azonban már nem hagyományelvű megoldás). Ha Garrettnak ez a legnehezebben megválaszolható felvetése, amely Burke, Hayek és Harris általam vizsgált hagyományfelfogásai közül mindre igaz, az elsődleges válasz nem nehéz: ha mindig, mindenhol él-él egy gyakorlat, vélekedés, akkor az normatív.²²³ Az ilyen történelmen és téren átívelő, általános közmegegyőződés megállapításához pedig nem szükséges az, hogy az utolsó valaha élt ember is ossza azt, inkább a túlnyomó többséget értjük alatta. Ugyanakkor egy hagyomány általában csak egy népre vagy egy kultúrkörre vonatkozik, a tradicionalizmus nem „az emberiség hagyományát” érti tradíció alatt. A házasság történetéről szóló fejezetben látni fogjuk, hogy bizony a házasságban elkülöníthetőek időleges és állandó elemek. Persze ha ilyen emberiségen átívelő közmegegyezés nem állapítható meg, már nehezebb dolgunk van. A hagyományelméletek ugyan hangsúlyozzák partikularitásukat, ez azonban relativizmushoz vezethet: lehet-e egyszerre jó gyakorlat a monogámia és a poligámia, két külön népnél? Vagy tényleg igaz lehet, hogy az egyik nép karakterének az egyik, a másiknak a másik felel meg? A felvetés a nemzetkarakterológia ingoványos területére vezetne minket,²²⁴ és – ugyan Garrett nem veti fel – meg kellene fontolnunk az éghajlati vagy valamilyen más determinizmus lehetőségét is.²²⁵ Felvethető a monogámia egyre teljesebb kibontakozása a történelem folyamán, de ebből következhetne a házasság továbbfejlődése éppenséggel a melegházasság elfogadásának irányába is. Hacsaknem egyéb, normatív mérce alapján elvetjük ezt az opciót.

A normatív mérce felállítása sem olyan bonyolult feladat, mint Garrett gondolja: a házasság esetében ilyen mérce volt, hogy milyen mélyen érinti a házasság egy-egy eleme az ember antropológiáját – s ez alapján már nem fejlődhetne a házasság a melegházasság elfogadása felé. Hogy ez hagyományon kívüli mérce, az jogos

²²¹ Harris: 2005.

²²² Garrett 2008.

²²³ „Az emberiség közmegegyőződését általában igazoló érvként szoktuk elfogadni, de csak akkor, ha ez valamely természetszerű vagy összefüggő szükségszerűsége alapul.” Horváth 2015. 20.

²²⁴ Lásd pl.: Hunyadi 2003.

²²⁵ Az éghajlati determinizmus egyik fontos teoretikusa volt Montesquieu: 2000. 349-365.

ellenvetés, ám a legtöbb hagyománypárti nem volt szélsőségesen tradicionalista, és elfogadott más szempontokat is, például a következő fejezetben tárgyalandó természetjog törvényét. Igaz ugyanakkor, hogy különbség van irracionalisták és a premodern racionális természetjog pártolói közt.²²⁶

Garrett szerint Burke érvelése alapján, ami kizárja a változást, a korábbi újítások sem védhetőek, amelyek hagyománnyá váltak – nem volna például védhető a polgári házasság bevezetése sem, amit most védenek a tradicionalisták. A „minden hagyományt kitaláltak egyszer” felvetésére már válaszoltunk, de tegyük hozzá: a házasságkötés módja nem érinti a „kik házasodhatnak” mélyebbre vezető kérdését. Az ugyanakkor jogos felvetés Garrett részéről, hogy a tradicionalizmusban benne rejlik a hagyomány „befagyasztásának” veszélye.

A másik lehetőség – írja Garrett – hogy Burke „általános gyanakvása” az újítással szemben tényleg csak gyanakvás, és nem ellenzés, azaz végső soron lehetővé teszi a változtatást – azaz a hagyomány nem előír, csak ajánl, amely ajánlatot el lehet utasítani. Ez kétségtől komoly kihívás a tradicionalisták számára. Ugyanígy vélekedik Garrett Harris zsigeri kódjáról: az pusztán ajánlás, ami nincs önmagában az indokolt változtatás ellen. A régi intézmények ráadásul nem biztos, hogy alkalmasak a jelen problémáinak kezelésére. Garrett felveti a *van* és *legyen* közti szakadék hume-i problémáját, miszerint attól még, hogy valami létezik, nem normatív, ám a hagyomány normativitásának kérdésére már korábban kitértünk.

Ugyan a hagyományelemek klasszifikációjának, a hagyomány tartalma meghatározásának, valamint a hagyomány kitalálásának problémája és a konvencionizmus veszélye komolyan veendő kritika a hagyományelvűség irányába, a hagyomány, mint felgyülemlett tudás, mint bevált intézményrendszerek és szokások, valamint mint zsigeri kód és kulturális DNS, a vele szembeni kifogásokkal együtt is erős indokokat szolgáltat „sugalmazásainak” megfogadására.

A fentiekben tehát bemutattuk a hagyomány fogalmának sokféle értelmezését, témánk szempontjából pedig az etikai-morális hagyományok aspektusát tartottuk fontosnak. Bemutattuk, hogy a hagyomány lényege nem a változás, hanem az állandóság, hogy nem minden hagyomány, ami valaha volt, s nem az a hagyomány, ami van, a hagyomány fogalma ugyanis nem leíró, hanem normatív. Bemutattuk azt is, hogy a hagyomány nem irracionális, hanem automatikus. Hogy nem csak az átadás, a hagyományozódás folyamata a fontos, hanem tartalma is, s hogy az azonos neműek házasságának elképzelése sehogy sem hozható összhangba a hagyományelvűséggel, mivel antropológiai forradalmon alapszik.

Felvethető, hogy a modernség, a felvilágosodás és az ezekhez a korábban leírt módon kapcsolódó posztmodern is megteremtette a maga hagyományát, és ennek ereje is épp abból származik, hogy egyfajta domináns tradícióvá vált, ugyanolyan magától értetődő „zsigeri kóddá”, amit addig épp a felvilágosult racionalitás – és a posztmodern nevében – kritizáltak. Azaz – mint korábban fejtegettem – ma ez a korszellem. Leíró értelemben ez igaz, ugyanakkor úgy vélem, ez mégiscsak a „hagyományellenesség hagyománya”, melynek önképe is az, hogy a korábbi hagyománnyal szemben fogalmazódik meg.

²²⁶ Erről szól: Megadja 2019.

Mindenesetre épp eme fordulat miatt is tartom fontosnak hangsúlyozni, hogy részemről a hagyomány nem pusztán átadás-átvételi folyamat, hanem egy olyan filozófiai-etikai meggyőződésrendszer, amely egykor bevett és elterjedt volt, s amelyet a felvilágosult és posztmodern felfogás saját magával szemben „hagyományosnak” nevez.

Rátérhetünk tehát az ilyen értelemben vett hagyomány racionális, filozófiai magyarázatára, mely természetjogi fejtegetés lesz.

II.3. A természetjogi törvény és az azonos neműek házassága

A természetjogi törvény²²⁷ tana, amely az ókori görögöktől napjainkig létezik, a minden ember számára evidens, „szívünkbe írt”²²⁸ erkölcsi törvényt kutatja. A természetjogi törvény igénye szerint racionális, általános érvényű és változhatatlan, így ütközhet a tradicionalizmussal, de jelen sorok szerzője szerint a premodern természetjogi felfogás összhangban van – legalább, de nem pusztán a nyugati – morális hagyománnyal. Meg kell tehát vizsgálnunk, mi az emberi jogi gondolkodás, a természetjogi törvény és a hagyomány viszonya, hogy milyen természetjogi felfogások vannak, s hogy miként értékelhető az azonos neműek házassága a természetjogi törvény meglátásainak fényében.

Mivel azonban a természetjogi törvény tana normatív erővel lép fel, az emberi jogi iskola számos teoretikusa elutasítja, hisz szerinte nincs evidens egyetemes erkölcs. Ám az emberi jogi program mégis éppen egyetemes erkölcsi igénnyel lép fel. Mint arra Jacob Cornides rámutat: ez esetben „akik ellenzik vagy tagadják a természetjog alapvető tételeit, elismerik az általuk elutasított természetjog létét; igazában a vita nem is a természetjog létéről, hanem a tartalmáról folyik.”²²⁹ A spanyol természetjogász, Javier Hervada is felhívja erre a figyelmet: „az igazságosságra hivatkozni a pozitív joggal szemben és tagadni a természetjogot: önellentmondás.”²³⁰ Leo Strauss is hangsúlyozza: „ha valaki elutasítja a természetjogot, az egyenlő annak kimondásával, hogy minden jog pozitív, ami azt jelenti, hogy annak eldöntése, mi a jogos, kizárólag a különböző országok törvényhozóinak és bíróságainak feladata”. Strauss szerint „a természetjog korunkban megfigyelhető elutasítása nihilizmushoz vezet, sőt azonos a nihilizmussal”. Ráadásul a „liberális relativizmus a tolerancia természetjogi hagyományában gyökerezik, abban az eszmében, hogy mindenkinek joga van az általa elképzelt boldogságra való törekvéshez”.²³¹

²²⁷ Természettörvény és természetjog nem ugyanaz, de mi most a fogalmazás könnyébségéért csereszabatosként használjuk őket. Lásd pl.: Turgonyi 2012. 11-20. 36-38.; Lánzi 1999. 95.

²²⁸ A gyakran emlegetett természetjogi meghatározás eredete a Biblia: „Amikor a pogányok, akiknek nincs törvényük, természetből teszik meg a törvényben foglaltakat, törvény hiányában önmaguknak törvénye. Ezzel igazolják, hogy a törvény műve szívükbe van írva.” Róm 2, 14-16.

²²⁹ Cornides 2012. 205.

²³⁰ Hervada 2004. 23.

²³¹ Strauss 1999. 10-12. Straussról lásd: Lánzi 1999.

A posztmodern és az emberi jogok érvényesítése feszültségére Frivaldszky János azzal mutat rá: mivel a posztmodern „nem tűr semmilyen metafizikai alapú, lényegi, természetjogi igazságot”, ezért „emberi jogi ’erkölcsrendészete’ semmilyen legitimitással nem rendelkezik szankciók foganatosítására”.²³²

A történelmi változékonyságra rámutató posztmodernnel szemben a természettörvény hívei az emberi természet állandóságára hívják fel a figyelmet: „minden, mélyreható kulturális különbség mellett is létezik egy minden emberre közös emberi alap, ezzel pedig egy minden ember számára közös igazság” – szögezi le a Nemzetközi Teológiai Bizottság, rámutatva éppen arra, hogy „ez a meggyőződés ma mindenekelőtt az egyetemes és elidegeníthetetlen emberi jogokban fejeződik ki”.²³³

A tradicionalizmus és a természetjogi felfogás közt mindig is lesz némi feszültség, például a természetjog lehetővé teszi a hagyomány által legitimált tekintély kétségbe vonását.²³⁴ A hagyományelvű felfogás hívei megoszlanak tekintetben, hogy elfogadják-e a természettörvényt.²³⁵ Cicerónak a hagyományelvűség egyik ókori példájaként emlegetett *De re publica (Az állam)* című munkája sem csak a (római) politikai hagyományok magasztalásának egyik sokat idézett alapműve, hanem a természettörvényé is.²³⁶ A katolikus egyház egyszerre támaszkodik természettörvényre és a hagyomány egy speciális teológiai változatára, a szenthagyományra (erről az utolsó fejezetben szólunk).

Burke viszonyáról a természettörvényhez állandó a vita; szerinte a „metafizikai jogok úgy lépnek be a közéletbe, akár a sűrű közegbe hatoló fénysugarak, s a természet törvényeinek megfelelően letérülnek egyenes pályájukról. Az emberi szenvedélyek és érdekek szövevényében ezek az eredeti jogok valóban olyan töréseken és tükröződéseken mennek keresztül, hogy nevetséges úgy beszélni róluk, mintha továbbra is egyszerűen, eredeti irányukba tartanának.”²³⁷ Burke ugyanakkor végső soron mégiscsak „az univerzum örök törvényeivel” kívánta megalapozni politikai ítéleteit, és „határozottan hitt egy felső természeti törvény létében”, ami nem emberi társulás és közmegegyezés kérdése. Burke szerint a természettörvény megtanít a „hagyományos társadalmi modell” és a „hagyomány mint olyan” tiszteletére.²³⁸

Leo Strauss viszont erős kritikával illeti a „historistákat”,²³⁹ közéjük sorolva Burke-öt is.²⁴⁰ Frivaldszky is úgy látja, hogy „a történelmi iskola felemás munkát végzett”, amikor „felmagasztalta a pluralitást és háttérbe szorította az egyetemes elveket”²⁴¹ arra reagálva, hogy a francia forradalmárok egy egyetemes, metafizikai,

²³² Frenyó 2010. 79-129. Idézet helye: 129.

²³³ Tózsér-Várnai 2012. 154.

²³⁴ Strauss 1999. 64-72.

²³⁵ Oakeshott például nem fogadja el: 2001. 443.

²³⁶ Cicero: 2007. A hagyományról: I.45-(69)-II. 4.(7.) 106-109.; A természettörvényről: III. 22.(33.), 155.

²³⁷ Burke 1990. 146-149.

²³⁸ Molnár 2000. 236-241.

²³⁹ McAdams 2014. 144.

²⁴⁰ Strauss 1999. 17-18.

²⁴¹ Frivaldszky 2001. 298.

elképzelt, s az addigótól gyökeresen különböző, egyedül igazságosnak és tökéletesnek tartott rendet akartak ráerőltetni Franciaország népére. Egedy Gergely szerint azonban Strauss túl szigorú Burke-höz.²⁴²

A burke-iánus Scruton hol kritizálja a természettörvény tanát,²⁴³ hol mégis amellet teszi le a voksot, leszögezve ugyanakkor, hogy a „természetes igazságnak” viszont „ellensége az egalitárius reformer ’társadalmi igazsága’”.²⁴⁴

Strauss leszögezi, hogy „az ’egész emberiség beleegyezése’ egyáltalán nem szükséges feltétele a természetjog létezésének”, ugyanis a természetjog észhasználatot feltételez, így a például a „vademberektől” nem várható el, hogy releváns tudást szerezzenek a természettörvényről. Elég az összes „normális” ember egyetértése az igazságosság alapelveit illetően, az egyetemes egyetértés kritériumának szükségtelen voltát pedig például az emberi természet megromlása magyarázhatja. Strauss szerint „annak bizonyításával, hogy az igazságosságnak nincs egyetlen alapelve sem, melyet valahol, valamikor ne tagadtak volna, még nincs bebizonyítva, hogy egyetlen tagadás is igazolható, ésszerű”, a különféle társadalmak pedig amúgy is tisztában voltak azzal, hogy különféle felfogások versengenek a világban az igazságosságról, ebből azonban nem vonták le azt a következtetést, hogy jó és igazság egyáltalán nem létezik, vagy pusztán közösségi megállapodás kérdése volna.²⁴⁵

Scruton ugyanakkor joggal utal arra, hogy a természettörvény tartalmáról is van vita, amelyet tekintély tudna lezárni, de a tekintélyt épp a természettörvény nem tartja abszolút autoritásnak.²⁴⁶

II.3.1. Természettörvény: klasszikus és felvilágosult

A kavarodás nyilvánvalóan a természettörvény felfogása körül van. A felvilágosodásban gyökerező, modern természettörvény-felfogás úgy gondolja, hogy lehetséges elvonatkoztatni mindentől, és egy fogalmilag üres térben újraalkotni az egyetemes igazságra vonatkozó ismereteinket: „az újkor természetjogi iskolája a felvilágosodás eufóriájában elbizakodottan – vagy csak téves jóhiszeműséggel – hatalmas, részlegesen kidolgozott természetjogi kódexeket dedukált”. Így a természetjog „jobbára értékeléstől mentes matematikai bizonyosságú és következésképpen egyetemes érvényű logikai törvényszerűségként, illetve – a természettudományos empirizmus hatására – okozatos, tehát szintén értékelésmentes természettörvényként tűnik elénk.”²⁴⁷

²⁴² Egedy 2014. 413-427.

²⁴³ Scruton 1995. 28-29.

²⁴⁴ Scruton 2002. 109-111.

²⁴⁵ Strauss: 1999. 15., 74.

²⁴⁶ Scruton 2002. 16-18.

²⁴⁷ Frivaldszky 2001. 213-15.

A természetjog modern fordulata John Locke-hoz és Thomas Hobbeshoz kötődik.²⁴⁸ A hagyományelvű gondolkodók éppenséggel ezt a felvilágosult természettörvény-felfogást utasították el, a premodern természetjogi felfogás viszont – ha nem is súrlódásmentesen, de – összeegyeztethető a tradicionalizmussal.²⁴⁹

A természettörvény klasszikus, görög-keresztény felfogása ugyanis nagyon is számolt a történelemmel és a sokszínűséggel, sokkal gyakorlatiasabb és lokalistább volt: „Arisztotelész és Szent Tamás természetjogi írásaiban sehol sem fogalmazódik meg az a gondolat, miszerint a természetjog tartalma rendszerbe szervezeten, részletekbe menően meghatározható volna”, ugyanis „az ész és a megismerés kérdésben a tomista természetjogi hagyomány képviselői nem az elvont tudományos-matematikai (euklidészi) tökéletességet vallották”, mivel „az emberi cselekvések világára nagyban jellemző a kontingencia, az esetlegesség”. Végző soron pedig „a természetes ész csak a legfontosabb direktívákat közvetíti az emberi döntés elé, a konkrét cselekvést tekintve viszont számos alkalmazási módot tesz lehetővé.” Az erkölcs „a gyakorlati tudás terepuma, így „az erkölcsi cselekvés bizonyosságai nem a metafizika és nem is a matematika (tökéletes) bizonyosságai.” Ezzel szemben „a felvilágosodás-kori természetjogi tanok aprólékosan és rendszerbe szervezeten dolgozták ki a természetjog normatív tartalmait”.²⁵⁰

A természettörvény ismerete a klasszikus felfogásban Hervada megállapítása szerint nem elvont alapelvekből indul ki (nem a priori), hanem a közösségből (a posteriori) – akárcsak a hagyomány.²⁵¹ Szent Tamás szerint ugyanis a természettörvény, azaz az örök törvény emberi ésszel belátható része bizony univerzális, és sohasem kerülhet vele szembe az emberi törvény.²⁵² Tamás tradicionalista olvasata tehát nem problémamentes. Úgy tűnik, a hagyomány sokkal inkább összeegyeztethető a klasszikus természetjogi felfogással, habár mindig lesz a kettő – Strauss kifejezésével élve, Athén és Jeruzsálem – közt feszültség, vannak határterületek, Mindenesetre az arisztotelészi erényetikát a hagyományelvűség és a klasszikus természettörvény is magáénak vallja.²⁵³ A gyakorlati tapasztalatok és a nevelés, önnevelés által elsajátított, kialakított jellem az, ami eligazít, ha tetszik, sugalmaz nekünk folyamatosan a döntéshelyzetekben, hogy ne kelljen állandóan elvont elvekből levonni a helyes döntés mibenlétét. Ez az, amit úgy mondanak: készségként tenni a jót.²⁵⁴

A természettörvényről alkotott felfogásokat nem két, hanem háromfelé osztja Frenyó Zoltán, de ő is úgy tartja, hogy a két premodern – ókori és középkori – felfogás közt nincs akkor ellentét, mint e kettő és a

²⁴⁸ Strauss 1999. 122-142.

²⁴⁹ Quinton 1995. 83.

²⁵⁰ Uo. 335.

²⁵¹ Hervada 2004. 155-160.

²⁵² Summa theologica: I–II., q95., a2.

²⁵³ Lásd pl.: Harris 2005. Scruton 2006. 336-37. Alasdair McIntyre 1999.

²⁵⁴ Az erényetika huszadik századi reneszánsza a modernitásbeli marginalizálódás után G. E. M. Anscombe 1958-as esszéjének köszönhető. Az erényetikával kapcsolatos, egyik legújabb összefoglaló: Russell 2013.

felvilágosult változat között.²⁵⁵ Frenyó szerint az ókor a kozmosz, a középkor az abszolútum, a modern kor pedig az ember természetére helyezi a hangsúlyt.²⁵⁶

A természettörvényt a „nyugati hagyomány” fontos felismerésének tételezhetjük, amit az traditumként továbbad, s a természettörvényi magyarázatok a hagyomány tartalmára reflektálnak teoretikus igénnyel.

II.3.2. Félreértelmezett „természetesség”

Vajon mit jelent a „természet”, a „természetesség” a klasszikus természetjogi felfogásban? A melegházasság ellenzői szerint a melegházasság természetellenes, pártolói szerint viszont épp hogy természetes volna. Utóbbi felfogás alapja az az elgondolás, hogy „minden törekvés és vágy természet szerint való, ami a természetben előfordul, hiszen azokat a természet ültette az emberbe”.²⁵⁷

Jogos felvetés az is, hogy a középkori gondolkodók az emberi szexualitással kapcsolatban következtelen módon hol épp a természeti jelenségeket hívták segítségül az emberi cselekedetek igazolásául, hol épp azt látták elrettentőnek, hiszen az ember több mint az állat, és nem viselkedhet úgy, „mint egy kutya”.²⁵⁸

Az azonos neműek házasságának hívei tehát a vágyak természetességére gondolnak, ami rousseau-iánus felfogása. (Rousseau-nál egyébként a szó szoros értelmében nem létezik természetjog²⁵⁹). Mindez a három természettörvény-felfogás – biológiai-naturalista, teológiai, racionalista²⁶⁰ – közül megfelel az elsőnek (a három felfogást nem lehet szétválasztani mindig élesen, Szent Tamás például szintetizálja őket).

A természettörvény klasszikus felfogása viszont éppenséggel nem a vágyak hétköznapi értelemben vett természetességét tekintette „természetesnek”; hanem célra irányultságot, teleológiát értett ezalatt.²⁶¹ Arisztotelész úgy fogalmaz: „minden mesterség és minden vizsgálódás, de éppúgy minden cselekvés és elhatározás is, nyilvánvalóan valami jóra irányul; tehát helyes az a megállapítás, hogy ’jó az, amire minden irányul’”.²⁶²

A homoszexualitással kapcsolatban „az első érv a természetre támaszkodik és arra a szabályra, hogy szabad a természetnek megfelelően cselekedni; sőt ez az erkölcsi természettörvény egyik alaptétele. A kizárólagosan homoszexuálisoknál azonban az ő ilyen adottságuk a természetük. Tehát szabad ilyen módon viselkedniük is. – Az ilyen, először nagyon tetszetősnek hangzó bizonyításmenet már attól az egyszerű utalástól gyöngülhet, hogy a természetszerű cselekvésnél sosem csupán a tényleges természetre gondolunk, mivel az túl gyakran fogyatékos állapotban van. Egy erősen agresszív alaptulajdonság esetén semmiképpen nem támogatnánk vagy igazolnánk az ennek megfelelő viselkedést. Normának a természet sokkal inkább csak finalitásában

²⁵⁵ Frenyó 2016. 146.

²⁵⁶ Frenyó 2015. 16-38.

²⁵⁷ Frivaldszky 2001. 317.

²⁵⁸ Weber 2001b. 330.

²⁵⁹ Frivaldszky 2001. 289-295. Rousseau és a természettörvény viszonyáról lásd még: Strauss 1999. 182-206.

²⁶⁰ Uo. 5.

²⁶¹ Uo. 33.; Reilly 2014. 296-415. Sandel 2012. 221-234.

²⁶² *Nikhomakhoszi etika*. 1. 1094a

minősülhet: úgy kell cselekedni, hogy a természetben rejlő célok megvalósuljanak. Így magának az emberi heteroszexualitás természetének még nem felelünk meg egy fiziológiailag helyes aktussal, hanem csak ha azt is respektáljuk, belülről mire is irányul ez az aktus.”²⁶³ Az *inclinatio naturalis* célja pedig a szexualitás esetében Szent Tamás számára egyrészt a szaporodás, másrészt az örömszerző és párkötő jelleg, a *debitum conjugale*.²⁶⁴

A lényeg a fentiek szempontjából, ettől függetlenül az, hogy a „természetet” nem biológiai-naturalista módon értelmezik azok, akik a melegházassággal szemben a természettörvényre hivatkoznak, így irreleváns, hogy létezik-e homoszexualitás az állatvilágban, vannak-e meleg pingvinek vagy sem, illetve hogy különféle vágyaink úgymond „természetesek-e” vagy sem. Az, hogy ami biológiaiilag lehetséges, nem számíthat rossznak, naturalista hiba, s ez az egyik hibája például Kinsey jelentéseinek is.²⁶⁵ A természet ugyanis a klasszikus természetjogi felfogásban egyrészt az ember metafizikai lényegét jelenti, ami az emberséget, mint ilyent konstituálja, illetve egy cselekedet szerkezetét, mivel a cselekedeteknek „saját természetes, benne lakó céljuk van (*finis operis*)”.²⁶⁶ Azaz „nem a természetjog értelmezi fizikai tárgyszerűségében a természetet, hanem a természetjog kritikusai tesznek így”, mivel „a természetjog normái nem fizikai értelemben, hanem a helyesség értelmében lennének ’természetesek’”.²⁶⁷ Emellett a természettörvény tana figyelmeztet, hogy a valóság, a (fenti értelemben is vett) természet mégsem pusztán nyersanyag az ember számára, amit úgy alakít, ahogy akar, teljes autonómiával, hanem adottság.²⁶⁸

II.3.3. A homoszexualitás és melegházasság a természettörvény szempontjából

Hogy foglalhatnánk össze a „természet” fogalmának ezen tisztázása után a klasszikus természetjogi megközelítést a homoszexualitással, és közelebbről a melegházassággal kapcsolatban? Mindenekelőtt a természettörvény abból indul ki, hogy az ember eszes lény, így cselekedeteinek mércéje is az ész, azonban ez nem igaz a „természet általi létezőkre”. Roger Scruton jogosan jegyzi meg, hogy ez az ősi megállapítás önmagában ugyan igaz, ám vannak határai, s nem szabad abszolutizálni, ráadásul az embert meghatározzák az érzései és cselekedetei is.²⁶⁹

Persze az ember tökéletlen természete miatt az ész is félrevezető lehet, de a természettörvény számára alapvetően meghatározó az, ami „természetesen ésszerű”, amit az ész jónak tart. Legtágabban értelmezve

²⁶³ Weber 2001b. 368. A vágyat, mint természetest felmutató gondolkodás kritikáját többek közt lásd: Patrick–George 2014. 24-27.

²⁶⁴ *Summa Theologica*, Supplementum, q. 49, a. 5-6. Hozzátartozik mindehhez, hogy a Supplementumot nem Tamás írta, hanem valószínűleg barátja, Fra Rainaldo, mégpedig Tamásnak a Petrus Lombardus *Libri Quattuor Sententiarum*ához írt kommentárjaiból. Más gondolkodók azon tévedését, hogy a szexualitásnak csak a szaporodás lehet a célja, természetjogi szempontból bírálja: Patrick–George 2014. 11-22.

²⁶⁵ Weber 2001a 114.

²⁶⁶ Uo. 108.

²⁶⁷ Techet 2013. 34.

²⁶⁸ Weber 2001a: 123. és II. János Pál 2005. II. 7-86.

²⁶⁹ Scruton 2006. 41-42.

természetesen ésszerű a boldogságra törekvés, valamint azok a javak, amelyeket a természetes ész, mint a bennük rejlő hajlamok célját fedezi fel. A természettörvény ezen felfogása elutasítja azt a kanti gondolatot, amely szerint a gyakorlati ész független a természetes, benne rejlő céloktól (a priori). Az emberi személy, mint test és lélek egysége, a természetes célok összességében rendeződik egységbe. Nincs ezt megelőző, a priori és pusztán transzcendens gyakorlati ésszerűség, ami önmagában meghatározza a morálisan jót, függetlenül a fent taglalt adottságoktól.²⁷⁰

A „természet” az emberi személy esetében éppen azért értelmezendő az ésszerűség vonatkozásában, mert a személy test és lélek egysége, azaz nem pusztán az állati-növényi természetvilág része: miközben testisége odaköti, egyben több is annál. Ez okozhatta régebben az ellentmondásos utalásokat arra, hogy a természetvilág meghatározó-e az ember esetében, vagy sem. És ezért az ember esetében a morális jót nem pusztán a testi mivolt és ebből következően a természetes, azaz adott vágyak határozzák meg. John Finnis például rámutat: eredetileg Szent Tamás a természettörvény mellett nem is elsősorban a természetünkből próbálta levezetni a „legyen”-t, hanem abból, mi a racionális.²⁷¹

A „természetes hajlam” ebben a sokáig magától értetődő felfogásban, amelyet a római jogtudósok és a középkori skolasztika is magáénak vallott, nem a puszta szexuális vonzódást jelenti (ami két azonos nemű személy közt is létrejöhet); mivel nem csak a testi valóságot veszi figyelembe, hanem az egész személyt, sőt az emberi faj javát is, ezért csak a heteroszexuális hajlam számít számára természetesnek, mivel csak az alkalmas az élet továbbadására. Azaz a klasszikus természetjogi gondolkodás nem csak a szexualitás érzéki szintjét veszi figyelembe a természetesség meghatározásakor; megközelítése „többdimenziós”. Az emberi szexualitás ezen felfogása nem szakad el az állatvilág működésétől, azonban több és gazdagabb annál: nem pusztán természetes vágyaiktól vezérelt testek egyesüléséről van szó, hanem személyek közösségéről.

De miért ne lehetne ily módon természetesen ésszerűnek venni a homoszexualitást, és az azonos neműek életközösségét, amely nyitott lehet az életre az örökbefogadás és a mesterséges megtermékenyítés útján? Mark Rhonheimer rámutat: a homoszexuális cselekedetek csak a merő vonzódás szintjén lennének jónak tekinthetőek, ez azonban nem kritériuma a moralitásnak. A szexuális aktus biológiailag az utódnemzésre irányul a fajfenntartás szempontjából, a kölcsönös szeretet kifejezésének pozitív értékelését pedig ez az adottság eleve meghatározza, azaz nem lehet a szexualitást teljesen elszakítani az élet továbbadásától. Ezen az azonos nemű párok esetében az örökbefogadás vagy a mesterséges megtermékenyítés sem segít, mivel ettől még szexuális egyesülésük (ami szigorú értelemben lehetetlen) nincs kapcsolatban az élet továbbadásával, még általánosan és elméletben sem (szemben a meddő különemű párokkal).

Ez nem azt jelenti, hogy a szexuális egyesülésnek pusztán az utódnemzés lenne a célja, és amellet ne lenne ugyanannyira fontos az egymás iránti szeretet kifejezése és a gyönyör, utóbbiak csak akkor értékelhetőek

²⁷⁰ Rhonheimer 2012.

²⁷¹ Finnis 2011. 33-42. Summa theologica: I–II q. 94 a.2; q. 91 a.3c; q. 58 aa. 4c, 5c.

jóként a klasszikus természetjogi felfogás szempontjából, ha bennfoglaltan, elválaszthatatlanul kapcsolatban van az előzővel.

Az azonos nemű párok esetében azonban szándékuktól függetlenül, objektív adottságként lehetetlen az élet természetes, organikus továbbadása. Azaz különmemű párok esetében az élet továbbadásától való függetlenség esetleges, az azonos nemű pároknál azonban strukturális adottság (a gyermekáldástól való szándékos, elhatározásszerű elzárkózás is esetleges adottság, mivel ettől a pár képes gyermeket nemzeni, s lehet, hogy egyszer akár meg is gondolja magát). Ezért aztán a gyermeket nevelő azonos nemű párok közössége sem tud ilyen értelemben – szögezi le Rhonheimer – házasság, illetve család lenni. Az örökbefogadó különmemű párok esetében viszont valódi értelemben családról beszélhetünk, mivel az adoptáció megfelel az ilyen kapcsolat természetének.

Az esetleges tulajdonságok nem lényegiek, így nem változtatják meg a hordozó alany lényegi aspektusait. A meddőség, a féllábúság, a vakság mind esetleges tulajdonság, azaz attól még, hogy valaki vak, a szem lényegi funkciója a látás marad. A fogyatékosok léte nem szünteti meg az alany egészségének bennerejlő céljait, habár akadályozhatják azok elérését (ezért fogyatékosok, hiányok).²⁷² Ezért is próbáljuk meg az ilyen fogyatékosokat gyógyítani: ha egy szervünk rosszul működik, orvoshoz megyünk, ahelyett, hogy átgondolnánk még egyszer egész létünket, és megmagyaráznánk, hogy így is jó lesz, nem konceptualizáljuk át az egész működéséről alkotott fogalmunkat, ha tetszik, nem dekonstruáljuk a betegség fogalmát. A strukturális tulajdonságok lényegiek, azok megváltoztatása alapvetően lehetetlen, lényegileg hozzátartoznak az alanyhoz, annak konstitutív elemei.

Ugyan Mark Rhonheimer a katolikus szexuáletika egészét védelmezi a természet törvényre alapozott eszmefuttatásában, a fentiek belátásához nem szükséges elfogadni a katolikus szexuáletikát.²⁷³

Persze ellenvethető, hogy miért pont a termékenység és utódlás ennyire meghatározó, másrészt hogy az intimitásnak vannak olyan formái, amelyek különmemű párok esetében sem kapcsolhatóak az utódnemzéshez. A mélyökológia hívei²⁷⁴ előhozakodhatnak azzal is, hogy a túlnépesedés idején át kell értékelnünk a gyermekvállalás értékét. Ebből két dolog következhet: vagy kevesebb gyermek vállalására buzdítunk, ekkor azonban csak a gyerekszám a kérdés, és fenti fejtegetések ugyanúgy érvényesek; vagy a gyermekvállalás teljes ellenjavallata az emberiség létszámának csökkenése (esetleg – öngyűlölő gondolkodók – a teljes kihalása) végett. Csak hát a létezőket alapvető természetük szerint hajtja a fajfenntartás ösztöne, így a fenti gondolat érvényét a túlnépesedés vészhelyzetének esetére javasolt radikális gondolatmenetek sem szüntetik meg, ráadásul épp azokban a társadalmakban, amelyekben bevezették az azonos neműek házasságát, vagy amelyekben az ötlet egyáltalán felmerült, inkább a népességfogyás a probléma. Ezek erkölcsének

²⁷² Sorba: 2010.

²⁷³ A katolikus szexuáletikát a természet törvényből kiinduló észérvekre alapozva védelmezi: Turgonyi 2012.

²⁷⁴ Lásd pl.:Ferry 1994.

kiterjesztése világméretű problémává tenné a népességfogyást, a világ népesség stagnáló fenntartásához pedig amúgy is szükség van házaspáronként legalább két (pontosabban átlagosan 2,1) gyermekre.²⁷⁵

Carlos Ball arra mutat rá, hogy az azonos neműek házasságának intézménye a melegpárok esetében is ugyanúgy „a kölcsönösség megteremtésére, kifejezésére és megélésére” is szolgál.²⁷⁶ Kérdés azonban, ez milyen valóságot fejez ki, magyarul hogy lehetséges-e antropológiai értelemben. Ball felveti továbbá, hogy a természetjogi érvelés oksági következtetés hibájába esik;²⁷⁷ miért is következne abból a tényből, hogy természetes úton szaporodni csak különemű párok tudnak, az, hogy csak az ilyen szexuális aktus morális? Ha pedig nem egyes szexuális aktusok termékenysége, hanem a termékenység strukturális adottsága a fontos, akkor mi a kritériuma az organikus, „valódi testi egyesülésnek”?²⁷⁸

Hume oksági problémája azonban semmisnek nyilvánítható a premodern oksági elv segítségével.²⁷⁹ Hozzátehetjük, hogy a „van”-ból nem következik egyfajta „legyen” szükségszerűen, de következik belőle bizonyos mértékű „ne legyen”: természetünk, biológiai felépítésünk és ezek bennfoglalt céljai behatárolják, miként cselekedhetünk, és kizárnak más természetű dolgokhoz tartozó célokat, cselekedeteket – igaz, ez a híd nem lehet pusztán etikai, hanem ontológiai kell lennie. A „van-legyen” problémája nem abszolutizálható, hiszen akár azt az abszurd kérdést is feltehetnénk, hogy a világ és azon belül az emberiség pusztán létéből következik-e, hogy a világnak és az emberiségnek morális értelemben lennie kell (a válasz: nem); vagy hogy a fajfenntartási ösztönből következik-e, hogy szaporodni és a fajt fenntartani jó. (Igaz, eme általam abszurdnak nevezett kérdésnek Rémi Brague egy egész könyvet szentelt.²⁸⁰) Valamilyen etikai meggyőződésre tehát mindig szükségünk van a *van* és *legyen* közti szakadék áthidalására, ám legtágabban értelmezve talán mondhatjuk Jacques Maritain kifejezésével élve, hogy az emberek túlnyomó többsége számára nem szorul magyarázatra a „működési normalitás” megtartásának szükségessége, s az embernek és a társadalomnak van ilyen működési normalitása.²⁸¹ A természettörvény épp a működési normalitásról szól.²⁸²

II.3.4. A nemek komplementaritása

Carlos Ball épp azt a valóságot nem akarja belátni, ami a strukturális és esetleges meddőség közti különbségtétel mögött áll: a nemi komplementaritás valóságát. Ebből a szempontból két azonos nemű kapcsolata legjobb esetben is intenzív, mély barátságként tud értelmeződni, amelyben a felek maximum

²⁷⁵ Turgonyi 2012. 246.

²⁷⁶ Ball 2002. 3078-3102.

²⁷⁷ Hume 2006. 468.

²⁷⁸ Ball 2002. 3098.

²⁷⁹ Lee-George 2014. 12-18.

²⁸⁰ Rémi Brague: *Curing Mad Truths: Medieval Wisdom for the Modern Age*. University of Notre Dame Press, 2019.

²⁸¹ A működési normalitás magyarázatát és a van-legyen problematikájának kritikáját adja: Turgonyi 2012. 11-20.

²⁸² Uo. 37-43

szexuális segítséget nyújtanak egymás számára.²⁸³ A „van”-ból ez esetben egyszerűen a rendeltetésszerű, természetének megfelelő használat miatt következik egyfajta „legyen”.

A természettörvény utódnemzésből kiinduló felfogása mögött ott áll tehát a nemek különbözősége, egymást kiegészítő mivolta, ami nem pusztán a nemi szervekre vagy testünkre terjed ki, hanem egész lényünkre. A pusztán a szaporodásra apelláló magyarázatot Roger Scruton nem tartja kielégítőnek (habár nem is tartja elvetendőnek, igazságát pedig elismeri) a szexualitás filozófiájáról szóló munkájában, mivel szerinte ugyan valóban alapvető aspektusa a reprodukтивitás a szexualitásnak, de nem ez adja a szexuális tapasztalat lényegét: a fa abból a földből nő ki, ami nélkül semmi lenne, és ami táplálja, de semmit nem jelentene számunkra, ha nem növesztene lombot, nem virágozna és nem teremne rajta gyümölcs. Az emberi szexualitás is a szaporodási ösztön talajából nő ki, és anélkül semmi nem lenne. Ugyanakkor nem jelentene számunkra semmit, ha nem virágozna személyes formájában, és nem öltöztetné magát a vágy virágába és lombzatába.²⁸⁴

Az angol gondolkodó a nemek komplementaritásának valóságát hangsúlyozza. Egymást kiegészítő mivoltuk mellett két nem, a nő és a férfi mindig valamennyire misztérium egymás számára: a másik nem nem ismerős számunkra úgy, ahogy a saját nemünk, amellyel kapcsolatban van „egyes szám egyes személyű” ismeretünk. A szexuális érettség egyik jele az, hogy meg tudjuk nyitni az énünket egy olyan másik előtt, amelyet nem teljesen ismerünk ki (éppenséggel ez a misztérium az erotika és a szexuális vágy egyik hajtóereje is). A másmilyen nemű szexuális partner másságának ilyesfajta alapvető megtapasztalása nélkül pedig Scruton szerint az erotikus szerelem egy fontos eleme hiányzik.²⁸⁵

Ha ebből a tágabb képből indulunk ki, akkor pedig lényegtelen, hogy éppenséggel milyen szexuális technikákról van szó, ugyanis azok összességének a moralitása ebben a keretben fog értelmeződni: a férfi és a nő egymást kiegészítő mivoltának keretében. A gyermekvállalás megvalósulásának kérdése is másodlagos, mivel ettől függetlenül a nemi komplementaritás meghatározó adottság.

Ball persze Scruton érvelését redukcionistaának tartja, mivel szerinte Scruton az ember összetettségét „társadalmilag konstruált nemi jellemzőkre” redukálja.²⁸⁶ Csakhogy Scruton és a hozzá hasonlóan gondolkodók szerint a „nemi jellemzők” mélyén nem társadalmi konstrukciók, hanem biológiai-pszichológiai adottságok rejlenek, amelyekre a társadalmi konstrukciók maximum ráépülnek, és nem lehetnek azzal ellentétesek. Ez pedig az esszencializmus és a konstrukcionalizmus első fejezetben tárgyalt kérdésköréhez vezet bennünket.

A klasszikus szexuális erkölcsöt általában testellenességgel szokták vádolni, a klasszikus szexuális etika hívei pedig annak ellenzőit szokta meggyanúsítani a testi és „evilági” élvezetek előtérbe helyezésével. Ez esetben viszont mintha éppen a klasszikusok lennének materialisták, állnának ki az anyag meghatározó

²⁸³ Roska 2007. 73.

²⁸⁴ Scruton 2006. 254.

²⁸⁵ Uo. 305-311.

²⁸⁶ Ball 2003. 3116-3130.

mivolta mellett, ezzel szemben a homoszexualitás egyenértékű mivolta mellett kardoskodók képviselnének egy az anyagi kötöttségektől elszakadó, l'art pour l'art, „érdek nélküli” (nem utódlásra koncentráló, nem más célok érdekébe állított) szerelem, szexualitás mellett, az ókori görögök mintájára. A klasszikus álláspont testellenessége azonban félreértés. Az éppenséggel a test és lélek egységét, sőt elválaszthatatlanságát vallja. Elveti ugyan a puszta materializmust, de az anyagot lenéző spiritualizmust is. Magasabb értékűnek pedig azért tartja az élet továbbadását organikusan, inherensen magába rejtő férfi-női kapcsolatot, mert ez áll organikus módon a társadalom (a faj továbbélésének) szolgálatában, azaz ez szolgálja a közjót, ami magasabb rendű két személy pusztán egymásra koncentráló kapcsolatánál, legyen az akármilyen nemes is.

Megállapítottuk tehát, hogy az emberi jogi felfogás szükségszerűen természetjogi. Hogy a természettörvény többféle felfogása van történetileg és tartalmilag is, s ezekből a premodern felfogások összhangba hozhatóak a hagyománnyal. Rámutattunk, hogy a természetesség biológista-naturalista magyarázatai tévesek, s hogy a természet alatt célra irányultságot ért a klasszikus filozófia. Az emberi természet, a férfi és női természet kiegészíti egymást, a házasság természete szerint pedig a gyermekvállalásra irányul, erre azonban az azonos neműek kapcsolata struktúráisan alkalmatlan.

A fent kifejtettek adják a természetjogi magyarázatát annak, amit a hagyomány, traditumként továbbad. A természetjog ezen esetben a hagyomány magyarázata.

III. POLITIKAELEMÉLETI VONATKOZÁSOK

III.1. Nem elég, hogy szeretik egymást? A házasság két értelmezése és az állam érdekeltsége

A melegházasság kérdésköre alapvetően arról szól: mi is a házasság. Megvizsgáljuk, tényleg nem érinti-e a különnemű párok kapcsolatát az, hogy néhány melegpár egybekelhet, hogy tud-e semleges lenni az állam a házasság értelmezésében, szabályozásában, hogy a törvényeknek tényleg pusztán társadalmi realitásokat kell-e tükröznie. Rámutatunk, hogy az alapvető ellentét a házasság két értelmezése, a klasszikus és a forradalmi között van. Bemutatjuk, miért is problémás a forradalmi nézet, s megvizsgáljuk a meddőség kérdéskörét is, vagy épp hogy mi a helyzet azokkal a különnemű párokkal, akik nem akarnak gyereket – ezeket a példákat gyakran hozzák fel az azonos neműek házassága melletti érvként.

A ma hódító nézet szerint a házasság fő kritériuma, egyetlen konstitutív, avagy fogalmi eleme a szerelem, az egymáshoz való romantikus vonzódás. Ennyi épp elég a házassághoz, bárkikről is legyen szó. Ebből a szempontból az azonos neműek házasságának bevezetése pusztán egy intézmény kiterjesztése volna azokra, akiktől eddig – úgymond – „megtagadták” a házassághoz való jogot. Ezt az álláspontot, amelyet Robert P. George és társai „revizionistának” kereszteltek el (revisionist view), mi most „forradalminak” fogjuk hívni, minthogy felénk a revizionista kifejezés már foglalt, és más kicsengése van.²⁸⁷ Az alábbiakban az ő gondolatmenetüket követem, sokat merítve Patrick Lee és Robert P. George kötetéből is,²⁸⁸ kiegészítve mindezt egyéb meglátásokkal.

Ez a forradalmi házasság-értelmezés alapvetően a klasszikus értelmezéssel szemben jött létre (conjugal view), amely szerint a házasság egy olyan, mindenre kiterjedő kötelék, amelynek célja a felek testi-lelki egyesítése – a házasság úgy lesznek „egy test és egy lélek”, hogy ez az egyesülés potenciálisan nyitott a gyermeknemzésre, és egyik fő célja a gyermeknevelés. Mindez nem azt jelenti, hogy a házasság lényege pusztán a gyermeknemzés és gyermeknevelés lenne. A házasságnak eszerint a nézet szerint ugyanúgy célja a gyermeknemzés- és nevelés, ahogy célja a két fél testi-lelki egyesülése, s a házasságkötés természetes kiindulópontja lehet a romantikus vonzódás. Ez a felfogás egyáltalán nem zárja ki az érzelmet – ám úgy tartja, az érzelem önmagában nem elég, s a házasságnak konstitutív eleme a két fél közös gyermek nemzésére való képessége is.

III.1.1. A házasság átértelmezése

Miért kellene azonban a klasszikus felfogást támogatnunk? Azért, mert a forradalmi felfogás számos ponton problémás. Először is félreérti az érzelmet, pontosabban a szeretet jelentését. XVI. Benedek pápa szent „a

²⁸⁷ Girgis–Anderson–George 2012.

²⁸⁸ Lee-George 2014.

szereket nem pusztán érzelmek. Az érzelmek jönnek és mennek.” A szeretet „lényegi tartalma: egymáshoz hasonlóvá válni, ami az akarás és a gondolkodás közösségéhez vezet.”²⁸⁹ Ez a bizonyára nem kikezdzhetetlen álláspont jól beleillik az eme munka elméleti kereteit adó, klasszikus felfogásba.

Másodszor a forradalmi felfogás elszakad a házasság fogalmának időn és kultúrákon átívelően uralkodó értelmezésétől. A forradalmi álláspont képviselői nem fáradnak bele újra és újra rámutatni a házasság gyakorlatának és értelmezésének történeti változásaira; ám elfeledkeznek az állandó, nem változó tényezőkről. Márpedig az, hogy a közös gyermek nemzésére való képesség a házasság elengedhetetlen alkotóeleme, s házasság csak férfi és nő közt jöhet létre, nem zsidó-keresztény találmány. Osztja ezt az álláspontot „a zsidó, a keresztény és a muszlim hagyomány; azok a görög és római gondolkodók, akiket nem befolyásoltak ezek a hitek; és osztja számos felvilágosodás-kori filozófus is.”²⁹⁰ Ezt a felfogást megerősíti a kánonjog, az angolszász common law-hagyomány, a polgárjog, a görög és a római jogfelfogás is. Így gondolkodott a házasságról Szókratész, Platón, Arisztotelész, Plütarkhosz, Szent Ágoston és Szent Tamás, Maimonidész és Al-Farabi, Luther Márton, Kálvin János, John Locke és Immanuel Kant, Gandhi és Martin Luther King.²⁹¹

A fogalmak jelentése idővel változáson megy át; ám mi azt állítjuk, hogy a házasság forradalmi értelmezése: forradalmi értelmezés; annyira új és annyira elszakad a fogalom bevett, történelmi értelmezésétől, hogy tulajdonképpen már egy teljesen más valóságot, jelenséget nevez házasságnak – ha egyáltalán belőle kiindulva bármilyen, egyértelmű kritériumokkal meghatározható emberi társulást házasságnak lehet nevezni.

Ha ugyanis elszakadunk a klasszikus értelmezéstől, és a forradalmi álláspontot tesszük magunkévá, szembe kell néznünk néhány nehézséggel: felmerül a kérdés, hogy mi különbözteti meg a forradalmi álláspont alapján a házasságot például a barátságtól. Az érzelmek intenzitása? Ez elég szubjektív és mérhetetlen, s nem csak a „holtomiglan-holtodiglan” ideájától áll távol, hanem még a válás intézményétől is: Mexikóváros tanácsában már kezdeményezték „ideiglenes” házassági engedélyek kiadását, hogy elkerüljék a hosszadalmas válási procedúrákat.²⁹²

A szexuális aktivitás lenne akkor az érzelmek mellett eszerint a felfogás szerint a házasság differentia specificája, megkülönböztető jegye? De hát közeli jó barátok, szoros viszonyt ápoló férfiak és nők is kerülhetnek egymással szexuális kapcsolatba, akár alkalmyszerűen, akár bizonyos rendszerességgel. Ha pedig a szex csak azért számít a házasságban, mert kifejezi az érzelmeket, amint az következik a forradalmi álláspontból, akkor a szex könnyedén felcserélhető más, érzelmeket kifejező dolgokkal is. Ha pedig a szexnek mégis kiemelt helye van, azt a forradalmi álláspont nem tudja megmagyarázni; mondhatjuk, hogy a mély érzelmi kapcsolatot az emberek szexuális együttléttel fejezik ki – de hogy miért, arra nem tudnak válaszolni a „revizionisták”, akik általában amúgyis a „szabad szerelem” pártfogói. Ugyanakkor nem biztos, hogy egy –

²⁸⁹ XVI. Benedek 2006. 22-23.

²⁹⁰ Anderson 2014. Lásd erről: Finnis 2011. 315-388. Witte 2012. Yenor 2011.

²⁹¹ Uo.

²⁹² ABC News 2011.

akármilyen – pár folyamatosan rendszeres szexuális életet él. Vagy az együttélés volna ez az állandó, megkülönböztető tényező? Együtt élnek a kollégiumi szobatársak, a testvérek, míg ki nem repülnek; a szerzetesek... A három tényező – romantikus érzelmek, szexuális aktivitás és együttélés – együttesen is olyasmi, amelyek ugyan összetevői a házasságnak, de mégsem alkotnak egyértelmű, állandó és jól megkülönböztethető, objektív ismertetőjegyet: bármilyen szisztematikus különbséget fel tudnak mutatni a támogatói a házasság forradalmi értelmezése és a mély barátság között? – teszik fel a kérdést Andersonék.²⁹³

A házasság pusztán érzelmekre való alapozásával még egy probléma van. Mi alapján korlátozzuk a pusztán az érzelmeken nyugvó házasságot két személy kapcsolatára? Mi van a többnejűséggel, a többférjűséggel, a poliamorus kapcsolatokkal, több ember romantikus kapcsolatával? A poliamoriára való utalás nem pusztán a melegházasságot ellenzők teoretikus felvetése. Az Egyesült Államokban a Newsweek szerint félmillió ilyesfajta kapcsolat van.²⁹⁴ A poliamoria mellett kardoskodik többek közt Kenji Yoshino jogászprofesszor, Gloria Steinem feminista aktivista és Barbara Ehrenreich, Amerikában ismert szerző; utóbbiak mindketten aláírták egy LMBTQ-kezdemenyezés, a Beyond Marriage (A Házasságon Túl) kiáltványát, ami magában foglalja a poliamoria legalizálásának követelését is.²⁹⁵ A torontói tankerület nemes egyszerűséggel plakátokon reklámozta a poligámiát.²⁹⁶ Brazíliában ismertek már el élettársi kapcsolatként hármas együttélést.²⁹⁷ A holland melegházasság atyjaként emlegetett Boris Dittrich saját bevallása szerint a poligámia és csoportos házasság legalizálásán fáradozik.²⁹⁸

A Homofóbia Magyarországon című kötetben idéznek olyan véleményt, ami nyíltan felteszi a kérdést: miért ne vállalhatna közösen gyermeket két férfi és két nő, meleg és leszbikusok? Miért ne lenne joguk gyereket örökbe fogadni, amikor két szülő többet tud adni a gyereknek anyagilag is, mint kettő? Íme, a „négy szülő családmodell”.²⁹⁹ A csoportházasság elfogadása mellett érvelt itthon az amerikai Legfelsőbb Bíróság 2015-ös döntése után Kőszeg Ferenc is.³⁰⁰

Ha pusztán az érzelem a házasság alapja, akkor nem lehet felhozni olyan érveket a poligámia, poliamória ellen, hogy azért korlátoznánk két emberre a házasság intézményét, mert mindig is így volt – ami pontosan az az érv, amelyet a melegházasság pártolói visszautasítanak a házasság különművekre való korlátozása kapcsán. Figyelembe véve, hogy a forradalmi nézet pusztán az érzelmekre alapozna, ugyanakkor hangsúlyozza a házasság változását, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a forradalmi álláspontból az következik, hogy az érzelmi alapú házasság elé egyéb korlátokat sem állíthatunk: el kell törölnünk az alsó korhatárt, valamint a rokonsági fokok alapján nyugvó korlátokat. Miért ne házasodhatna össze apa és lánya,

²⁹³ Girgis–Anderson–George 2012. 19.

²⁹⁴ Bennett 2009.

²⁹⁵ Beyond Marriage 2006.

²⁹⁶ Baklinski 2012.

²⁹⁷ The Telegraph 2012.

²⁹⁸ White-Hilary 2013.

²⁹⁹ Takács 2011. 97.

³⁰⁰ Kőszeg 2015.

anya és fia, anya és lánya és apa és fia (esetleg mind a négyen)? Ez sem pusztán elméleti okoskodás: 2015 januárjában interjú készült egy, a 12 éve nem látott biológiai édesapjával két éve együttjáró, s vele a házasságot tervező, 18 éves lányról, s ennek kapcsán a beszélgetést közlő lap megjegyezte, hogy az egymást régen nem látott rokonok közt gyakran alakul ki ilyen kötődés, amit „felfedezőjéről”, aki maga a másnak örökbe adott fiával találkozott 26 év után és lett belé szerelmes, „genetikai szexuális vonzódásnak” (GSA) nevezett el.³⁰¹

Fel lehet hozni – a klasszikus álláspont híveihez hasonlóan –, hogy ilyen korlátok, mint a rokonsági fog és a kor alapján való tiltás, mindig léteztek; ám a forradalmi nézet képviselőinek érvelése szerint ezeket nem vehetjük figyelembe, mivel történelmileg változó attribútumokról van szó – ami az ő szemükben annyit tesz, hogy érvénytelen és szabadon megváltoztatható tényezők. A klasszikus álláspont hívei saját érvelésükkel konzisztensen mutatnak rá, hogy az ilyen korlátok mindig is léteztek, és másodlagos, hogy mikor és hol hanyadik rokonsági fokig tiltották a házasságot és hány éves kortól engedélyezték; erre hivatkozni azonban inkonzisztens volna a forradalmi állásponton belül, akkor ugyanis el kellene fogadni a hagyományos nézet pártolójának további érveit a házasság állandó elemeivel kapcsolatban a gyermeknemzési képességre és a különműségre vonatkozóan. A forradalmi álláspont így összességében nem pusztán a házasság fogalmának kiterjesztése vagy átértelmezése, hanem végső soron értelmetlen kitágításához, így a semmiben való feloldódásához vezet.

Miután 2015 júniusában az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága elrendelte, hogy minden államban el kell ismerni az azonos neműek házasságát, Fredrik Deober rögtön felszólította a progresszív erőket, hogy ezután küzdjenek a poligámiáért – éppen a fent taglalt elvek alapján. Mint írta, a poligámiáért való küzdelmet addig amúgy is csak taktikai okokból mellőzték, így most szabad az út.³⁰²

Ez sem mindig szándékolatlan. A leszbikus aktivista Masha Gessen azt találta nyilatkozni 2012-ben: a meglegházasság bevezetése szerinte elsősorban nem arról szól, hogy a házasság elérhető legyen az azonos nemű párok számára, hanem a házasság újradefiniálásáról és lerombolásáról.³⁰³ Tévedés volna persze Gessen véleményét általánosnak tekinteni, ettől azonban még a forradalmi értelmezés forradalmi, inkonzisztens, a határokat elmosó értelmezés marad: „Ha egy férfi össze tud házasodni egy másik férfival, és egy nő egy másik nővel, akkor bárki össze tud házasodni bárkivel. Ha a 'bisexualitás' érvényes, akkor két férfi és egy nő alkothat egy triádot (throuple), vagy két férfi és két nő, akik kapcsolatban vannak (interact) 'összeházasodhat' egymással. Nem kell hozzá nagy erőfeszítés, hogy levonjuk a következtetést: ha a házasságot bárki úgy értelmezi, ahogy akarja, akkor az nem jelent semmit sem egyáltalán.”³⁰⁴

³⁰¹ Toulis-Reay 2015.

³⁰² Deboer 2015.

³⁰³ Clark 2013.

³⁰⁴ Longenecker 2015.

III.1.2. A házasság klasszikus értelmezése

A klasszikus nézet szerint a házasság három szempontból egyesíti a feleket: egyesíti őket testileg-lelkileg; egyesíti őket a gyermeknemzés által a gyermeknevelésben és a közös háztartásban; valamint örökké és kizárólagosan (tegyük ehhez hozzá: még egy esetleges későbbi válás esetén is joggal feltételezhetjük, hogy a felek ilyen elhatározással léptek oltár – vagy csak az anyakönyvvezető – elé). Ahogy Roger Scruton és Philip Bond írja: a házasság nem szolgáltatásokról szóló szerződés, hanem egzisztenciális választás, azaz házasságkötéskor egy létmódból egy másikba lépünk.³⁰⁵

A klasszikus álláspont szerint a házasság része a testi-lelki egyesülés, tekintve, hogy az emberi személy test és lélek elválaszthatatlan egysége, s így a teljes körű elköteleződésből nem hiányozhat a testi egyesülés sem. Vajon miért nem?

Az ember szervei összességükben többet alkotnak, mint szervek halmazát: az ember testét. Szerveink egysége természetükből fakad, önmagukban befejezetlenek és tökéletlenek. Működésük együttes célja pedig életfunkcióink folyamatos működtetése, biológiai életünk fenntartása. Két személy, feltéve, ha különmemű, csak egyféleképp tud olyasféle teljességben egyesülni, mint az emberi szervek. Amikor egy férfi és egy nő a szeretkezésben a lehető legteljesebb módon egyesül, a szeretet kifejezésén és az egymásnak okozott, kétségkívül túlértékelhetetlen gyönyörön túl, akarják vagy sem, döntési kompetenciájukon kívül eső módon testük egy új emberi személy fogantatása folyamatának első szakasza zajlik le – a gyermeknemzés pedig olyasvalami, amit nem tudnak egyedül, külön véghez vinni, csakis közösen. Így a szeretkezésben a férfi és a nő teste olyan egy egésszé válik, amelynek biológiai célja az új élet. Ez akkor is így van, ha – akár a pár döntéséből kifolyólag, fogamzásgátlás következtében, vagy rajtuk kívül álló, más okokból az új élet végül nem fogan meg. A teljes egybeolvadást a közös biológiai cél határozza meg, s így az teljes egybeolvadás akkor is, ha a folyamat megszakad, s a fogantatás nem következik be.³⁰⁶ Két különmemű házaspár kapcsolatának egésze nyitott az életadásra, két azonos neműé – habár kapcsolatuk lehet örök, kizárólagos együttélés és lelki közösség – nem: „a férfi és a nő nemi felépítésének és teleológiájának vizsgálata azt mutatja, hogy két férfi (vagy két nő – SzG) szexuális 'egyesülése' szó szerint lehetetlen. Bármit is tesznek egymással, tettük terméketlen marad, és nem jöhet létre valóságos egyesülés. Valójában sem az anatómia, sem a szexualitás biológiai, sem a szerelem szexuális testbeszéde értelmében nem illenek össze.”³⁰⁷

Mindez nem jelenti azt, hogy el kellene fogadni a természetjogi felfogás azon iskolájának álláspontját, ami szerint egy cselekedetnek, egy dolognak csak egy célja lehet, s ha másra használják, akkor az immorális (tehát a szex célja csak a gyermeknemzés lehetne, a gyönyör és a szeretet kifejezése nem).³⁰⁸ De ami különlegessé

³⁰⁵ Scruton–Bond 2013.

³⁰⁶ Launn–Harvey 2007. 37-100.

³⁰⁷ Uo. 68.

³⁰⁸ Mind a Girgis–Anderson–George 2012. szerzői, mind a Lee–George 2014. szerzői elutasítják ezt a fajta érvelést, amit azonban alkalmaz például: Reilly 2014.

teszi a női-férfi kapcsolatot, és amiben értelmet nyernek biológiai-mentális különbségeik, nőiességük és férfiasságuk, az az új élet nemzésének a szeretkezésben, testi egyesülésben rejlő lehetősége.

Minden emberi kapcsolat önmagában értékes interperszonális kapcsolat, függetlenül attól, hogy van-e valamilyen más célja. De két férfi vagy két nő képtelen erre a fajta organikus testi egyesülésre, s imígyen képtelen egymással összeházasodni. A többszereplős kapcsolatokkal ugyanez a helyzet: az új élet egy férfi és egy nő szexuális kapcsolatából fogan meg; ehhez két nem kell, nem három vagy több. A gyönyör, akármilyen értékelendő is, nem objektív fogalom, s a szeretkezők ugyan jó esetben egyszerre, de külön élik meg; a gyönyör mentális állapot. A házasság alapvetően „romantikus és szexuális kapcsolat” is, „de nem minden romantikus és szexuális kapcsolat házasság” (akármilyen is legyen utóbbiak etikai megítélése).³⁰⁹

A házasság az alapvető javak megosztásának is terepe, a házas felek életük minden dimenzióját megosztják és összehangolják egymással. Ez a legmegfelelőbb környezet a gyermekek felnevelése számára is – habár az életünk egymással való, minél mélyebb megosztása és összehangolása gyermek nélkül is érték. Ám mégsem ugyanaz, ha két szobatárs, albérlőtárs vagy néhány szerzetes osztja meg egymással életét, mintha két házastárs. Jobb híján együtt élő szerzetesek is fel tudnak nevelni egy gyermeket, ha rászánják magukat, mégsem tudnak egymással összeházasodni. Miben különbözik a házasság? A nyugati hagyomány mindig is a házasság elhálását tartotta a frigy beteljesítőjének, nem a fogantatást, nem a gyermek születésének pillanatát, és nem is az esetleges örökbefogadást. A házasságban megvalósuló testi-lelki egyesülés és életünk megosztása nem mindig jár együtt gyermekvállalással; ám minden másnál jobban illik egymáshoz e két jellemző.³¹⁰

Minden kapcsolatnak megvannak azok a jellemzői, amelyek nem csak szimbolizálják, de egyben megadják a karakterét is, amelyek azzá a kapcsolattípussá teszik, amelyik. A házasság eredendően a családi élet felé mutat, mivelhogy ugyanaz az aktus, amellyel a házasfelek a legmagasabb rendű módon kifejezhetik szeretetüket, azaz a szeretkezés, egyben potenciálisan az új élet forrása is.³¹¹ Az azonos nemű párok kapcsolatából azonban hiányzik ez az eleve benne rejlő kapcsolat az új élethez, a gyermeknemzéshez – ezért, akárhogy is ítéljük meg személyes kapcsolatuk moralitását, azonos neműek nem tudnak egymással összeházasodni.

Ettől még nem kell, hogy a gyermeknemzés, gyermeknevelés akár a legfontosabb aspektusa legyen egy pár számára a házasságnak; a teljes körű közösség is értékes önmagában. Andersonék példájával élve: egy sportklub csapatának közössége és játéka is önmagában értékes, akkor is, ha nem nyernek egy meccset sem, sőt a győzelem kizárólagos hajszolása akár romboló is lehet rájuk nézve; azonban a győzelem célja ettől még kulcsfontosságú, hiszen akarják a játékosok vagy nem, a meccset a győzelemért játsszák. Azaz: „vágyott vagy sem, megvalósul vagy sem, a gyermeknemzés és a győzelem megkülönböztet egy gyakorlatot azáltal,

³⁰⁹ Lee–George 2014. 123.

³¹⁰ Girgis–Anderson–George 2012. 29.

³¹¹ Uo. 30.

hogy formálja a hozzá kapcsolódó tevékenységet, a tevékenységet, ami az adott gyakorlatnak megadja a megkülönböztető értékét”.³¹²

Eme szemlélet ellen felhozható lenne, hogy ma már mesterséges megtermékenyítés útján is lehet gyermeket vállalni. Ez azonban nem változtat azon, hogy a gyermekvállalás „alapesete” a természetes út, a nemi egyesülés folytán való gyermeknemzés, ami organikusan hozzátartozik a különeműek kapcsolata természetének. Ráadásul rejlik némi önellentmondás abban, hogy a melegházasság szószólói úgymond természetessége miatt pártolják a homoszexualitást és a homoszexuálisok szerelmét, ám minden erővel azon vannak, hogy ha már természetes úton nem lehet gyermekük, akkor mesterséges úton lehessen. Emellett a mesterséges megtermékenyítés és főleg a bérnyaság intézménye okozta, elkerülhetetlen családjogi és érzelmi-mentális problémák folytán is okkal feltételezhetjük, hogy a mesterséges megtermékenyítés problémás; azonban ezektől függetlenül is kiviláglik alapvető problematikussága, ha rámutatunk, hogy a mesterséges megtermékenyítés pusztán terméknek tekinti a gyermeket.³¹³ Mindezen az sem változtat, hogy a legújabb hírek szerint akár éveken belül lehet a melegpároknak „biológiai gyermekük”, minthogy a bórsejtjeikből a tudomány képes lesz ivarsejteket gyártani. Ez a törekvés ugyanazon etikai és pszichológiai kérdéseket veti fel, mint a klasszikus mesterséges megtermékenyítés, és ugyanúgy semmi köze a testi egyesülés útján való gyermeknemzéshez.³¹⁴

Fontos még egyszer leszögezni, hogy mindez nem azt jelenti, hogy az érzelmek mellékesek lennének; viszont a házasság nem kizárólagosan érzelmek kérdése. Arra is fontos rámutatni, hogy a házasság szempontjából nem a „társadalmi nem”, azaz a gender számít, és nem is bármiféle, a biológiai nemtől elszakadt szexuális orientáció; a házasság a biológiai nemek egymást kiegészítő természetén alapul. Nem a „nemi orientáció” számít, hanem a biológiai nem. Mivel azonban azonos neműek alkotta, heteroszexuális párok (barátok?) jellemzően nem szoktak házassági igénnyel fellépni, ezért ez az aspektus nem szokott megfontolás tárgya lenni.

Arra is ki kell térnünk, hogy ezen szemlélet alapján mellékes a homoszexualitás korábban általunk hosszan tárgyalt eredete és esetleges megváltoztathatósága is; pontosabban nem változtat a házasság lényegén az, hogyha a homoszexualitás veleszületett és megváltoztathatatlan. Gondoljunk csak bele: a született vakok annak ellenére nem kapnak jogosítványt, hogy nem tehetnek a vakságukról. A szemüvegeseket nem veszik fel vadászpilótának, hiába nem tehetnek róla, hogy nem tökéletes a látásuk.

Mivel azonban a klasszikus felfogás a házasság konstitutív elemének tartja a reprodukciós képességet, a gyermekvállalást, legalábbis annak elméleti lehetőségét, ki kell térnünk a meddőség problémájára.

³¹² Uo. 31.

³¹³ Marquardt–Glenn–Clark 2010. Kass 2002. Pruss 2013. 398-415.

³¹⁴ Pike 2015.

III.1.3. A meddőség kérdése

Ha a melegpárok nem fogadhatnak örökbe, vagy egyenesen nem házasodhatnak, amiért nem lehet közös, biológiai gyermekük természetes módon, kettejük egyesüléséből, akkor a meddő párokkal ugyanez a helyzet: ők sem fogadhatnak örökbe, vagy egyenesen ők sem házasodhatnak – a házasság hagyományos felfogásával kapcsolatban ez az egyik leggyakrabban felhozott kifogás.³¹⁵

A meddő párokra vonatkozó meglátás frappáns, ám hibás. Nem veszi figyelembe ugyanis, miért mondják azt a melegházasság ellenzői, hogy a melegpárok nem tudnak gyermeket nemzeni: nem a képességüket vonják erre kétségbe, hanem arra utalnak, hogy két azonos nemű ember kapcsolata struktúrálisan alkalmatlan a gyermeknemzésre.

A meddő pároknak elméletileg lehet közös, biológiai gyermeke, csak valamilyen „hiba”, betegség, probléma miatt nem fogannak meg. A melegpároknak pedig azért nem lehet közös, biológiai gyermeke, mert két azonos nemű ember nem tud gyermeket nemzeni egymással – akkor sem, ha egészségesek és nem meddők. Talán nem kell külön érvelni amellett, hogy belássuk: a meddőség nem „alapállapot”, hanem kivételes eset, amit hiányként élünk meg. Két azonos nemű esetében azonban nem valamiféle ilyen hiány miatt nem lehet közös biológiai gyermek, hanem mert az antropológiai lehetetlenség.

Andersonék szerint, mint bemutattuk, férfi és nő frigyének konstitutív tulajdonságai függetlenek a meddőségtől. Ráadásul a meddő különemű felek házassága is értékes a társadalom számára, nem csak magánügy, azaz előmozdítja a közjót, és semmiféle olyan hátránya nincs, amit az azonos neműek házasságának bevezetése okozna. A meddő párok kapcsolata ugyanolyan természetű, mint a termékeny pároké; az azonos neműek kapcsolata más természetű. Emellett ha csak a termékeny párok kapcsolatát ismernénk el házasságra képesnek, akkor ezzel azt állítanánk, hogy a házasságnak kizárólag a gyermeknemzés és –nevelés a célja, s nem önmagáért való jó, aminek egyik, nem pedig kizárólagos konstitutív eleme a közös biológiai gyermek nemzésére való elméleti képesség. Nem is beszélve arról, hogy egy házaspár az idő teltével is meddővé válhat – azt jelentené ez, hogy ezzel megszűnik a kapcsolatuk házasságnak lenni?³¹⁶ A meddő párok kapcsolata ilyen hiánya ellenére is azonos természetű a termékeny párokéval, nem a minősége más. Így, minthogy azonos természetű és minőségű, egyenlően kell kezelni a termékeny párokéval, minthogy az igazságosság alapelve szerint azonos dolgokat egyenlően, különféle dolgokat pedig másféleképpen kell kezelni. A meddő párok ugyanúgy testi-lelki-spirituális, a gyermeknemzésre inherensen irányuló közösséget alkotnak, mint a termékeny párok, akkor is, ha ez nem következik be.³¹⁷

A meddő különemű pároknál tehát a meddőség akcidentális, esetleges, nem antropológiai szükségszerűség; míg az azonos neműek esetében strukturális tulajdonság, antropológiailag szükségszerű adottság. Bertrand Vergely ortodox filozófus és teológus ezt úgy fogalmazta meg: az örökbefogadás a meddő különemű párok

³¹⁵ Pl.: Sárosi 2013.

³¹⁶ Girgis–Anderson–George 2012. 74-77.

³¹⁷ Lee–George 2014. 51-52. Lásd még a témához: uo. 84-90.

esetében „enyhíti a meddőség problémáját”, míg a homoszexuális párok „így akarják megkerülni a lehetetlent”.³¹⁸

III.1.4. Miért érdekelt a házasságban az állam?

Mindebből már látszik: az azonos neműek házasságának bevezetése nem pusztán a házasság intézményének elérhetővé tétele bizonyos kapcsolattípusok számára, hanem a házasság újraértelmezése, átértelmezése. A két felfogás kibékíthetetlen, összeegyeztethetetlen egymással. Vagy az egyiket, vagy a másikat kell elfogadnunk. Így a házasság kérdésében, ha bármilyen házasságot elismer, az állam nem tud semleges lenni. A házasság fenntartásával a különmű párok számára a klasszikus nézet mellett foglal állást az állam, a melegházasság bevezetésével pedig a forradalmi felfogása mellett – akár akarja, akár nem, ez logikai szükségszerűség. Úgyszintén elkerülhetetlen ez az állásfoglalás azok számára, akik épp azért fogadják el az azonos neműek házasságát, mert nem akarnak dönten a házasság célját tekintve: a melegházasság támogatásával elkerülhetetlenül leteszik a voksukat a forradalmi álláspont mellett.³¹⁹

Az állam egy módon lehet semleges: ha nem ismer el semmiféle házasságot, meghagyja azt teljes mértékben magánügynek vagy a társadalmi közösségek ügyének, ahogy az a polgári házasság bevezetése előtt volt, amikor az állam egyszerűen elfogadta a vallások, egyházak házasság-felfogását. Kérdés tehát, miért érdemes az államnak foglalkozni a házasság intézményével.

Andersonék szerint egy emberi kapcsolat pusztán az intimitása okán nem tarthat számot állami elismerésre.³²⁰ A barátságokat sem méltatja figyelemre a jogrend. Ha a házasság pusztán magánügy, ahogy sokan állítják, akkor az államnak semmi keresnivalója a házasság körül, maximum a házassági szerződést ismerhetné el ugyanolyan módon, mint minden más magánjogi szerződést. A melegházasság bevezetéséért és annak a közvéleménnyel való elfogadtatásáért való küzdelem azonban azt mutatja, akármennyire is két (vagy több?) ember magánügyének tüntetik fel a házasságot a melegházasság szószólói, mégsem tartják annak.

Roger Scruton máshonnan közelít: szerinte mivel hogy társas lényekként elkerülhetetlenül vallási, civil és jogi intézmények hálójában élünk, és mivel Arisztotelész óta tudjuk, hogy a család az állam alapja, ezért az erotikus szerelem nem lehet politikailag sem semleges, sem ártatlan. Ebből azonban számára az következik, hogy védelmünkbe kell venni a „burzsoá családot”.³²¹ Nincs ez az álláspont feltétlen ellentétben az előzővel: a következményük ugyanaz, s mindkettő a régimódi felfogás védelmében lép fel. Akár van politikai relevanciája a szerelemnek, párkapcsolatnak, akár nincs, az állam csak építeni tud rá, de a jelenség maga politika előtti.

³¹⁸ Vergely 2013.

³¹⁹ Sandel 2012. 294-302.

³²⁰ Girgis–Anderson–George 2012. 38.

³²¹ Scruton 2006. 361.

A női-férfi kapcsolatokra viszont valamiképp szinte minden kultúra közfigyelmet fordított. Vajon miért? Maggie Gallagher szavaival: „a szex által lesznek a gyermekek, a társadalomnak szüksége van gyermekekre, a gyermekeknek meg anyára és apára”. Szerinte a házasság intézménye az apátlanságtól (és anyátlanságtól) védi meg a gyermekeket.³²² A már idézett Blankenhorn szerint: „az emberek társas lények; ezért csoportokban élnek. Mindenáron szaporodni szeretnének. Nemiségük testükben ölt formát. Szexuális úton szaporodnak (nem aszexuális úton). És megalkottak egy intézményt, ami hidat képez a nemileg különböző felek közt, segíti a csoportos életet, és teret biztosít a szaporodásnak. Minden emberi társadalomban van ilyen intézmény. Úgy hívják, hogy házasság.”³²³ Magyarán a gyermekvállalás társadalmi szükséglet is.

Ahogy a személyes problémák személyes megoldást igényelnek, úgy a társadalmi problémák társadalmi – márpedig a házasságnak a gyermekvállalás kapcsán van a társadalom szempontjából fontos dimenziója. Az állami jogrendszer tehát el kell ismerje a házasságot. Az elismerést nem tudja elkerülni, minthogy a házassággal és a belőle születő családdal, mint sui generis emberi közösséggel, speciális bánásmód jár: nem hagyhatja figyelmen kívül az állam, hogy kik a gyermek szülei, hogy speciális kötelék köti össze a család tagjait, és hogy a gyermekvállalással speciális köteleességek járnak, amelyeket segítenie kell az államnak és a társadalomnak is. Mindebből az következik, hogy a civil házasság intézménye gyakorlatilag megszüntethetetlen – vonják le a következtetést Andersonék –, a házasság közfunkciói ugyanis társadalmilag koordinált együttműködést követelnek. A házassági törvények egyik funkciója például az, hogy minden harmadik felet – iskolákat, kórházakat, egyéb intézményeket, rokonokat, idegeneket – arra köteleznek, hogy egy férfit és egy nőt a gyermekeik szüleiként kezeljenek, akiknek ezért járnak bizonyos privilégiumok, juttatások, valamint nem szabadok úgy, mint az egyedülállók – azaz az ilyen törvények elismertetik a házasság exkluzivitását. Ezt pedig csak az állam tudja következetesen szabályozni. Azáltal pedig, hogy „az állam bizonyos párokat egységként kezel, a házassági törvény megállapítja a köz számára, hogy mitől házasság a házasság – hogy mi a házasság.”³²⁴

Mindez azonban még nem minden. Andersonék szerint minderre kifejezetten az állam alkalmas, ez a feladat testhezálló az állam számára. Példájuk szerint még a legállamellenesebb libertáriusok sem ellenzik a közlekedési szabályozásokat, mivel azok a személyes biztonságunkat védik, valamint a hatékonyságot szolgálják; mindezt pusztán saját erőfeszítéseinkből képtelenek lennénk szavatolni, hiszen kell egy központi, végső hatalmi szó, ami megállapítja a mindenkire kötelező szabályokat, ha nem akarjuk, hogy mindenki, de legalábbis egyesek mindig máshogy értelmezzék őket, vagy más szabályok szerint közlekedjenek; az ilyen szabályok biztosításának elmaradása pedig katasztrofális következményekkel jár a köz számára.³²⁵ Magyarán – legalábbis, tegyük hozzá, a modern élet körülményei közt – csak az állam képes hatékonyan és mindenkire

³²² Corvino–Gallagher 2012. 96.

³²³ Blankenhorn 2009. 5.

³²⁴ Girgis–Anderson–George 2012. 40.

³²⁵ Uo. 41.

kötelező jelleggel közlekedési szabályokat megállapítani és betartatni. Az államnak pedig nem csupán hozzátartozik az alapvető funkcióihoz, hogy biztosítsa az állampolgárai számára a biztonság és rend minimumát, hanem nekik ehhez joguk van.

Általánosításként megállapíthatjuk, hogy „ha valami egy fontos közjót szolgál, ha az embereknek joga van ehhez, ha magántársulások nem tudják azt megfelelően biztosítani, mindenki hátrányt szenvedne a hiányától, és az állam biztosítani tudja azt túlzott hátrányok nélkül, akkor az állam közbeléphet – és közbe is kell lépnie”.³²⁶ Ezek a követelmények pedig Andersonék szerint mind igazak a házasság esetében is. A házasság ugyanis nem pusztán magánügy, nem pusztán magánszemélyek ügyeiről szól: a tönkrement házasságok nyomán sérülő, ártatlan (esetleg állami gondozásba vett) gyermekek erre a legjobb bizonyítékok.³²⁷

A házasság márpedig érzelmileg, fizikailag, társadalmilag és anyagilag is a házaspáré, s így a következő generációt alkotó gyermekek javára van. Steven Nock, a Virginiai Egyetem professzora szerint nem azok házasodnak, akik jobban élnek, hanem a házasság segíti a feleket, hogy jobban éljenek.³²⁸

III.1.5. A társadalmi realitás és a törvény nevelő ereje

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy az államnak meg kellene tiltania bármilyen konszenzuális, a felek szabad beleegyezésén nyugvó kapcsolatot. Bárki bárhogyan is ítéli meg ezek némelyikének erkölcsiségét, a házasságot az államnak a fenti okokból érdemes szabályoznia, és a középkori filozófusok, például Szent Tamás,³²⁹ valamint például a az említett és idézett gondolkodók szerint sem kell az államnak jogilag tiltania minden, etikailag elítélendő cselekedetet, viselkedésformát. Nem támaszthatunk ugyanis teljesíthetetlen követelményeket az emberekkel szemben, azon túl túlságosan nagy bürokráciát igényelne mindez, valamint együtt járna az igazságszolgáltatás és a büntetőrendszer még nagyobb túlterhelésével. Harmadrészt saját közösségeink megfelelően szabályozzák, szankcionálják a legtöbb morális vétséget, rossz viselkedést. Így állami figyelemre csak a legsúlyosabbak méltóak.

Kétségtelen viszont, hogy a törvényeknek van normaalkító szerepe is: hatással vannak a közerkölcsökre, társadalmi szokásokra, még ha nem is olyan átható jelleggel, mint sokan szeretnék. Az azonos neműek házasságának szószólói gyakran hivatkoznak arra, hogy a törvények feladata a „társadalmi realitások” elismerése, és kétségkívül „társadalmi realitás”, hogy létezik azonos neműek közti párkapcsolat, s az ilyen párok sok esetben gyermeket is nevelnek (többnyire valamelyikük biológiai gyermekét). Az egyéb „alternatív családformák”, például az „egyszülős családmodell” és az együttélés nukleáris családdal való egyenértékűségének elismerését is ilyen alapon szorgalmazzák. Rendszerint hozzátézik, hogy a törvénynek nem szabadna „nevelni” az állampolgárt.. Mindezzel két probléma van: a különféle családmodellek korántsem

³²⁶ Uo.

³²⁷ Egy felmérés szerint a tízéves gyermekek betiltanák a válást, ha ők kormányoznák a világot: Jamieson 2008.

³²⁸ Nock 1998.

³²⁹ *Summa Theologica*, I-II., q. 96., a. 2-3.

pusztán egymás „egyenlő” alternatívái: súlyos következményei vannak a gyermekre nézve, hogy ki, kik nevelik őt. Másrészt ugyanazok, akik arra hivatkoznak, hogy a törvény feladata pusztán társadalmi realitás elismerése, nevelni is szeretnék a társadalmat a törvényekkel: a melegházasságot bevezető törvények az ő szemükben egyben a homofóbia elleni, egyenlőségért és szabadságért való küzdelem része is, a gyakran ugyancsak általuk szorgalmazott gyűlöletbeszéd-törvények nevelő funkciójáról nem is beszélve.

Eközben a feministák és a melegmozgalom egy része elutasítja a melegházasság intézményének bevezetését, mint egy, történetileg a nők elnyomását képviselő intézmény elfogadását a melegmozgalom részéről,³³⁰ Carlos Ball velük szemben úgy látja, hogy a melegházasság bevezetése úgy járulna hozzá a közjóhoz, hogy – mivel az azonos neműek kapcsolata általában szerinte egalitáriánusabb, mint a különeműeké –, gyengítené a patriarchális beidegződéseket, és a nemek közti hierarchiát, alá-fölérendeltségi viszonyokat, mivel ezen esetekben a nemi szerepek irrelevánsak a kölcsönösség szempontjából, s így azoktól függetleníti a házasságot. Ugyanakkor szerinte a házasság férfi-női kapcsolat által való meghatározása történelmi okok miatt a hierarchikus, patriarchális hatalmi viszonyok fenntartásához járul hozzá.³³¹

Csak hogy míg az azonos neműek házasságának ellenzői ugyan nem vitatják, hogy bizonyos egyenlőség, egymás partnerként való elismerése fontos a házassághoz, és azt sem tagadják, hogy a történelmileg kialakult nemi szerepek gyakran esetlegesek, éppen a házasságban, a gyermeknevelés válnak lényegbevágóan fontossá azok a nemi szerepek, amelyek – mint azt az örökbefogadásról szóló fejezetben bemutatjuk – valóban biológiai-pszichológiai módon meghatározottak. Emellett a nemi szerepek különbsége nem jelenti azt, hogy a két fél ne lenne egyenrangú, pusztán nem egyforma. A melegházasság ellenzői elutasítják a nemek uniformizálását. A házasság közfunkciói között tehát nem szerepelnek Ball céljai. A társadalmi realitásokat pedig megelőzi az antropológiai valóság, amire valamiért nem hivatkoznak az azonos neműek házasságának védelmezői (hacsaknem egyenesen tagadják a létét). A törvényeknek pedig, mint az emberi együttélést szabályozó előírásoknak, természetesen és elkerülhetetlenül van normaalkotó szerepe is.

Felvethető természetesen, hogy az államnak ugyanúgy támogatnia kell az egyedül maradó szülőket, illetve mondjuk a gyermeket nevelő, azonos nemű párokat, mert el kell ismernie erőfeszítéseiket. Mindebből még nem következik azonban ezen „alternatív családformák” azonos szintű elismerése a hagyományos családdal. De ahol csökken a házasság presztízse, elszaporodnak az „alternatív családformák”, és gyengül a „házasság kultúrája”, ott a keletkező ürbe kénytelen benyomulni az állam a maga bürokratikus nehézkedésével együtt – mindez pedig a hosszú távú negatív következményekkel együtt jelentős anyagi és szellemi árral jár a társadalom számára (például a több tönkrement család több pszichológiailag problémásabb felnőttet jelent a

³³⁰ Ball 2002. loc. 2848-2972.

³³¹ Uo. loc. 3177-3329.

következő generációban, amely kihat az ő családjukra, a munkavégzésükre, mindenre).³³² Ezek a következmények pedig általában az amúgy is hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat sújtják a leginkább.³³³

III.1.6. Következtetések

A házasságnak Patrick Lee és Robert P. George szerint objektív ontológiai struktúrája van; ebből kifolyólag választhatjuk a megházasodást vagy a házasságtól való távolmaradást, de megváltoztatni ezt a struktúrát nem tudjuk. Ha belecsapunk, akkor vele jár mindaz, amit megkövetel. A házasság több, mint magánszerződés: társadalmilag elismert személyes állapot. Így aztán az államnak kötelessége, hogy ne keltsen zavarodást az ügyben, hogy mi is a házasság.³³⁴

Ez azért lényeges, mert – mint Lee-ék rámutatnak – a házasság „szabadságának” követelése az azonos nemű párok számára feltételezi, hogy létezik egyáltalán olyan, hogy „azonos neműek házassága”. Márpedig éppen ez az, amit annak kritikusai vitatnak. Ha a házasság ugyanis nem pusztán jogi aktus, hanem egy objektív valóság, „ami természetéből fakadóan férfi-női kapcsolat, akkor az azonos nemű párok szabadsága, alapvető vagy sem, nem sérül azáltal”, hogy az állam a hagyományos módon értelmezi a házasságot. A házassághoz való jog alapvető jog, de ez nem jelenti azt, hogy bárhogy lehet értelmezni a házasságot; a klasszifikáció nem sérti az egyenlőséget.³³⁵

Kell, hogy legyen az állam által elismert és támogatott kapcsolatoknak valamiféle nem önkényes, állandó és egyértelműen meghatározható jellemzője. Ez pedig, mint rámutattunk, a házasság esetében a testi egyesülés útján való gyermekvállalás lehetősége. Semmiféle egyenlőséget és szabadságot nem sért, ha az állam két különböző valóságot különbözőként kezel, és azt a kapcsolattípust, amire ez nem jellemző, nem tekinti házasságnak. A konjugális, hagyományos nézet azonban megfelel a fenti kritériumoknak: eszerint ugyanis a házasság egy sajátos, mástól megkülönböztethető, az ember javát szolgáló intézmény, amelynek szüksége van társadalmi támogatásra, mivel egyedülálló társadalmi funkciókat lát el; továbbá, mint organikus testi-lelki közösség, amely inherensen és elválaszthatatlanul a gyermekvállalás felé mutat, megkülönböztethető más kapcsolattípusoktól, amelyek felszínesen tekintve hasonlóak hozzá.³³⁶

Ezért a házasság felfogása és hivatalos elismerése, mint két, és csakis két, különmemű ember gyermekáldásra potenciálisan nyitott kapcsolata, jogos és igazságos. A házasság ezen felfogása koherens, míg a forradalmi felfogása inkoherens.³³⁷ Mivel pedig inkoherens, a házasság egyértelmű felfogásának összeomlását segíti elő.³³⁸ Frivaldszky János szerint „pusztán azért, mert bizonyos házasságszerű vagy egyéb

³³² Girgis–Anderson–George 2012. 43-46. Wilcox–Cavallé 2012. Popenoe 1988. XIV-XV. Wolfe 1989. 132-42. Scafidi 2008. Schramm 2003.

³³³ Girgis–Anderson–George 2012. 45. Hymovitz 2006.

³³⁴ Patrick–George 2014. 104.

³³⁵ Uo. 117-18.

³³⁶ Uo. 124.

³³⁷ Uo. 126.

³³⁸ Uo. 127.

alternatív együttélési formák a klasszikus házasság intézményét kiváltandó a társadalomban vagy a közbeszédben hangsúlyosan jelen vannak, azért még azok nem minősülnek sem helyesnek, sem jogilag támogatandóaknak. A jogalkotásnak és a bírói gyakorlatnak ugyanis az emberi viszonyok belső természetéből, azok értelméből kell kiindulnia, s ezen viszonyok belső normativitásából indítva kell értékelnie és szabályoznia a társadalomban létező emberi viszonyokat, társadalmi gyakorlatokat”.³³⁹

Akárhogy is, nem lenne nagy ügy annak a néhány melegpárnak engedélyezni, hogy egybekeljenek, nem zavarna ez sok vizet – mondhatnánk még mindezek után is. Azonban, mint arra Andersonék rámutatnak: a jog alakítja a közfelfogást és a normákat is; a közfelfogás és a normák befolyásolják a viselkedésünket. A közfelfogás, a normák és a viselkedés pedig hatással van érdekeinkre és jólétünkre is.³⁴⁰ Egyértelműen így gondolják ezt, mint a fentiekben kifejtettük, a melegházasság szószólói is, akkor is, hogy pusztán a „társadalmi realitások” elismertetésére hivatkoznak. A polgári házasság újradefiniálása pedig mindenkit érintene.

A fentiekben tehát kimutattuk, hogy a házasság pusztán érzelmi kapcsolatként való, forradalmi értelmezése logikai szükségszerűségként értelmetlenül kitérít a házasság fogalmának jelentését és elmosza azt. Megállapítottuk, hogy a házasság klasszikus értelmezése, mely szerint a házasság konstitutív eleme a nemek komplementaritása, testi-lelki életközössége és a reprodukciós képesség, világos és egyértelmű, valamint csak így van értelme a házasság közügyként való kezelésének, hiszen azt a gyermekek teszik közügyé. Rámutattunk, hogy a meddőséggel való érvelés hibás, mivel különbség van strukturális és akcidentális meddőség között, azaz nem mindegy, hogy egy kapcsolatnak milyen a természete. Valamint kitértünk rá, hogy a házassággal való állami törvénykezés mindenképp normatív és nevelő jellegű, azaz nem lehet semleges.

III.2. Az azonos neműek házassága és a semleges állam

Mínt hogy az azonos neműek házasságát gyakran a semleges állam szükségességére hivatkozva is szokás támogatni, meg kell vizsgálnunk, mit is takar a semleges állam, s egyáltalán lehetséges-e. Rámutatunk a komunitárius kritikák segítségével, hogy a semleges állam önellentmondásos, majd arra is, hogy az LMBTQ-mozgalom törekvései morálisan nem semlegesek.

A melegmozgalom követeléseit a liberalizmushoz szokás sorolni, azon belül is elsősorban a semleges államot követelő elképzelésekhez. A melegházasság eszerint a felfogás szerint pusztán megszüntetné azt az állapotot, hogy az állam előnyben részesíti a házasság bizonyos értelmezéseit vagy épp meghatározza, kik házasodhatnak. Emögött az „élni és élni hagyni” elve húzódik meg, amit először John Sturt Mill fogalmazott meg a szabadságról írt, 1859-es esszéjében.³⁴¹ Míg Kant az előző fejezetben tárgyalt, transzendentális személyfelfogása és egész filozófiája egyfajta morálfilozófiai háttérként szolgál a felvilágosult

³³⁹ Frivaldszky 2008.

³⁴⁰ Girgis–Anderson–George 2012. 54.

³⁴¹ Mill 1983. 54.

liberalizmushoz, addig Mill nem tölti az időt ilyen gondos háttérfilozófia kimunkálásával, s kijelenti, hogy a hasznosság az alapelve.³⁴² Millhez képest (akinek később finomodott az álláspontja és fontosabbá vált számára az egyéni szabadság) azonban utóbbi évtizedekben a szabadság kérdésköre a liberális és baloldali politikai filozófiában határozottan alárendelődött az egyenlőségnek.³⁴³

III.2.1. A semleges állam elképzelése

A semleges állam elképzelése az olyan klasszikus szerzőkkel ellentétben, mint Arisztotelész, nem engedi meg, hogy állampolgárai tökéletesedése érdekében beavatkozzon azok életébe, hanem a tolerancia, a korrekt eljárások, az egyéni jogok tiszteletben tartásának fontosságát hangsúlyozza, olyan értékeket, amelyek lehetővé teszik a szabad egyéni értékválasztást.³⁴⁴ Ez ugyanakkor mégis egyfajta értékelkötelezettség.³⁴⁵

A semleges állam kortárs teoretikusai két alapvető irányzathoz tartoznak: a többek közt John Rawls és Ronald Dworkin által képviselt kantianus liberalizmusra, valamint a többek közt Richard Rorty és Richard Posner által képviselt pragmatikus liberalizmusra.³⁴⁶

Rawls három „semleges, politikai érték”-re helyezi a hangsúlyt, aminek mindenki által elismerésére van szükség, ez a három érték pedig a szabadság, az egyenlőség és a tolerancia – ez az a három érték, amelyekre a politikai vitákban hivatkozni lehet. Így aztán a vitában nincs helye partikuláris filozófiai, morális és vallási doktrínáknak, legyenek azok akármilyen koherensek és kidolgozottak is.³⁴⁷

Dworkin kulcsfogalma az egyenlőség. Szerinte az a kormány, amely a jó egy értelmezése mellett foglal állást, nem kezeli egyenlően az állampolgárokat. Dworkin szerint a mások életvezetésére tett javaslatoknak nincs helye a politikai vitákban. Ugyanakkor hibának tartaná, ha a liberálisok teljes mértékben különválasztanák politikai álláspontjukat az etikaitól, sőt úgy látja, a liberálisoknak saját etikai álláspontjuk kiterjesztéseként kell a politikára tekinteni. Ennek módja pedig a források olyan egyenlő elosztása, amelynek folyamányaként mindenkinek lehetősége is van az általa választott életmód követésére, s a források elosztásában nem lehet tekintettel lenni a tehetség és intelligencia természet általi, „önkényes” elosztására.³⁴⁸

Rawls és Dworkin, habár a semleges állam mellett érvelnek, nem állítják, hogy az igazság elérhetetlen. Velük szemben a pragmatista liberálisok, Richard Rorty és Richard Posner eleve tagadják valamiféle alapvető és egyetemes igazság és a morál létét. Rorty elutasítja, hogy létezne egy, felfedezésre váró, tőlünk független valóság, szerinte a valóságot inkább konstruáljuk, mintsem felfedezzük. Posner inkább radikális empiricista,

³⁴² Uo. 56.

³⁴³ Lásd pl.: Dworkin 2000.

³⁴⁴ Hörcher 2002. 216. 219.

³⁴⁵ Uo. 220.

³⁴⁶ A szerzőket Carlos A. Ball tárgyalja már idézett kötetében ilyen felosztásban a meglejogok szempontjából.

³⁴⁷ Rawls két művében fejtette ki politikai nézetei nagy részét: Rawls 1999. Rawls 1993.

³⁴⁸ Dworkin politikai nézeteit kifejtő főbb művei: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Harvard University Press, 1977.; *A Matter of Principle*. Cambridge, Harvard University Press, 1985.

aki szerint a valóság megismerhető és megvizsgálható, s éppen hogy kizárólag a valósággal kapcsolatos gyakorlati tapasztalataink állnak rendelkezésre morális ítéleteink meghozatalakor.

Rorty számára a kérdés tehát nem az, hogy mi az igazság, hanem hogy mi hasznos az emberek számára céljaik elérésében, s hogy erről létrejöhet-e konszenzus a társadalomban. Szerinte még az „emberi jogok” is konstrukciók, amelyek hasznosak lehetnek, de bizonyosan nem egyetemesek. Szerinte semminek nincs lényegi természete, így az embernek sem, az „ember” pedig inkább egy ígéretes projekt, semmint lényeg. Rorty számára az a fontos, hogy olyan társadalmi intézményeink legyenek, amelyek segítenek elkerülni a kegyetlenséget és a megalázást, ezek az intézmények pedig a nyugati liberális társadalmak szabadságra alapozott és demokratikus intézményei. A politikában az esélyegyenlőség növelése és a szenvedés csökkentése a fontos.³⁴⁹

Richard Posner számára a használhatóság a mérce. Számára a morál lokális, de ez nem jelenti azt, hogy minden kultúra egyenlő (amit ő vulgáris relativizmusnak nevez). Szerinte az erkölcsöt meg lehet ítélni erkölcsön kívüli szempontokból, például abból a szempontból, hogy mennyire segíti a túlélést. Posner empiricista és gazdasági fogalmakat vezet be a szexualitással kapcsolatban, minthogy szerinte biológiai és evolúciós indítékok vezérlik azt, magyarul a nyereség és veszteség mérlegelésének racionális indítékai. Ilyen alapon támogatta a homoszexualitás dekriminalizációját, de eleinte ellenezte a melegházasságot, később azonban már utóbbinak is pártját fogja.³⁵⁰

III.2.2. A semleges állam kritikája

A semleges állam elképzelése, akármilyen meggyőzőnek tűnhet is, erős kritikák tárgya, amely kritikák főleg a Rawls korszakalkotó könyvének megjelenése után részben arra adott reakcióként kibontakozó komunitárius filozófa részéről fogalmazódnak meg.³⁵¹

Az a megállapítás eleve magától értetődőnek tűnik, hogy semleges értékek nem léteznek, így a tolerancia, a szabadság, az autonómia, az egyenlőség, de még a hasznosság is korántsem semleges dolgok, hanem értékválasztás kérdései. Továbbá nyilvánvalóan nem semleges az állam, amikor bűncselekményeket büntet, erőszakszervezeteket működtet, adóztat és újraosztja az állampolgárok pénzét. A semleges állam ezek mellett legalább egy tekintetben bizonyosan nem semleges, mégpedig a saját alapelve tekintetében. Utóbbi felvetésre Kis János persze joggal válaszolja azt, hogy semmilyen alapelv sem semleges a saját maga tekintetében.³⁵² Mindezzel együtt persze még megmenthető a semleges állam koncepciója, amennyiben ugyan a szigorú semlegesség lehetetlenségét elismerjük, és a semleges államot inkább egyfajta minimalista etika érvényesítőjeként tartjuk számon, ami még mindig a leginkább biztosítja állampolgárai saját értékválasztását.

³⁴⁹ Rorty főbb művei, melyekben eszméit kifejti: Rorty 1996. Rorty 2007. Rorty 1991. Rorty 1998.

³⁵⁰ Posner főbb művei: Posner 1999.; Posner 1994. Posner 2003.

³⁵¹ A komunitáriusként számon tartott filozófusok: Alasdair MacIntyre, Michael Walzer, Michael Sandel és Charles Taylor.

³⁵² Kis 1997. 71-127.

Ennyiben a semleges állam „amennyire csak lehet, semleges” államot jelent. Míg kantiánus alapon könnyedén ellenezhető például a rabszolgaság, addig a posztmodern liberalizmus nehezen tudja ellenezni a rabszolgaságot úgy, hogy „az erkölcsi eszmények megjelenítésére vonatkozó saját tilalmának ne mondjon ellent”.³⁵³

A semleges állam elmélete minél minimálisabb kötelezettségeket próbál meg érvényben hagyni polgártársainkkal szemben, tulajdonképpen csak a tiszteletüket írja elő, a legtöbb kötelezettséget viszont csak akkor tudja elfogadni, ha azok önként vállaltak. Pedig a kötelezettségek éppen olyankor nyerik el valódi értelmüket, amikor nem önként vállaltak. A komunitáriusok felhívják a figyelmet arra, hogy a csak önkéntes kötelezettségek hangsúlyozása könnyedén a társadalom dezintegrálódásához és önvédelmi potenciáljának csökkenéséhez vezet, hiszen így büntetlenül lehet bárki potyautas, azaz anélkül élvezheti a többiek által biztosított előnyöket, hogy ő maga nagyobb erőfeszítést tenne azok létrehozása érdekében. Molnár Attila Károlyt idézve: „a polgári kötelességeit teljesítő egyén életvitele semmivel sem értékesebb a társadalomból élő, de a társadalomban éléssel járó kötelezettségeket nem vállaló egyének életvitelénél?”³⁵⁴ Különösen szembeötlő ez az olyan hivatások esetében, amelyek veszélyt jelenthetnek az életünkre: a tűzoltóság, rendőrség, katonaság kérdéskörében.³⁵⁵ Miért áldozzam fel magam egy olyan országért, amelyhez csak önkéntes (társadalmi) szerződés köt, miért áldozzam fel magam olyan emberekért, akiknek esetleg nem értek egyet az életvitelével, ha nem azért, mert választásaimtól független közösségi kötelek kötnek minket egybe? Egy államhoz „vagy kapcsolódnak érzelmileg a polgárai, vagy nem. Az előbbi esetben úgyis meghozzák az áldozatot, az utóbbi esetben úgysem. Racionálisan, kalkulálva nem szoktak áldozatot hozni, csak üzletet kötni”.³⁵⁶ Feltehető az a kérdés is, hogy vajon miért vegyen bárki részt egy olyan politikai közösség közéletében, amelyben nincs lehetősége saját világnézete érvényesítésére, pusztán menedzselnie kell a semleges állam működését. Mi értelme akkor a különféle világnézetű pártok, liberálisok, konzervatívok, szocialisták, zöldek és mások versengésének? Hol van a demokrácia a semleges államból?

John Kekes ehhez köthetően megjegyzi: azok az egalitárius, semleges államot pártoló szerzők, akik úgy gondolják, hogy ők nem perfekcionistaik, azaz nem tudnak a jó mibenléte felől állást foglalni, azok elválasztják egymástól a személyes és a politikai állásfoglalásukat. Míg személyes életükben a jóról alkotott, az ő szempontjukból csak szubjektívnek nevezhető elképzelésüket követik, addig politikai szempontból ezt nem érvényesíthetik, s ez feloldhatatlan pszichológiai konfliktushoz vezet: egy rasszista tanárt például személyes szempontjukból elítélnék, de a jó megismerhetetlenségéről szóló politikai alapállásuk alapján nem ítélnék el. Végül akármelyik lehetőséget választják, mindenképp ellentétbe kerülnek másik énjükkel, s

³⁵³ Sandel 2002. 236.

³⁵⁴ Molnár 1999. 25.

³⁵⁵ Horkay 2002. 110.

³⁵⁶ Molnár 1999. 30.

kétlelkűek. Ezzel szemben a perfekcionista egalitárius liberálisok megmondják, hogy mi a jóról alkotott elképzelésük, és ezt rá is kényszerítenék másokra, mint azt láttuk az ezt explicite bevalló Dworkinnál.³⁵⁷

Ismerjük a „régiek és az újak szabadsága” közti különbségtételt Benjamin Constanttól.³⁵⁸ A köz ügyeire való szabadság a századok folyamán olyasmi volt, amihez olyan elképzelések tapadtak hozzá, mint a közérdekek előnyben részesítése a magánérdekek felett, a hazaszeretet, az önfeláldozás és hasonlók. Ezeket nevezzük republikánus erényeknek. A minimalista liberalizmus (ahogy Sandel nevezi a semleges állam elképzelését), miközben az együttműködésre, egyenlőségre, egymás tiszteletére helyezi a hangsúlyt, nem tud magyarázatot adni arra, miért is kellene a fenti republikánus erények szerint élnünk, ezzel egyidőben viszont gyakran lamentál azon, hogy egyre kevésbé érdekli az embereket a politika. A komunitáriusok azonban éppen a republikánus erényeket és a közösségi önkormányzás fontosságát hangsúlyozzák, felelevenítve az arisztotelészi polisz elképzelését.

Vannak kérdések, amelyekben nem létezik semlegesség, s ilyen például a melegházasság, ahol az állam elkerülhetetlenül dönt a különféle házasságfelfogások között. Kis János ilyen viták esetére azt javasolja, hogy annak a félnek a hátrányára kell dönteni, akire kisebb teher hárul, ha álláspontjával ellentétesen döntünk – a melegházasság viszonylatában ebből nyilvánvalóan annak támogatása következik. Nem nehéz észrevenni: végső soron mégiscsak egy adott meggyőződés érvényesítésének eszköze ez a semlegesség. Kis János be is ismeri: a semlegesség nem önmagában értendő, hanem meghatározott nézetek vonatkozásában („relációs ismérv”), s a semlegesség szerepe annyi, hogy normatív korlátokat állít az állam elé.³⁵⁹

Nem véletlenül mutat rá Molnár Attila Károly, hogy a semleges állam eszményének eredete John Locke (később még szóba kerülő) vallási türelemről írt tanulmánya és Mill már idézett munkája, amelyek erős antikatólikus élel fogalmazódtak meg. Ha azonban kizárjuk a vallási kérdéseket a közéletből, miként vegyenek részt demokratikusan ezen nézetek képviselői a közéletben? Vannak ugyanis „olyan, a jóról alkotott elképzelések, amelyek egyénileg kielégíthetőek, s vannak, amelyek csak közösen; azaz vannak olyan életstílus-eszmények, amelyek a társadalom egész élete, viszonyai sajátos alakítását követelik meg”.³⁶⁰ A semleges állam tehát individualista alapokon nyugszik, a közösségi vonásokat nehezen veszi figyelembe állami szinten.

Mindezzel összefügg az az örök kérdés, hogy a tolerancia állítólag semleges értéke alapján meddig tolerálhatóak az állítólagosan intoleráns nézetek, gyakorlatok; s persze hogy ki mondja meg, mi intoleráns. Kis János szerint toleránsak azok az ideológiák, amelyek ugyan élnek a meggyőzés eszközével, ám nem alkalmaznak kényszert, intoleránsak pedig azok, amelyek eszköztárába a fizikai kényszer is belefér. Leszögezi, hogy a semleges állam előnyben részesíti a tudományos tanokat a mítoszok és vallások

³⁵⁷ Kekes 2004. 164-181.

³⁵⁸ Constant 1998. 237-260.

³⁵⁹ Kis 1997.

³⁶⁰ Molnár 1999. 27.

világértelmezésével szemben, intoleránsak pedig „példának okáért azok az ideológiák, amelyek az üdvözítő életet tekintik alapvető értéknek, és az üdvözülésnek egyetlen módját ismerik el, ha az egyén az igaz hitet vallja, és annak előírásai szerint rendezi be az életét.”³⁶¹ Nehéz nem a vallásokra, különösen a kereszténységre és azon belül is a katolicizmusra gondolni, habár az egyház régóta nem alkalmazza a fizikai kényszer eszközt, amikor pedig alkalmazta, akkoriban ez általánosan bevett gyakorlat volt az egész világon, minden világnézet, vallás és állam részéről.

A semleges államra alapuló liberális demokráciát kritizálták az Amerikába kivándorolt zsidó emigráns szerzők is (Hannah Arendt, Leo Strauss, stb.), mivel végső soron azt vetették a szemére, hogy nem tudta kivédeni a totalitarizmus veszélyét (ami épp az ellenkezője a céljának). Szerintük épp a klasszikus erényetika, a jellemes polgár nevelése lenne a megoldás, amit a semleges állam ki akar védeni, intézményes és írott biztosítékokra alapozva.³⁶²

A legújabb kritika Patrick Deneené, aki arról ír, hogy a liberalizmus (és nyomában a semleges állam) veszte épp a sikere: hogy individualizmusa erodálja a politikai közösség közösségjellegét, tehát atomizál és önmegsemmisítő irányba viszi azt.³⁶³

Összességében elmondhatjuk, hogy „a semleges állam érve utópiája egyszerre próbál megoldani két feladatot: logikusan bebizonyítani, hogy a valláserkölc közéleti, elsősorban állami jelenléte nem jó és nem helyes; másodsorban azt bizonyítani, hogy ugyanakkor a szociálliberális társadalomra és állami politikára vonatkozó értékek és elvek logikailag jók és helyesek, a gyakorlatban megvalósíthatók. A két feladat együttes megvalósítása azonban lehetetlen, mert az első elleni érvek alkalmazhatóak a második cél ellen is; a második világnézet mellett felhozott érvek pedig alkalmazhatóak az első világnézet mellett is.”³⁶⁴ Ha pedig „vannak emberi jogaink, akkor ezek közt az első az, hogy élhessünk a saját hagyományaink és kultúránk szerint, amit ismerünk, amiben otthonosan mozgunk. S ezt sértik mindazok, akik valamilyen felszabadító meggyőződésből kiindulva értelmi világunk felborításán munkálkodnak valamilyen felvilágosítás címszava alatt”.³⁶⁵

Charles Taylor arra is rámutat: a morális semlegesség hívei, miután „elutasítottak minden morális ontológiát, mint irreleváns meséket”, továbbra is meg kívánják mondani, mely emberi cselekedetek megfelelőek, s miként alakítsuk ezek szerint a politikát és a társadalmi normákat.³⁶⁶ Azaz a semleges állam nem következményeiben semleges – mutat rá Molnár –, már csak azért sem, mert akkor egyeseknek több esélyük van a jó életről alkotott koncepciójuk megvalósítására, mint másoknak. A semleges államnak korrigálnia kell a társadalom működését, s inkább egy kívánt végállapotot jelöl.³⁶⁷

³⁶¹ Kis 1992.

³⁶² Megadja: 2019. 161-202.

³⁶³ Deneen: 2019.

³⁶⁴ Molnár 1999. 34-36.

³⁶⁵ Uo.

³⁶⁶ Taylor 1989. 9.

³⁶⁷ Molnár 1999. 25.

III.2.3. Ball és a melegjogok moralitása

Hogyan értékeljük mindezt a melegjogok és a melegházasság szempontjából? Carlos Ball a melegjogok moralitását igazolni hivatott kötetében, miután sorra veszi a semleges állam teoretikusait, s elismeri hasznosságukat a melegjogok szempontjából, végső soron mindegyikük felfogását elégtelennek ítéli. Mint írja, a melegmozgalomnak nem szabadna megijednie a morális állásfoglalásoktól amiatt, hogy a konzervatívok morális meggyőződésüket hirdetik. Inkább fel kellene vállalniuk, hogy egy alternatív moralitást képviselnek.³⁶⁸

Ball leszögezi, hogy mérsékelt konstrukcionistaaként nem tudja elfogadni a szigorú konstrukcionista állásfoglalásokat, így hisz az emberi természet állandó ismérveiben, a szigorú antiesszencialista állásfoglalást pedig nem tartja kielégítőnek, mert azok nem ismernek el bizonyos állandó emberi szükségleteket. Az ember megkülönböztető jegye ugyanakkor nem csak az észhasználat, mint azt a kantiánusok gondolják, hanem más szükségletek is, imígyen például az intimitás és a szexualitás szükségletei, amelyeket Martha Nussbaum hangsúlyoz. Ball Nussbaum „morális liberalizmusá”-val tud a leginkább azonosulni,³⁶⁹ amely liberalizmus veszi a bátorságot, hogy normatív állásfoglalásokat tegyen, és egyetemesen érvényes emberi igényekről tegyen tanúságot, egyben elismerve a társadalmak pluralitását.

A morális liberalizmus Ball szerint komolyan veszi a komunitáriusok kritikáit. A semleges állam híveit azért is kritizálja, mert ugyan a melegmozgalom első évtizedeiben, amikor az elnyomás ellen küzdött, elégséges volt a be nem avatkozó államért való küzdelem, most, amikor a házasság és örökbefogadás állítólagos jogáért küzdenek, már inkább az explicite a melegjogok mellett kiálló államra volna szükség. Ball helyt ad a komunitáriusok számos kritikájának, rámutatva, hogy a meleg és leszbikusok számára mennyire fontosak a közösségek, ám bírálja a komunitáriusok nem választott közösségek iránti elfogultságát, minthogy az LGBTQ-közösségek választott közösségek. Emellett a komunitáriusokkal szemben nem tartja előbbre valónak a közösséget az egyénnél, nála inkább a közösség szolgálja tagjai boldogságát.

A Ball által támogatott morális liberalizmust, amelyet Ball nevezett el így, maga Nussbaum „arisztotelianus szociáldemokráciának” hívja. Nussbaum a jó élet teóriájának megalkotására vállalkozik, mely szerint az alapvető emberi szükségleteket alkotmányos garanciákkal kell biztosítani. Szerinte a szexualitásunk kielégítő megélése nélkül lehetetlen a teljes értékű élet, minthogy a testileg is megélt érzelmi intimitás speciálisan emberi jellemző. Carlos Ball ebből kiindulva leszögezi: ha megpróbáljuk elválasztani a meleg és leszbikusok ilyen igényeit morális személyüktől, akkor „a szó szoros értelmében dehumanizáljuk” őket, mivel így megfosztjuk őket attól az értelmes és gazdag szexualitástól, amely hozzátartozik emberi mivoltunkhoz. Az alapvető emberi szükségletek kielégítését segítenie kell a társadalomnak és intézményrendszerének, s ezek

³⁶⁸ Ball 2002.

³⁶⁹ Nussbaum főbb, témánk szempontjából releváns művei: Nussbaum 1999. Nussbaum 2000. Nussbaum 2001.

közé az alapvető szükségletek közé tartozik többek közt az intim érzelmi kapcsolat, a szex, a gondoskodás.³⁷⁰ Nem elég, ha az állam távol békén hagyja a polgárait, beavatkozóan segítenie kell őket.

Még ha esetleg igazat is adhatnánk abban Nussbaumnak és Ballnak, hogy mi szükséges a teljes emberi élethez, akkor is el kell utasítanunk azt a tételt, hogy a megélésük lehetőségének a hiánya dehumanizálást jelentene. Vajon mennyien voltak a világtörténelem folyamán, és mennyien élnek ma is olyanok, akiknek akár rajtuk kívül álló okokból egyszerűen nincs lehetőségük megélni a szexualitásukat, mégis tudtak teljes életet élni, de ha nem is tudtak teljes életet élni, senki nem gondolta, hogy ne lennének emberek? Vajon azok közül, akiknek megadatott a rendszeres, gazdag szexuális élet, hányaknak adatott ez meg élete teljes folyamán? Alapvető érzelmi, társas és intim vágyakozásaink, szükségleteink megélése természetesen gazdagabbá teszi életünket, de miért kellene ezt bárkinek is biztosítania a számunkra? Rengetegen szenvednek hiányt életük folyamán az ideális vagy akár csak a jó élet szempontjából, akár alapvető szükségleteikben is, mégis emberként tekintenek magukra és így tekintenek rájuk mások is. Az ilyen nehézségek akár még edzhetik is a jellemet.

Feltehetnénk azt a kérdést is, hogy meddig tágítható az alapvető emberi szükségletek listája, és miért egy speciálisan nyugati jóléti régió (Nussbaum esetében a skandináv államok) ennek az ihletője?

Maga Ball is rámutat, helyesen, hogy nem elfogadható, ha bárkit is pusztán szexuális orientációja alapján értékelünk, a homoszexuálisokat például pusztán homoszexualitásuk szempontjából, hiszen a melegek is elsősorban emberek, mindenki máshoz hasonló gondokkal és bajokkal, örömmel és bánatokkal, s arányvesztés kiemelni pusztán szexuális orientációjuk aspektusát velük kapcsolatban. Ha ez igaz, márpedig mi igazat adunk ebben Ballnak, akkor a homoszexualitás kritikus megközelítése egyáltalán nem dehumanizál senkit.

Ráadásul ahogy John Kekes rámutat az egyenlőség mítoszát kritizáló kötetében: Nussbaum szexuális kielégülésről alkotott véleménye alapján egy jó társadalomban „alkotmányos garanciákkal” kell megelőzni a szexuális frusztrációt, amely a nem éppen vonzó küllemű, rossz szájszagú vagy szokatlan módon kielégülést kereső embereknek okoz szenvedést. A jó társadalomnak tehát az adófizetők pénzéből olyan központokat kell létesítenie, amelyben jól képzett szociális munkások enyhíthetik az ilyen gondokkal küzdő emberek gyötrelmeit. Ha nem így vagy hasonlóan jár el, akkor e társadalom intézményrendszere és politikai berendezkedése ’rossz’.³⁷¹ Ha azt hinnénk, Kekes felvetése csak elméleti probléma: Svájcban, Németországban, Dániában, Belgiumban, Franciaországban, Ausztriában, Hollandiában és Csehországban már létezik fogyatékosok számára szexuális asszisztensi szolgálat.³⁷²

Kekes az összes itt tárgyalt szerzőnek erős kritikáját adja: saját értelmezésükkel szemben azt állítja, hogy nem pluralisták és ideologikusak. Miért? Azért, mert úgy gondolják, létezik egy alapvető érték, amely minden

³⁷⁰ Ball 2002. loc 2645-2738.

³⁷¹ Kekes 2004. 115.

³⁷² Index 2015.

más értéket megelőz. Rawls szerint az igazságosság a legfontosabb (amit egyébként sajátos módon gazdasági egyenlőségként és méltányosságként értelmez, ami a hagyományos értelmezés ellentetje), Dworkin szerint az egyenlőség, Nussbaum szerint az együttérzés. Az általuk kiválasztott, minden más értéket megelőző alapelv elfogadását az egyetlen lehetséges racionális és erkölcsös döntésnek tartják, aki tehát ezt visszautasítja, az irracionális és erkölcstelen. Ezzel szemben Kekes az értékpluralizmus oldalán áll. Ez azonban nem azt jelenti, hogy minden erkölcsi rendszert egyenlőnek tart. Nála az értékpluralizmus annyit tesz, hogy belátjuk: nincs egy, minden más értéket megelőző érték. Lehet persze rangsort fölállítani értékek közt, de ez időről időre változhat annak függvényében, hogy épp melyik valósult meg jobban, melyikre van nagyobb szükség; végső soron pedig minden érték szorosan összefügg egymással. Egy fontos értéket pedig csak a vele összefüggő más értékekkel együtt lehet megvalósítani. Nincs például igazi szabadság minimális jólét nélkül, akkor pedig mégsem a szabadság a legalapvetőbb, hanem a minimális jólét, ha csaknem nincs köztük sorrend.³⁷³ Az ideologikus, egy alapértéket feltételező politika nem veszi figyelembe a valóság összetettségét, bonyolultságát, s azt, hogy különböző helyeken, különböző időkben talán máshová kell helyezni a hangsúlyt. Carl Schmitt is beszélt hasonlóról: ő az „értékek zsarnokságának” nevezte azt, amikor bíróságok egy alapelvet mindenek felett állónak tartanak ítéleteikben, és figyelmen kívül hagyják a különféle ügyek sajátosságait és összetettségét.³⁷⁴

A melegmozgalom főáramáról és politikai érdekérvényesítési gyakorlatáról elmondható, hogy egy értéket, az egyenlőséget (és az egyenlőség keretein belül értelmezett szabadságot) tekint alapvetőnek, s pusztán ebből a szempontból látja a világot. Pedig beláthatjuk, hogy az igazi kérdés nem az, hogy az egyenlőség minden tekintetben fontos-e és ennek részeként küzdenünk kell-e a diszkrimináció minden formája ellen, hanem az, hogy mely megkülönböztetés jogos és mely nem.

S mindez igaz a toleranciára is: nem az a kérdés, hogy toleránsak vagyunk-e vagy sem, hanem hogy mit kell tolerálni és mit nem. John Kekes amellet érvel, hogy a társadalmat részint a közös, többség által elfogadott erkölcs tartja össze, így a tolerancia csak – mint eredetileg is – eltűrést jelent.³⁷⁵ Továbbá, hogy a tolerancia passzív vagy aktív kell-e, hogy legyen. Az egalitáriusok az aktív tolerancia elkötelezettjei.³⁷⁶ Az egalitáriusok – mutat rá Kekes – „a szexuális szokások terén igen nagyfokú toleranciát biztosítanak, mert ártalmatlannak vallják azokat. Sokkal kisebb fokú tolerancia jellemzi azonban őket vallási, gazdasági, erkölcsi attitűdökkel kapcsolatban; de a sajátjukétól eltérő szexuális felfogásokkal szemben is.”³⁷⁷

Ráadásul az egalitárius liberálisok – az általunk bemutatottak közül mindenki az – feltételezik, hogy van olyan egyetemes mérce, amellyel megállapítható, hogy mi volna a jobb, ez pedig egy hipotetikus helyzetből kiinduló ideális elmélet, amely eltekint a valóságos rossztól. A politikát pedig ezen, ideális elmélet szerint kell

³⁷³ Uo. 158-163.

³⁷⁴ Schmitt: 1996.

³⁷⁵ Kekes 223.

³⁷⁶ Kekes 2004. 187.

³⁷⁷ Uo. 225.

alakítani.³⁷⁸ Mi ez, ha nem egy adott erkölcsi mérce érvényesítése, egy olyan erkölcsi mércéjé, jóról alkotott elképzelésé, amely személyes és nincs körülötte konszenzus?

A semleges állam eszméje tehát legalább olyan problematikus, mint a nem semlegesé, és komoly gondokkal küszködhet saját tartós fennmaradásának biztosításával kapcsolatban.

³⁷⁸ Uo. 218.

Mindebből egyértelmű, hogy morális felfogások, világnézetek kikerülhetetlen ütközéséről van szó, olyan felfogások ütközéséről, amelyeket nem lehet egy időben, egy helyen egyszerre érvényesíteni, „semleges” módon. Ball tehát elismeri, hogy a melegjogok, legalábbis a melegházasság és a melegek örökbefogadási igénye melletti kiállítás egy alternatív moralitást jelent, amelyet az államnak szerinte aktív módon kell érvényre juttatnia. Azaz az azonos neműek házassága kapcsán nincs értelme elvi semlegességről beszélni.

III.3. Demokratikus-e az azonos neműek házassága?

A világ országaiban általában a demokrácia győzelmeként ünneplik a meglegházasság bevezetését, ám népszavazást rendszerint nem rendeznek róla. Persze a demokráciának nem feltétlen a népszavazás a letéteményese; mióta nem tud összegyűlni a politikai közösség a görög polisz agóráján, s az előző kétszáz évben újra teret nyert a demokrácia, annak letéteményesei a parlamentek – képviseleti demokráciákban élünk. A képviseleti demokráciák ugyanakkor egyáltalán nem mellőzik a népszavazás intézményét, s van olyan ország, például Svájc, ahol igen gyakran az urnákhoz hívják a választópolgárokat. Nehéz volna kimutatni következetességet annak tekintetében, hogy milyen ügyekben rendeznek általában népszavazásokat – ugyanakkor a népszavazási törvények általában előírják, hogy miről nem lehet népszavazást rendezni, s hogy ha nem a parlament kezdeményezi, akkor azt is, hogy hány aláírást kell összegyűjteni a megrendezéséhez, ahogy az sem mindegy, hogy a népszavazás kötelezi-e a kormányt.³⁷⁹ Az országgyűlési, önkormányzati választásokon túl a népszavazás a demokrácia legalapvetőbb megnyilvánulása.

Először népszavazás útján ugyanis 2015-ben, Írországból vezették be a meglegházasság intézményét, márpedig addigra már 19 másik országban is létezett az intézmény.

2015. február 7-én meglegházasság-ellenes intézmények kezdeményezésére tartottak népszavazást Szlovákiában „a család védelmében”, az azonban érvénytelen volt.³⁸⁰ Írországból viszont a 2015. május 22-i szavazáson a regisztrált szavazók 60 százalékának részvételével 62 százalékos aránnyal győztek a meglegházasság-pártiak.³⁸¹ Az íreknél azért tartottak népszavazást, mert ott az alkotmány minden módosításáról kötelező népszavazást tartani, a meglegházasság bevezetéséhez pedig alkotmánymódosítás volt szükséges.

Habár mind a népszavazás, mind a parlamenti törvényhozás, mind a bírói döntések demokratikusnak számítanak egy demokratikus berendezkedésű országban, mégis előfordulhat, hogy szembe kerülnek egymással, s éppen ez történt az Egyesült Államokban az azonos neműek házassága kapcsán. Így érdemes megvizsgálnunk, mi is számít demokratikusnak. Állításom szerint az azonos neműek házassága bírói bevezetése a népakarat ellenében nem demokratikus, s ez a folyamat a politika szakirodalomban jól ismert eljogiasodásának folyamatába illeszkedik. A legalapvetőbb értékekről nem a bíróság, hanem a politikai közösség hivatott dönteni, s a bíróság már ezen kereteken belül mozoghat – márpedig az azonos neműek házasságának kérdésköre a legalapvetőbb értékeinket s az emberről alkotott képünket érinti. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy a demokrácia döntéshozatali módszertan, avagy demokratikusnak kikiáltott intézkedéseket, értékeket takar; s mi történik, ha a kettő konfliktusba kerül. Alább amellet érvelek, hogy a demokrácia döntéshozatali módszer, a döntések kimenetelésétől függően, az azonos neműek házasságának

³⁷⁹ Enyedi 2009.

³⁸⁰ Mandiner 2015a

³⁸¹ Mandiner 2015b.

intézménye tehát nem „demokratikus érték” önmagában, hanem demokratikus mivolta attól függ, demokratikusan vezették-e be. Egyben kimutatom, hogy a meglegházasságoknak nincsenek procedurálisra vonatkozó elvei, ha arra van lehetősége, a parlamenti, ha arra, a bírói utat részesíti előnyben, ez pedig épphogy nem demokratikus.

III.3.1. Az Egyesült Államok aktivista bíraskodása

Az Egyesült Államokban a kilenctagú Legfelsőbb Bíróság 2015. június 26-i, egy fős többséggel, azaz 5-4 arányban meghozott döntése előtt, amellyel minden tagállamot kötelezett a meglegházasságok elismerésére, 37 tagállamban volt bevezetve a meglegházasság, ebből húszban tagállami szövetségi bíróság döntése, ötben pedig tagállami bíróság döntése nyomán, és csak kilencben állami törvényhozás (azaz a népképviselői szervek, a parlament) által. Az Egyesült Államokban ugyanis a tagállamok helyi, elsőfokú bíróságai (trial court), fellebviteli (Court of Appeal) és legfelsőbb bíróságai (Supreme Court) mellett minden tagállamban van a szövetségi szintet képviselő, tagállami szövetségi bíróság (U.S. District Court).

A meglegházasságot 2015 júniusa előtt bevezető 37 tagállam többségében a bevezetést megelőzően még pont az ellenkezője volt a helyzet: vagy a törvényhozás határozott úgy, hogy a házasság hagyományos értelmezését alkotmányba iktatja, majd ezt megerősítette népszavazással, vagy népszavazás határozott így, kormányzati vagy civil kezdeményezésre, amit aztán elfogadott a törvényhozás. Így történt Alaszkában és Hawaii-on 1998-ban, Nevadában 2002-ben; Montanában és Oregonban 2004-ben; Massachusettsben a Legfelsőbb Bíróság döntése nyomán 2004-től kellett az államnak elismernie meglegházasságokat, de ennek ellenzői népszavazást kezdeményeztek, amelyet végül nem tartottak meg, s alkotmányozó gyűlés módosította az alkotmányt a meglegházasság számára kedvező módon; Utahban kétharmados többséggel erősítették meg a szavazók az alkotmánymódosítást 2004-ben, a hagyományos házasságértelmezés javára, amit 2013-ban írt felül bírósági döntés; népszavazás erősítette meg a hagyományos házasságértelmezést vagy döntött mellette Coloradóban, Idahóban és Wisconsinban 2006-ban; Virginiában is 2006-ban határozott a hagyomány házasságértelmezés alkotmányba iktatásáról a törvényhozás, amit a választók is megerősítettek; Floridában és Arizonában is hasonlóan történt 2008-ban (bár előtte Arizonában egy hasonló referendum elbukott 2006-ban); és Észak-Karolinában 2012-ben. Minnesotában négyszer is kezdeményeztek ilyen népszavazást, de csak 2011-ben tartották meg, ami akkor megengedő eredménnyel zárult (azaz a szavazók nem kérték az alkotmány módosítását a hagyományos házasságértelmezés szerint). Pennsylvániában a törvényhozás maga értelmezte a házasságot hagyományosan, népszavazás nélkül, amit később a bíróság nyilvánított úgyszintén alkotmányellenesnek. Ezeknek az alkotmánymódosításoknak a többsége az élettársi kapcsolat meglegházasságokra való kiterjesztését is lehetetlenné tette. Ezekben az államokban tehát bírósági döntés írta felül a korábban a hagyományos házasságértelmezést védő döntéseket. Az első állam, amiben a törvényhozás legalizálta a meglegházasságot, Vermont volt, 2009-ben.

A legérdekesebb eset azonban Kalifornia, ahol a bíróság alkotmányellenesnek nyilvánította annak a 2008-as népszavazásnak az eredményét, ahol 53-47 százalék arányban, 80 százalékos részvétel mellett az a vélemény győzött, hogy az alkotmány férfi-női szövetségként határozza meg a házasságot. A kaliforniai népszavazás eredményét alkotmányellenesnek nyilvánító bíró, Vaughn Richard Walker elárulta, hogy ő maga is homoszexuális,³⁸² ami legalábbis felveti az elfogultság kérdését.

Alig van állam, ahol népszavazás kellett a már elfogadott, melegházasság-párti törvény életbe lépéséhez, ilyen Maine, itt 52,6 százalékkal nyertek az igenek 2012. november 6-án (az 1,3 millió lakosból valamivel több mint 700 ezren szavaztak). Marylandben 2009-ben elfogadta az állami törvényhozás a melegházasság bevezetését, de ezt leszavazta egy népszavazás 53-47 százalékkal, így a törvény nem lépett életbe; a melegszerzetek nekiálltak a kampánynak, s az úgyszintén 2012. november 6-án tartott népszavazáson csaknem megfordították az eredményt, amelyen 52,6-47,4 százalékkal nyertek az igenek. Washington államban úgyszintén az állami törvényhozás intézkedett a melegházasság bevezetéséről, de azt megtámadták az ellenzői, és elég aláírást gyűjtöttek össze egy népszavazás kiírásához, amelyen aztán, az előző kettőhöz hasonlóan 2012. november 6-án viszont 53,7 százalékkal a melegházasság-pártiak győztek. Melegjogi szervezetek sohasem kezdeményeztek népszavazást, csak Maine esetében. Az is érdekes, hogy míg 2013-ig csak 14 tagállamban volt melegházasság, és a tagállami legfelsőbb, valamint szövetségi tagállami bíróságok túlnyomó többsége az azt követő két évben döbönt rá: alkotmányellenesnek véli, ha két azonos nemű ember kapcsolatát nem ismerik el házasságnak.³⁸³

Így aztán olyan helyzetek adódtak, hogy egy leszbikus pár, akik az egyik államban keltek egybe, nem tudnak elválni egy másikban, ahol épp laknak, mert az nem ismeri el házasságnak a kapcsolatuk, így válni sem tudnak.³⁸⁴

Az egész problematikát bonyolítja, hogy az Egyesült Államok szövetségi állam, amelyet nem valamiféle amerikai nép, hanem a tagállamok és azok népei hoztak létre,³⁸⁵ tehát kettős szuverenitás jellemzi.³⁸⁶ Ugyanakkor ez a tagállami szuverenitás az előző kétszáz év folyamán kiüresedett a szövetségi kormányzat javára.³⁸⁷ A kérdés részleges megoldása az volna, ha számos jogkörről, így az azonos neműek házasságával kapcsolatban is elismernék, hogy tagállami hatáskör, bár a bíróság/népszavazás-konfliktust ez sem küszöböli ki.

³⁸² Reilly 2014. loc. 1787-1795.

³⁸³ Összefoglalóan a tagállamokról lásd pl.: Bloomberg 2013. The Guardiann2012.

³⁸⁴ InfoRádió 2008. Az ilyen jogi problémákról lásd: Koppelman 2007.

³⁸⁵ Szilvay: 2019.

³⁸⁶ McDonald: 2000. 1-5.

³⁸⁷ McDonald: 2005. Adam Freedan: 2015.

III.3.2. Kanada és a bíróságok uralma

Kanadában tulajdonképpen az egyszerű bíróságok kezdtek nekiállni megkérdőjelezni a házasság hagyományos értelmezését, s e folyamat 2005-ben vezetett a meglegházasság szövetségi szintű bevezetéséhez. Először 1995-ben a homoszexualitását felvállaló Réal Ménard képviselő indítványozta az azonos nemű párok jogi elismerését, de a Képviselőház 124-52 arányban elutasította javaslatát. 1998-ban Svend Robinson, az Új Demokratikus Párt képviselője nyújtott be egyéni képviselői indítványt a meglegházasság intézményének bevezetésére, ami nem járt sikerrel. 1999-ben a Kanadai Reformpárt (Reform Party of Canada) – ami később a Konzervatív Pártba (Conservative Party of Canada) olvadt – benyújtott egy határozatot a Képviselőház elé, amely megerősítette, hogy a házasság „egy férfi és egy nő szövetsége, mindenki más kizárásával”. A határozatot az alsóház nagy többséggel fogadta el, s minden pártból érkeztek rá támogató szavazatok, még a később a meglegházasság mellé álló, kormányzó Liberális Párt is mellette voksolt. 2000-ben a liberális kormány benyújtotta a parlament elé a Bill C-13-at, amely számos változtatást kezdeményezett a kanadai támogatási rendszerben, s ez a törvényjavaslat is magában foglalta a fenti, hagyományos definíciót, ugyanakkor a melegszervezetek nagy bánatára nem biztosította ugyanazokat a szociális, támogatási jogokat az azonos nemű pároknak, mint a házaspároknak.

Miközben a kanadai parlamentben lezártnak tűnt a kérdés, a tartományok akcióba léptek, Ugyan a kanadai törvények nem definiálják a házasságot, az ontariói Legfelsőbb Bíróság 1993-ban egy perben úgy határozott, hogy a házasság csak egy férfi és egy nő közt jöhet létre – viszont ez a bírói ítélet a kanadai jog szerint nem megváltoztathatatlán. Ontario, Brit-Kolumbia és Quebec tartományi Legfelsőbb Bíróságai 2002-2003 folyamán úgy határoztak az ezzel kapcsolatos pereskedéseket lezárandó, hogy a házasság lehetőségének „leszűkítése” a különemű párokra diszkriminatív és ellentmond a kanadai emberi jogi kartának (Canadian Charter of Rights and Freedoms); ám döntésük következményeinek életbe léptetését felfüggesztették két évre, hogy a szövetségi kormány döntést hozhasson az ügyben. Az ontariói Fellebviteli Bíróság (Court of Appeal for Ontario) viszont, amely egyetértett az alacsonyabb szintű ítélettel, nem függesztette fel a jogkövetkezmények életbe léptetését és azonnali hatállyal érvényesnek minősítette a 2001-es frigyeket. Addig a szövetségi kormány minden alsó szintű, meglegházassággal kapcsolatos bírósági döntést megfellebbezett, ám az ontariói döntés után megígérte, hogy nem viszik az ügyet a szövetségi szintű Legfelsőbb Bíróság elé. 2003-ban a parlamentben is újra napirendre került a téma, és ekkor a parlament emberi jogi bizottsága az azonos neműek házassága kérdésének mélyebb tanulmányozásába kezdett.

Mint látható, Kanadában az azonos neműek házasságát tulajdonképp úgy vezették be, hogy egyre több tartományban találták a bíróságok úgy, hogy a meglegházasság „tiltása” ellenkezik az emberi jogi és antidiszkriminációs törvényekkel. Mire a szövetségi törvényhozás 2005. július 20-án elfogadta a meglegházasság bevezetéséről szóló törvényt, már kilenc tartományban legális volt az intézmény: Ontarióban, Brit-Kolumbiában, Quebecben, Yukonban, Manitobában, Új-Skóciában, Saskatchewanban, Új-Fundlandon

és Labradoron, valamint Új-Brunswickben. A helyzet azonban nem volt ilyen egyszerű, ugyanis a házasság definiálása szövetségi hatáskör a kanadai alkotmány szerint.

A kormány ugyanakkor beadványt intézett a Legfelsőbb Bírósághoz, hogy kiderítse: összhangban van-e a kanadai joggal, hogy házasságot csak különemű párok köthetnek, megfelelő alternatíva-e az élettársi kapcsolat a meleg párok számára, és valóban szövetségi hatáskör-e a házasság definiálása.

Eközben választási kampány is volt az országban, melynek során többször állami szintű fenyegetés érte az azonos neműek házasságát el nem fogadó egyházakat.³⁸⁸

A kanadai Legfelsőbb Bíróság 2004. december 9-én hozta nyilvánosságra döntését, amely megerősítette a szövetségi hatáskört a házasság definiálásának kérdésében. Ettől kezdve az a négy tartomány, amely még nem hozott ellenkező értelmű tartományi törvényt, nem léphetett másként. Így a maradék négy tartomány bíróságai felfüggesztették az ítélezést a hasonló ügyekben, a 2005-ös parlamenti döntés életbe lépéséig.

Alberta konzervatív párti kormányzója, Ralph Klein 2004 decemberében népszavazás kiírását követelte az azonos neműek házasságának ügyében. Paul Martin kanadai miniszterelnök nem így látta a dolgot: szerinte a bíróságok már döntöttek, és a parlamentnek meg kell bízni a bíróságok felelősségvállalásában, be kell vezetnie az azonos neműek házasságát. Irwin Cotler igazságügy-miniszter egyesben azt nyilatkozta a Toronto Star-nak: nem döntenek el kisebbségekre vonatkozó kérdéseket népszavazáson.³⁸⁹

III.3.3. Az azonos neműek házassága, az EU és az ENSZ

„Az Emberi Jogok Európai Egyezménye nem kötelezi a tagállamokat, hogy a homoszexuális párok számára házasságkötési jogot biztosítson” – mondta ki az Emberi Jogok Európai Bírósága 2010 június végén, miután két osztrák meleg Strasbourggig vitte ügyét.

Az osztrák melegpár szerint az emberi jogi egyezmény³⁹⁰ 8., 12. és 14. pontjaira hivatkozott. A bíróság azonban kimondta, hogy a házasság értelmezése az egyezményt aláíró tagállamok hatásköre, az idézett passzusok pedig általánosabban értendők.³⁹¹

Hasonlóképpen döntött a bíróság 2012-ben egy francia leszbikus pár ügyében, aki kifogásolták, hogy akkoriban még csak élettársi kapcsolatot tudtak kötni a francia jog szerint, amely nem engedélyezte az örökbefogadást.³⁹²

2014-ben már bonyolultabb ügyben kellett döntenie Strasbourgnak: egy finn férfi, akinek gyermeke is származott feleségétől, nővé operáltatta magát, ám nem sikerült a finn állam által jogilag elismertetni identitásváltását, mivel Finnországban akkor még nem létezett melegházasság. Csak akkor tudta volna nőként elismertetni magát az illető, ha elvált volna, ám a válás lehetőségét azzal utasította el, hogy azt a vallása tiltja.

³⁸⁸ CatholicCulture.org 2004. LifeSiteNews 2010.

³⁸⁹ Advocate.com 2004.

³⁹⁰ Magyar nyelven pl.: Európai Emberi Jogi Bíróság 1998.

³⁹¹ Az ítélet olvasható: http://www.menschenrechte.at/uploads/media/Schalk_und_Kopf_gg_OEsterreich_Urteil_01.pdf

³⁹² Az ügy és az ítélet: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109572#{"itemid":\["001-109572"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109572#{).

Az élettársi kapcsolat lehetősége pedig nem járt azokkal a jogi előnyökkel, amelyekkel a házasság. A bíróság megint kimondta, hogy az egyezmény tagállami hatáskörben tartja a házasság értelmezését, szabályozását.³⁹³ Mindezek alapján a Szuverén.hu bevezetőben idézett szerzőinek, akik szerint a magyar alaptörvény „minden kétséget kizáróan ellentétes az Emberi Jogok Európai Egyezményével”, mivel a házasságot egy férfi és egy nő szövetségében határozza meg, egyszerűen nincs igaza.

A házasság szabályozása az Európai Unióban is tagállami hatáskör. Az Európai Bizottság volt alelnöke, Frans Timmermans az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának döntése után ennek ellenére úgy nyilatkozott: „a Bizottságnak előre kell lépnie és megpróbálnia minden tagállamot rávenni az EU-ban, hogy fenntartások nélkül fogadja el az azonos neműek házasságát”. A Bizottságnak viszont nincs hivatalos javaslattevési lehetősége sem a kérdésben. Ugyanakkor az egyik legnagyobb nemzetközi melegjogvédő szervezet, az ILGA Europe ((International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association) az EU egyik alapelve, a személyek szabad mozgására alapozná a meglegházasság elterjesztését, minthogy ha például egy vállalat egy meglegházasságot elismerő tagállamból áthelyezi egy másik, meglegházasságot el nem ismerő tagállamba az azonos nemű párjával jogilag házasságban élő alkalmazottját, akkor gondot jelent, ha ott nem ismerik el őket házasoknak.³⁹⁴ Érdekes egyébként, hogy az ILGA Europe, amely az EU-ban lobbiszervezetként lép fel, költségvetése 60 százalékát az Európai Bizottságtól kapja.³⁹⁵

Az Európai Parlament 2006-ban elfogadott egy állásfoglalást a homofóbiáról, melyben a meglegházasság bevezetését szorgalmazza.³⁹⁶ Kérdés, hogy a melegektől való irracionális félelem miként tágult ki a meglegházasság ellenzésére. A dokumentum veszélyt jelent a lelkiismereti és vallásszabadságra is, mivel leszögezi: a melegjogok „igazolatlan és indokolatlan korlátozásai” „gyakran a közrend, a vallásszabadság és lelkiismereti kifogás jogának okai mögött rejtőznek”.

2015 júniusában elfogadta az EP a gender-mainstreamingről, férfiak és nők közötti egyenlőségről szóló Noichl-jelentést,³⁹⁷ melynek szövege végső soron ellenzi a nemi identitásukkal küzdő gyermekek biológiai nemüknek megfelelő identitását erősítő terapeutikus segítséget.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete, amely a tagállamok befizetéseiből működik, elméletileg tagállamai delegációinak az egyeztetései révén dönt. Az utóbbi évtizedekben azonban egyre a civil szervezetek, akiknek a munkája lehet nagyon hasznos, de nem választotta őket senki.³⁹⁸

³⁹³ Az ügy és az ítélet: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-145768#{"itemid":\["001-145768"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-145768#{).

³⁹⁴ Index-Eurológus 2015.

³⁹⁵ Kuby: 2013. 113. Agenda Europe 2015. A hivatkozott dokumentumok: <https://agenda-europe.files.wordpress.com/2015/01/ilga001.pdf>; <https://agenda-europe.files.wordpress.com/2015/01/ilga002.pdf>.

³⁹⁶ Olvasható: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0018+0+DOC+XML+V0//HU>.

³⁹⁷ Olvasható: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0218&language=HU>.

³⁹⁸ Mindennek folyamatáról lásd: Peeters 2001.

Az egyik legfontosabb, a melegjogokkal kapcsolatos ENSZ-dokumentum a Yogyakarta alapelvek.³⁹⁹ Ezeket 2006 novemberében fogadták el 29 emberi jogi szervezet és az ENSZ szakértőinek tárgyalásai eredményeképp Yogyakartaiban, témájuk pedig a nemzetközi emberi jogi szabályok alkalmazása a szexuális irányultsággal és nemi identitással kapcsolatban. Az alapelveket az ENSZ-közgyűlés többször is elutasította, ahogy az ENSZ különféle szervei is, így nincs jogi hatályuk. Ugyanakkor támogatóik számára az alapelvek a nemzetközi emberi jogi szerződések kiegészítő magyarázatául szolgálnak. Az alapelvek hitet tesznek a nem, mint társadalmi konstrukció, a biológiai nemtől független nemi identitás állami elismerése és hasonlók mellett, ahogy a „nemváltás” támogatása mellett is, ahogy a család-fogalom kitágított értelmezés is helyet kap köztük. Az alapelvek szerzői leszögezik, hogy szeretnék, ha alkalmaznák azokat a helyi törvényhozások. A szakértők által kidolgozott Yogyakarta alapelveket nem demokratikus módon fogadták el, konszenzus az ENSZ tagállamai között azóta sincs róla, viszont alkalmas a politikai nyomásgyakorlásra.

III.3.4. A demokrácia problémája

A melegházasság bevezetését, valamint tágabb értelemben a melegjogok elismerését általában a demokrácia fejlődéseként értelmezik annak szószólói. Mégsem szorgalmazzák, hogy az ügyben népszavazást írjanak ki a szuverén államok megválasztott kormányai, inkább parlamenti szavazások útján szeretnék bevezetni a melegházasságot, valamint igyekeznek a nemzetközi szervezetek, intézmények útján is nyomást gyakorolni a világ országaira, alapvető emberi jogként feltüntetve a melegházasságot. Az e mögött a stratégia mögött meghúzódó alapelv a „többség nem dönthet a kisebbségről” elve. Politikatudományi közhely, hogy a többség zsarnokságát valamiképp korlátozni kell, s többek közt ezt is szolgálja a jogállam, a hatalmi ágak szétválasztása, az alkotmány, az alkotmánybírászkodás. A kortárs liberális demokráciák emberi jogi paradigmája retorikai szinten sokkal inkább a bármilyen értelemben vett kisebbségek jogaira koncentrál, mintsem a per definitionem elnyomásra hajlamos többségre. Holló András, a magyar alkotmánybíróság egykori főtitkára is úgy vélekedik, hogy „a többségi demokrácia nem jogállami kategória”.⁴⁰⁰

Kérdés tehát, hogy tényleg értelmezhető-e a többség korlátozása az emberi jogok kiterjesztésének szándéka miatt a demokrácia kiterjesztéseként. A demokrácia ugyanis a szó eredeti értelmében népuralom, egészen pontosan a nép többségének az uralma. Ha ezt a többségi döntéshozatalt korlátozzuk, akármilyen nemes célok érdekében is, akkor az nem a demokrácia kiterjesztése, hanem korlátozása. Nem biztos persze, hogy ez a korlátozás oly megvetendő lépés volna, sőt erős indokaink lehetnek a többség hatalma korlátozása mellett; ám illik bevallani, hogy ilyenkor bizony egyéb célok érdekében korlátozzuk a demokráciát. Ennek elmulasztása minden bizonnyal a kortárs közbeszéd állapotának köszönhető, aminek a keretei közt a demokrácia tabusítva van, s a kormányzati döntéseket többek közt azok „demokratikus” mivolta legitimálja.

³⁹⁹ *Yogyakarta alapelvek*. Háttér Társaság a Melegekért, 2010.

⁴⁰⁰ Kiss 2015.

A liberális tehát inkább megszorító jelző a demokrácia előtt, nem pedig kiterjesztő: a liberális demokrácia kevesebb demokráciát jelent a szó eredeti jelentéséhez képest.⁴⁰¹ S nem csak a konzervativizmus nagyjai szkeptikusak voltak a népuralommal szemben,⁴⁰² hanem a klasszikus liberalizmus képviselői sem voltak épp demokraták.⁴⁰³

Friedrich von Hayek alapvető problémára mutatott rá, mikor megjegyezte: a liberalizmus számára az a fontos, hogy milyenek a törvények; a demokrácia pedig, mint a hatalomgyakorlás metódusa, arról szól, hogy miként hozzunk törvényeket.⁴⁰⁴ A kettő könnyedén ellentétbe kerülhet.

Mi állhat a többséggel kapcsolatos problémák mögött? Két dolog: az egyenlőség és szabadság kapcsolatának egymásnak ellentmondó magyarázatai, másrészt az igazság ismeretéről alkotott különféle nézetek.⁴⁰⁵

A demokrácia hívei szerint a nem demokratikusan megválasztott hatalom, meg általában a hierarchikus társadalom korlátozza az egyéni szabadságot, potenciálisan elnyomó, mivel a hatalommal könnyű visszaélni, illetve figyelmen kívül hagyni a hatalommal nem rendelkezőket. Ha viszont a népnek beleszólása van abba, ki van hatalmon, esetleg egyenesen ő hozza meg a politikai döntéseket, mint saját maga szuverénje, akkor nem lehetséges, de legalábbis jóval nehezebb visszaélni a hatalommal vele szemben. A formális hierarchia megszüntetése, az egyenlő jogok és a népuralom tehát imígyen a szabadságot szolgálja. Nehéz volna eme klasszikus tétel becses szándékait vitatni, ám több probléma is felmerülhet vele kapcsolatban, többek közt az, hogy ha a nép nem homogén, akkor nehezen lehet többségi döntéseket hozni. Másrészt ha a felszabadítás együtt jár az informális, gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek ellenzésével is, akkor az egyenlőség erőltetése éppen az egyéni szabadság korlátozásává fajulhat (lásd következő fejezet). Az egyenlőséget szabadságellenesként értelmezők szerint az emberek természetük szerint egyenlőtlenek, lehetőségeikben, tehetségükben, sok minden másban, s nem vezetne jóra mindezt korlátozni.

Russel Kirk szerint például „az egészséges sokszínűség megőrzése érdekében minden civilizációban szükséges, hogy megmaradjanak a rendek és az osztályok, az anyagi különbségek és sokféle más egyenlőtlenség. Az egyenlőség egyetlen igazi formája az egyenlőség az Utolsó Ítéletkor és az egyenlőség egy igazságos bíróság előtt; a kiegyenlítésre törekvő minden más erőfeszítés – legjobb esetben is – társadalmi stagnáláshoz vezet. A társadalomnak szüksége van becsületes és alkalmas vezetésre; ha pedig a természetes és intézményi különbségeket leromboljuk, zsarnok vagy hitvány oligarchák serege azonnal új egyenlőtlenségeket fog teremteni.”⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Demokrácia és liberalizmus viszonyáról lásd: Bellamy 2006. A demokráciaelméletekről összefoglaló jelleggel általában pl.: Saward 2003. Cunningham 2002. Beetham 2005. Møller-Svend-Skaaning 2013.

⁴⁰² Burke 1990. 220-221.; lásd még Egedy 2005. 26-29., 85-89., 103-129.

⁴⁰³ Pl.: Tocqueville 1993. 284-87., 354-96. Mill 1983. 55-56.

⁴⁰⁴ Hayek 1990. 103-117.

⁴⁰⁵ Lásd erről pl.: Megadja 2014. 23-38.

⁴⁰⁶ Kirk 2014. loc. 553.

A fent említett, a liberalizmus és demokrácia közti hayeki különbségtétel okozta vita érhető tetten a legfelsőbb bírásokról (mi alkotmánybíroskodásnak mondanánk) szóló amerikai vitákban, mely arról szól, hogy a Legfelsőbb Bíróság vagy a törvényhozás az alapvetőbb (ez a bírói aktivizmusról szóló vita).⁴⁰⁷

Az egyik megoldási javaslat erre a konszenzusos vagy deliberatív demokrácia, amelyben nem a többség dönt, hanem a felek megpróbálnak közös álláspontot kialakítani, azonban kérdéses, sikerülhet-e ez minden esetben, illetve az is, hogy ha a konszenzuskényszernek intézményi garanciái vannak, akkor nem blokkolható-e tudatosan a döntéshozatal a véleménykülönbségek fenntartásával a mindenkori ellenzék részéről.⁴⁰⁸ Egy másik megoldás lehet a döntések minél alacsonyabb szinten való meghozása, azaz a szubszidiaritás, tágabb értelemben a lokalizmus,⁴⁰⁹ ám ez nem alkalmazható minden, a teljes politikai közösséget érintő ügyekben, inkább csak a mindennapi, ügyes-bajos dolgokban.

Egyenlőség, szabadság, igazság és demokrácia ilyen paradoxonai mellett tehát kérdés az ember természetéről alkotott véleményünk: hogy alapvetően bízunk-e az emberben vagy sem. Ha nem, akkor nincs mese, a többségi demokrácia nem csak korlátozható, de korlátozandó is. Ha bízunk az emberekben, akkor az a kérdés merül fel, hogy úgy véljük, van-e energiájuk és idejük a munka és a család mellett a köz ügyeivel is foglalkozni. Ha valaki az egyik vagy mindkét ügyben szkeptikus, akkor minimalista demokráciakoncepciót fog a magáénak vallani: a demokrácia maximum a parlamenti többség és így a kormány megválasztásáról szólhat, a többit hagyjuk meg a politikusoknak.⁴¹⁰ Ha mindkét ügyben pozitíve állunk az emberekhez, akkor közvetlen vagy részvételi demokrácia a mi ideálunk, amelyekkel szemben azonban felvethető, hogy jó eséllyel lassú és nehézkes döntéshozatal a jellemzőjük.

Ma szokás „demokratikus értékekről” beszélni, ám ezek valójában általában liberális emberi jogok. A demokrácia per definitionem többségi, a többség korlátozása pedig a demokrácia korlátozása; más kérdés, hogy ez a korlátozás igazolható-e.

Miközben a kortárs közbeszéd tulajdonképpen a liberális demokráciát tartja a demokrácia egyetlen legitim és annak minden előnyét magában foglaló fajtájának, a politológia tudományában koránt sincs erről mindenki meggyőződve (persze van, aki igen⁴¹¹). Egy a világ demokráciájának felmérésére és értékelésére irányuló vállalkozás szerint a demokrácia hatféle változata – a választási, a liberális, a többségi, a részvételi, a deliberatív (vitázó) és az egalitárius – csak többé-kevésbé egyeztethető össze egymással, mivel céljaik éppen ellentétesek – viszont ezen célok egyformán legitimek. A választási demokrácia, ami a schumpeteri minimalista modellt jelenti, a hatalomért folyó harcot tartja központi jelentőségűnek, a liberális (konszenzusos, pluralista) demokrácia a kormányzat átláthatóságát, korlátozását, a civil szabadságok biztosítását és a joguralmat, a többségi a hatékony kormányzást, aminek eszköze a centralizáció, a részvételi-

⁴⁰⁷ Lásd erről pl.: Mándi 2012. 53-72.

⁴⁰⁸ A deliberatív demokrácia kritikáját lásd: Molnár 2014b.

⁴⁰⁹ A lokalizmus egyik új kifejtése: Mitchell-Peters 2018.

⁴¹⁰ Schumpeter 1942.

⁴¹¹ Merkel 2004. Merkel–Crossiant 2004.

közvetlen demokrácia a helyi döntéshozatalt, a politikai részvételt állítja a középpontba, a deliberatív a politikai döntések előtti vitát, az egalitáriánus pedig az egyenlőséget. Habár ezek között vannak összeegyeztethető célok, a legnagyobb ellentét nyilvánvalóan a liberális és a többségi demokrácia közt feszül.⁴¹²

A kortárs politikai gondolkodásban vannak olyan áramlatok és szerzők, akik rossz szemmel nézik a politika liberális demokráciákhoz köthető eljogiasítását. Ez a tendencia abban nyilvánul meg, hogy egyre több kérdésben a bíróságok, az alkotmánybíróságok és jogászok döntenek, mivel az emberijogi gondolkodás őket tartja a morál független letéteményeseinek és a kisebbségek védelmezőinek, s imígyen egyre több kérdésre tekintünk jogi kérdésként, politikai helyett.⁴¹³ Holott alapvető etikai kérdésekben (s szerintünk ilyen alapvető etikai kérdés az azonos neműek házassága is), amelyek a politikai közösség egészét érintik, egy jogász s egy bíró nem jobb ítélező a hétköznapi embereknél, sőt – kérdezhetjük Richard Bellamyval –: miért gondoljuk, hogy a bírák dönteni fognak tudni olyan kérdésekben, amelyekben Platónról Rawlsig még a legnagyobb politikai filozófusok sem jutottak dűlőre?⁴¹⁴ A jogászok sem társadalmi vákuumban dolgoznak, ugyanúgy hatással van rájuk számos tényező.⁴¹⁵ Legutóbb ez a bírói aktivizmus éppen az amerikai Legfelsőbb Bíróság meglegházassággal kapcsolatos döntésében nyilvánult meg.⁴¹⁶

Olyan alapvető kérdésekben, amelyekben a hétköznapi választópolgárok nem értenek egyet, Bellamy szerint nem dönthetnek a bírák sem (valószínűleg egyébként köztük is vita van a kérdésben), ráadásul a politika eljogiasulása nem kedvez az állampolgári részvételnek (ami mégis a demokrácia magja). Az alkotmány nem jogi, hanem inkább politikai kérdés, s nem élhet sokáig az az alkotmány, amellyel nem azonosulnak az állampolgárok. A deliberatív demokrácia nem megoldás, mert konszenzust nem fog létrehozni, sőt inkább polarizálja, radikalizálja a különféle álláspontokat, a politikai közösség jóléte szempontjából viszont az aktív állampolgári részvétel a fontos a döntéshozatalban. Bellamy szerint mindez nem fog a többség zsarnokságához vezetni, mivel a politikai pártok versenyeznek egymással, és bármikor megpróbálhatja bárki a saját pártjára állítani a többséget, s a felek kénytelenek meghallgatni egymást.

Ezzel szemben épp a kanadai és amerikai példákön okulva a melegjogok bíróságokon keresztüli érvényesítését támogatja Jason Pierceson politikatudós, aki szerint a melegmozgalom számára ez a leghatékonyabb megoldás. Pierceson azt írja: „a heteroszexuálisok attól tartanak, hogy elvesztik jelenlegi státuszukat, ha jogokat biztosítanak másoknak. Amellett érvelek, hogy a jogi elitnek kell megváltoztatnia a status quo-t azáltal, hogy mindenki számára érvényre juttatják a liberális jogokat.”⁴¹⁷ Pierceson elképzelése azóta megvalósult a gyakorlatban, ugyanakkor a Coppedge-féle hat modellt tekintve tulajdonképpen csak a

⁴¹² Coppedge 2011.

⁴¹³ Pócsa 2015.

⁴¹⁴ Bellamy 2007. 4.

⁴¹⁵ Dyeve 2010. Hönnige 2011.

⁴¹⁶ National Review 2015.

⁴¹⁷ Pierceson 2005. 11.

liberális demokráciával hozható talán összhangba, ugyanakkor elősegíti a demokratikus politika Bellamy által regisztrált eljogiasodását.

Akárhogy is ítéljük meg a demokráciát, és annak akármilyen formája mellett voksolunk, a demokrácia lényege a demokratikus döntéshozatali folyamat, függetlenül annak kimenetelétől. A melegmozgalom azonban amellet, hogy gyakran hivatkozik törekvései, így az azonos neműek házassága demokratikus mivoltára, valójában kerüli a demokratikus eljárásokat. Arra a kérdésre, hogy bízunk-e a nép józan eszében, ami végülis követelménye a demokráciának,⁴¹⁸ az azonos neműek házasságának pártolói eddig nemmel válaszoltak, a döntéshozatali metódusok közül pedig mindig azt preferálták, ahonnan céljaiknak megfelelő eredményt vártak.

⁴¹⁸ Lásd erről pl.: Megadja 2012.

III.4. Több szabadságot hoz-e az azonos neműek házassága?

A melegházasság pártolói az egyéni választás szabadságának kiterjesztését látják ügyükben. Ugyanakkor kérdés, mennyiben befolyásolja mások szabadságát az azonos neműek házasságának bevezetése. Ebben a fejezetben azt kívánom bemutatni, hogy az intézmény a gyakorlatban azzal a következménnyel jár, hogy miatta korlátozzák a vallásszabadságot, a lelkiismereti szabadságot, a vállalkozási szabadságot, a szólásszabadságot és a gyülekezési szabadságot. Ez egy alapjogi konfliktus. Arra is rámutatok, hogy a melegmozgalom, az azonos neműek házassága intézményének pártolói annak bevezetése után olyan jellegű érveket kezdenek el használni, amelyeket korábban elutasítottak és támadtak.

III.4.1. A szabadság korlátozása a diszkriminációellenesség jegyében

Dániában 2012-ben a parlament kötelezte az 1849 óta államegyházként működő evangélikus egyházat a melegpárok összeadására, habár a lelkészek kétharmada ellenezte ezt. Az egyházban 1997 óta már létezett egy áldási formula melegpárok számára. A 2012-es szabályozás szerint ugyan teológiai okokból nemet mondhat a frigyre egy pap, de ezért a püspök elhelyezheti.⁴¹⁹

A Church of England, az anglikán államegyház nagy viták után elkerülte, hogy melegkapcsolatokra kelljen áldását adnia,⁴²⁰ olyannyira, hogy ezt megtiltotta neki a brit parlament.⁴²¹ A Munkáspárt viszont nem értett egyet ezzel, így ha bármikor munkáspárti kormány kerül hatalomra Nagy-Britanniában, újra megnyithatja a vitát, elvégre a londoni parlament egyszerű, feles többséggel bármilyen törvényt megváltoztathat. És bár a kormány nem kötelezte az egyházakat a melegpárok összeadására, sőt kinyilvánította, hogy erről (az anglikán államegyház kivételével) szabadon dönthetnek, egy melegpár már be is perelte az anglikán egyházat, amiért nem tudtak templomban egybekelni. Szerintük ugyanis a meleg párok összeadását tiltó törvény „legálisan diszkriminálja” őket.⁴²²

Még rosszabbul jártak ugyanakkor Nagy-Britanniában a katolikus egyházhoz kötődő örökbefogadási ügynökségek: a 2007-es, antidiszkriminációs egyenlőségi törvény (Sexual Orientation Regulations) következtében az örökbefogadási ügynökségeknek kötelező lett befogadni az azonos nemű párok kérelmeit is. A katolikus szervezetek kaptak 21 hónap türelmi időt, ami 2008 decemberében járt le.⁴²³ 2010 márciusában a Legfelsőbb Bíróság elrendelte, hogy a karitatív szervezeteket felügyelő Charity Commission vizsgálja ki, továbbra is lehetőségük van-e kizárólag különmemű pároknak kiközvetíteni gyermekeket. A bizottság az ügynökségek kérése ellenére úgy határozott, hogy habár bizonyos esetekben elméletileg lehetőség van a

⁴¹⁹ LifeSiteNews 2012.

⁴²⁰ Mail Online 2012.

⁴²¹ BBC 2012.

⁴²² CNA 2013a. Csavar a történetben, hogy a pár azóta szakított, minthogy egyikük összejött a nevelt lányuk volt szerelmével: Hartley-Parkinson 2019.

⁴²³ BBC 2010.

felmentésre a szabály alól, számukra nem adja meg ezt a lehetőséget. Cormac Murphy O'Connor bíboros, westminsteri érsek kijelentette: inkább bezárják a 11, katolikus egyházhoz kötődő örökbefogadási ügynökséget, mintsem azonos nemű pároknak is vállalják a gyermekek kiközvetítését, ami ellentétes lenne a katolikus egyház hitelveivel.⁴²⁴ A Charity Commission azzal érvelt, hogy „a vallási elvek nem igazolják a diszkriminációt”. Pedig 1968 óta és az új szabályozás szerint is ha egy karitatív szervezet alapszabálya másként rendelkezik, eltérhet a törvénytől.⁴²⁵ A Stonewall melegjogi szervezet üdvözölte a döntést.

Nagy-Britanniában egy szakszervezeti vezető, Brendan Barber, a Szakszervezeti Kongresszus (Trade Union Congress; TUC) főtitkára homofóbiával vádolta Lancashire katolikus iskoláit, mivel egy olyan füzetecskét terjesztenek bennük, ami elítéli a homoszexuális cselekedeteket.⁴²⁶ Barber szerint a füzet „homofób anyag”, s ezért terjesztése ellene mond az iskolák azon kötelességének, hogy az előítéletek minden formája ellen küzdjenek. A hivatalban lévő oktatási miniszter, Michael Gove megvédte az iskolákat, mondván, a tantervekre nem vonatkozik a Barber által hivatkozott Equality Act.⁴²⁷ Trevor Phillips, az Emberi Jogi és Egyenlőségi Bizottság (Equality and Human Rights Commission) elnöke viszont úgy nyilatkozott: „a vallási szabályokat a templom küszében kellene hagyni”, még a katolikus iskoláknak is.⁴²⁸

A 2007-es szabályozások következtében előfordult, hogy egy szállótulajdonos házaspárt elítélt és 1800 fontra büntetett a bíróság, mivel nem voltak hajlandóak kiadni egy szobát egy élettársi kapcsolatban élő melegpárnak. Peter és Hazel Bull, a Chymorvah szálloda tulajdonosai vallási meggyőződésükre hivatkoztak, és hozzátették, hogy heteroszexuális pároknak is csak akkor adnak ki közös szobát, ha házasok. Hogy az esélyegyenlőségi és antidiszkriminációs törvények a gyakorlatban valójában nem terjesztik ki mindenki szabadságát, azt jól mutatja az Esélyegyenlőségi és Emberi Jogi Bizottság (EHRC) segítségével folyó perben ítélező bíróság érvelése, aki szerint „a törvény mindkét irányban működik. A magánszemély egyik legalapvetőbb joga, hogy vallását gyakorolja és meggyőződése szerint éljen, ugyanakkor ez nem jogosítja fel őt arra, hogy visszautasítson egy szállodában megszállni kívánót csak azért, mert homoszexuális. Ezzel egyidejűleg azokat az ügyfeleket sem utasíthatja el, akiknek hitbéli elvei ellentétesek a hotel tulajdonosainak vallási meggyőződésével. Amikor Mr. és Mrs. Bull megnyitotta otthonát szállodaként vendégei számára, elfogadta, hogy döntése azt jelenti, hogy a magánérdekekkel szemben minden esetben a közösség normáit kell figyelembe vennie.” Nos, csakhogy a házaspár nem pusztán homoszexualitásuk miatt utasította el a két férfit. Külön szobában nyugodtan megszállhattak volna. Martyn Hall és Steven Preddy elégedetten tapasztalta, „hogy a bíró megerősítette: ilyen körülmények között a mi élettársi kapcsolatunk jogi természete megegyezik

⁴²⁴ Telegraph 2010.

⁴²⁵ Race Relations Act 1968; Sexual Orientation Regulations 2007, Regulation 18; Equality Act 2010, Section 193.

⁴²⁶ Evert 2007.

⁴²⁷ Catholic Herald 2012.

⁴²⁸ Guardian 2012b.

egy férfi és nő között megkötött házasságával, valamint hogy az emberek vallási meggyőződésétől függetlenül senki sem áll a törvények felett.”⁴²⁹

Tudunk olyan esetekről is, amikor nyomdászok vesztek pereket, amiért nem vállalták melegmagazin kinyomtatását.⁴³⁰

2013 elején több, vallásszabadsággal kapcsolatos nagy-britanniai ügyet is tárgyalt a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága. Az afro-amerikai fiatalembert, Gary McFarlane-t azért bocsátotta el a munkahelye, a Relate Avon, mert a munkáltató szerint elutasította, hogy azonos nemű pároknak is nyújtson szexuális terápiát. A férfit 2007 októberében függesztették fel, és 2008 márciusában bocsátották el. A Charity Christian Concern nevű szervezet ugyanakkor azt állította: a terapeuta csupán annyit mondott feletteseinek, hogy ha ilyen esettel lesz dolguk, szeretné megbeszélni velük. McFarlane pert indított, de vele szemben az emberi jogi bíróság is munkáltatójának adott igazat.⁴³¹

Az EU Alapvető Jogok Ügynöksége (EU Fundamental Rights Agency) tanácsadó testületében tagsággal rendelkező, európai keresztényellenes intoleranciát és diszkriminációt kutató bécsi OIDCE 2012-es jelentése szerint Európa 14 országában 41 törvényi szabályozás korlátozza a vallásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a vállalkozási szabadság, a szólásszabadság és a gyülekezési szabadság területén a keresztényeket, s ezek közül számos hozható kapcsolatba a homoszexualitás megítélésével, azon belül is az azonos neműek házasságával.⁴³² A szervezet 2019-es jelentése is említi az ilyen típusú szabadságkorlátozásokat Európában.⁴³³

A jelentés által ismertetett esetek és szabályozások közt szerepelnek az anyakönyvezetők lelkiismereti szabadságát korlátozó rendelkezések. Az anyakönyvezetőköt számos más államban is gyakorlatilag kötelezték a melegpárok összeadására, és nem hivatkozhatnak lelkiismereti szabadságukra úgy, mint például az orvosok az abortusz esetében (amely jogot egyébként úgyszintén számos országban veszélyeztetik).

Kanadában 2013-ban egy döntésével tulajdonképpen gyűlöletbeszédnek, pontosabban gyűlöletbűncselekménynek minősítette a Legfelsőbb Bíróság a homoszexualitás bibliai alapú kritizálását, akár élőszóban hangzik el, akár írásban jelenik meg. Egy bírósági döntés szerint a bíróságoknak ugyan nincs olyan tekintélye, amellyel értelmezhetné a Bibliát, ám nem hagyhatja figyelmen kívül, ha az ilyen szövegeket a gyűlöletbeszéd elleni törvény paragrafusába ütköző módon használják fel.⁴³⁴ A kanadai Legfelsőbb Bíróság szerint a cselekmény és a cselekvő gyakran nem választható el egymástól. A bíróság azzal ugyan egyetért, hogy a szexuális orientáció és a szexuális aktus közt különbséget lehet tenni, ám a viselkedés elítélése

⁴²⁹ Daily Mail 2013. A Legfelsőbb Bíróság döntése itt olvasható: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2012-0065.html>

⁴³⁰ Portadown Times 2014.; <http://www.ontariocourts.ca/decisions/2004/march/ontarioC39885.htm>

⁴³¹ Magyar Kurír 2013. A döntés olvasható: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?#{%22fulltext%22:\[%22LADELE AND McFARLANE v. THE UNITED KINGDOM%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-115881%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?#{%22fulltext%22:[%22LADELE AND McFARLANE v. THE UNITED KINGDOM%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-115881%22]})

⁴³² Gudrun Kugler (szerk.): OIDCE 2014.

⁴³³ OIDCE 2019.

⁴³⁴ A döntés olvasható: <http://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/12876/index.do>.

szerintük gyakran csak arra szolgál, hogy elkendőzzék vele a hátrányos helyzetű csoportok, emberek elleni támadást.⁴³⁵

2012-ben az Egyesült Államokban egy kis, lydonville-i szálló tulajdonos házaspárja, Jim és Mary O'Reilly kellett, hogy harminc ezer dollárt fizessen hosszú pereskedés után egy lesbikus párnak.⁴³⁶ Mindezt azért, mert nem tarthatták lakodalmukat O'Reillyék szállójában. A védelmet ellátó, washingtoni Alliance Defending Freedom nem volt elégedett a döntéssel, mivel úgy látják, „minden amerikainak szabadnak kellene lennie, hogy hitének megfelelően élhessen és vállalkozhasson”.⁴³⁷ Nem ez volt az egyetlen ilyen eset: a melegk életársági kapcsolatának és a melegházasság bevezetésével párhuzamosan megjelentek az antidiszkriminációs törvények, amelyekre hivatkozva sorra perlik be a hasonlóképpen eljáró személyeket az Egyesült Államokban. Egy New York államban élő, farmtulajdonos házaspár, akik évtizedekkel ezelőtt megnyitották birtokukat a nyilvánosság előtt és mindenféle rendezvényeknek adnak otthont, 2012-ben utasította el keresztény meggyőződésére hivatkozva egy lesbikus pár lakodalmának megrendezését. Beperelték őket, és 13 ezer dollárt kellett fizetniük. Azóta semmilyen esküvőt nem rendeznek a farmon. A házaspár, Cynthia és Robert Gifford hangsúlyozta, hogy önmagában a homoszexuális személyekkel semmi bajuk nincs, sőt: dolgozott már nekik nyíltan meleg és transzszexuális személy is.⁴³⁸

Oregonban és Coloradóban keresztény meggyőződésű pékségeket büntettek meg, amiért nem voltak hajlandók azonos nemű párok lagzijára esküvői tortát készíteni, a coloradói pékség tulajdonosát pedig kötelezték, hogy „érzékenyítő tréningre” járassa alkalmazottait. Washington államában egy idős virágárust büntetett meg a bíróság, amiért nem adott el esküvői virágot egy melegpárnak.⁴³⁹ New Jersey-ben 2007-ben vesztette el 1989 óta őrzött adómentességi státusát egy, esküvői helyszínnek is használt, metodista egyházhoz tartozó óceánparti ingatlan, hogy elutasította egy lesbikus pár kérelmét.⁴⁴⁰

Fotós ügynökséget is büntettek már meg az Egyesült Államokban, amiért nem vállalta el egy meleg pár egybekelési szertartásán a fotózást.⁴⁴¹ Az Elane Photography tulajdonos házaspárja azzal érvelt, hogy minden probléma nélkül elvállalnák egy meleg személy születésnap partijának fotózását, s a múltban számos alkalommal tettek is eleget ilyen megbízásnak, így nem mondható, hogy diszkriminálnak. Az ő hitüket speciálisan az egybekelési ceremónia sértette. Hitükkel ellentétes megbízásokat elvállalni pedig szerintük olyan volna, mintha afro-amerikaiaknak is kötelező lenne Ku-Klux-Klán tagokat fényképezni, ha megbízzák őket.⁴⁴² A bíró szerint viszont a törvény a szexuális orientációt védi, nem a Ku-Klux-Klánt. A védelem szerint ez alapján egy történetesen állatvédőkből álló, reklámfilm-készítő céget is kötelezni kellene, hogy eleget

⁴³⁵ Christian News 2013. Magyarul az esetről lásd: Szilvay 2013a.

⁴³⁶ Lásd: <https://www.aclu.org/legal-document/baker-and-linsley-v-wildflower-inn-settlement-agreement-1>

⁴³⁷ Christian News 2012a.

⁴³⁸ New York Post 2014.

⁴³⁹ Uo.

⁴⁴⁰ New York Times 2007.

⁴⁴¹ Lásd: <http://www.volokh.com/files/willockopinion.pdf>

⁴⁴² <http://www.adfmedia.org/files/ElanePhotoCertPetition.pdf>

tegyen vadásztársaságok megbízásainak, ami abszurdan hangzik. Mindezek ellenére az új-mexikói Fellebviteli Bíróság fenntartotta az elsőfokú ítéletet,⁴⁴³ ahogy a tagállami Legfelsőbb Bíróság is.⁴⁴⁴ Érdekesebbé teszi az ügyet, hogy Új-Mexikóban ez időben nem létezett sem melegházasság, sem meleg pár élettársi kapcsolata.

2015 márciusában a melegjogi aktivisták és a vallásszabadság védelmezőinek csatájától volt hangos a lehetőségek hazája:⁴⁴⁵ két tagállam ugyanis, Indiana,⁴⁴⁶ majd Arkansas törvényileg biztosította, hogy a fent felsoroltakhoz hasonló ügyekben a megbízást vallási meggyőződésre visszautasító felet ne lehessen ezért elítélni (Religious Freedom Restoration Act, RFRA), ám az LMBTQ-szervezetek ellenezték a lépést, mivel attól tartottak, így végső soron szimplán a homoszexuális irányultsága miatt visszautasítható lenne bármely ügyfél kiszolgálása akár egy boltban is; a törvényhozó szándéka azonban nem arra vonatkozott, hogy akár egy fagyizó is elutasíthassa egy vevő kiszolgálását csak azért, mert homoszexuális; pusztán arra, hogy a cukrászda elutasíthassa, hogy egy melegpár esküvőjére tortát kelljen szállítania. Hasonló törvény 1993 óta létezik szövetségi, s hús tagállamban helyi szinten, ám ezek csak a kormánnyal szemben biztosítanak „immunitást”; profitorientált, „szekuláris” vállalatok tulajdonosai, pusztán magánfelek számára csak Texasban volt lehetséges ilyen védelemhez folyamodni. Az indianai és az arkansasi törvény ellen tüntetést rendeztek, ellenzői bojkottot is hirdettek.⁴⁴⁷

III.4.2. *Burkolt diszkrimináció vagy vallásszabadság?*

Ugyanakkor voltak melegházasság-párti támogatói is a törvénynek, például a népszerű, konzervatív blogger, Ben Chapman, aki maga is meleg, és egyébként támogatja a melegházasságot, valamint a hasonló cipőben járó Ramon Lopez. Mint Chapman nyilatkozott: elutasítani egy esküvői torta készítését nem a meleg személy elleni diszkrimináció, hanem egy olyan szertartáshoz való hozzájárulás elutasítása, ami ellene van egyesek keresztény meggyőződésének.⁴⁴⁸ Lopez, aki ekkor negyedéves doktoranduszhallgató volt politikaelméletből a Chicagói Egyetemen, amellett, hogy rámutatott ugyanerre, abbéli meggyőződését is kifejezte, hogy könnyebb lesz küzdeni a melegjogokért, ha az egyházak és vallási szervezetek, sőt vallásos személyek által vitt vállalkozások biztosak lesznek benne, hogy nem fogják megsérteni a vallásszabadságukat.⁴⁴⁹

Ezen ellentétek mögött az húzódik meg, hogy a melegjogok pártolói szerint a vallásszabadság leple alatt a diszkriminációt legalizálják, a vallásszabadság pártfogói viszont ténylegesen a vallási elvek szerint való élet lehetőségét féltik – márpedig a vallásszabadság nem az igazi, ha csak a templomban lehet gyakorolni és csak

⁴⁴³ Christian News 2012a. A bírósági döntés: <http://www.adfmedia.org/files/ElanePhotoAppellateOpinion.pdf>

⁴⁴⁴ Lásd: <http://www.adfmedia.org/files/ElanePhotoNMSCopinion.pdf>

⁴⁴⁵ Magyarul, összefoglaló jelleggel: Mandiner 2015c.

⁴⁴⁶ Senate Bill 101. <https://iga.in.gov/legislative/2015/bills/senate/101#document-92bab197>

⁴⁴⁷ Németországban az alkotmánybíróság híres, 1958-as, Lüth-ügyben hozott ítélete kimondta, hogy az egyéni szabadságot nem csak az állammal szemben kell megvédeni, hanem más állampolgárokkal szemben is. German Law Archive 1958.

⁴⁴⁸ IJReview 2015.

⁴⁴⁹ Lopez 2015.

a kultusz szabadságára terjed ki. A két szemlélet képviselői még vitakötetet is adtak ki, de nem jutottak dűlőre abban, hogy igazolhatatlan vallási privilégiumokról vagy egyszerűen a vallásszabadság tiszteletben tartásáról van szó.⁴⁵⁰

2014 októberében Idaho City vezetői közölték a lelképásztorokkal, hogy ha nem adják össze a melegpárokat, akkor büntetésnek és börtönnek néznek elébe.⁴⁵¹ Tammy Baldwin szenátor pedig azt találta nyilatkozni 2015. június 27-én, az amerikai Legfelsőbb Bíróság ítélete után, hogy a vallásszabadság csak az egyházakra vonatkozik, nem az egyénekre.⁴⁵²

Érdekes adatokkal szolgál a közösségi oldalak és a közösségi média szólásszabadságával kapcsolatban a John Milton Project for Religious Free Speech 2011 szeptemberben megjelent kutatása,⁴⁵³ ami az ezen platformokon folyó cenzúrát mutatja be. A vizsgált cégek (Apple, Facebook, Google, MySpace, Twitter, Comcast, AT&T, Verizon) közül csak a Twitter nem cenzúrázza a keresztény tartalmakat, azaz az olyan „offenzív” véleményeket, amelyek például kritizálják a homoszexualitást vagy a melegházasságot (a másik ilyen tiltott téma az abortuszellenesség). A tanulmány szerint az Apple összesen két alkalmazást távolított el az iTunes App Store 425 ezer alkalmazásából: az egyik a házasság hagyományos keresztény felfogását reklámozta, a másik azt, hogy a homoszexuális irányultság megváltoztatható. A Google elutasította egy keresztény szervezet életpárti (abortuszellenes) hirdetésének közzétételét, és blokkolt egy amerikai konzervatív keresztény honlapot. A Facebook pedig együttműködik melegjogi szervezetekkel, valamint meleg tudatossági programokban vesz részt, aminek következtében nagy az esélye, hogy ha a homoszexualitásra vonatkozó keresztény nézeteket tesz közzé valaki, cenzúrázzák. A Facebook és a Google policyjában tiltva vannak a „forró témák”. Az ilyen keresztény álláspont közzététele ugyanis gyűlöletbeszédnek számít, ami a jelentés írói szerint „veszélyesen meghatározatlan és politikailag korrekt kifejezés”. Mindez a jelentést készítő National Religious Broadcasters szerint sérti az amerikai alkotmány első, vallásszabadsággal kapcsolatos kiegészítését. A szervezet ajánlásokat is megfogalmazott a szólásszabadság betartására és az azzal kapcsolatos fogalmak pontosabb definiálására.⁴⁵⁴

A Becket Fund for Religious Liberty 2009-es, a melegházasság bevezetése, az antidiszkriminációs törvények és a vallásszabadság kapcsolatát vizsgáló jelentésében⁴⁵⁵ ötven amerikai tagállam ezer vonatkozó törvényének átvizsgálása során 350 olyan antidiszkriminációs szabályozást talált, amelynek alapján, a melegházasság bevezetése esetén megbüntethető az, akinek vallási-morális kifogása van az intézménnyel szemben. Az ilyen törvények jelentős része eredetileg nem azzal a szándékkal született, hogy felháborodott, megsértődött melegpárok és melegjogi szervezetek kisvállalkozókat pereljenek be, de ma már ezekre is

⁴⁵⁰ Corvino-Anderson-Girgis 2017.

⁴⁵¹ Washington Times 2014.

⁴⁵² LifeSiteNews, 2015a.

⁴⁵³ NRB–John Milton Project for Religious Free Speech 2011.

⁴⁵⁴ John Milton Project for Religious Free Speech–NRB 2013.

⁴⁵⁵ Becket Fund for Religious Liberty 2009.

felhasználhatóak, minthogy gyakran túl szűken határozzák meg a törvény alóli kivételeket vagy épp a diszkrimináció meghatározása túlságosan elnagyolt és sokféleképp értelmezhető. A Becket Alap mindenesetre arra jutott, hogy tisztázni és erősíteni kell a lelkiismereti szabadság helyét az ilyen törvények szövegében, a melegházasság esetleges bevezetése esetében pedig egyértelműen és határozottan biztosítani kell az azzal egyet nem értők lelkiismereti szabadságát.

III.4.3. Gyűlöletbeszéd?

Különösen nagy veszélyt jelentenek a homoszexualitással és melegházassággal kapcsolatos szólásszabadságra az úgynevezett „gyűlöletbeszédet” tiltó törvények. S nehéz eldönteni, mi jelent nagyobb problémát: ha valaki nem adhat hangot az álláspontjának, vagy ha nem cselekedhet aszerint.⁴⁵⁶

Ugyan végül láthatóan kevés esetben született elmarasztaló ítélet, az ilyen perek gyakori indítása mégis figyelmeztető jel kell, hogy legyen. Az ítélezési gyakorlat bizonytalan, időnként egy országban azonos ügyekben (utcai prédikátorok) egymásnak ellentmondó ítéletek születnek, a gyűlöletbeszédnek nemhogy egységes nemzetközi meghatározása nincs, de például az Európai Alapjogi Ügynökség különféle dokumentumaiban is különféle értelmezések különböztethetők meg.⁴⁵⁷

Angliában hatalmas vita dúl az LMBTQ-mozgalmon belül azzal kapcsolatban, hogy az egyetemi campusokon is biztosítani kell-e a teljes szólásszabadságot, vagy ki kell alakítani olyan, az első fejezetben említett „biztonságos helyeket” (safe space), ahol tilos kritizálni például a transzneműeket. Amikor az ismert melegaktivista, Peter Tatchell a szólásszabadság mellett tett hitet, a transzlobbi nekitámadt, mivel 128 társával együtt egy nyílt levélben kiállt a „transzfókok” szólásszabadsága mellett.⁴⁵⁸

Az amerikai egyetemeken is hódít a posztmodern divat következtében az áldozati kultúra,⁴⁵⁹ mely szerint „az elképzelés, hogy egy szabad társadalomban tényleg minden szabad vita tárgya lehet, káros hatással van a kiközösített társadalmi csoportokra.”⁴⁶⁰

Az egyetlen rendesen behatárolt, kiszámítható és jól értelmezhető törvényi tiltás az azonnali erőszakra való felbujtás tiltása volna, ezt azonban az idők folyamán változott. A Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) rendszerint kifogásolta, ha egy állam (például konkrétan Magyarország, vagy Ausztria) csak a gyűlöletbeszéd „legszélsőségesebb formáit” tekinti törvénytelennek.⁴⁶¹ Magyarán a szólásszabadságot megelőzi a „megsértéstől való mentesség” ködös joga. Joel Feinberg amerikai jogfilozófus már a nyolcvanas

⁴⁵⁶ Coleman 2013. 55-82.

⁴⁵⁷ Uo. 22.

⁴⁵⁸ The Independent 2015.

⁴⁵⁹ O'Neill: 2014b. Schlosser 2015. Erről az egyetemi közegről összefoglalóan: Mac Donald: 2018.

⁴⁶⁰ McIntyre 2014. O'Neill 2014. Schlosser 2015. Erről az egyetemi közegről összefoglalóan: Mac Donald: 2018.

⁴⁶¹ Coleman 2013. 46-51.

években amellet érvelt, hogy John Stuart Mill „ártalom alapelvét”,⁴⁶² amelyen a szólásszabadság klasszikus felfogása nyugszik, le kell cserélni a „sértés alapelvére”.⁴⁶³

Pedig ahogy Gudrun Kugler nemzetközi jogász, az európai keresztényellenességet figyelő központ vezetője fogalmazott egy interjújában: „a szólásszabadság az alapvető emberi jog, nem pedig a ’hallástól való szabadság’. Ha nem értünk egyet valakivel, azt úgyszintén elmondhatjuk bárkinek. A tolerancia nem azt jelenti, hogy egyet kell értenünk, csak azt, hogy tisztelni kell a másik véleményét.”⁴⁶⁴

A gyűlöletbeszéd-törvények és hatályuk kiterjesztésének pártolói általában azzal érvelnek, hogy például a homoszexualitás kritizálása hátráltatja a meleg beilleszkedését, a toleráns társadalom kialakulását, „intoleráns légkört” teremt, a „verbális agresszió” pedig rövid úton fizikai erőszakhoz vezethet. Ez az érvelés szovjet eredetű: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának II. világháború utáni megszövegezésének munkálatai közben a szovjet küldöttség folyamatosan a kiterjedtebb értelmezések mellett kardoskodtak a gyűlöletbeszédet illetően; a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezményének megszövegezésekor pedig a kommunista lengyel küldöttség érvelt amellet, hogy nem elég pusztán az „erőszakra buzdítás” tiltása, mivel az „nem hatol le a gonosz gyökeréig”, hanem csak a következményeket kezeli. A Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöbölésére Vonatkozó Nemzetközi Egyezmény fogalmazásakor a kommunista országok, így Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és Magyarország voltak amellet, hogy „a megkülönböztetéstől való megszabadulás előbbre való a szólás és gyülekezés szabadságánál”.⁴⁶⁵

Ha azonban például a homoszexualitást és az azonos neműek házasságát a fentiekben leírt alapon nem lehetne bírálni, akkor ugyanez volna elmondható a kereszténységről (vagy bármilyen világnézeti álláspont képviselőiről) is: a vallások kritizálása, esetleg szidalmazása („verbális agresszió”) intoleráns légkör kialakulásához vezethet a vallásos emberek ellen, és sértve érezhetik magukat miatta.

Ráadásul semmi bizonyíték nincs rá, hogy a „verbális erőszak” betiltása megoldja a problémát: a gyakran hivatkozott példa a náci Németország, csak hogy a weimari köztársaságnak voltak gyűlöletbeszéd-ellenes törvényei, kétszáz esetben vádat is emeltek antiszemita beszéd miatt. Hitleréket is beperelték, ők pedig rendszeren ki is használták az ingyen kapott médianyilvánosságot nézeteik terjesztésére.⁴⁶⁶

Elméletben egyáltalán nem tűnik szükségszerűnek mindaz, ami a gyakorlatban történik. Ugyanakkor a fent leírt esetek, tendenciák mégis logikusan következnek az azonos neműek házasságának bevezetéséből. A melegházasság a házasság revizionista-forradalmi felfogásán alapul, amely szerint nincsenek lényegi különbségek a különeműek és az azonos neműek kapcsolata közt. Ha pedig egy állam bevezeti a

⁴⁶² Mill 1983. 63-130. A szólásszabadság filozófiájáról lásd: Haworth 1998.

⁴⁶³ Feinberg 1985.

⁴⁶⁴ Szilvay 2012a.

⁴⁶⁵ Coleman 2013. 29-46.

⁴⁶⁶ Uo. 108-109.

melegházasságot és ennek megfelelően foglal állást, abból az következik számára, hogy a hagyományos álláspont önkényes megkülönböztetésen alapul.⁴⁶⁷

A magát baloldali „ateista libertáriusnak” tartó publicista, Brendan O'Neill 2014 decemberében azt írta: ahelyett, hogy az egyéni szabadságjogokat növelné, „a melegházasság dogmája elnyomja azokat”. Szerinte „mindenhol, ahol bevezették a melegházasságot, az összezúzta a szabadságot, nem erősítette. A viták elültek, a másként gondolkodókat zaklatják, a kritikákat könnygázzal fojtják el. Szerelem és házasság együtt járhat, mint a ló és a kocsija, de a szabadság és a melegházasság bizonyosan nem.”⁴⁶⁸

Úgy tűnik, hogy az a „melegjogok”, az antidiszkriminációs törvényhozás nem a szabadság kiterjesztése, hanem alternatív értelmezését jelentik. Ha a melegmozgalom aktivistái, az azonos neműek házassága pártolói nyeregben érzik magukat, rögtön olyasmire kezdenek el hivatkozni, amit korábban elítéltek az egyéni lelkiismerettel szemben: a közösségi normákra és törvényekre. Ha a „közösségi norma” nem részesíti előnyben a homoszexuális gyakorlatot, akkor a lelkiismereti és egyéni szabadság a fontos a „többség diktatúrájával” szemben, ha azonban egyes személyek a vallási meggyőződésükre hivatkoznak a meleg életmód ellenében, akkor rögtön fordul a kocka.

⁴⁶⁷ Girgis–Anderson–George 2012. 63.

⁴⁶⁸ O'Neill 2014.

IV. AZ AZONOS NEMŰEK HÁZASSÁGÁNAK EGYÉB ASPEKTUSAI

IV.1. A házasság történeti formáiról

A házasság intézménye rengeteget változott a történelem folyamán, így nem létezik állandó, „hagyományos” formája, amire az azt védők hivatkoznak; ennek tükrében pedig némi további változás – avagy változtatás – nem okozhat problémát az azonos neműek házassága mellett felhozott érvek szerint. Az alábbiakban arra keresem a választ, milyen változatai voltak a történelemben a házasságnak, s emellett vannak-e állandó elemei is? Illetve arra is rámutatok, hogy problematikus kontextusukból kiragadni a történelem példáit, főleg ha a példával szolgáló adott társadalom egyéb, a példához szorosan kapcsolódó jellemzői kifejezetten nem szolgálnak nekünk ma mintául: a görögök homofíliaja például szorosan összefüggött azzal, hogy a nőknek nem adtak lehetőséget a kibontakozásra, és szó szerint a konyhában tartották őket. Feltehetjük a kérdést: ha a görög homofília pozitív példa, akkor a görög nők helyzete miért nem?

De vajon létezett-e, létezik-e olyan társadalom, amelyben nem volt ismeretes a házasság intézménye? Egyetlen ilyen népről tudunk, a Kína északnyugati részén élő na-król.⁴⁶⁹

A történelem folyamán a valaha létezett és általunk ismert kultúrákban a házasságnak számos formája tűnt fel: a monogám férfi-női házasságon túl létezett természetesen többnejűség, sokkal ritkábban többférjűség és még csoportházasság is, több nő és több férfi életközössége. Bodrogi Tibor etnológus szerint „a házasság intézményesített, társadalmilag elismert kapcsolat egy férfi és egy nő (egy férfi és több nő, egy nő és több férfi, több férfi és több nő) között, gazdasági együttműködés, szexuális érintkezés, valamint utódok létrehozása és felnevelése végett.” Hasonlóképp vélekedett a 19. század második felében a házasság történetéről írt, kissé darwinista ízü munkájában Edvard Westermarck szerint „az embernél minden lehetséges házassági alak előfordul: egy férfi és egy nő házassága (monogámia), egy férfi és több nő házassága (polygynia), több férfi és egy nő házassága (polyandria) és kevés kivételes esetben több férfi és több nő házassága.”⁴⁷⁰

A finn filozófus-szociológus szerint „a házasság: a hím és nőténynek a megtermékenyítés pillanatán és az utód születésén túl terjedő többé-kevésbé tartós viszonya”, a „nemek viszonyának hosszabb tartamát” pedig „összefüggésbe hozhatjuk a szülői köteleességekkel”: a házasság s család így „benső kapcsolatban van egymással: a hím és a nőtény az utódok kedvéért élnek együtt. Ennél fogva inkább a házasság gyökerezik a családban, mintsem a család a házasságban.”⁴⁷¹ Westermarck szerint „a kapcsolat laza volta, a házasságtörés és válás gyakorisága s a házassági szertartások mellőzése miatt mondhatjuk, hogy a legtöbb vad népnél nincs

⁴⁶⁹ Coontz 2005. 32-33.; Huam 2008.

⁴⁷⁰ Uo. 249.

⁴⁷¹ Uo. 17-21.

európai értelemben vett házasság”,⁴⁷² ugyanakkor (azóta tudjuk: a na-kat leszámítva) nem volt olyan, hogy a család teljesen felolvadt volna egy tágabb közösségben, többnyire a törzsben, s a férj-feleség-szülő-gyermek közössége mindig legalább fő társadalmi tényező volt; nem volt olyan foka az emberi fejlődésnek, amikor nem létezett a házasság, az apa pedig mindig családjának védelmezője volt.⁴⁷³

„A történelem folyamán a házasság kulcsfontosságú feladata a gyermekvállalás és az öröklési jogok rendezése volt” – írja Stephanie Coontz, hozzátéve: az élet továbbadása mellett a házasságnak mindig volt gazdasági dimenziója („föld a földdel házasodik”), az elitekben pedig ehhez járultak a politikai célok; ezektől elválaszthatatlanul a házasság közösségi igényekről is tanúskodik, egyik legfontosabb, további funkciója ugyanis a rokonszerzés volt: nem pusztán két ember, hanem két család házasodott, s így az esküvővel idegenekből rokonok lettek. „A házasság általában meghatározza a szexualitással, nemi szerepekkel, a rokonokkal és a gyermekek törvényességével kapcsolatos jogokat és kötelességeket. Speciális jogokat és szerepeket biztosít a részeseinek a társadalomban. Rendszerint meghatározza a férj és a feleség kölcsönös kötelességeit, ahogy gyakran az ő családjuk kölcsönös kötelességeit is egymás iránt, és kikényszeríthetővé teszi ezeket a kötelességeket. Ugyancsak lehetővé teszi, hogy a tulajdon és a házaspár vagy a családfő jogai rendezett módon átadhatóak legyenek a következő generáció számára” – fogalmaz Coontz, megjegyezve: egyik társadalomban sem szolgálta a házasság az elképzelhető összes funkciót.⁴⁷⁴ Viszont a történelem folyamán a házasság szabályai túlnyomórészt sokkal összetettebbek és voltak és messzemenőbbek voltak a következményei a maiaknál.

Mind a Westermarck, mind Bodrogi rámutat arra, hogy ugyan a többnejűség és ritkán a többférjűség is elfogadott, bevett intézmény volt, a nemek egymással egyensúlyban lévő aránya és a vagyoni helyzet miatt még a poligám társadalmakban is a monogámia volt a többségi gyakorlat, a poligámia pedig inkább az uralkodó elitek kiváltságaként jelent meg.⁴⁷⁵ Több vallás korlátozta a feleségek lehetséges számát: mind a Talmud, mind a Korán alapján maximum négy felesége lehet egy férfinak, utóbbi azonban engedélyezi a tetszés szerinti ágyasok számát.⁴⁷⁶

Westermarck úgy látja: „mégis a monogámia az emberi házasság legközönségesebb alakja”, valamint „a népek nagy többsége szabály szerint monogám, s a házasság egyéb alakjai rendszeren monogám irányba módosulnak”.⁴⁷⁷ Azaz ahol többnejűség van, ott a monogámiához közelítően módosítják: az első feleségnek több joga van, ő az úrnő, vagy kedvenc felesége van a férjnek (többférjűségnél ellenpárja a „főférj”). A szerző rámutat: „mikor a nő érzelmeit kellően tisztelik, szükségszerűen az egynejűség a házasság egyetlen ismert alakja”.⁴⁷⁸

⁴⁷² Uo. 45.

⁴⁷³ Uo. 39.

⁴⁷⁴ Coontz: 2005. 10., 24-33., 42-44.

⁴⁷⁵ Bodrogi: 1997. 272.

⁴⁷⁶ Az iszlám családfelfogásról lásd: Abd Al Ati 1977.

⁴⁷⁷ Westermarck 1910. 263-264.

⁴⁷⁸ Uo. 291.

„A gyermekek az anyajogú családban kizárólag az anyáé voltak. A család feje nem a férj volt, hanem az anya testvérbátyja”, és „a vérségi leszármazást is az anyai ágon tartották nyilván, s az öröklés rendjén sem apai, hanem a nagybátyjai öröklés érvényesült.” Ez legtovább a földművelő és marhatenyésztő népeknél maradt fenn, az apai leszármazáson nyugvó családforma pedig a pásztornépeknél jutott korán uralomra. A honfoglaláskori magyar nagycsaládnak is ez a rend volt az alapja.⁴⁷⁹

Minden népnél vannak a párválasztást korlátozó tényezők: a legfontosabb az incesztus, azaz a vérfertőzés tilalma. Érvényességi köre Bodrogi Tibor szerint „rendkívül változó”, de a legáltalánosabb az, hogy a szülők és gyermekeik, illetve a testvérek közti szexuális kapcsolatot (és így persze a házasságot) tiltják. Az exogámia a házassági tilalom kiterjesztése egy egész nemzetségre. Van példa az ellenkezőjére is: a legközelebbi rokonok közötti nemi érintkezés vagy házasság kivételes példája a ceremoniális és a dinasztikus incesztus.⁴⁸⁰

A hűtlenséggel kapcsolatban általános, hogy a férfi esetében szinte mindenhol engedékenyebb szabályozással találkozunk. A válást sem ugyanúgy ítélte meg, esetleg nem ugyanolyan körülmények közt engedélyezte minden társadalom: sokfelé a feleség hűtlensége eleve magával vonta a házasság felbontását; vagy épp egyértelmű lehetőséget adott erre a férjnek. Ok lehet a nő meddősége vagy a férfi impotenciája is, és akár kölcsönös megegyezés tárgya is lehet.⁴⁸¹

Számos, „Európán kívüli földművelő társadalomban” egyáltalán nem helyeznek semmiféle hangsúlyt a házasság előtti nemi önmegtartóztatásra,⁴⁸² és több példát ismerünk az intézményesített, házasságon kívül szexuális kapcsolatra is.⁴⁸³ A huszadik század elejéig a vidéki Magyarország egyes tájain is létezett a szexuális vendégbarátság: annak a szokása, hogy a családfő felajánlotta feleségét vagy valamely lányát, esetleg az egyik nőrokont a nála megszálló vendégnek. Ismerjük a szellem-házasság fogalmát is, amikor halottak szellemei és élő személyek kötnek házasságot egymással, a leszármazási vonal folytatása érdekében.⁴⁸⁴

A hajdanvolt (esetlegesen ma is létező), primitívnek nevezett társadalmak közül számos elfogadta a homoszexualitást, ha más nem, valamilyen rítus gyanánt, például beavatási szertartásként, és néhol létezett a melegházassághoz hasonlatos jelenség is.⁴⁸⁵

A történelemben tehát nem ismeretlen jelenség a homoszexualitás és az azonos neműek kapcsolatának intézményesítése, de ennek számos oka lehetett a primitív népeknél. Nehéz volna elképzelni például, hogy a

⁴⁷⁹ László 1988. 167.

⁴⁸⁰ Bodrogi: 1997. 356-360.

⁴⁸¹ Uo. 369-373

⁴⁸² Uo. 354.

⁴⁸³ Uo. 281-285.

⁴⁸⁴ Uo. 267; Coontz: 2005. 27.

⁴⁸⁵ Eszenyi 2006. 66-70. ; Clellan S. Ford és Frank A. Beach, amikor összehasonlítottak 76, primitív társadalomról szóló tanulmányt, arra jutottak, hogy 49 tanulmány említi valamilyen szinten a homoszexualitás különböző szintű elfogadását (Eszenyi 2006. 66.) Ez a megállapítás ugyanakkor nem mond semmit arról, hogy ténylegesen hány primitív társadalomban, vagy a primitív társadalmak hány százalékában volt elfogadott a homoszexualitás valamilyen formája. Ford–Beach 1951. Deveroux 1937. Cardín 1989. Mead 2002. Herdt 1984. Blackwood 1986. Williams 1988. Jacobs–Thomas–Lang 1997. Amadiume 1987.

21. század nyugati társadalmi számára mintaként szolgáljon a vallási, a rituális vagy a beavatási homoszexualitás, valamint a fenti példákból kitűnik az is, hogy a homoszexuális gyakorlat egyáltalán nem csak veleszületett okokból következhet.

IV.1.1. A házasság története Nyugaton

A házassághoz szükséges szerelem és szexuális vonzódás elképzelése idegen volt a régi koroktól: jobb esetben úgy gondolták, a szerelmet a házasság hozza meg, de voltak olyan gondolkodók, akik egyenesen veszélyt láttak abban, ha a házastársak túlságosan szeretik egymást. Persze az emberek mindig szerelmesek voltak, és sosem voltak ritkák az egymást mélyen szerető házaspárok. De a szerelem csak ritkán volt a házasság fő oka, „a szerelmet nem szükségesnek tekintették, hanem bónusznak”.

A görög férfiak lenézték a nőket, sőt elkülönültek tőlük, nem igazán engedték őket ki a házból: a görög nő, ha jól nevelt, megijed az idegen férfiaktól, mivel alig találkozik velük. A görögök számára a házasság szinte pusztán az utódlás és öröklés intézménye volt. Rómában a *pater familias*, a családfő Coontz megfogalmazása szerint nem a család része volt, hanem a család felett álló ura. A római jog úgyszintén a gyermekvállalást tekintette a házasság fő funkciójának, alapjának pedig a „házassági attitűdöt” határozta meg. A rómaiak nem tekintették szentnek a házasságot, lehetséges volt a válás, a házasság és együttélés közt pedig nem volt lényegi különbség. A rabszolgáknak tilos volt házasodniuk és háztartást alapítaniuk, a római jog pedig szigorúan tiltotta a többnejűséget.⁴⁸⁶ Coontz szerint a házasságkötés az ókori köznép körében is inkább praktikus, gazdasági és utódlási megfontolásoktól vezérelt döntés volt, az elitek számára mindez kiegészült a politikai funkciókkal.

Rómához kötődik a „melegházasság” egyik sokat idézett példája: a 15 éves korában trónra került Heliogabalus (avagy Elagabalus) császár (218-222) öt felesége után végül – Cassius Dio és Herodian beszámolóí szerint – „hózá ment” Zoticushoz, a szmirnai atlétához, majd felszabadított rabszolgáját, Hieroclést tekintette férjének, és olyan orvosokat keresett, akik nővé tudnák őt – mármint a császárt, Heliogabalust – operálni. Suetonius arról ír, hogy Nero császár kasztráltatott egy Sporus nevű fiút, akit az összes szükséges ceremónia keretében úgyszintén „feleségül vett”.⁴⁸⁷ Kérdés, nem tekinthető-e legalábbis a második példa egyszerűen a házasság paródiájának, s hogy a római jog mindezeket az anomáliákat házasságnak tekintette-e egyáltalán – Cassius Dio nem tekintette annak, mint szavaiból kiderül: a „férj” szót idézőjelbe tette.

Ugyan az egyház a kezdetektől fogva igyekezett a maga házasságideálját érvényesíteni, tiltva a válást, az ágyasok tartását, élethosszig tartó frigyet és monogámiát hirdelve, s a szabad beleegyezést tartva a házasság alapjának, amelyet az elhálás tesz érvényessé, mindezt igazából csak az érett középkorra tudta átültetni a

⁴⁸⁶ Majoros 1996. 97.

⁴⁸⁷ Abbott 2010. 252.; Dio 1927. 13-16.; *Historia Augusta* 1924. II. kötet. Herodian 1961. 135-152. Tranquillus 1968. 54-68.

gyakorlatba, ráadásul elsősorban az elitekre, az arisztokráciára és az uralkodócsaládokra fordított figyelmet. 1215-ben a negyedik Lateráni Zsinat a hetedikről a negyedfokú rokonságra csökkentette a házassági tilalmat, és betiltotta a titokban kötött házasságokat.

Az egyház a válást semmilyen okból sem engedélyezte, a különélésre három ok lehetett: az egyik fél eretnoksége, házasságtörés illetve különös kegyetlenkedés. A házasságot azonban a házassági akadályok utólagos bizonyításával érvényteleníteni lehetett (ahogy lehet ma is a kánonjog szerint), így a legtöbb középkori kötelékper két okból kifolyólag zajlott: azt bizonyítandó, hogy a házasság vérfertőző (amit a fenti szabályok tükrében nem volt nehéz bizonyítani), vagy azt kétségbevonandó, hogy mindkét fél szabadon egyezett bele a frigyebe.

A középkor századaiban viszont habár a kereszténység határozta meg mindenki világlátását, a közerkölcsök sokkal szabadosabbak voltak az egyházi tanítás által megkívántnál: a középkor egyszerre volt sokkal aszketikusabb és hedonistább, jámborabb és duhajabb, kicsapongóbb, mint korunk, és igen természetes módon kezelte a szexualitást.⁴⁸⁸ Az első éjszaka joga ugyanakkor pusztán mítosz.⁴⁸⁹

Európa az újkorban később házasodott, mint a világ többi része: 1500-1700 közt a nők átlagosan 26 éves korukban mentek férjhez, sokan a házasság előtt szolgaként dolgoztak, hogy gyűjtsenek, s így a városban szolgáló leányok különösen későn: harmincas, de akár negyvenes éveikben mentek férjhez, a felnőttek egyharmada pedig egyedülálló volt ezekben a századokban.⁴⁹⁰

Az, hogy a házastársak – Coontz szavaival – „munkatársakból lelkitársakká” váltak, legalábbis az ideál szerint, az az előző háromszáz év fejleménye. A gondos megfontolások által megszervezett, patriarchális házasságokat a 18. század közepe és a huszadik század közepe közt, fokozatosan váltotta fel az a házasságmodell, amit ma hagyományosnak szokás nevezni: a testi-lelki vonzódás alapján kötött, a férfi családfőt kenyérkeresőként meghatározó házasság, amely élethosszig tart és a hűségen alapul. A mai házasságfelfogás pedig sokkal egalitáriánusabb, mint korábban.

A huszadik század első három évtizedében mind a férfiak, mind a nők esetében leesett a házasodási korhatár, azaz hamarabb házasodtak az emberek, és többen is: egyre kevesebb lett az egyedülálló.⁴⁹¹

Coontz szerint a házasság az ötvenes években élte aranykorát a nyugaton. A kölcsönös vonzalomra alapozott, egykeresős családmodell 150 év alatt alakult ki, és 25 év alatt omlott össze: újra később házasodtak az emberek, megugrott a válások száma, a házastársak közti munkamegosztás felborult.

Jött a hatvanas évek szexuális forradalma és a feminizmus új hulláma. Ez azonban inkább eseti túlreagálás volt, a hatvanas években pedig a nők többsége még a női felszabadítási elméletek mérsékelt verzióit sem

⁴⁸⁸ Józsa 2011. Huizinga 1979.

⁴⁸⁹ Hahner 2010. 47-49.

⁴⁹⁰ Coontz 2005. 125.

⁴⁹¹ Uo. 207.

támogatta – állítja Coontz. Jelentős változást nem a szexuális forradalom hozott, hanem a fogamzásgátló tabletták megjelenése, ami változásokat hozott a házastársak viszonyába is.

A válások száma megduplázódott a hatvanas-hetvenes években, az Egyesült Államokban – írja Coontz. – A hetvenes-nyolcvanas években pedig egyre fontosabbá vált a családok számára, hogy a feleség is dolgozzon. Így a hetvenes évekre teljesen megváltozott az a politikai-jogi-gazdasági kontextus, amibe a házasság intézménye beágyazódott. Jelentősen megnőtt a várható élettartam is, ami nehezebbé tette a „míg a halál el nem választ” kimondását. Ezzel párhuzamosan a később házasodók esetében kevesebb a válás.

Mindennél azonban sokkal jelentősebb a házasság intézményének szempontjából, hogy 1970 és 1999 közt meghétszereződött a házasságkötés nélkül együtt élő párok száma, 1960 és a század vége között pedig a házasságon kívül született gyermekek aránya Amerikában az összes gyermek egy huszadáról egyharmadára nőtt.⁴⁹² Az élettársi kapcsolat fokozatosan szinte megkülönböztethetetlené vált a házasságtól. 2001-ben pedig az örökbefogadott gyermekek egyharmadát egyedülálló nők nevelték az Egyesült Államokban.

Coontz összefoglalása szerint a huszadik század második felétől a korábbi tendenciákkal ellentétben a magasabb képzettségűek házasodnak szívesebben, habár később, de ezzel együtt biztosabban maradnak együtt. Az emberek továbbra is nagyra értékelik a házasságot és az ahhoz kapcsolódó értékeket, például a hűséget. A férfiak – egyes feminista félelmekkel ellentétben – szívesebben választanak olyan társat, aki képzettségben, fizetésben egyenrangú velük. A magas képzettségű, sikeres nők pedig kisebb eséllyel vállalnak gyermeket házasságon kívül. Ugyanakkor sokan keresnek, de nem találnak megfelelő partnert, és úgy mond kifutnak az időből – amihez hozzátartozik az az elképzelés is, hogy anyagilag „rá kell készülni” a házasságra. A munkamegosztás sem annyira tradicionális a felek közt, sőt az egalitáriánusabb házaspárok nagyobb eséllyel maradnak együtt. Mindent összevetve Coontz szerint a házasság mégis „örömtelibbé, szeretetteljesebbé és kielégítőbbé” változott, habár törekenyebb és opcionálisabb is lett.

IV.1.2. A görög homoszexualitás

Napjainkban kedvelt hivatkozás az ókori görögök homofíliája. A görög homoszexualitás elsődleges oka valószínűleg az, hogy az archaikus korban túlnépesedés következett be, amelyre a görögök számos makro- és mikroszociális stratégiával reagáltak. Utóbbiak közé sorolja Németh György az egykézést, a házasodási kor kitolását, a kezdetleges fogamzásgátlást, a magzatelhajtást, a gyerekkítételt (Taigetosz), a zoophiliát, a prostitúciót – és a homoszexualitást. Utóbbinak több fajtáját is megkülönbözteti a szerző: az intellektuális homoszexualitást, a gazdasági homoszexualitást, a beavatási homoszexualitást és a homoszexuális prostitúciót.⁴⁹³

⁴⁹² Uo. 264.

⁴⁹³ Németh 1999. 129-153.

A nők a görögség felsőbb rétegeiben sem tanultak, egész életüket apjuk, majd férjük házában töltötték, mivel a görög férfítársadalom nagyon féltette a feleségét, pontosabban féltékenyen ügyelt a törvényes utódlásra. Ezért a nőknek külön ismeretanyaguk, életmódjuk, társaságuk alakult ki. Így aztán nem sok közös témájuk volt férjükkel talán a gyermeknevelést leszámítva. Ez az intézményes elkülönülés hozta el a férfibarátság felértékelését a görögség körében: a férfibarátok önmagáért a barátságért szeretik egymást, nem például az utódnemzés kötelezettsége miatt, s szeretetük intellektuálisan megalapozott volt.

A gazdasági homoszexualitás oka – amely nem volt jellemző a leggazdagabbakra – azért alakult ki, mert a földeket egyenlően osztották el az örökösök között a parasztság körében, így fennállt a szétaprózódás veszélye. Ezért divat lett a kései házasság és az egykezés, így a fiatal felnőttek számára a homoszexualitás maradt az egyik opció.⁴⁹⁴

A görögök, míg büszkén vállalták a homoszexuális kapcsolataikat, addig mélyen megvetették a homoszexuális prostitúciót: a prostitúcióra vetemedő szabad születésű ifjút azonban kizárták állampolgári jogai gyakorlásából. A homoszexuális prostitúció ugyanis a férfi és férfi közti magasabbrendű kapcsolatot leszállította a férfi-női kapcsolat alacsonyabb rangjára.

A „beavatási pederasztia” egyfajta sorsforduló rítus volt.. Ilyesfajta beavatási homoszexualitás lehetett a görög homoszexualitás általánosan elterjedt formája: a fiatal férfi kapcsolata az idősebb férfival, az eromenoszé az erasztésszel. A görögök ugyanis nem ismerték az azonos korú férfiak kapcsolatát,⁴⁹⁵ ahogy mélyen elítélték volna azt is, ha két férfi összeköltözik és tartósan párkapcsolatban él.⁴⁹⁶ Valószínűleg a görögöknél virágozhattak a lesbikus kapcsolatok is.

Végső soron akármilyen sokszínű is a kép, azonos neműek házasságáról szó sincs sem a görög társadalomban, sem a görög filozófiában, hiszen a házasság céljának következetesen az utódlás biztosítását tartották. Németh megjegyzi: a platóni, beavatási és gazdasági homoszexualitás biszexualitást jelentett, s rámutat: „egy azonban bizonyos. A görögök által elfogadhatónak tartott, sőt általánosan gyakorolt paederasztia meghatározott társadalmi körülmények között alakult ki, s az adott viszonyok által teremtett igényeket elégítette ki. Az ettől eltérő, pusztán a nemi vágy kielégítését szolgáló homoszexualitás azonban megvetést és egyértelmű társadalmi elutasítást vont maga után.”

A házasság a magyar nép felfogásában is változtatta külsődleges jegyeit, de lényegében mindig a férfi-női életközösség és a gyermekvállalás, gyermeknevelés a két fő célja.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Németh szerint talán erre utalhatott Arisztotelész, amikor azt írta: a krétaiak, „hogyan ne legyen annyi gyerekük, megengedték férfiak egymással való nemi érintkezését” (Politika. 1272a).

⁴⁹⁵ Dover 2001. 30.

⁴⁹⁶ Uo. 118-133.

⁴⁹⁷ Bővebben lásd: Dömötör–Hoppál 1990. 32-66.; Tárkány Szücs 2003. 247-404.; László: 1988. 196., 208-210., 220.

IV.1.3. Változás és állandóság

Jó indokaink vannak tehát annak elfogadására, hogy a házasság annyi mindenben változott az idők folyamán, hogy ma sincs kizárva a változása. Csakhogy kár lenne megfélemleni arról: a házasságnak vannak állandó elemei is. Amint Elizabeth Abbott fogalmaz házasságtörténeti kötetében: „folyamatosan rácsodálkoztam, hogy mennyi minden változott az évek folyamán – és még jobban elcsodálkoztam azon, mennyi minden maradt változatlan”.⁴⁹⁸ Ez nem csoda, hiszen – mutat rá Frivaldszky János – ugyan „az ember és az emberiség történetisége okán egzisztenciájában kulturálisan változik, amit a szociológia és a kulturális antropológia empirikus eszközeikkel mérni tudnak, azonban az ember ontológiai struktúrájában, azaz természeti lényegében nem változik”.⁴⁹⁹

A változásra utalást, mint bármiféle szubsztanciális lényeg megsemmisítő hivatkozást már az a megfigyelés is kikezdheti, hogy míg ugyan például az incesztus határai különféle kultúrákban máshol húzódtak, magának a vérfertőzés pusztá lehetőségének tudatában voltak a különféle társadalmak. Lehet, hogy nincs az emberiségen átívelő konszenzus arról, hogy hanyadfokú rokonságig vérfertőző házasodni, de konszenzus van a tekintetben, hogy vérfertőzés létezik. Ezt a konszenzust pedig nem bontja meg az, ha esetleg a történelem bugyraiban fellelünk egy kihalt törzset, ami kivétel a túlnyomó többség meggyőződése alól. Precedenst sok mindenre lehet találni, ám nem biztos, hogy a precedensek normatívnak kell legyenek a számunkra. Lehet például példaként mutatni a görögök homofíliájára, csak épp kérdés, ha mintának tekintjük a homoszexualitásról alkotott görög felfogást, akkor esetleg – veti fel Coontz – ugyanígy mintának tekintük-e annak okait, például a nők vagyontárgyként kezelését és elzárását; ha valakik, akkor görögök tényleg visszaküldték a nőket a konyhába. És nem kellene legalizálni, mivel van rá történelmi precedens, a poligámiát, az asszonyverést, a gyermekházasságot, a szülők által nyélbe ütött házasságot és hasonlókat?⁵⁰⁰

Egyáltalán: miért legyenek mércék számunkra például a valamiféle melegházassághoz hasonló intézményt működtető, obskurus törzsi társadalmak, amikor sok más szempontból lenézés az osztályrészük? Hacsaknem arról van szó, hogy olyan romlatlan, természetközeli, erényes, eszményi társadalmakként tekintünk rájuk, mint a francia forradalom évtizedeiben oly sokan a régi keltákra, germánokra és szkítákra?⁵⁰¹ Mindezek miatt kétélűek az olyan felvetések, mint hogy – Dominique Fernandez – „miért kéne a középkori eszménynek lépnie a görög helyébe”?⁵⁰²

Való igaz: a házasságnak számos célja volt a történelem folyamán – ma is számos célja van –, ám a gyermekvállalás mindig, mindenhol ott szerepelt a célok közt, konstitutív elemként.

⁴⁹⁸ Abbott: 2010. loc. 157.

⁴⁹⁹ Frivaldszky 2008.

⁵⁰⁰ Coontz 2005. 10.

⁵⁰¹ Molnár: *Az ellenforradalom*. 18.

⁵⁰² Fernandez 1994. 144-156.

Az is belátható: nem ugyanolyan súllyal esik latba a házasság intézménye változásainak megítélésakor, hogy például hogyan változott a házassági kor, hogy kellene-e tanúk az esküvőhöz a különféle kultúrákban, és hogy mik voltak az esküvőhöz kapcsolódó népszokások, meg például hogy lehetséges-e a válás, vagy még mélyebbre tekintve: hogy ki kivel házasodhat. Rokonsági fok, kor, nemzetiség, rassz, társadalmi státusz, stb – a házasság lehetőségét különféle korokban különféleképpen meghatározó változók különféle mélységben érintik emberi mivoltunkat. Egyes szempontok pusztán adminisztratív szinten; mások vallási szinten (rítus); társadalmi-közösségi szinten (tanúk); vagy biológiai-pszichológiai szinten úgy, hogy a határok nem egyértelműek (kor, rokonsági fok), de valahol a pozitív jog természetéből fakadóan határt kell húzni; az meg, hogy csak különeműek házasodhatnak, egy egyértelmű biológiai-pszichológiai, antropológiai határvonalat mutat. Az egyik szint történelmi változásai nem jelentik azt, hogy egy másik szintet is relativizálni lehet vele.

Az, hogy csak különeműek házasodhatnak, az összes többi dimenzióval mélyebb kérdést érint, úgyhogy a többi dimenzió változásai nem relativizálják ezt a szintet, akár ideiglenes felbukkanások a történelemben (a fajközi házasság tiltása – lásd a vonatkozó fejezetet), akár egy minden társadalom által felismert és elismert valóságra reagálnak úgy, hogy annak konkrét szabályozásában különbségek vannak (például szükséges korhatár vagy rokonsági fok). Ha mindezek a történelmileg valamelyest változó szempontok feljogosítanak minket az azonos neműek közti házasság bevezetésére, akkor ugyanilyen logikai alapon küzdhetnénk a testvérek vagy az özvegy szülők és gyermekei (fiú és anyja, lány és apja, de akár, ugye, lány és anyja, fiú és apja) közti házasságért is.

A házasság mai felfogása szempontjából megfontolandó még az is, hogy vajon érdemes-e olyan redukciónizmusba bocsátkozni, hogy laboratóriumi körülmények közt szétválasztjuk a házasság változó elemeit az állandóaktól, és egy minimalista csontvázat mutatunk fel, vagy hajlandóak vagyunk elismerni, hogy a házasság több egy olyan minimalista, az emberiség konszenzusából kiokoskodott váznál, aminél minden korok és társadalmak konkrét házasság-felfogása több volt.

IV.2. Veleszületett-e a homoszexualitás?

A közvélekedés ma már szinte egyöntetűen vallja, hogy a homoszexuálisok „born that way”, azaz így születtek, a homoszexualitás természetes, megváltoztathatatlan dolog, ami így aztán nem lehet erkölcsi kategória, hanem pusztán adottság.⁵⁰³

Hogyan alakult ki ez a konszenzusnak örvendő közvélekedés, és igaz-e? Ikervizsgálatokat már az ötvenes években is végeztek; a hetvenes években a hormonális összefüggések vizsgálata volt divatban, de nem sikerült kimutatni különösebb összefüggést a hormonok hatása és a szexuális irányultság területén;⁵⁰⁴ a nyolcvanas

⁵⁰³ Lásd pl. Czeizel Endre álláspontját: Angyal 2009.

⁵⁰⁴ Byne–Parsons 1993.

években pedig elterjedtek a homoszexuálisok és heteroszexuálisok közti, agyfelépítésben, agyfejlődésben mutató esetleges különbségeket kutató vizsgálatok.

Az alábbiakban ezeket mutatom be, hogy kimutassam: nincs tudományos konszenzus a homoszexualitás veleszületettségéről, ahogy bizonyíték sincs rá. Emellett arra is rámutatok, hogy a magában a melegmozgalomban is ellentétek vannak a kérdést illetően – bár inkább politikai okokból –, illetve hogy a veleszületettségre való apellálás, mely egyre inkább terjed emberi jellemvonásokkal kapcsolatban is, kétélű fegyver: miközben az emberi szabadságot szeretnék a segítségével kiterjeszteni, épp azt erodálják vele.

Evelyn Hookernek az ötvenes években készült, pszichológiai teszteken alapuló tanulmányai azt mutatják, képtelenség megkülönböztetni a melegeket a nem melegektől, és szerinte ez is a biológiai eredet, de legalábbis a megváltoztathatatlanág irányába mutat.⁵⁰⁵ Frederick Whitam 1992-ben kijelentette, hogy a biológiai eredetet erősíti az a tény, hogy minden társadalomban körülbelül ugyanakkora a meleg aránya, függetlenül kultúrától, tértől és időtől.⁵⁰⁶ Richard Cohen pszichoterapeuta szerint viszont ha a homoszexualitás biológiai eredetű és „természetes”, akkor körülbelül a társadalom felének kellene melegnek lennie.⁵⁰⁷ Jeffrey Satinover, a Harvard, később a Princeton Egyetem professzora szerint pedig ha a homoszexualitásnak közvetlen genetikai oka lenne, akkor nem kellene nagyjából állandónak lennie a meleg arányának a társadalmakban, hanem generációról generációra csökkennie kellene, majd el kellene tűnnie, mivel egy ilyen gén ellen erős szelekciós hatás mutatkozna.⁵⁰⁸ A nyugati társadalmak általános demográfiai válsága közepette, ahol sokkal kevesebb gyermek, születik, mint amennyi a népesség létszáma fenntartásához szükséges lenne, meglepő volna, ha a homoszexuálisok még alacsonyabb reprodukciós rátája elég volna létszámuk fenntartásához. Azaz a megállapítás, hogy a meleg aránya körülbelül tartósan 2-3 százalék közt van, éppenséggel a homoszexualitás közvetlen genetikai eredete ellen szól, és arra mutat, hogy sokan születésük után válnak homoszexuálissá.

Ugyancsak megkérdőjelezi a homoszexualitás biológiai eredetének tételét az előző fejezetben tárgyalt demográfiai és társadalmi-kulturális, vagy épp gazdasági hatásra erősödő homoszexualitás. A pubertás- és fiatalkori homoszexuális tapasztalatokról, egyes kultúrákban ezek intézményes voltáról szóló beszámolók, s az a felfedezés, hogy amint idősödik az ember, úgy egyre erősebben heteroszexuális,⁵⁰⁹ rámutatnak az emberi szexualitás törekeny voltára, amely jelentős részben gyermekkorban alakul ki. A Kinsey nyomán az emberi szexualitás fluid mivoltát hangsúlyozók a genetikai-hormonális eredet érveit gyengítik, ugyanis ha az emberi szexualitás folyamatos átmenetkből álló skála, amin esetleg még mozogni is tudunk, akkor tulajdonképp lehetetlen a biológiai determináció, s ha van, az is nagyon indirekt. Nem is beszélve arról, hogy ha az emberi

⁵⁰⁵ Hooker 1957.

⁵⁰⁶ Newsweek 1992.

⁵⁰⁷ Cohen 2006.

⁵⁰⁸ Satinover 1996, 103. Risch–Squires–Wheeler–Bronya 1993.

⁵⁰⁹ Whitehead–Whitehead 2013.

szexualitás pusztán társadalmi konstrukció, akkor nyilvánvalóan nem lehet veleszületett a szexuális irányultság.

IV.2.1. LeVay és a „meleg agy”

A leggyakrabban a homoszexualitását vállaló Simon LeVay neurobiológus és agykutató 1991-es, röviden csak „INAH3-ként” emlegetett kutatására szoktak hivatkozni.⁵¹⁰ Mit vizsgált Simon LeVay? Egy olyan apró sejtcsoportot, nukleuszt, amelyet angolul röviden csak INAH3-nak hívnak.⁵¹¹ A nukleuszoknak valamilyen közös feladatot tulajdonítanak. Az INAH3 az emberi agynak körülbelül 0,000009 százalékát foglalja el. LeVay szerint komoly bizonyíték van rá, hogy a hipotalamusz ezen része jelentős szerepet játszik a férfiakra jellemző szexuális viselkedés alakításában. A tudós arra jutott, hogy az INAH3 átlagosan nagyobb a heteroszexuálisok esetében, mint a homoszexuálisokéban – utóbbiak INAH3-ja pedig akkora, mint a nőké. LeVay összesen 41 elhunyt ember agyát vizsgálta meg, amelyből 19 homoszexuális, 16 pedig heteroszexuális férfi volt, valamint volt köztük hat nő.

LeVay módszertana ugyanakkor problematikus: 41 minta mérhetően kevésnek tűnik; másrészt a statisztikai módszertannal kapcsolatban is felvethetőek kérdések. A Brown Egyetem fejlődésgenetikusa, az egyébként konstrukcionista, kinsey-iánus Anne Fausto-Sterling épp ilyen megközelítésből, a biológiai diverzitás és a kis mintavételezés miatt kritizálta LeVay módszertanát. LeVay nagy különbségeket vélt felfedezni ezekben az agyi nukleuszokban a meleg, illetve heteroszexuális férfiak közt, de ugyanakkor volt egy széles átfedés is heteroszexuálisok és melegek közt. Azaz az INAH3 nukleusz méretvizsgálata során jelentős átfedéseket talált a mintahalmazok között. Még ha mondhatnánk is, hogy a legtöbb ember az egyik szélső végen heteró volt, a másik szélső végen pedig meleg, ez nem sokat mond a középen található többségről, ahol a mérések átfedik egymást. Ha LeVay kiválasztott volna egy nukleuszméretet a középső tartományból, nem tudta volna megmondani, hogy heteroszexuális vagy homoszexuális személyhez tartozott-e (ugyanerre rámutat Richard Cohen is⁵¹²). Fausto-Sterling jó Kinsey-követőként azért is kritikával illette tudóstársát, mert a homo–hetero-kettősségre egyszerűsítette le az emberi szexualitást: „számos fokozat van szexuális orientációban. Minek hívod azokat a férfiakat, akik lefeksznek a feleségükkel, de közben férfiakra fantáziálnak? Vagy azokat a férfiakat, akik többnyire heterók, de néha felszednek egy férfiprostituáltat, vagy a transzszexuálisokat, vagy a biszexuálisokat, akik kizárólagosan meleg és kizárólagosan heteró kapcsolatokat váltogatnak? Miként számolsz azzal a szexuális viselkedéssel, ami idővel változik a különféle körülményeknek megfelelően?”⁵¹³

⁵¹⁰ LeVay 1991.

⁵¹¹ 'third interstitial nucleus of the anterior hypothalamus'

⁵¹² Cohen 2006. 19.

⁵¹³ Nimmons: 1994.

Cohen további kérdéses pontokra is rámutat: mind a 19 vizsgált homoszexuális AIDS-ben hunyt el, márpedig nem tudni, az AIDS milyen kémiai hatást gyakorol az agyra (később említendő kutatók véleménye megoszlik a kérdésben); LeVay a Science-ben megjelent cikkében maga fogalmazott úgy, hogy két vizsgálati alany, akiknek az AIDS vette el az életét, korábban tagadta, hogy meleg lett volna, 14-ről pedig csak feltételezték, hogy heteroszexuális, ez pedig édeskevés egy jó statisztikai vizsgálathoz;⁵¹⁴ emellett bizonyíték sincs rá, hogy a kérdéses sejtcsoport befolyásolná a szexualitást.⁵¹⁵ Charles Socarides pszichiáter abszurdnak tartotta az elképzelést, hogy az agy egy ilyen kis sejtcsoportja eldönthetné a szexuális irányultságot.⁵¹⁶ Kenneth Livingston, a San Diego-i Salk Biológiai Kutatóintézet (Salk Institute for Biological Studies) munkatársa szerint bizonyos tapasztalatok alapján az agy ideghálózata módosul, pontosabban átalakítja magát. Így aztán szerinte, ha a homoszexuális személyek esetében ki is lenne mutatható különbség az agyuk felépítését illetően, annak lehetne az oka akár maga a homoszexuális életmód vagy akár a környezeti különbségek is. Ez ugyanis egy oda-vissza játék: „az agy befolyásolja a viselkedést, a viselkedés befolyásolja az élményeket, a tapasztalatok pedig hatással vannak az agy, és így tovább”.⁵¹⁷

LeVay megjegyezte: „éppenséggel azt gondolom, igencsak valószínű, hogy a meleg emberek melegnek születnek. Úgy tekintek a munkámra, mint ami ebbe az irányba mutat.” A tudós ugyanakkor figyelmeztet: „fontos leszögezni, hogy mit nem találtam. Nem bizonyítottam be, hogy a homoszexualitás genetikusan, nem találtam genetikusan okot a homoszexualitásra. Nem mutattam ki, hogy a meleg emberek így születtek, ez a leggyakoribb félreértés a munkámmal kapcsolatban. És nem mutattam ki melegközpontot az agyban. Az INAH3 kevésbé az agy egyetlen meleg központja, mint inkább egy része a férfiak és nők szexuális viselkedését alakító nukleuszok láncolatának. Munkám pusztán ebben az irányba mutat – ösztönzés, remélem, a jövőbeli kutatások számára.” Hozzátette: „tekintve, hogy felnőttem agyát vizsgáltam, nem tudjuk, hogy a különbségek, amiket találtam, már születéskor is megvoltak, vagy később tűntek fel. Habár a legtöbb pszichiáter ma egyetért abban, hogy a szexuális orientáció az emberi személyiség stabil jellemzője, munkám nem érinti a kérdést, hogy az születés előtt alakul-e ki. A különbségek, amelyeket találtam, akár azután is kialakulhattak, hogy az illető megszületett – valamiféle 'használd vagy veszítsd el-jelenség' – habár kétlem ezt.”⁵¹⁸

A homoszexualitás és az agy felépítése közti összefüggéseket nem csak Simon LeVay vizsgálta. 1992-ben Laura Allen és Roger Gorski közölt egy tanulmányt,⁵¹⁹ amelyben harminc elhunyt homoszexuális és harminc elhunyt heteroszexuális férfi, valamint harminc elhunyt heteroszexuális nő elülső agyi összeköttetését (commissura anteriorját) vizsgálták, és amelynek eredményei szerint agyunk ezen részének mérete mind a

⁵¹⁴ Erre nem csak Cohen mutatott rá. Lásd: Byne–Parsons 1993.

⁵¹⁵ Cohen 2006. 19.

⁵¹⁶ Maddoux 1994. 24.

⁵¹⁷ Newsweek 1992.

⁵¹⁸ Nimmons 1994.

⁵¹⁹ Allen–Gorski 1992.

három csoport esetében különbözik a másik két csoportétól. A vizsgált személyek közül sokan AIDS-ben haltak ugyan meg, de a szerzők szerint ez nem befolyásolta a vizsgált részek méretét.

Ahogy a legtöbb tudományos kutatás, ez sem kerülte el a kritikát. William Byne és Bruce Parsons 1993-ban hasonló kétségeket fogalmazott meg a homoszexualitás esetleges biológiai eredetét vizsgáló kutatásokat elemző tanulmányában, mint LeVay módszerével kapcsolatban Fausto-Sterling.⁵²⁰ Amikor pedig 2001-ben hasonló vizsgálatot végeztek, Byne és tudóstársai nem tudták reprodukálni Allen és Gorski eredményeit.⁵²¹ Egy további, 2002-es kutatás pedig, amelyben százhusz elhunyt agyát vizsgálták, arra jutott, hogy nincs különbség az elülső agyi összeköttetés méretében, akár a szexuális orientációt, akár a nemet, a kort vagy épp azt nézzük, hogy AIDS-es volt-e valaki.⁵²²

IV.2.2. Ikerkutatások

A Czeizel Endre által emlegetett ikervizsgálatot John M. Bailey, a Northwestern University és Richard Pillard, a Boston University professzora végezte el 1991-ben.⁵²³ Az epigenetikai kutatás eredménye szerint az olyan egyetétjű ikerpárok 52 százalékánál (a vizsgált 56 párból 29 esetben), ahol az egyik fél meleg, mindkét ikertestvér homoszexuális; a kétetétjű ikrek esetében ugyanez az arány 22 százalék (a vizsgált 54 párból 14); a féltestvéreknél 11 százalék (6 pár az 57-ből); míg a nem ikerpár biológiai testvéreknél pusztán 9 százalék (azaz a 142 vizsgált párból 13). Mindebből könnyedén levonható a következtetés: a homoszexualitásnak genetikai okai vannak. Ráadásul a szerzők szerint a korreláció a vártnál nagyobbak bizonyult.

Richard Cohen úgy látja: mivel a vizsgálathoz a testvéreket meleglapokban feladott hirdetésekön keresztül toborozták, valószínűleg arányukat tekintve felül voltak reprezentálva a csoportban azok a párok, ahol mindkét fél homoszexuális (erre Byne és Persons is felhívja a figyelmet). Emellett a kutatók nem vizsgálták meg, hogy esetleg egyesek homoszexualitásában nem játszott-e szerepet gyermekkori molesztálás vagy a környezet valamiféle hatása. Ha például kiderülne, hogy az egyetétjű ikrek esetében gyakoribb a molesztálás, az rögtön máshogy magyarázná az eredményt.⁵²⁴ Fausto-Sterling is kritikával illette a módszertant, szerinte ugyanis olyan ikreket kellett volna vizsgálni, akiket külön neveltek fel.⁵²⁵ Bailey maga egyszer megjegyezte a saját kutatásával kapcsolatban: „kell, hogy legyen valami a környezetben, ami miatt különbözőek lesznek a nem egyező ikrek”.⁵²⁶ Simon LeVay épp ellenkező következtetést vont le a kutatás eredményeiből, mint a szerzők: mivel még az egyetétjű ikreknél sem esik egybe a szexuális orientáció az esetek 48 százalékában, azaz majdnem a felében, ezért a vizsgálat eredményeiből az következik, hogy a homoszexualitás „nem teljesen

⁵²⁰ Byne–Parsons 1993.

⁵²¹ Byne et al. 2001.

⁵²² Byne et al. 2002.

⁵²³ Bailey–Pillard 1991.

⁵²⁴ Cohen 2006. 20.

⁵²⁵ Newsweek 1992..

⁵²⁶ uo.

veleszületett” tulajdonság.⁵²⁷ Márpedig ha a homoszexualitás genetikai okú lenne, akkor ennek az arányszámnak 100 százaléknak kellene lennie, minthogy az egypetéjű ikrek teljes génállománya azonos – jegyzi meg mind Satinover,⁵²⁸ mind Cohen, aki szerint mindezek alapján azt a következtetést is levonhatnánk a vizsgálati eredményekből, hogy a környezet játszik szerepet a homoszexualitás kialakulásában. Ráadásul egy olyan kutatás, amely külön nevelt lányikreknél vizsgálta a homoszexualitás esetleges egybeesését, 0 százalék korrelációt talált.⁵²⁹

Ikervizsgálatokat már jóval korábban is végeztek. F. J. Kallmann 1952-es tanulmánya⁵³⁰ 100 százalékos egyezést vélt kimutatni egy egypetéjű ikrek szexuális orientációja tekintetében, habár maga a szerző is gyanította, hogy az eredmény nem valós, részben talán mert főleg mentális problémákkal küzdő, intézményi kezelés alatt álló emberek voltak a felmérés alanyai.⁵³¹ Két, hatvanas évekbeli tanulmány semmilyen statisztikai összefüggést nem talált az ikerpárok szexuális irányultságát illetően,⁵³² más tanulmányok pedig (beleértve Pillardékét is) 10 és 50 százalék közé tették az egyezést.⁵³³ Michael King és Elizabeth McDonald nagy-britanniai kutatásaikból arra jutottak: genetikai magyarázat elégtelen a szexuális orientáció kialakulására, ugyanakkor a gyermekkori traumáknak, például a vérfertőző szexuális kapcsolatnak nagy szerepe lehet.⁵³⁴

Bailey társaival 2000-ben újabb ikerkutatást végzett Ausztráliában, a 25 ezres ausztrál ikernyilvántartásra alapozva. A kutatás a korábbiaknál kisebb egybeesést mutatott ki: férfi ikertestvérek esetében 11, női ikertestvérek esetén 14 százalékot. A kutatók hangsúlyozták a családi tényezők fontos szerepét, és rámutattak, hogy ezen kutatásuk nem tudott specifikus genetikai tényezőre rámutatni, amit ugyanakkor a nők esetében tartottak fontosabbnak.⁵³⁵

2002-ben jelent meg az egyik legátfogóbb ikerkutatás, Peter S. Bearman (Columbia University) és Hannah Brückner (Yale University) munkája.⁵³⁶ Ők arra jutottak: a férfi ikertestvérek 7,7, a női ikertestvérek 5,3 százalékánál homoszexuális a testvérpár mindkét tagja. A kutatás egyik érdekes eredménye, hogy az ellenkező nemű ikerpárok esetében a férfi testvérekre vonatkozóan kétszer akkora valószínűségét mutatta ki a homoszexuális irányultságnak, mint az azonos nemű ikerpároknál, és általában a testvérek közötti homoszexuális irányultság kialakulásában a társadalmi tényezőknek tulajdonított nagyobb szerepet. Mindez épp ellentétes egy 1996-os, nagy visszhangot kiváltó kutatás eredményeivel.⁵³⁷ Mindenesetre Bearman és

⁵²⁷ idézi Maddoux 1994. 26.

⁵²⁸ Satinover 1996. 83-84.

⁵²⁹ Eckert et al. 1986.

⁵³⁰ Kallmann 1952.

⁵³¹ Ranier et al. 1960.

⁵³² Parker 1964. Koch 1965.

⁵³³ Eckert et al. 1986. Heston–Shields 1968. Bailey–Pillard: 1991. King–McDonald 1992.

⁵³⁴ Michael 1992.

⁵³⁵ Bailey et al. 2000.

⁵³⁶ Bearman–Brückner 2002.

⁵³⁷ Bogaert–Blanchard 1996.

Brückner korábbi erőfeszítéseit is utolérte a kritika:⁵³⁸ ők 1994-1996 között kérdeztek meg több mint 5500, 7-12-es diákot, akik több mint háromezer testvérpárt alkottak – őket egy 90 ezres mintából választották ki véletlenszerűen. A feltett kérdés az volt, hogy volt-e valaha romantikus kapcsolatuk azonos nemű személlyel a megkérdezetteknek. Az eredmény szerint a fiúk 9,4, a lányok 16,8 százaléka válaszolt igennel, ami gyanúsán sok iskolás fiatalok esetében, hiszen túlnyomó többségüknek (akkoriban háromnegyedüknek) még nincs semmilyen szexuális tapasztalata. A kutatók leszögezik: mivel túl kicsi az azonos nemű kapcsolatról számot adók száma 3,4 százalék a fiúk, 0,84 a lányok esetében), ezért inkább a romantikus érzésekre kérdeztek rá. De még ez is sok, hiszen a 25-29 éves férfiak 2,8 százaléka tartotta magát melegnek, és 0,9 százalékuk tartotta magát biszexuálisnak 2003-ban az Egyesült Államokban, azaz a kutatás készítése idején az ő 92 százalékuk azonos neművel kellett volna, hogy párkapcsolatban legyen középiskolás korában, a kilencvenes évek közepén – ez pedig felettébb valószínűtlen.

IV.2.3. „Meleg gén”?

1993 nyarán is arról szóltak az újságok szalagcímei, hogy rábukkantak a meleggénre. A Nemzeti Rákkutató Intézet munkatársa, Dean Hamer kutatócsoportja bejelentette: összefüggés van homoszexualitás és az X-kromoszóma felépítése közt.⁵³⁹ A kutatók ott akarták folytatni, ahol az ikervizsgálatok abbahagyták. Hamerék először 114 olyan családot vizsgáltak meg, aminek volt homoszexuális férfi tagja, és arra jutottak, hogy ezen családokban az anyai nagybácsik és az unokatestvérek esetében magasabb az aránya a homoszexuálisoknak, ám mindez nem igaz az apai ágon fellelhető rokonokra. A kutatócsoport ezután negyven olyan családot vizsgált, ahol két fiútestvér is homoszexuális volt, és arra jutottak, hogy bizonyos esetekben a homoszexualitás kapcsolatban van az X-kromoszóma egy, az anyától örökölt területével, az Xq28-cal. A vizsgált negyven párból ugyanis 33 esetében ugyanúgy nézett ki ez az X-kromoszóma egyik ágának végén található génszakasz. Hamer úgy becsülte, hogy az Xq28-on a genetikai jelek ezen sorozata a testvérek 64 százalékában kapcsolatban áll a homoszexualitással.

Richard Cohen rámutat ugyanakkor, hogy Hamerék nem használtak kontrollcsoportot, és nem vizsgálták a heteroszexuális testvéreket; márpedig mi van, ha esetleg az ő esetükben is ugyanolyan felépítésű a kérdéses kromoszómaterület? Ez megcáfolná a kutatás eredményeit. Ráadásul Cohen szerint ebben az esetben sincs bizonyíték rá, hogy a kromoszóma ezen területe hatással volna a szexualitásunkra.⁵⁴⁰

Az 1993-as vizsgálatok eredményeire építve egy másik amerikai kutatás folytatta a sort, egy kanadai viszont épp ellenkező eredményre jutott. A Nature Magazine-ban 1995-ben megjelentetett felmérés⁵⁴¹ az Xq28-vizsgálatok folytatásaként készült, meleg és leszbikus testvérek segítségével, heteroszexuális testvéreket sem

⁵³⁸ Kincaid 2006.

⁵³⁹ Hamer et al. 1993.

⁵⁴⁰ Cohen 2006. 21.

⁵⁴¹ Hamer et al. 1995.

kizárva. Az úgyszintén Hamer és egy korábbi tudóstársa közreműködésével készült vizsgálat szerint a Xq28 és a homoszexuális férfiak családja esetében fedezhető fel kapcsolat, a lesbikusok családjánál viszont nem. A kutatók szerint mindez arra mutat, hogy az X-kromoszóma ezen területének valamely pontja szerepet játszik a férfi homoszexualitás kialakulásában, de nem játszik szerepet a lesbikus irányultság létrejöttében. Christl Ruth Vonholdt megjegyzi: Hamerék 2005-ös vizsgálata szerint, „melynek során a teljes emberi örökítőanyagot vizsgálták meg, nem sikerült statisztikailag szignifikáns kapcsolatot találni a DNS-szerkezetek és a homoszexualitás jelenségek között.”⁵⁴² A Science-ben 1999-ben közzétett kanadai kutatás során 52 homoszexuális férfi testvérpárt vizsgáltak, s az eredmények „nem támasztják alá, hogy egy X-kromoszómához kapcsolódó gén bújna meg a homoszexualitás mögött”.⁵⁴³

Hamer egyébként maga is hangsúlyozta, hogy ezektől a génektől még nem lesznek az emberek homoszexuálisok, mivel a személyiség biológiája ennél sokkal összetettebb.⁵⁴⁴ A gének szavai szerint nem befolyásolják az agy kémiáját, és a környezet is hatással van arra, hogy a gének miként „fejezik ki magukat”. Arra is tett utalást, hogy igazából nem tudják, eredményeik mennyire szignifikánsak a szexuális orientáció kialakulását tekintve.⁵⁴⁵ Hozzátette: ő maga is meleg, de nem ez volt a fő motivációja, hanem inkább intellektuális érdeklődésből fogott hozzá a kutakodáshoz, többek közt azért, mert valami újra és izgalmasra vágyott.⁵⁴⁶

A legutóbbi, „meleg génre” vonatkozó kutatás 2019-ben látott napvilágot. A közel félmillió embert vizsgáló tanulmány megállapította, hogy bár vannak gének, amelyek valamelyest befolyásolják az ember szexualitását, mindegyiknek csak csekély szerepe van – a társadalmi és környezeti tényezőknek pedig sokkal nagyobb szerepe van ebben.⁵⁴⁷

IV.2.4. Mi a tudósok összegző álláspontja?

A homoszexualitás biológiai okait firtató kutatásokkal egész könyvtárat lehetne megtölteni, nekünk itt és most talán ennyi elég lesz. A 135 vonatkozó publikációt átvizsgáló Byne és Parsons megállapítása szerint sem a pusztán biológiai, sem a pusztán pszichológiai magyarázatra nincs megfelelő bizonyíték, és szerintük a kilencvenes évek elejének biológiai okok iránt való érdeklődése inkább a pszichológiai magyarázatokkal való elégedetlenségnek volt köszönhető.⁵⁴⁸ A konstrukcionista John Money 1987-ben úgy látta: „a szexuális orientációt nem közvetlenül kormányozzák a kromoszómák és gének”, és mivel születés előtti hormonális

⁵⁴² Hamer et al. 2005. „A nagyon apró Y kromoszómát nem vizsgálták” – teszi hozzá Vonholdt. Christl Ruth Vonholdt: Vonholdt 2006.

⁵⁴³ Rice et al. 1999.

⁵⁴⁴ Nash: 1998.

⁵⁴⁵ Hamer 1993.

⁵⁴⁶ Megtörtént az a kínos eset is, hogy egy társa megvádolta azzal, hogy visszavont pár olyan kutatási eredményt, amelyek nem támasztották alá a kutatás végkövetkeztetéseit. Horgan 1995.

⁵⁴⁷ Ganna et al. 2019.

⁵⁴⁸ Byne–Parsons 1993.

agyi folyamatok sem okoznak eleve elrendeltséget, ezért aztán nemi irányultságunkat a szocializáció is befolyásolja.⁵⁴⁹ S. Marc Breedlove, aki akkoriban a kaliforniai Berkeley Egyetem pszichológia tanszékének munkatársa volt, ugyanarra hivatkozott, amire Socarides és Kenneth Livingston is: hogy maga a szexuális viselkedés is okozhat változást az agyban.⁵⁵⁰ Richard C. Friedman és Jennifer Downey, a Kolumbia Egyetem tanárai 1993-ban úgy vélték, hogy a homoszexualitást és transzszexualitást hormonális okokra visszavezető kutatások kritikai vizsgálatából megállapítható, hogy az adatok nem bizonyítják ezen elméletek igazát.⁵⁵¹ Ruth Hubbard, a Harvard Egyetem biológus professzora szerint az emberi szexualitás összetett és számos dolog befolyásolja. Az, hogy egy pusztán környezeti-pszichológiai magyarázat sem meggyőző, nem jelenti azt, hogy a válasz a biológiában keresendő.⁵⁵² A San Diego-i Idegtudományok Intézetének neurobiológusa, Evan S. Balaban szerint a közvélemény félreértette a „viselkedésgenetikát”, mivel „a szemszínnel ellentétben a viselkedés nem öröklődik szigorúan véve”. Az, hogy statisztikailag kimutattak némi genetikai egyezést, még nem jelenti azt, hogy a homoszexuálisok melegnek születtek; legalábbis nem jelent többet, mint hogy a kosárlabda-sztárok kiváló játékára befolyással van az, hogy született tehetségek.⁵⁵³ Satinover szerint a homoszexualitás sem nem pusztán biológiai, sem nem pusztán pszichológiai eredetű, hanem mindkettőnek szerepe van benne, ahogy a gyermekkori szocializációnak is.⁵⁵⁴

A homoszexualitás biológiai eredetéről való leghevesebb viták láthatóan a kilencvenes években zajlottak. Vajon változott-e a helyzet az azóta eltelt másfél-két évtizedben? Nem igazán. Martin Dannecker, a frankfurti egyetem Szexuáلتudományi Intézetének professzora, aki maga is aktivista, egy 2000-res publikációjában, amelyben a német kormány felkérésére foglalt állást a kortárs gén-, agy-, hormon- és ikerkutatásokra vonatkozóan, azt írja: „Minden olyan múltbéli kísérlet, amely arra irányult, hogy a homoszexualitást biológiai magyarázattal támassza alá, kudarcot vallott. Mostanában is több jelentős kutatás irányult arra, hogy bebizonyítsa: a saját nem felé forduló kizárólagos szexuális és erotikus érdeklődés biológiailag meghatározott készlet... Ezek pszicho-endokrinológiai és genetikai, agy-, valamint egy- és többpetéjű ikreken végzett kutatások..., melyek mindeddig nem vezettek megbízható és konzisztens eredményekhez. (...) A biológiai irányultságú homoszexualitás-kutatás immanens kritikája azonban kiegészítésre szorul. Ez a kutatás, melynek az a célja, hogy a szexuális irányultságot primer biológiai jelenségként állítsa be, a szexuális irányultság teljesen redukcionista felfogásán alapul. (...) A szexuális irányultság azonban olyan rendkívül összetett dolog, melyet csak akkor lehet megfelelőképpen megérteni, ha biológiai, fejlődéslélektani, interperszonális szempontból, az élettörténet tapasztalatain alapulóként és szociális konstrukcióként fogják fel.”⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ Money 1987.

⁵⁵⁰ Breedlove 1997.

⁵⁵¹ Friedman–Downey 1993.

⁵⁵² Hubbard–Wald 1993.

⁵⁵³ Leland–Miller 1998.

⁵⁵⁴ Satinover 1996. 77.

⁵⁵⁵ Dannecker 2000.

Richard Pillard, a nagy visszhangot kiváltó, 1991-es ikervizsgálatokról ismert professzor, aki az egyik első, homoszexualitását nyíltan vállaló tudós volt, egy 2010-es interjúban elismerte: „igazán nehéz bármilyen végleges állásfoglalással előállni a helyzetet illetően. Szerintem valamennyi genetikai hatás eléggé valószínűnek tűnik, de ezen túl mit mondhatnánk? A válasz: nem sok mindent.”⁵⁵⁶ A már úgyszintén idézett Marc Breedlove 2012-ben úgy nyilatkozott: habár szerinte részint van biológiai oka is a homoszexualitásnak, nem találtunk még homoszexualitást okozó gént.⁵⁵⁷

Neil és Briar Whitehead, akik évtizedekig kutatták a homoszexualitást, tízezer, a vita mindkét oldaláról származó természettudományos, szociológiai és pszichológiai vizsgálat tükrében azt állítják legutóbb 2013-ban kiadott munkájukban: ha van is biológiai gyökerű összetevője a homoszexualitásnak, akkor az gyenge és indirekt, ráadásul a homoszexuálisok több mint fele élete folyamán a heteroszexualitás felé mozdul el. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a homoszexualitás választott, hiszen azt az emberek felfedezik magukban, mintha veleszületett lenne – de a homoszexuálisok nem pusztán passzív rabjai irányultságuknak.⁵⁵⁸

Satinover azzal összegzi a homoszexualitás biológiai eredetével kapcsolatos tudásunkat: talán valamiféle genetikai ok növelheti a homoszexualitás esélyét. Különböző megállapítások alapján ugyanakkor a homoszexualitást 50-90 százalékban nem biológiai okok magyarázzák.⁵⁵⁹ Végző soron a homoszexualitásnak lehetnek/vannak születés előtti, születés utáni (betegség, trauma), családi (szocializáció, oktatás), tapasztalati okai, és szerepe van benne a személy választásainak, döntéseinek is,⁵⁶⁰ habár „nyilvánvalóan senki nem ül le a szexuális életmódok svédasztalához, és dönti el csak úgy, hogy meleg lesz”.⁵⁶¹

IV.2.5. *Biológiai végzet?*

Érdekes kortárs jelenség, hogy egyre több hajlamról állítják, hogy örökölhető, illetve valamiféle biológiai (például genetikai) oka van. Rendszerint olvasni olyan híreket, hogy megtalálták az alkoholizmusra⁵⁶² vagy épp a pedofília⁵⁶³ hajlamot gátló gént (habár Evan S. Balaban szerint sem a homoszexualitás, sem az alkoholizmus génjét nem találták meg igazából⁵⁶⁴).

Ha konzekvensek vagyunk, azt kell mondanunk: ha az egyik örökölt hajlamból fakadó viselkedésünkért nem vagyunk felelősek, akkor a másikért sem.

Jó ötlet-e egyáltalán a homoszexualitást összehasonlítani az alkoholizmussal és a pedofíliával? A méltatlankodás jogosnak tűnik. Az elsőre méltánytalannak vagy érzéketlennek, esetleg sértőnek tűnő

⁵⁵⁶ KCornuelle 2010.

⁵⁵⁷ Besen 2012.

⁵⁵⁸ Whitehead–Whitehead 2013.

⁵⁵⁹ Satinover 1996. 114-117.

⁵⁶⁰ Uo. 97.

⁵⁶¹ Uo. 130

⁵⁶² HáziPatika.com 2011. Index 2012.

⁵⁶³ Gawker 2012.

⁵⁶⁴ Horgan 1995.

párhuzamok, összehasonlítások vizsgálata igazából arra szolgál, hogy kiélezzünk egy-egy elképzelt helyzetet, és teszteljük: következetességünk, igazságérzetünk minden körülmények között megállja-e a helyét? Vajon elveink, meglátásaink, következtetéseink azon, kiélezett helyzetekben is működnek-e, amikor ténylegesen tétjük van? Ez azt jelenti, hogy hiába is érezzük úgy a mindennapokban: „nem említhető egy lapon” egy személy egy másikkal, egy kérdés egy másik kérdéssel, például a homoszexualitás a pedoflíával és alkoholizmussal, ahhoz, hogy igazán átérezzük egy-egy morális dilemma súlyát és jelentőségét, alkalmanként mégis egy lapon kell említenünk őket. Ebben rejlik a párhuzam ereje és megvilágító mivolta.

A kérdés jelen esetben nem pusztán a következmény, hanem az eredet. Nem azért vizsgáljuk meg a homoszexualitással párhuzamosan az alkoholizmust és a pedoflíát, mert feltétlenül azonos erkölcsi megítélés alá szeretnénk helyezni őket, vagy ugyanolyan rombolónak látnánk a következményeit. A kérdés itt az, hogy egyáltalán lehet-e erkölcsi kategóriának tekinteni a homoszexualitást. Ha ugyanis annak teljesen biológiai oka van, akkor a válasz valószínűsíthetően: nem. Robert R. Reilly szavaival: „ha a homoszexuálisok meg tudnak változni, az felveti azt a kellemetlen kérdést, hogy meg kellene-e változniuk” egyáltalán?⁵⁶⁵

Mindenesetre abban talán megegyezhetünk, hogy attól, hogy valamire hajlamunk van, az még nem ment fel minket az ezen hajlam szerint való cselekvéshez fűződő felelősségünk alól. Talán egy hajlam valamilyen mértékben csökkenti a szabad akaratunkat és így a felelősségünket is, de nem teljes mértékben.

IV.2.6. Melegek a „meleg gén” elképzése ellen

A „meleg gén” megtalálásáról szóló hírektől a melegmozgalomban sincs mindenki elragadtatva, ugyanis attól tartanak, hogy táptalajt adhatnak az eugenika felelevenítésének.

A legrosszabb elképzések szerint ha a homoszexualitás genetikai eredetű volna, akkor, ha a szülők nem akarnak meleg gyermeket, abortálhatják a genetikusan homoszexuális magzatot. Vagy épp csak nem akarják bonyolultabbá tenni a saját életüket, így inkább a heteroszexuális gyermeket választanák.⁵⁶⁶ A leszbikusok közül sokan azt mondják, ők a feminista eszmék miatt leszbikusok, és nem érdekli őket, hogy honnan ered a homoszexualitás.⁵⁶⁷ Mások azért nem kedvelik ezt a vitát, mert úgy érzik, már a homoszexualitás eredetének kutatása is azt sugallja, hogy az deviáns.⁵⁶⁸

Byne és Persons szerint a homoszexualitás biológia eredete mellett négyféle érvet szokás felhozni. Az első szerint az emberek végső soron maguk is emlősök, és az állatkísérletekben talált egyezéseket gond nélkül lehet alkalmazni az emberre is.⁵⁶⁹ Personsék ugyanakkor rámutatnak, hogy nagy különbségek vannak mind az állatok és emberek idegrendszerének működésében, ráadásul az állatok és emberek szexualitása nem feleltethető meg ilyen könnyedén egymásnak. A második érvelés szerint a későbbi homoszexualitás egyik

⁵⁶⁵ Reilly 2014. loc. 2467-2468.

⁵⁶⁶ Newsweek 1992.

⁵⁶⁷ Uo.

⁵⁶⁸ Uo.

⁵⁶⁹ Meyer-Bahlburg 1984.

előjele, a nemi szerepekhez való alkalmazkodás gyermekkori nehézségei (gender-nonconformity) olyan hamar jelenik meg, hogy annak biológiai oka kell, hogy legyen.⁵⁷⁰ Ez a felfogás Personsék szerint nem veszi figyelembe, hogy a fiúkat és a lányokat születésük pillanatától kezdve másképp nevelik, és így könnyedén lehet érvelni amellett, hogy az alkalmazkodási nehézségeket a szociális tényezők váltják ki. A harmadik megközelítés a szexuális orientáció állandóságát hangsúlyozza.⁵⁷¹ Personsék szerint viszont a változatlanból még nem következik biológiai eredet. Szerintük az első négy évben érik a fő hatások a gyermeket ezügyben, és ez nem pusztán az az időszak, amikor a nemi identitás kialakul, hanem az agyunk is rengeteget változik, fejlődik ezen évek során. A negyedik megközelítés arra mutat rá, hogy biológiai magyarázatok széleskörű elfogadottságnak örvendenek, a pszichoszociális magyarázatok pedig elégtelenek; ám ezekből még nem következik, hogy sosem fog születni elfogadható pszichológiai elmélet a homoszexualitás eredetére vonatkozóan, a biológiai magyarázatok pedig egyelőre nem meggyőzőbbek a pszichológiaiaknál. Végül van egy ötödik, politikai jellegű magyarázat is, amely – mint már utaltunk rá – az elfogadottság növekedését várja a biológiai elméletektől.

Miközben hatalmas erőfeszítéseket tettünk, hogy a homoszexualitás esetében valamiféle biológiai determinációt határozzunk meg, a nemi szerepek és irányultságok terén épp ellenkező törekvések zajlottak a társadalomtudományok részéről. Ma ha valaki kétségbe vonja a homoszexualitás biológiai meghatározottságát, akkor az felháborodást szül, míg ha kétségbe vonja azt, hogy a nemi szerepek pusztán társadalmi konstrukciók, és állítja, hogy esetleg a biológiának is van hatása rájuk, akkor rögtön azzal vádolják meg, hogy biológista és determinista.

A biológiai eredet kimutatását kívánatosnak tartók általában kifejezik abbéli reményüket, hogy a tudomány haladásával a probléma megoldódik, és egyszer majd ténylegesen sikerül rátalálni a homoszexualitás biológiai eredetére. Ezt a reményt pedig olyan komolyan veszik, hogy úgy viselkednek, mintha mindez már megtörtént volna.

Fontos rámutatnunk: ha a homoszexualitás kontrollálható, esetleg egyenesen megváltoztatható, abból még természetesen nem következik egyenesen, hogy erkölcsileg elítélendő; azaz a melegmozgalom érvelhet – érvel is – a homoszexualitás morálisan pozitív volta mellett;⁵⁷² másrészt a melegházasság szempontjából mellékes a biológiai eredet kérdése, ugyanis attól még, hogy egy tulajdonságunkról úgymond „nem tehetünk”, és esetleg megváltoztatni sem tudjuk, az még szerepet játszhat abban, hogy képesek vagyunk-e valamire, például házasodhatunk-e vagy sem.

Valahol igen furcsa az az igyekezet, ahogy az utóbbi évtizedekben az emberiség egy része a szabadság nevében egyszerre próbálja tagadni valódi biológiai kötöttségeit és egyben a lehető legminimálisabbra csökkenteni a saját szabad akaratának terét egyre több viselkedési formáról próbálva kimutatni, hogy biológiai

⁵⁷⁰ Greenm1987.

⁵⁷¹ Meyer-Bahlburg 1984.; Bell–Weinberg–Hammersmith 1981.

⁵⁷² Pl.: Ball 2002.

vagy épp pszichológiai (esetleg társadalmi-kulturális) determináció határozza meg.⁵⁷³ Molnár Attila Károly szavaival: „a szcientizmussal társuló determinizmus szerint nincs szabad akarat, következésképp bűn és tévedés sincs.”⁵⁷⁴

Ha mindent meg akarunk magyarázni biológiai determinációval, hogy rajtunk kívül álló okokra – és esetleg az azoknak magát megadó, ezek szerint nem is biztos hogy létező lelkiismeretünkre – hivatkozva felmentsük magunkat, azzal együtt jár az emberi szabad akarat tagadása is. Ahogy pedig csökken a szabad akaratunk, úgy csökken a szabadságunk is.⁵⁷⁵

A fentiekben tehát kimutattuk: nem hogy nincs tudományos konszenzus a homoszexualitás veleszületettségéről, hanem épp az ellenkezőjéről látszik kirajzolódni valamiféle tudományos konszenzus, mivel a veleszületettség mellett eddig nem sikerült bizonyítékot felhozni. A szakemberek szerint ráadásul ha esetleg valamiféle genetikai-biológiai eredete van is a homoszexualitásnak, az is csak indirekten hat, a környezeti-pszichológiai tényezőknek tehát nagy hatása van. Rámutattunk, hogy a veleszületettség kimutatása azért volna fontos, mert így remélik kivonni a homoszexualitás kérdését az etikai vitákból, ugyanakkor azt is hangsúlyoztuk, hogy egy bármilyen emberi hajlamot esetleges veleszületettsége még nem szüntet meg etikai kategóriának lenni. Arra is rámutattunk, hogy a melegmozgalom maga sem egységes a veleszületettség kimutatásának kívánatosságát illetően, sokan politikai okokból ellenzik azt (például az eugenika felelevenítését látják benne). Rámutattunk, hogy a szexualitás konstruktionalista felfogása ellentétes a veleszületettség tanával, s hogy korunk egyik tendenciája, a szcientista determinizmus éppenhogy impliciten az emberi szabad akaratot elinimálja, miközben célja a szabadság növelése volna a felelősség alól való felmentéssel.

⁵⁷³ Lásd a problémáról pl.: Swinburne 2012b. Swinburne 2013.

⁵⁷⁴ Molnár 2014. 15.

⁵⁷⁵ A pszichológiával kapcsolatban erről lásd: Dalrymple 2015.

IV.3. Megváltoztatható-e a homoszexualitás?

2019 januárjában hatalmas botrány tört ki, amikor az M5 Ez itt a kérdés című, esti műsorában a meghívott vendégek a „melegterápia”, tehát a homoszexualitás „kezelése” lehetőségéről értekeztek, azt támogatólag megszólalva.⁵⁷⁶ Az említett, meleg génre vonatkozó 2019-es kutatás megjelenése után aztán 2019 őszén újra terítékre került a téma a műsorban.⁵⁷⁷

2013-ban jelent meg magyarul Joseph J. Nicolosi amerikai pszichoterapeuta, a Nemzeti Szövetség a Homoszexualitás Kutatásáért és Terápiájáért (National Association for Research & Therapy of Homosexuality; NARTH) alapítójának 2009-es kötete, a *Szégyen és kötődésvesztés*, ami a „helyreállító” (konverziós, reparatív, reintegratív) terápia lehetőségéről szól.⁵⁷⁸ A kötet kapcsán Buda Béla kijelentette: „sok még a kérdőjel, de az biztos, hogy a pszichoszexuális fejlődés során történik valami. Én például még olyan homoszexuális férfit nem láttam, akinél – és ezt is szinte bűn leírni – ne lett volna túl szoros anyai kötés, és ne alakult volna ki komoly, nőikkel szembeni fóbia. Sokuknak pedig nem volt a szűkebb vagy tágabb családban apamintája.”⁵⁷⁹ Az interjú kapcsán kitört a botrány, az addig egyöntetű tisztelet által övezett, idős professzorra rázúdult a kritikák tömkelege.

Úgy tűnik tehát, „tudományos konszenzus” van a homoszexualitás természetes voltáról és arról, hogy a homoszexualitás megváltoztatása egyrészt nem szükséges, másrészt viszont nem is kívánatos, sőt, az ilyen beavatkozás maradandó lelki sérüléseket okoz a páciensekben.

Alább megvizsgáljuk, hogyan alakult ki ez az álláspont a tudományos közösségben, mi támasztja alá, s mi kezdi ki, valamint koncepcionális, illetve politikai problémákat is megemlítünk, ami a tudomány és a terapeuták, valamint a páciensek szabadságát illeti.

IV.3.1. Az 1973-as döntés

A homoszexualitás megváltoztathatlansága mellett hivatkozott tudományos tekintély rendszerint a 36 ezer taggal rendelkező Amerikai Pszichiátriai Társaság (American Psychiatric Association; APA) 1973-as döntése. Mi volt ez a döntés és hogyan született meg?

A szervezet 1948-ban állította fel a pszichiátriai problémákat osztályozására hivatott testületet. Ennek a munkának az eredménye a DSM. A kézikönyv első, 1952-es kiadása „antiszociális személyiségzavar”-ként sorolta be,⁵⁸⁰ 1968-as, második kiadása pedig már „csak” „szexuális devianciá”-ként értékelte a homoszexualitást (együtt például a transzvesztitizmussal és pedofiliával).⁵⁸¹ Természetesen az egész

⁵⁷⁶ Az adás megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=iIBreyUIVc&feature=emb_title.

⁵⁷⁷ Az adás megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=TNnc1YzvWe0&feature=emb_title.

⁵⁷⁸ Nicolosi 2013.

⁵⁷⁹ Buda 2013.

⁵⁸⁰ DSM-I. 38-39.

⁵⁸¹ DSM-II. 10., 44.

melegmozgalom azon volt, hogy mindez megváltozzon. Franklin Kameny, egy ismert amerikai melegjogi aktivista egyenesen úgy vélte: „az egész melegmozgalom azon áll vagy bukik, hogy a homoszexualitás betegség-e, és azon, hogy hogy szilárdan kiállunk-e magunkért.”⁵⁸²

1973-ban a szavazatoknak csupán az 58 százalékaival húzták ki a homoszexualitást a diagnózisok sorából, helyette azonban a DSM harmadik, 1980-as kiadásában az „egodisztonikus szexuális orientáció” fogalma szerepelt.⁵⁸³ 1987-ben aztán ezt a meghatározást is törölték.⁵⁸⁴

Ilyenkor – gondolnánk – egy független, tudományos testület megvitatja a kérdést, vizsgálatok és felmérések készülnek, majd az eredmények tükrében a tudósok közössége igyekszik hozni egy elfogulatlan, ha nem is teljesen kétségbe vonhatatlan, de legalábbis meggyőző bizonyítékokra építő döntést. Nos, az APA esetében nem így történt. Az APA tagjainak John E. Fryer pszichiáter és melegjogi aktivista szerint 98-99 százaléka tartotta kezelhető mentális zavarnak a homoszexualitást, az állítólagos „internalizált homofóbia” miatt még a homoszexuális pszichiáterek, beleértve őt magát is.⁵⁸⁵

A homoszexualitással szemben akkor ellenségesnek tartott pszichiátria szakembereit tömörítő szervezet gyűléseit a hetvenes évek elején rendszerint megzavarták a melegmozgalom aktivistacsoportjai.⁵⁸⁶ Garry Allender, az 1970-es, San Francisco-i APA-közgyűlést megszakító akció egyik résztvevője így idézte fel az eseményeket: „nem voltunk sem udvariasak, sem csöndesek, nem kértünk jóindulatot, mi csak megpróbáltuk delegitimizálni a tekintélyüket, és úgy éreztük, elnyomnak minket, és ez végülis egy lehetőség volt arra, hogy visszaszóljunk nekik.”⁵⁸⁷ A washingtoni gyűlésen Franklin Kameny egy harminctagú aktivistacsoportot vezetve azt kiabálta kétezer pszichiáternek: „azért vagyunk itt, hogy kétségbe vonjuk a jogotokat ahhoz, hogy betegnek vagy mentálisan zavartnak nevezetek minket. Számunkra, mint homoszexuálisok, a ti szakmátok a megtestesült ellenség. Követeljük, hogy a pszichiáterek emberi lényként tekintsenek ránk, ne pedig kezelendő páciensként!”⁵⁸⁸ Washingtonban egyébként a homoszexuálisok saját panelt, szekciót szervezettek. Kameny küldött egy levelet is a Psychiatric Newsnak, amelyben figyelmeztetett: „megjelenésünk csak a kezdete volt a homoszexuálisok egyre intenzívebbé váló kampányának, amellyel azt szeretnénk elérni, hogy változzon meg a pszichiátria hozzáállása a homoszexualitáshoz, vagy ha ez nem sikerül, akkor diszkreditáljuk a pszichiátriát.”⁵⁸⁹

⁵⁸² Tobin–Wicker 1972.

⁵⁸³ DSM-III. 18., 281. Egoszintonikusak azok a viselkedésminták és értékek, amelyek harmóniában vannak személyiségünkkel, egodisztonikusak pedig azok, amelyekkel úgymond nem vagyunk kibékülve, zavarja az énképünket.

⁵⁸⁴ DSM-III-R. Ez a DSM-III javított kiadása. A DSM-IV 1994-ben, javított változata, a DSM-IV-TR 2000-ben, az utolsó ötödik kiadás, a DSM-5 pedig 2013-ban jelent meg. A „gender dysphoria” esetei ugyanakkor ebben is külön fejezetet kaptak. DSM-5 451-461.

⁵⁸⁵ 81 Words 2007.

⁵⁸⁶ Psychiatric News 1998. Teal 1971. 272-73. Pollard 1992.

⁵⁸⁷ 81 Words 2007. Lásd még: Bayer 1981. 102-103.

⁵⁸⁸ Newsweek 1971.

⁵⁸⁹ Tobin-Wicker 1972. 130-31..

A melegaktivisták elérték, hogy találkozhassanak az APA szakkifejezéseket kezelő nevezéktani bizottságával (Committee of Nomenclature and Statistics), és amikor az 1973-as nevezetes döntést meghozó testület összeült – amelyben egyetlen egy homoszexualitásra specializálódott személy sem ült⁵⁹⁰ –, a döntés maga már régen megszületett a háttérben. Ugyanakkor páran a tiltakozók közül az APA tagságához, közgyűléséhez fellebbeztek. Az aktivisták ezután harmincezer APA-tagnak küldtek figyelmeztető levelet: hagyják jóvá szavazatukkal a homoszexualitást a DSM-ből kihúzó döntést. A többség eleget tett a kérésnek, így megmenekült az 1973-as döntés. Csakhogy a tagoknak pusztán az egyharmada válaszolt egyáltalán, amikor pedig négy évvel később a *Medical Aspects of Human Sexuality* szakfolyóirat felmérést végzett az APA tagjai között, hogy mit gondolnak a homoszexualitásról, kiderült, hogy a pszichiáterek 69 százaléka továbbra is mentális zavarnak tekinti, és nem ért egyet az 1973-as döntéssel.⁵⁹¹ Ettől függetlenül 1975-ben az Amerikai Pszichológiai Társaság követte a pszichiátereket tömörítő szervezet döntését.

Az APA megválasztott elnökének, Dr. John P. Spiegelnek az unokája, Alix Spiegel szerint homoszexuális nagyapja házában össze-összegyűltek a szervezet „ifjútörökjei”, akik elhatározták, hogy belülről megreformálják az APA-t, s megváltoztatják a szervezet homoszexualitáshoz való hozzáállását is, és erről tájékoztatták a melegmozgalom aktivistáit is.⁵⁹²

A nevezéktani bizottság egyik tagja 1973-ban Robert Spitzer, a New York-i Columbia Egyetem professzora volt, aki, bár a homoszexualitásra eredendően mentális zavarként tekintett, hajlandó volt találkozni Ronald Golddal, a GAA vezető aktivistájával, miután az félbeszakított egy konferenciát; később pedig támogatta Gold szereplését több APA-találkozón. Egy ilyen találkozóhoz Honolulu adott helyet. Itt egy este Spitzer egy bárban találkozott a GayPa-val, azaz az APA meleg tagjaival, köztük számos igen befolyásos személyiséggel, és a találkozó annyira megindította, hogy Alix Spiegel és Ronald Gold szerint a hotelszobájában még aznap megírta a bizottságnak prezentálandó határozattervezetet (position paper) a homoszexualitás DSM-listáról való lehúzásáról.

Természetesen semmi elítélendő nincs abban, ha egy csoport, ami úgy érzi, nem hallgatják meg egy, az ő szempontjából fontos szervezetben, megpróbálja hallatni a hangját, és ezért úgy mond „lobbizzik”; semmi elítélni való nincs abban, hogy a melegmozgalom, az APA meleg tagjaival együtt megpróbálta elérni, hogy vitassák meg: valóban mentális zavar-e a homoszexualitás. Ám a módszer tudományossága, amivel azt levetették a DSM-listáról, megkérdőjelezhető. Satinover szerint például a döntést megelőzően semmilyen új tudományos eredményt nem prezentáltak az azt kezdeményezők.⁵⁹³ De Jeffrey Weeks szociológus, történész, prominens melegaktivista, a homoszexualitással foglalkozó irodalom és a queer-elmélet egyik legfontosabb szerzője is úgy vélekedik: „az Amerikai Pszichiátriai Társaság 1973-as döntése, hogy törli a homoszexualitást

⁵⁹⁰ Vonholdt 2006.

⁵⁹¹ Satinover 1996. 35.

⁵⁹² 81 Words 2007.

⁵⁹³ Satinover 1996. 34.

a szexuális zavarok közzétett listájáról, aligha volt egy hideg, tudományos döntés. Inkább egy olyan politikai kampányra volt válasz, amelyet az a meggyőződés hajtott, amely az eredeti definícióra, mint zavarra, a homoszexualitást problémaként kezelő, elnyomó politikai-orvosi megközelítés eredményeként tekintett.”⁵⁹⁴ Simon LeVay szerint is „a melegaktivizmus egyértelműen olyan erő volt, amely elősegítette, hogy az APA törölje a homoszexualitást” a DSM-listáról.⁵⁹⁵

Spitzer maga 2000-ben úgy nyilatkozott, hogy a döntés „kompromisszum” volt, mivel voltak, akik egyértelműen meg voltak elégedve homoszexualitásukkal, és rájuk nem lehetett azt mondani, hogy mentális zavarral küzdenek. Az 1973-as döntés viszont még épp ezért hagyta meg a DSM-listán az egodisztonikus homoszexualitást: mert voltak, akik nem voltak kibékülve homoszexuális irányultságukkal. Spitzer úgy fogalmazott: mindkét oldal azt gondolta, a tudomány az ő oldalán állt. A Spitzer által is támogatott melegpárti oldal szavai szerint „hitte, hogy előítélet a homoszexualitást mentális zavarként számon tartani”, miközben azok, akik nem akartak változtatni a besoroláson, főleg a klinikai pszichoanalitikusok, „meg voltak győződve róla, hogy csak a melegmozgalom nyomására cselekszünk”. Spitzer hozzátette: a melegmozgalom úgy érezte, amíg mentális zavarként tartják számon a homoszexualitást, nem jutnak egyről a kettőre a jogaikért való küzdelemben, ezért „ez a politikai agendájuk részévé vált”.⁵⁹⁶

1994-ben, mint Satinover kifejti, az APA vezetősége, a Board of Trustees változtatást javasolt az etikai kódexben, a javaslatot pedig a pszichiátriai visszaélésekkel foglalkozó bizottság (Committee on the Abuse and Misuse of Psychiatry in the U.S.) elnöke, egy prominens melegaktivista mutatta be: eszerint a továbbiakban tilos lenne a reparatív terápia, azaz a homoszexualitást heteroszexuális irányultságra változtató kezelés, még akkor is, ha azt a páciens kéri. Mindez szembement a szövetség egy másik alapelvével, amely szerint a terapeutának el kell fogadnia a páciens saját célkitűzéseit, és segítenie kell az önmegvalósításban. A testület el is fogadta a változtatási javaslatot, ám azt nem hagyta jóvá a közgyűlés: számos olyan terapeuta, akik reparatív terápiával foglalkoztak, köztük olyanok, akik maguk is ex-melegek voltak, közölték, hogy ha elfogadja az APA az új szabályozást, akkor beperelik a szervezetet, emellett pedig újranyitják a homoszexualitás levételének kérdését a DSM-listáról. Ráadásul kiderült: az APA Meleg és Lesbikus Munkacsoportjának (Gay and Lesbian Task Force) vezetője, Robert Cabaj nem csak a pszichiáterek munkáját szerette volna „mederbe terelni” az etikai kódex megváltoztatásával, hanem azt remélte, azzal nyomást gyakorolhat a pszichológusokra, szociális munkásokra, de még a lelkipásztorokra is.⁵⁹⁷ Richard Isay, a visszaélésekkel foglalkozó bizottság tagja pedig kijelentette a New York Times-nak írt levelében: szerinte a homofóbia az, ami pszichológiailag abnormális, a homofóbokat pedig karanténba kell zárni és megtagadni tőlük a foglalkoztatást.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Weeks 1988. 213.

⁵⁹⁵ LeVay 1996. 224.

⁵⁹⁶ Vonholdt 2000.

⁵⁹⁷ Satinover 1996. 35-36.

⁵⁹⁸ Idézi: Satinover 1996. 182.

A National Association of Social Workers (NASW) leszbikusokat és melegeket tömörítő bizottsága 1992-ben megváltoztatta a szövetség etikai kódexét, deklarálva, hogy a reparatív terápia „felelőtlen”, „agymosás”, „csalás” és „kényszerítés”, ezért mind teoretikusan, mind morálisan elítélendő.⁵⁹⁹

Az APA „testvérszervezete, a pszichológusokat tömörítő Amerikai Pszichológiai Társaság (American Psychological Association; úgyszintén APA) jelenleg érvényes álláspontja ugyanakkor az, hogy „a homoszexualitás önmagában normális és pozitív változata” az emberi szexualitásnak a „régóta fennálló” tudományos konszenzus szerint, a szexuális orientáció megváltozására irányuló erőfeszítések (sexual orientation change efforts, SOCE) „ellentmondásosak”. A szervezet figyelmeztet: számos ezzel foglalkozó szervezet a „homoszexualitást politikai és vallásos alapon stigmatizáló”, „konzervatív vallásos és politikai mozgalmak”-hoz kapcsolódva munkálkodik. Az állásfoglalás ugyanakkor leszögezi azt is, hogy jelenleg nincs olyan, módszertanilag precíz tudományos kutatás, amely alapján megállapítható lenne, hogy a homoszexualitás megváltoztatására irányuló erőfeszítések sikeresek lehetnek-e vagy sem. A szervezet elismeri, hogy lehetnek sikeres változások, de szerinte nincs elég bizonyíték arra, hogy támogatásukról biztosítható az ilyen „pszichológiai beavatkozásokat”. Az APA így inkább az affirmatív terápiát részesíti előnyben, és felhívja a figyelmet a „szexuális kisebbségeket” sújtó „társadalmi stigmákra”, az emberek „jogainak és méltóságának tiszteletére”.⁶⁰⁰

Az Amerikai Pszichiátriai Társaság 2000-es állásfoglalása is hitet tesz az 1973-as döntés mellett, kijelentve, hogy a reparatív terápiával foglalkozó szervezetek még nem mutattak fel értékelhető tudományos kutatás eredményeiket illetően, az erre vonatkozó irodalom nem veszi figyelembe a „társadalmi stigmákat”, és figyelmen kívül hagyja az ilyen próbálkozások veszélyeit. Az APA szerint „a mai közhangulatban az állítás, hogy a homoszexualitás mentális zavar, olyan erőfeszítések következménye, amelyek kételyeket szeretnének támasztani a homoszexualitás növekvő társadalmi elfogadottságával szemben, miszerint az az emberi szexualitás normális változata”. Így aztán „a szexuális orientáció megváltoztatásának kérdése igencsak átpolitizált”-tá vált.⁶⁰¹ Számos egyéb, hasonló Egyesült Államokbeli szervezet is hasonlóképp foglalt állást: formálisan nem tiltják a reparatív módszereket, ám etikailag kérdésesnek tartják azokat és nem tartják ajánlatosnak próbálkozni velük.⁶⁰²

Az Egészségügyi Világszervezet a mentális és viselkedési zavarokra vonatkozó, 2007-es kiadványában úgy foglalt állást: a homoszexualitás nem mentális zavar, de az egodisztonikus szexuális orientáció igen.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Cornett 1993.

⁶⁰⁰ American Psychological Association é.n. A pszichológusokat tömörítő szervezet későbbi elnöke, Gerald Koocher 1998-ban még etikailag elfogadhatatlannak minősítette a reparatív terápiát, majd 2006-ban, miután elnök lett, mégis leszögezte, hogy a szervezetnek semmi problémája nincs azzal. Lásd: Family Watch International 2010.

⁶⁰¹ American Psychiatric Association 2010.

⁶⁰² A főbbek: American Medical Association, American Counseling Association, National Association of Social Workers, American Academy of Pediatrics, American Association of School Administrators, American Federation of Teachers, National Association of School Psychologists, American Academy of Physician Assistants, National Education Association.

⁶⁰³ WHO 2007.

Vannak azonban más, nehézsúlyú vélemények is. Charles Socarides, az egyik legismertebb pszichoterapeuta például kifejtette: „sok pszichiáter naivan úgy tekintette a(z 1973-as) döntést, mint egy diagnózis egyszerű törlését annak érdekében, hogy megszűnjenek az igazságtalanságok. A valóságban azonban igazságtalanságokat teremtett a homoszexuális irányultságú emberrel szemben azáltal, hogy az igazság igazságtalanságot szenvedett, és ezzel megakadályozták a homoszexuálisokat abban, hogy pszichoanalitikus segítséget keressenek és találjanak.”⁶⁰⁴

Már 1994-ben (a fenti állásfoglalások többségének megszületése előtt) megtörtént, hogy az APA egy washingtoni gyűlésekor nem a melegmozgalom aktivistái, hanem az exmelegek tüntettek némán az APA ellen.

A reparatív terápiával foglalkozó, már említett NARTH-ot éppen az APA hozzáállásának megváltozása miatt alapította abból kilépve 1992-ben Joseph Nicolosi, Benjamin Kaufman és Charles Socarides. A NARTH kongresszusain az Amerikai Pszichológiai Társaság számos volt elnöke felszólalt.⁶⁰⁵

IV.3.2. „Melegterápia”

Reintegratív, reparatív terápiával a homoszexualitás másféle megváltoztatásával számos szervezet foglalkozik,⁶⁰⁶ de nem szabad összekeverni az USA-ban egykor elterjedt „átnevelő táborokat” a vallásos imacsoportok tevékenységével, a healingekkel, a coachingokkal, mentális tanácsadásokkal és a valóban tudományos megközelítésekkel, melyeket neveztek konverziós, reparatív és reintegratív terápiáknak is. Ám még utóbbi esetben sem beszélhetünk egyféle, egységes terápiáról, „a” „melegterápiáról”, hiszen számos megközelítés létezik, és végső soron minden terapeuta saját módszerrel dolgozik. Az ilyen terápiák kapcsán rendszerint felemlégetik egyes ex-gay szervezetek azon volt vezetőit, vagy olyan volt terapeutákat, akik vagy lebuktak, hogy időnként melegbárba járnak, vagy kiálltak maguk és visszakoztak.⁶⁰⁷ Nem szabad őket összetéveszteni azonban például a reintegratív terápia legismertebb szerzőjével, Joseph Nicolosival és másokkal (ő maga sosem nevezte konverziósnak a módszerét).

A melegmozgalom szereti hangsúlyozni, hogy szerintük vagy hazudik, aki azt állítja, tényleg változtatott szexuális orientációján a reparatív terápia (vagy bármilyen más módszer), vagy senki nem volt „igazán homoszexuális”, aki sikeres reparatív terápián vett részt. Ugyanakkor az emberképünktől is függ, hogy minek látjuk a homoszexualitást. Christl Ruth Vonholdt nyomán három megközelítést vázolhatunk fel.⁶⁰⁸ Az első

⁶⁰⁴ Socarides 1992.

⁶⁰⁵ Nicolosi 2013. 18-19.

⁶⁰⁶ Az 1973-ban Kaliforniában alapított Love In Action, amely 2012-ben Restoration Parth-ra keresztelte át magát; a magát 2013-ban feloszlato, neoprotestáns Exodus International, amelynek azonban az egykori tagszervezetei – világszerte összesen 150 – tovább működnek; az International Healing Found; a Love Won Out; a mormonokhoz köthető Evergreen; a texasi Anonim Homoszexuálisok, amely az Anonim Alkoholisták programját alapul vevő módszerrel dolgozik. A JONAH zsidó, a OneByOne presbiteriánus, a 2013-ban alapított, dallasi Joel 2:25 International ökumenikus, az 1980 óta működő Courage International pedig katolikus szervezet. A Courage ugyanakkor inkább a meleg életmód feladására és az önmegtartóztató, karitatív elkötelezettségű, vallásos élet bátorítására helyezi a hangsúlyt, nem pedig a szexuális irányultságot megváltoztató módszerekre.

⁶⁰⁷ Lásd pl.: Advocate 2013. Paulk-Paulk 1999. Ilyen volt a Nicolosi-tanítvány David Matheson esete 2019-ben. Compton 2019.

⁶⁰⁸ Vonholdt 2006.

megközelítés szerint a homoszexualitás ugyanolyan normális és létező dolog, mint a heteroszexualitás, és lényegében megváltoztathatatlan – többnyire így vélekednek azok, akik elítélik a reparatív terápiát. Ezzel ellentétben a konstruktivista irányzat; eszerint a szexualitás társadalmi konstrukció, amely alakítható és változtatható, a nemiség végső soron képlékeny, ezért nem jó heteroszexualitás és homoszexualitás kettősségéről beszélni, mert ez leegyszerűsítő. Amennyiben valaki, aki ezzel az állásponttal azonosul, s az egyéni választást hangsúlyozza, elítélheti a reparatív terápiát, mint a társadalmi elnyomás példáját, de következetlenség lenne a részéről a homoszexualitás megváltoztathatatlanságára apellálnia. A harmadik megközelítés egy „mélylélektani irányultságú fejlődési modell, amely osztja a második modell egyes szexológiai nézeteit, de hívei más emberképpel és etikával rendelkeznek. Abból indulnak ki, hogy a nemek alapján véve egymásra vannak utalva. E modell hívei másképp vélekednek a testiség jelentőségéről. Felfogásuk szerint a szexualitás nem pusztán valamiféle plasztikus dolog, hanem alakításra is szorul. Úgy gondolják, hogy az emberi szexualitásnak bizonyos értelme és célja van – és az embernek feladata lehet, hogy erőfeszítéseket tegyen ennek az értelemnek a megtalálása érdekében. Más perspektívát is észlelnek: eszerint a szexualitás nemcsak a jelenben megélhető gyönyör, hanem a jövőre irányultság kérdésebe lett ágyazva.”⁶⁰⁹

Magyarán: az emberi szexualitás törekeny, alakítható és a kultúra, társadalom által is befolyásolt, de mégiscsak van egy adott kiindulópontja, a férfi és női természet, antropológiai adottságaink, amely nem feleltethető meg ugyanúgy minden, nemiségről és szexualitásról való elgondolásnak, azaz „használatának” van „királyi útja”, azaz nem kezdetünk magunkkal akármit, nem minden „megoldás” egyenértékű. Testünket, lelkünket, szexualitásunkat lehet jól és rosszul használni, s ezek megkülönböztethetőek.

Irving Bieber szerint például: „nem hiszem, hogy létezik olyasmi, mint igazi homoszexualitás. Úgy gondolom, hogy bárki, aki azonos neműekhez vonzódik, látens heteroszexuális, csak pusztán megragadt a pszichoszexuális fejlődés egy korai stádiumánál.”⁶¹⁰ Nos, a reparatív terápiával foglalkozók ebből indulnak ki, ezért hívják a reparatív terápiát reparatív, azaz helyreállító terápiának. Pontosan fogalmazva ugyanis ők úgy gondolják, hogy a homoszexualitást nem megváltoztatni lehet, hanem visszaváltoztatni. Annyiban a reparatív terápia pártolói szerint is igaza van a konstrukcionistaoknak, hogy az emberi szexualitás valóban törekeny és skálaszerű lehet. Csak épp azt felejtik el, hogy biológiai nemünk, antropológiai felépítésünk és a nemek kompetaritása behatárol egyfajta mozgásteret és feladatot ró ránk a tekintetben, hogy milyen irányba kell fejlődünk.

Miért tartja oly fontosnak az ex-meleg mozgalom, hogy aki nem elégedett homoszexualitásával, az megpróbálhassa azt megváltoztatni? Vannak, akik bűnnek, vannak, akik mentális zavarnak tekintik a homoszexualitást, s vannak, akik pusztán a melegmozgalom érvrendszerét használják: mindenkinek joga van az önmegvalósításhoz.

⁶⁰⁹ Uo.

⁶¹⁰ Cohen 2006. 18, 73.; Bieber 1962. 220.

A CoreIssues 2012-es kiadványában olvasható 12 vallomás között van Antheájé, akit egy férfi miatt hagyott ott a férje. Szerinte nem fair, hogy a társadalom, ha egy férj elhagyja a családját egy másik nő miatt, azt elítéli, de ha az illető kijelenti, hogy meleg, akkor viszont felmenti. Úgyszintén igazságtalannak tartja Anthea, hogy egy problémákkal küzdő, vagy megcsalást átélő különnemű házaspár esetében a házasság-terápia legitim eszköz, de ha az egyik fél egy azonos nemű miatt veszélyezteti a kapcsolatot, akkor megtiltják a terapeutáknak, hogy segítséget nyújtsanak.⁶¹¹

De minek is tartják végülis a homoszexualitást azok, akik szerint heteroszexuálissá tudnak válni azok, akik „nem kívánt azonos neműek iránti vonzódástól” szenvednek, és ezért reparatív terápiát ajánlanak nekik? Abnormalitásról, zavarról, egyenesen betegségről van-e szó? Minek neveznék? Jeffrey Satinover könyvében kifejti: a homoszexualitást szigorúan tudományos értelemben nem lehet betegségnek nevezni – ahogy a pszichiátria által ismert sok már probléma sem betegség a szó szoros értelmében. A homoszexualitás akkor lehetne szoros értelemben vett betegség, ha például valamilyen „agyi abnormalitás”, szervi probléma okozná; vagy valami olyan biológiai oka volna, amit gyógyszerrel kezelni lehet.⁶¹²

Robert Spitzer szerint a homoszexualitás zavar lehet, mert „a heteroszexualitás programja szerint vagyunk felépítve”; ugyanakkor a társadalom ma már elfogadó. „Azt mondanám, hogy ez továbbra sem zavar, de intuitíve azt gondolom, hogy valami nem működik” a homoszexualitás esetében – jelenti ki a professzor.⁶¹³ Vonholdt szerint „a reparatív terápia fogalma nem azt jelenti, hogy a homoszexualitást ’meg kellene javítani’, hanem azt, hogy a homoszexualitás önmagában ’reparatív késztetés’”.⁶¹⁴

A reparatív terápia hívei szerint a homoszexualitás jelentős részben az azonos nemű szülővel való rossz kapcsolatnak köszönhető; vagy épp az ellenkező nemű szülőhöz való túlzott kötődés is lehet az oka; és persze közrejátszhat akár a szülők, akár mások (többnyire közeli rokonok, nagybácsik) általi szexuális zaklatás, erőszak.⁶¹⁵ (Beszámol ilyesmiről LeVay⁶¹⁶ és John Smid, a Love In Action egykori ex-meleg vezetője is).⁶¹⁷

A szexuális bántalmazás és a homoszexualitás közti (nyilvánvalóan nem kizárólagos) összefüggést több kutatás is igazolja: egy 1994-es kutatás szerint a megkérdezett 1925 leszbikus 25 százalékát bántalmazták szexuálisan, vagy egyenesen meg is erőszakolták gyermekkorában; az elkövetők 31 százaléka rokon volt.⁶¹⁸ Egy másik, 2001-es, 942 felnőttet vizsgáló kutatás arra jutott: a homoszexuális férfiak 46 százalékát, a leszbikus nők 22 százalékát szexuálisan bántalmazták. Összehasonlításképpen: ugyanez heteroszexuális

⁶¹¹ Davidson 2012.14-15.

⁶¹² Satinover: 1996. 41-43.

⁶¹³ Vonholdt 2000.

⁶¹⁴ Vonholdt 2006.

⁶¹⁵ Lásd pl.: Nicolosi 2013. 29-128.

⁶¹⁶ Newsweek 1992.

⁶¹⁷ Borger 2005.

⁶¹⁸ Bradford et al. 1994

férfiaknál 7 százalék, heteroszexuális nőknél 1 százalék. A meleg férfiak 86 százaléka és a leszbikus nők 38 százaléka nem mondta magát melegnek a bántalmazás előtt.⁶¹⁹

IV.3.3. Kutatások pro és kontra

A reparatív terápia nem feltétlen keresztény szemléletűek: Satinover például felsorol tizenöt olyan, szekuláris-pszichiátriai megközelítésű tanulmányt, amelyeknek sikerességi rátái (saját állításuk szerint) 37-77 százalék között mozognak, az átlag pedig valamivel 50 százalék felett van.⁶²⁰

1978-ban Elizabeth James 101, 1930 és 1976 közt publikált tanulmányt elemzett a homoszexualitás megváltoztathatóságával kapcsolatban. Ezek átlagát tekintve az alanyok 35 százaléka heteroszexuális lett, 27 százalék pedig részbeni változást mutatott. Elizabeth James szerint a biszexuálisok 81 százaléka vált heteróvá vagy majdnem teljesen heteróvá, a kizárólagosan homoszexuálisoknak pedig 42 százaléka.⁶²¹

William Consiglio, aki 17 éven át foglalkozott nem kívánt homoszexuális orientációval küzdő (többnyire keresztény) személyekkel, és a Hope Ministries alapítója, azt állítja erről írt könyvében,⁶²² hogy kliensei 40 százaléka élvez teljes heteroszexuális életet, sokuk pedig megházasodott és gyermekeket vállalt. Másik 40 százalék megtanulta kordában tartani homoszexuális vágyait, és önmegettartó életet él, 20 százalék pedig otthagyta őt és visszatért a meleg életmódhoz. Consiglio szerint aki nem tud megváltozni, az is számíthat rá, hogy a terápia folyamán gyógyulnak az érzelmi sebeik. 1994-ben Houston MacIntosh egy kutatást publikált 285 pszichoanalitikus megkérdezésével, akik 1215 homoszexuális pácienssel foglalkoztak. A tanulmány alapján átlagosan a kliensek 23 százaléka heteroszexuális lett, 84 százalékuk pedig másféle pszichológiai-mentális javulást mutatott.⁶²³ Houston hozzátette: a megkérdezett szakembereknek kevesebb, mint 1 százaléka gondolta azt, hogy a homoszexuálisoknak meg kellene változniuk.

Warren Throckmorton 2002-ben tekintette át a keresztény irányultságú meleg-segítő szolgálatok (ex-gay ministries) eredményeiről szóló irodalmat, húsz évre visszamenőleg.⁶²⁴ Összesen 11 használható tanulmányt talált, s mint hozzátette, egyes kutatók ugyan beszámolnak olyan esetekről, ahol a kutatás alanyai kiábrándultságról és újabb lelki sérülésekről számoltak be a szexuális orientációjuk megváltoztatására tett kísérletek következtében, de az ilyen kutatásokat inkább „ex-ex-gay kutatásoknak” kellene nevezni. A legtöbb kutatás sajnos nagyon kicsi mintával dolgozott, maximum tucatnyi embert kérdezve meg. Az első, 1980-as Pattison-kutatásnak például 11 alanya volt, és arra jutott, hogy a homoszexualitásról a heteroszexualitás felé

⁶¹⁹ Tomeo et al. 2001.

⁶²⁰ Satinover 1996. 185-187.

⁶²¹ James 1978.

⁶²² Consiglio 1991.

⁶²³ MacIntosh 1994.

⁶²⁴ Throckmorton 2002.

való elmozdulás lehetsége.⁶²⁵ A Pattison-házaspár volt az, aki az „ex-meleg” kifejezést bevezette a szakirodalomba. Ahogy az lenni szokott, egy résztvevő 2011-ben megkérdőjelezte a kutatást.⁶²⁶

A két legnagyobb a Nicolosi–Byrd–Potts⁶²⁷ és a három részből álló Schaeffer-féle kutatás. Nicolosiék 882 alanyt vontak be munkájukba, ebből 216-an professzionális terapeuta segítségével vettek részt reparatív terápián, 229-en terapeuta és lelkipásztor segítségét is igénybe vették, 223-an pedig csak az utóbbira hagyatkoztak, a többiek barátokra, családra, ex-meleg segítőszolgálatra hagyatkoztak. A résztvevők közül 318-an vallották azt, hogy a foglalkozások előtt kizárólagosan homoszexuálisok voltak. A válaszolók 11,6 százalékának bevallása szerint egyáltalán nem változott a szexuális orientációja, 11,3 százaléknak alig; ezzel szemben 17,6 százalékuk vallotta magát teljesen heteroszexuálisnak a folyamat végeztével, és 16,7 százalék jelentett majdnem kizárólag heteroszexualitást. Azaz 22,9 százalék nem változott, 42,7 százalék jelentett valamilyen változást, és 34,3 százalék számolt be jelentős változásról. Ugyanakkor a heteroszexualitás felé való elmozdulás mellett egyéb pozitív fejleményekről is beszámoltak a résztvevők, mint például javuló önbecsülés, a másik nemből való bizalom növekedése, erősödő érzelmi stabilitás és hasonlók. 7,1 százalék ugyanakkor lelkiállapota rosszabbodásáról adott számot.

Schaefferék 184 férfit és 64 nőt kérdeztek meg az Exodus szolgáltatásainak résztvevői közül, akik 18 éves korukban homoszexuálisnak vallották magukat, s akik közül a legtöbben valamilyen fokú változásról számoltak be. Egy évvel a „terápia” elkezdése után 140 volt megkérdezett segítségével készítettek egy nyomon követő felmérést is,⁶²⁸ amely szerint a résztvevők 65 százaléka folyamatban lévő változásról számolt be, a férfiak 61, a nők 71 százaléka egy éve sikerrel tartózkodott az azonos neműekkel való szexuális együttléttől, 29 százalék pedig azt nyilatkozta, már változott a szexuális irányultsága.

Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó tanulmány viszont annak a Robert Spitzernek a nevéhez kötődik, akinek fontos szerepe volt az 1973-as döntésben. Spitzer ugyanis rengeteg telefonhívást kapott ex-melegektől, akik felhívták rá a figyelmét, hogy meg lehet változni. Több mint kétszáz, egyenként 45 perces telefoninterjút készített ex-melegekkel, s 2001-es tanulmányában arra jutott: a meginterjúvolt férfiak 66, s a nők 44 százaléka meg tudott változni.⁶²⁹

A kutatásban részt vevő személyek 43 százalékát „ex-meleg segítők” irányították hozzá, további 23 százalékot pedig a NARTH, így David Elliot, a Nemzeti Meleg és Leszbikus Munkacsoport (National Gay and Lesbian Task Force) szóvivője szemére vetette, hogy a minta egyáltalán nem reprezentálja a melegközösséget. Azt Spitzer maga is elismerte, hogy akikkel ezen kutatás kapcsán beszélt, azoknak a túlnyomó többsége vallásos ember, és elsősorban azért ment terápiára, mert konfliktust érzett szexuális vágyai és a hite között. Igen ám, de – tette hozzá a professzor – „ez éppenséggel igen érdekes, mert amikor elkezdtem

⁶²⁵ Pattison–Pattison 1980.

⁶²⁶ Throckmorton 2011.

⁶²⁷ Nicolosi–Byrd–Potts 2000.

⁶²⁸ Schaeffer et al. 1999..

⁶²⁹ Ritter 2001.

pszichológiával, foglalkozni az 1960-as években, bevett dolog volt, hogy homoszexuális férfiak terápiára mennek. Ennek semmi köze nem volt a valláshoz, egyszerűen csak túl akartak lépni a homoszexualitásukon.”⁶³⁰ Mindenesetre Spitzer finomított álláspontján, rámutatva, hogy a változás ritka.⁶³¹ A tanulmány azonban ezután is a kritikák keresztüztüében maradt.⁶³² 2005-ben a professzor azt nyilatkozta: sok kollégája felháborodott, a melegmozgalom pedig úgy érezte, elárulta őket. Hozzátette, hogy nem készül nyomkövetési kutatást csinálni, és kissé belefáradt a csatározásokba.⁶³³ 2012-ben aztán bejelentette a tanulmány visszavonását,⁶³⁴ és nyilvánosan elnézést kért a melegmozgalomtól, ezúttal elítélve a reparatív terápiát.⁶³⁵

Igen ám, azonban Spitzer lépése is megkérdőjelezhető. Mint Christopher H. Rosik klinikai pszichológus, a NARTH volt elnöke kifejtette:⁶³⁶ a közlő folyóirat nem volt hajlandó visszavonni a tanulmányt, mivel Kenneth Zucker szerkesztő szerint Spitzer nem az adatokat vonta vissza, hanem azok értelmezését, tíz évvel később, s ilyen alapon rengeteg tanulmányt vissza lehetne vonni. Másodszor pedig azon az alapon, hogy az interjúalanyok nem biztos, hogy megbízhatóak, illetve visszaemlékezéseik nem biztos, hogy pontosak – amit a tanulmány eredeti kritikáinak jelentős része hangsúlyozott –, éppenséggel számos, a kritikusok által a reparatív terápia ellenében gyakran idézett kutatást is vissza lehetne vonni,⁶³⁷ ugyanis azok is ilyen módon készültek. Magyarán a kritikusok, akik között számos ismert melegmozgalmár volt, aszerint válogatnak az ugyanolyan módszertannal készült tanulmányok között, hogy az alátámasztja-e az ő álláspontjukat vagy sem. Maga Spitzer pedig 2003-ban azt írta, hogy az interjúalanyok megbízhatóságát kétségbe vonó általános kritika ugyan megfontolandó, ám maguk nem mutattak rá egy kérdéses pontra sem.⁶³⁸ Spitzer maga számolt be róla, hogy fenyegető telefonokat kapott melegaktivistáktól,⁶³⁹ s talán a tudományos élet nyomásgyakorlása is szerepet játszhatott állításai visszavonásában. Rosik arra is rámutat: ugyan az APA és a hozzá hasonló szervezetek nem ajánlják a reparatív terápiát, és ezzel párhuzamosan sajnálkoznak az azzal kapcsolatos, megbízható tudományos kutatások hiányát illetően, ténylegesen semmit nem tesznek azok elkészültéért, mivel nem áll érdekükben.

Az utolsó kutatás a témával kapcsolatban 2018-ban készült. Ha igazak Paul Santero, Neil Whitehead és Dolores Ballesteros eredményei, akkor a melegmozgalom számos érve nem állja meg a helyét a reparatív terápia ellen, például az, hogy az az alanyok jelentős része számára mentális problémákat okoz, s akár öngyilkossághoz is vezethet. Santeroék eredményei szerint ugyanis a nem kívánt homoszexualitást a

⁶³⁰ Vonholdt 2000.

⁶³¹ Spitzer 200..

⁶³² Christianity Today 2005.

⁶³³ Uo.

⁶³⁴ Arana: 2012.

⁶³⁵ Rattigan: 2012.

⁶³⁶ Rosik 2012.

⁶³⁷ Például: Bell–Weinberg–Hammersmith 1981. Shidlo–Schroeder 2002.

⁶³⁸ Spitzer 2003.

⁶³⁹ Uo.; Vonholdt 2000.

heteroszexualitás irányába terelő terápia a legtöbb résztvevő számára akkor is pozitívan hatott, ha nem vagy kis elmozdulás volt a heteroszexualitás irányába. Például javította az önbecsülést, csökkentette a depressziót, az öngyilkosságra való hajlamot. Káros hatásai pedig nem voltak jelentősebbek, mint bármilyen más terápiának.⁶⁴⁰ Ebből az is kitűnik, hogy eme terápiáknak nem is feltétlen a homoszexualitás megváltoztatása a fő eredménye.

IV.3.4. *Betiltani vagy megtűrni?*

A homoszexualitás megváltoztatását ígérő terápiákat 1999-ben betiltotta Brazília, de valódi büntetést csak a kiskorúak és a beleegyezésüket nem adók kezelése esetén róttak ki. Az Egyesült Államokban 2012-ben Kalifornia, 2013-ban pedig New Jersey állama tiltotta be a kiskorúakon végzett reparatív terápiát, őket pedig District of Columbia követte 2014 végén.⁶⁴¹ A lépést mindenhol üdvözölték az emberi jogi mozgalmak, ellenben a vallási szervezetek elleneztek. A tagállami döntéseket minden esetben pereskedések követték, amelyek általában egy-két évig tartottak. Nagy-Britanniában ugyancsak nagy erővel küzdenek a konverziós terápiák betiltásáért.⁶⁴²

A melegmozgalom pedig, minthogy a konverziós terápiák lehetősége által veszélyeztetve látja elért eredményeit, ugyanolyan módon lép fel ezek ellen, mint amilyen módszereket egykoron elnyomóként és előítéletesként utasított el. Akkor a be nem avatkozó államért küzdöttek, most a beavatkozóért küzdenek. De más fórumokon is hatást érnek el: az Amazon 2019-ben például bejelentette, hogy nem forgalmazza többé Joseph Nicolosi könyveit⁶⁴³ - melyek közt akad olyan is, amely esettanulmányokat mutat be.⁶⁴⁴

Az International Federation for Therapeutic and Counselling Choice (IFTCC) a brit kormány reparatív terápiák betiltását előirányozó terveire reagálva készített egy összefoglalót, amelyben az álláspontjukat alátámasztó kutatásokat idéztek. A *Terápiás választás tervezett betiltása* című dokumentum, amely számos volt kliens tanúságtételét is idézi, leszögezi: a szerzők szerint az LMBTQ-mozgalom ezen terápiás módszerek karikatúraszerű rémképe ellen küzd. A reintegratív terápiákat a brit kormány például lényegében azok definiálása nélkül tiltotta be végül, annyiféle megközelítés van. Miközben az LMBTQ-mozgalom azt állítja, hogy szakmai konszenzus és tudományos bizonyítékok támasztják alá a nem kívánt homoszexualitást a heteroszexualitás irányába elmozdító terápiás megközelítéseket, aközben a valóság az, hogy a területen rendelkezésre álló kutatások módszertanilag problémásak, és sok a tudományos bizonytalanság. Azaz minden bizonytalan, nincsen a kérdéskörrel biztos tudásunk, túl kevés a rendelkezésre álló tudományos adat. A kormányzati döntés egyik alapjának számító, 2018 júniusában megjelent LGBT National Survey Report ugyan

⁶⁴⁰ Santero-Whitehead-Ballesteros 2018.

⁶⁴¹ The Washington Post 2014.

⁶⁴² Pink News 2013.

⁶⁴³ NBC News 2019.

⁶⁴⁴ Nicolosi 1993.

a „konverziós terápia” betiltását kezdeményezi, ugyanakkor nem definiálja, mi az a „konverziós terápia”, és ignorálta a céljaival ellentétes kutatási eredményeket. Az IFTCC jelentése rámutat: „tény az, hogy nincs rá tudományos bizonyíték, hogy a szexuális irányultságot megváltoztató terápia káros lenne”. Viszont azokat, akik nem az LMBTQ-mozgalom kívánalmainak megfelelő eredményekre jutnak kutatásaik folyamán, „elítélik, szakmájukban marginalizálják, nyomozást indítanak ellenük, megfosztják őket a pályázati lehetőségektől, és az akadémiai karrierjüket kockáztatják”. Ennek következtében az IFTCC szerint csoda, hogy egyáltalán a domináns narratívával ellentétes kutatások egyáltalán megjelenhetnek. A jelentés szerint a brit kormány nem volt hajlandó konzultálni a témában járatos, de az LMBTQ-narratívával ellentétesen gondolkodó pszichoterapeutákkal, és „csak a terápia kriminalizálására törekvő, meleg férfi aktivistákra hallgatott”.⁶⁴⁵

A melegmozgalom szerint tehát a reparatív (konverziós, reintegratív, stb.) terápiák specialistái nem tudományosak, utóbbiak szerint azonban a melegmozgalom éppenhogy nem tudományos, hanem politikai-ideológiai okokból bélyegzi meg a munkájukat tudománytalanként. Mindenesetre feltehető a kérdés, hogy ha valójában semmire sincs kielégítő bizonyíték, és a területen a bizonytalanság a meghatározó, akkor biztos a betiltás-e a megfelelő lépés. Már csak azért is, mert épp az a melegmozgalom igyekszik elérni a „melegterápia” betiltását, amely egyébként az egyéni szabadság és önkifejezés pártján áll, s ami ellenzi a paternalizmust (márpedig megmondani az embereknek, hogy melyik terápia jó nekik és melyik nap, az jó eséllyel paternalizmus). Egyben épp az a melegmozgalom próbálja a „tudományos konszenzuson” kívül levőként, tudománytalanként beállítani ezen terapeutákat, amelyik maga is pár évtizeddel ezelőttig a tudományos konszenzuson kívülről támadta az akkori tudományos konszenzust, tehát pontosan tudja, hogy a tudományos konszenzusok gyakran időlegesek, hatással van rájuk a tágabb társadalmi környezet, és pontosan tudja, hogy a tudományos konszenzusok kikezdhetőek.⁶⁴⁶ Csak most épp az ellenkező oldalon áll: nem váron kívül, hanem azon belül.

⁶⁴⁵ Davidson et al. 2019.

⁶⁴⁶ Klasszikus munka ezzel kapcsolatban: Kuhn 1984.

IV.4. A „konzervatív” kifogás: az azonos nemű párkapcsolatok tartósságáról

Ha a házasság és a házastársi hűség, a tartós párkapcsolat, a hosszú távú elköteleződés oly alapvető és jelentős érték a konzervatívok számára, amennyire azt hangoztatni szokták, akkor éppenséggel támogatniuk kellene a meglegházasság intézményét, hiszen ezzel is a számukra fontos értékeket próbálhatnák meg elfogadtatni a melegekkel – ennek az Egyesült Államokban Jonathan Rauch az egyik fő hangoztatója. Rauch azt reméli, hogy a hagyományos normák ezzel a melegpárok számára is rendelkezésre fognak állni, magukévá teszik és megőrzik azokat.⁶⁴⁷ Ugyancsak szószólója ennek Carlos Ball.⁶⁴⁸ Meg kell tehát vizsgálnunk, mit mond a tudomány az azonos nemű párok közti kapcsolatok stabilitásáról és kizárólagosságáról, illetve hogy miként viszonyul a párkapcsolati állandóságra, mint a konzervatívok által hangoztatott értékre apelláló, úgynevezett „konzervatív kifogás” az érvrendszer egészéhez.

Egy 1978-as felmérés úgy találta: a homoszexuális férfiak 43 százaléka úgy becsülte, ötszáz vagy annál is több szexuális partnere volt addigi életében, 28 százalékuknál pedig ez a szám ezer. 79 százalékuk hozzátette, hogy ezen partnereknek több mint a fele idegen volt, 70 százalék pedig megállapította, hogy partnerei felével életében csak egyszer feküdt le.⁶⁴⁹ Egy 1981-es tanulmány szerint a melegpároknak csak a 2 százaléka volt monogám vagy fél-monogám (ez annyit tesz, hogy életében tíz vagy kevesebb partnere volt).⁶⁵⁰ Egy 1984-es kutatás szerint 156 melegpárból csak hét volt hűséges egymáshoz; és azon száz párból, amelyek több mint öt éve együtt voltak, egyetlen egyben sem volt olyan, aki ne csalta volna meg a párját. Az egyébként homoszexuális szerzők megállapították: „a kapcsolaton kívüli szexuális aktivitás reménye szabály volt a homoszexuális párok esetében és kivétel a heteroszexuálisoknál.”⁶⁵¹

Gyakori kifogás a melegmozgalom részéről, hogy a gyakori partnercserékre vonatkozó adatokat még a nyolcvanas évek hatalmas AIDS-járványa előtti és alatti időkre vonatkoznak, ami után már mindenki óvatosabb. Bár valóban mutatkozott csökkenés a partnerek számában, lényegi változás nem tapasztalható.⁶⁵² Az 1994-es, „valaha készült legszélesebb körű” kutatás szerint (*Sex in America*) a heteroszexuális házaspárok túlnyomó többsége hűséges, házassága stabil. A felmérés megállapítja, hogy a heteroszexuális házaspárok 90, a heteroszexuális élettársak 75 százaléka hűséges volt a társához az előző egy évben, a heteroszexuális nők 90, a heteroszexuális férfiak 75 százaléka pedig soha életében nem csalta meg a házastársát.⁶⁵³ Ugyanezek a kutatók megállapítják: előző évben a heteroszexuálisok átlagosan 1,2 szexuális partnerrel voltak együtt, míg a homoszexuálisok nyolccal, egy életen át a heteroszexuálisoknak négy, a homoszexuálisoknak ötven

⁶⁴⁷ Rauch 2005.

⁶⁴⁸ Ball 2002. loc. 3249.

⁶⁴⁹ Bell et al. 1981.

⁶⁵⁰ Bell–Weinberg 1987. 308-9.

⁶⁵¹ McWhirter–Mattison 1984. 3.

⁶⁵² Winkelstein et al. 1987.

⁶⁵³ Michael et al. 1994. Brown 2011. 383.

szexuális partnere volt, és párkapcsolatban a heteroszexuálisoknak 85, a homoszexuálisoknak pedig csak 2 százaléka volt hűséges.⁶⁵⁴

Egy 2583 meleg férfi megkérdezésével készült 1997-es, ausztrál kutatás szerint a megkérdezettek 15 százalékának életében több mint ezer szexpartnere volt, 82 százalékuknak több mint ötven, 50 százalékuknak pedig több mint száz.⁶⁵⁵ Egy ugyancsak Ausztráliában készült, 2000-res kutatás szerint, amely a melbourne-i meleg szubkultúrát vizsgálja, és minden évben elkészítik, azt is vizsgálta, mennyiben van hatással a szexpartnerek számára az, hogy valaki a meleg szubkultúra tagja-e. Az eredmények szerint aki tagja a meleg szubkultúrának, annak esetében négyszer nagyobb a valószínűsége, hogy a felmérést megelőző hat hónapban több mint ötven szexpartnere volt, mint annak a homoszexuális férfinak, aki nem tagja a meleg szubkultúrának.⁶⁵⁶ A 2014-es adatok szerint a melbourne-i meleg egyharmada él tartós párkapcsolatban, 27 százalékuk csak alkalmi partnerekkel van együtt, 27 százalékuknak pedig állandó és alkalmi partnerei vannak. Az állandó kapcsolatban élők 56 százaléka egyezett meg partnerével arról, hogy kapcsolatuk nyitott.⁶⁵⁷

A Chicagói Egyetem kutatócsoportja által a 2000-es évek első felében készített, a város szexuális szokásait feltérképező kutatásában, amelynek során 2114 embert kérdeztek meg, arra jutott: a város melegenegyedében, Shorelandben lakó meleg férfiak 42,9 százalékának több mint 60, 18,4 százalékának pedig 31-60 szexpartnere volt addigi életében. Azaz 61,3 százalékuknak több mint harminc szexpartnere volt már, 87,8-nak pedig több mint 15.⁶⁵⁸

Skandináv kutatók 2006-ban arra jutottak: a meleg férfipárok válásának esélye 50, a leszbikus párok válásának esélye pedig 167 százalékkal nagyobb, mint a különemű pároké Svédországban és Norvégiában.⁶⁵⁹ A homoszexuálisok kapcsolatainak instabil, rövid és változó mivoltát számos más kutatás is megerősíti.⁶⁶⁰

A meleg promiskuitása nem pusztán sztereotípiá, s nem is pusztán a meleg többségének szokása, hanem tulajdonképpen az egyetlen fellelhető életmód a melegek közt – írta Thomas Schmidt 1995-ös *Straight and Narrow?* című kötetében.⁶⁶¹ Emellett ha eltekintünk a hűtlenségtől, és a hosszú távú kapcsolatot legalább négy évben határozzuk meg, akkor is mind a homoszexuális férfiak, mind a leszbikusok esetében csak a meleg kapcsolatok 8 százaléka fog megfelelni a definíciónak. Az élethosszig tartó hűség tulajdonképp nem létezik a meleg világban – vonja le a következtetést Thomas Schmidt.

⁶⁵⁴ Michael– Gagnon–Laumann 1994.

⁶⁵⁵ Van de Ven et al. 1997.

⁶⁵⁶ Aspin et al 2000. 19.

⁶⁵⁷ Lee et al. 2014.

⁶⁵⁸ Foust 2004. A kutatás a *The Sexual Organization of The City* (University of Chicago Press, 2005) című kötet számára készült.

⁶⁵⁹ Andersson et al. 2006.

⁶⁶⁰ Például: M. Saghir–E. Robins: 1973. Peplau–Amaro 1982. Schumm 2010. Deenen 1994. American College of Pediatricians 2013. Duffy-Rusbuilt 1986. Kurdek–Schmitt 1986.

⁶⁶¹ Schmidt 1995. 108.

AYork-i Egyetem szociológia professzora, Anne-Marie Ambert úgyszintén megállapítja: a kutatások egybehangzó eredményei szerint a homoszexuális párkapcsolatokban a férfiak túlnyomó többsége nem monogám.⁶⁶²

Michelangelo Signorile, az egyik legismertebb amerikai melegaktivista, rádiós és több könyv szerzője szerint a meleg férfiak számára a „monogámia” egyáltalán nem feltétlen jelent szexuális kizárólagosságot, és sokkal inkább „nyitott kapcsolat” hívei, számos szexuális partnerük van épp létező párkapcsolatukon kívül is, sőt ilyen tapasztalataikat megbeszélik egymással, ahogy partnereiket is.⁶⁶³ Signorile szerint a melegeket nem fogja megváltoztatni a házasság intézménye, sőt inkább ők szeretnék a házasság intézményét „szexuálisan nyitottabbá” tenni.⁶⁶⁴

William Aaron volt homoszexuális szerint a meleg életmódban „a hűség szinte lehetetlen”; így aztán a legsikeresebb melegkapcsolatok azok, ahol a felek megegyeznek a kapcsolat „nyitottságáról”, és eközben fenntartják a tartósság látszatát.⁶⁶⁵

A San Francisco-i Állami Egyetem 556 melegpár részvételével végzett kutatásáról szerint a melegpárok felének volt a párkapcsolatán kívüli szexuális kapcsolata. Colleen Hoff, a kutatás vezetője úgy látta: míg a heteroszexuális világban ezt a másik megcsalásának nevezik, addig a melegeknél mindennek nincs ilyen negatív kicsengése. Sőt: a „nyitott” melegkapcsolatok átlagban hosszabb ideig kitartanak, mint a hűségen alapulók.⁶⁶⁶ Egy másik tanulmány szerint a monogám, illetve nem monogám melegpárok ugyanolyan elégedettek.⁶⁶⁷ Eközben a heteroszexuális párok 99 százaléka elvárja a hűséget leendő házasságában,⁶⁶⁸ és 160 kultúrában a hűtlenség az elsődleges válóok, valamint a kapcsolati terápia kiváltó oka.⁶⁶⁹

Gerath Kilby, az Xtra West című meglelap szerkesztője 2001-ben azt írta: a „legális házasság” ellentétes a meleg szubkultúra természetével: „a mi kultúránkban nem hoztunk létre egy olyan hierarchiát, mint a heteroszexuális kultúra. (...) Tudjuk, hogy két ember egy nyitott kapcsolatban épp olyan mélyen szeretheti egymást, mint egy zárt kapcsolatban.”⁶⁷⁰ Ronald G. Lee, aki „a homoszexualitás örült menhelyéről érkező menekültnek” tartja magát, leszögezi: a meleg szubkultúrában nem azért ilyen meghatározó tényező a promiszkuitás, mert a törvények úgymond „tiltanák” a melegházasságot vagy mert a melegek „internalizált homofóbiától” szenvednek, hanem azért, mert ha tehetik, a melegek túlnyomó többsége a promiszkuitást választja.⁶⁷¹

⁶⁶² Ambert 2003.

⁶⁶³ Signorile 1997. 213.

⁶⁶⁴ Signorile 1996.

⁶⁶⁵ Aaron 1972. 208.

⁶⁶⁶ James: 2010.

⁶⁶⁷ Hart–Schwartz 2010.

⁶⁶⁸ DeMaris 2009.

⁶⁶⁹ Hall–Fincham 2009.

⁶⁷⁰ Idézi: C. Gwendolyn Landolt (a REAL Women of Canada alelnöke) 2004.

⁶⁷¹ Lee 2006.

A „konzervatív kifogás” nem mond semmit arról, hogy a házasság hagyományos vagy revizionista felfogása az igaz. Magyarán a házasság természetéről szóló vitához nem tesz hozzá semmit. Robert P. George-ék megállapítják, hogy a „konzervatív kifogás” szerinti törvényhozás egyenesen kontraproduktív lenne: az ugyanis implicite és szükségszerűen a házasságot pusztán érzelmi alapokon nyugvóként felfogó forradalmi nézetet erősítené, amely azonban a hagyományos normák erejét csökkenti – mindenféle kapcsolatban.⁶⁷²

Aki szerint a házasság alapja a nemek komplementaritása, annak vajmi kevésbé lesz szempont az, hogy egy, ennek a nyilvánvaló és alapvető valóságnak ellentmondó kapcsolat hosszú távú⁶⁷³. Ugyanez a helyzet azokkal, akik a homoszexualitásra eredendően rendezetlen hajlamként tekintenek: számukra irreleváns lesz, hogy az ilyen rendezetlen vágyakat egyéjszakás kapcsolatokban vagy tartós párkapcsolatban éli meg valaki. Valószínűleg persze el fogja ismerni, hogy a tartós párkapcsolat még akár ilyen esetben is legalábbis az erény meglévő magvára utal; kisebb rossz („jobb”), de ez más etikai aspektus, mint a szexualitás kérdése.⁶⁷⁴

Masha Geshen amerikai-orosz, leszbikus melegaktivista szerint „a meglegházasságért való küzdelem többnyire magával vonja, hogy hazudunk arról, mit teszünk a házassággal, amikor oda jutunk – mert azt hazudjuk, hogy a házasság intézménye nem fog megváltozni, és ez hazugság.”⁶⁷⁵

A „konzervatív kifogás” a valós tapasztalatokkal ellentétes, megalapozatlan érv.

⁶⁷² Girgis–Anderson–George 2012. 66-67.

⁶⁷³ Lásd pl.: Finnis 2011.

⁶⁷⁴ Volt egy ilyen értelmű megjegyzése XVI. Benedek pápának: XVI. Benedek 2010. 136.

⁶⁷⁵ George: 2013.

IV.5. Csaták az örökbefogadás körül

A meglegházasság bevezetésének egyik fő célja azon túl, hogy ezt az egyenlőség szimbolikus ügyének tekintik, az, hogy az azonos nemű párok is fogadhassanak örökbe gyermeket, hiszen a homoszexuális pároknak is „joga van a boldogsághoz”, azaz a házassághoz, gyerekhez, családhoz, ha máshogy nem, mesterséges megtermékenyítés és örökbefogadás útján. Így a különféle társadalmi helyzetű és szexuális irányultságú szülők által nevelt gyermekek szociológiai-pszichológiai vizsgálata nagy érdeklődésre tett szert az előző évtizedekben. Így ezen a területen is végigkövethetjük a kutatók és kutatások csatáját. Mindebből ki fog tűnni, hogy az azonos neműek által nevelt gyermekek kérdése teljesen átpolitizált, a kutatások pedig áthághatatlan ismeretelméleti problémával találják szembe magukat, magyarán túlnyomó többségük módszertanilag problémás, a probléma ok-okozati összefüggései annyira bonyolultak, hogy gyakorlatilag kibogozhatatlanok. Úgyszintén megvizsgáljuk, különböznek-e bármiben szülői szerepeiket tekintve nők és férfiak, s hogy mire – kire – van szüksége a gyermeknek.

Két szociológus, Sara McLanahan és Gary Sandefur 1994-es még arról értekezett: ha egy olyan rendszert szeretnének felállítani (a semmiből), amely leginkább megfelel a gyermekek igényeinek, akkor valami nagyon hasonlóra jutnánk, mint a hagyományos, férfi-női házasságon alapuló családmódel. ⁶⁷⁶ Ehhez képest az ezredforduló tájékán közhellyé vált, hogy a melegpárok és a különnemű párok által nevelt gyermekek közt nincs különbség, rá pár évre pedig arról szóltak a kutatások és nyomukban az újságcikkek, hogy az azonos nemű szülők még jobban is nevelnek, mint a különneműek. ⁶⁷⁷

Például 2001-ben megjelent egy, 21 kutatást áttekintő elemzés, amely szerint koránt sincs *annyi* különbség az azonos nemű párok és a különnemű párok által nevelt gyermekek közt, mint ahogy addig gondoltuk. A Dél-Kaliforniai Egyetem professzorai, Judith Stacey és Timothy Biblarz már munkájuk elején az „átható társadalmi előítéletek”-nek, az „intézményesített diszkrimináció”-nak, a háttérben meghúzódó „heteronormatív feltételések”-nek és a „heteroszexizmusnak” tudják be a melegpárok gyermekeit érő hátrányokat. ⁶⁷⁸

Nem telt el pár év, és már több tanulmány azt állította, hogy a melegpárok egyenesen jobban teljesítenek a gyermeknevelést illetően, mint a gyermekek természetes, biológiai szülei: a „nem-heteroszexuális” szülőknek átlagosan jobb a kapcsolatuk a gyermekeikkel, akik érzelmileg gazdagabbak, mentális és pszichológiai téren, valamint képességeiket illetően pedig nem szenvednek hátrányt. ⁶⁷⁹

2010-ben megjelentek az addigi legszélesebb körű kutatás, a National Longitudinal Lesbian Family Study (NLLFS) ⁶⁸⁰ eredményei az amerikai lesbikus párok által nevelt gyermekekről, amelyben a 78 kutatási alany

⁶⁷⁶ McLanahan–Sandefur 1994.

⁶⁷⁷ Regnerus 2012a.

⁶⁷⁸ Stacey–Biblarz 2001.

⁶⁷⁹ A 2001-es hasonló, kutatásokat áttekintő tanulmány: Crowl–Ahn–Baker 2008.

⁶⁸⁰ Gartrell 2014.

arról számolt be, hogy soha nem tapasztalt szexuális zaklatást. A kutatók arra is kitérnek, hogy a vizsgált személyeknek csak a 2,8 százaléka homoszexuális, azaz a leszbikus párok által nevelt gyermekek többsége heteroszexuális marad.

Mindezek nyomán Judith Stacey 2010-ben arra a kijelentésre ragadtatta magát, hogy „azok a folyamatosan hallható kijelentések, miszerint egy gyermeknek szüksége van egy anyára és egy apára, álságosak, mivel olyan előnyöket tulajdonítanak a szülők nemének, amelyek csecsemőkortól kezdve a gyermek szüleinek számával és családi állapotával vannak összefüggésben. Eddig egyetlen egy kutatás sem támasztotta alá azt a széles körben elterjedt meggyőződést, hogy a szülők neme számít a gyermek jólétét tekintve.” Sőt „szigorúan a megjelent kutatásokra alapozva úgy is érvelhetnénk, hogy két női szülő átlagosan jobb, mint egy nő és egy férfi, de legalábbis mint egy nő és egy férfi hagyományos munkamegosztással. A leszbikus szülőpárok számos kérdésben jobban teljesítenek, mint a házas, heteroszexuális, biológiai szülők, még úgy is, hogy megtagadják tőlük a házasság lényegi privilégiumait.”⁶⁸¹

Ennek nyomán az APA 2003-ban hivatalosan is magáévá tette azt az álláspontot, hogy a melegpároknak mindenben ugyanolyan örökbefogadási jogokat kell élveznie, mint a különemű pároknak, 2005-ben pedig úgy foglalt állást, hogy „egyetlenegy tanulmány sem találta úgy, hogy a leszbikus vagy homoszexuális szülők gyermekei hátrányt szenvednének bármilyen szignifikáns kérdésben a heteroszexuális szülők gyermekeihez képest”. Hasonló értelmű nyilatkozatot adott ki az Amerikai Pszichológiai Szövetség és számos más szervezet is.⁶⁸²

IV.5.1. Komolytalan kutatások?

Az APA azonban téved, legalábbis a Luisianai Egyetem professzora, Loren Marks szerint, aki megvizsgálta az APA által hivatkozott 67 tanulmányt, és arra jutott: azoknál rossz volt a mintavétel, kicsik voltak a minták, 26-nál nem voltak heteroszexuális kontrollcsoportok, ahol voltak, ott gyakran egyedülálló anyákat használtak kontrollcsoportként, az eredmények ellentmondásosak, hiányoznak a területileg és időben kiterjedt vizsgálatok, valamint éppenséggel épp az APA által előírányzott statisztikai követelményeknek sem felelnek meg. Többségük felső-középosztálybeli, fehér leszbikus párok gyermekeit vizsgálta, és egyik sem készített utánkövetést: nem vizsgálták, mi lesz a felnövő gyermekekkel évek múlva. Azaz ezen tanulmányok nem megbízhatóak.⁶⁸³

Az APA által idézett kutatásokkal részben ugyanazok a hátrányai, amelyek miatt korábban elmarasztalták a melegpárok által nevelt gyermekek körében végzett olyan kutatásokat, amelyek nem feltétlen szolgáltak nagyszerű eredményekkel. Nem Loren Marks vizsgálta először az ilyen tanulmányokat: jó pár, Markséval

⁶⁸¹ Stacey–Biblarz 2010.

⁶⁸² Összegezve lásd ezeket: American Foundation for Equal Rights 2016.

⁶⁸³ Marks 2012. Utánközölve: Samuel 2014. loc. 297-1629.

hasonló eredményre jutó metakutatást tudunk felsorolni 1986-tól kezdve.⁶⁸⁴ Az NLLFS is kemény kritikákat kapott, annak módszertani hibáit A. Dean Byrd szerint „már a legtöbb elsőéves hallgató is gyorsan felismerné”.⁶⁸⁵

Vannak ugyanakkor olyan kutatások, amelyek szerint az azonos nemű párok által nevelt gyermekek nemi identitása kevésbé stabil, egyes kutatások szerint nagyobb arányban lesznek ők maguk is homoszexuálisok⁶⁸⁶ (bár ez ma már nem számít önmagában problémának); ugyanakkor a melegek által nevelt gyerekeknek számos mentális, viselkedésbeli és tanulási problémájuk is van.⁶⁸⁷ Jobban jellemző rájuk az alacsony önértékelés, pszichológiai problémák, a stressz,⁶⁸⁸ és gyakoribb az erőszak is az azonos nemű párok vezette családokban.⁶⁸⁹ Emellett ki vannak téve a nevelőszülei életmódjával járó egyéb problémának, amelyeket már korábban említettünk: a gyakori partnercserének⁶⁹⁰ és a homoszexuális életmóddal gyakran együttjáró egyéb, egészségügyi és mentális problémáknak, amelyek nevelőszüleiket sújtják. Mindez ráadásul az ACP (American College of Pediatricians) szerint nem fogható rá pusztán valamiféle „társadalmi elnyomásra”, „társadalmi környezetre”, ugyanis ezek a jelenségek a homoszexualitás irányában egyértelműen elfogadó társadalmakban is léteznek, így például Hollandiában.⁶⁹¹

Tudományos konszenzus ugyanakkor az ügyben a szakmai szervezetek közt sem létezik.⁶⁹²

IV.5.2. Mark Regnerus kutatása

Ugyanabban a 2012-es folyóiratszámomban, amelyben Loren Marks leszede a keresztvizet az APA-ról és az általa idézett kutatásokról, jelentek meg az azonos nemű párok által nevelt gyermekekről mindmáig készített egyik legkiterjedtebb kutatás, a *New Family Structures Study* (NFSS, *Új Családi Struktúrák Tanulmánya*) eredményei.⁶⁹³ Az Austini Egyetem fiatal professzora, Mark Regnerus és kollégái 15 ezer, 18-39 éves amerikaiat kerestek meg, ebből háromezer embert kérdeztek ki részletesen. A megkeresettek közül 175-en mondták, hogy édesanyjuknak volt leszbikus, és 73-an, hogy édesapjuknak volt homoszexuális párkapcsolata – ami sokkal nagyobb minta, mint bármelyik korábbi kutatásé. (A 2010-es adatok szerint az Egyesült Államokban 580 ezer, azonos nemű párok által fenntartott háztartás van, ennek 17 százalékában nevelnek gyermeket, ami 98600). Az NFSS alapján a 18-39 éves amerikaiak 1,7 százalékának a szüleinek volt párkapcsolata életük legalább egy szakaszában azonos neművel. Regnerus összesen 40 olyan fiatalot talált, akik

⁶⁸⁴ Cramer 1986. Belcastro et al. 1993. Wardle 1997. Morgan 2001. Lerner–Nagai 2000. Sprigg–Dailey 2004.

⁶⁸⁵ Byrd 2010.

⁶⁸⁶ Tasker–Golombok: 1995. Bailey et al. 1995. Tasker–Golombok 1996. Stacey–Biblarz 2001. Nanette et al. 2011.

⁶⁸⁷ Potter 2012.

⁶⁸⁸ Stacey–Biblarz 2001.

⁶⁸⁹ Dececco–Letellier–Island 1991, 14. Lockhart et al 1994. Bureau of Justice Statistics Selected Findings 1994. The Medical Institute for Sexual Health 1999. 79.

⁶⁹⁰ Brooks 1989. Bronstein et al. 1993.

⁶⁹¹ Sandfort et al 2001.

⁶⁹² Lásd pl.: American Academy of Pediatrics 2002. American College of Pediatricians 2013.

⁶⁹³ Regnerus 2012b. Utánközölve: Samuel 2014. loc. 1640-3344.

legalább három évig együtt éltek leszbikus nevelőszüleikkel, és kettőt, akik homoszexuális férfiakkal – ami alátámasztja a melegkapcsolatok instabilitását kimutató kutatásokat.

A tanulmány arra jutott: negyven változóból 25-ben van jelentős eltérés azoknál, akiknek édesanyja leszbikus kapcsolatban (is) élt, azokhoz képest, akik stabil, hagyományos házasságban élő szülők gyermekeként nőttek fel. Az ilyen gyermekek és fiatalok inkább hasonlítanak az egy szülő által nevelt gyermekekhez. Az olyan változók kiszűrése után, mint a kor, nem, nemzetiség, stb, az derült ki: a homoszexuális vagy leszbikus pártok által nevelt gyermekek közt (akik az egyik fél korábbi, heteroszexuális kapcsolatból származó biológiai gyermekei) később háromszor annyi a munkanélküli, mint a hagyományos családokban nevelkedettek között, és csaknem négyszer annyian szorulnak szociális segítségre. Azon fiatal felnőtteknek, akiket olyan nő nevelt, akinek volt leszbikus kapcsolata, a 28 százaléka munkanélküli, szemben a hagyományos családban nevelkedettek 8 százalékaival. Az első kategóriába tartozók 40 százaléka csalta meg házastársát vagy élettársát, míg a második csoportba tartozóknak csak a 13 százaléka. Az első csoport 19 százaléka vett részt pszichoterápiás kezelésen depresszió, aggályoskodás vagy épp kapcsolatai sikertelensége miatt, míg a második csoportnak csak a 8 százaléka.

Mark Regnerus leszögezi: nincs egyértelmű magyarázata minderre a különbségre, de van pár ötlete, hogy mi okozhatja őket. Az egyik az, hogy az azonos neművel viszonyt folytató szülők kapcsolata az esetek többségében sokkal instabilabbnak és változékonyabbnak bizonyult, mint a házas különeműeké. A homoszexuális férfiak esetében kicsit jobb a helyzet, mint a leszbikusoknál, de azon gyermekek, akiknek biológiai apja homoszexuális viszonyt folytatott, általában hosszú ideig éltek együtt apjukkal, apjuk azonos neművel fenntartott partnerkapcsolatai azonban sosem tartottak tovább három évnél. Természetesen akad számos példa a stabil homoszexuális párkapcsolatra, de ez kivételes, nem pedig általános, és sokkal kisebb az aránya, mint a hagyományos, heteroszexuális kapcsolatokban.

A leszbikus kapcsolatban élő nők gyermekeinek a 14 százaléka nevelőszülőknél nevelkedett, szemben a heteroszexuális párok gyermekeivel, akiknek csak a 2 százaléka járt így; a leszbikus kapcsolatban élő nők gyermekeinek a 40 százalékát nevelték a nagyszülei, szemben a heteroszexuális szülők gyermekeinek 10 százalékaival; a leszbikus kapcsolatban élő nők gyermekeinek 19 százaléka élt valamikor egyedül 18 éves kora előtt, szemben a heteroszexuális szülők gyermekeinek a 4 százalékaival. Tulajdonképpen a leszbikus kapcsolatban élő nők gyermekeinek csak a 2 százaléka töltötte élete első 18 évét végig az édesanyjával.

Igazán sokkolóak a kutatás korai szexuális iniciációra és molesztálásra vonatkozó adatai, amelyek egyértelműen ellentétesek a National Longitudinal Lesbian Family Study eredményeivel. A leszbikus anya által nevelt gyerekek 23 százaléka bevallotta, hogy „szexuálisan érintette” őt az anya vagy annak partnernője; és 31 százalék bevallotta, hogy szexre kényszerítették akarata ellenére. Ugyanez vonatkozik a homoszexuális apa által nevelt gyerekek 25 százalékaára. A leszbikus anyák által nevelték 20 százaléka és a homoszexuális apa által nevelték 25 százaléka nemi úton szerzett betegségben szenvedett.

Mark Regnerus felteszi magának azt a kérdést is: miért lett ennek a korábbiaknál sokkal széleskörűbb tanulmánynak más az eredménye, mint az előző tíz év hasonló kutatásainak, és miért váltott ki annyi indulatot? A válasz egyszerű: a titok nyitja a módszertan. A professzor szerint az eddigi kutatások kis minta felhasználásával készültek, általában magas végzettségű, fehér, leszbikus párok körében, ráadásul a megkeresett résztvevők jól tudták, hogy olyan kutatásban vesznek részt, aminek politikai következményei lehetnek (az olyan módszertani problémákról nem is beszélve, mint hogy gyakran hólabda-módszerrel és hasonlókkal gyűjtöttek klienseket a kutatók). Regnerus leszögezi: nem állítja, hogy az összes korábbi kutatás rossz, de semmiképp sem optimális módszertan kicsi, nem véletlenszerű minta alapján kutatni. Az ő kutatását úgy készítették, hogy az amerikai társadalom fiatal felnőttjei (18-39) körében véletlenszerű jelleggel kerestek meg embereket, úgy, hogy a végeredmény a teljes keresztmetszetet lefedje.

Mark Regnerus ellen támadást indítottak a melegszerzők (Carlos Ball is keményen megkritizálta⁶⁹⁴), az austini egyetem speciális bizottságot állított fel, ami megvizsgálta a kutatás módszertanát; az eredmény szerint a professzor mindenben körültekintően és a szakmai kívánalmaknak megfelelően járt el.⁶⁹⁵ Kifogásolták, hogy instabil családokat vizsgált stabil családokkal összevetve; ám, mint ő rámutatott, ez a realitás. Kifogásolták, hogy évtizedekkel ezelőtt született gyermekeket vizsgált, minthogy ma már több a stabilabb melegkapcsolat; ám Regnerus el akarta kerülni, hogy a szülők válaszoljanak, ő a gyermekeket akarta kérdezni, emellett a későbbi hatásokra is kíváncsi volt, amit ezért kérdezett a hetvenes-kilencvenes években születetteket. S mivel a gyermekek nagyobb problémáit jelentős mértékben épp az instabilitás okozza, a társadalmi valóság elkendőzése volna kiszűrni és nem figyelembe venni az instabilitási faktort.

Ezzel együtt a kutatás hatalmas botrányt és hosszú vitákat generált, véleményalkotók és kutatók álltak ki mellette és ellene, kritizálták vagy védtek meg; akiknek nem tetszettek az eredményei, azok homofóbnak kiáltották ki, sőt felhozták ellene, hogy katolikus vallású (a kálvinistaként felnőtt Regnerus ezekben az években katolizált),⁶⁹⁶ ami befolyásolhatta a kutatást. Rosszallották azt is, hogy a kutatást két konzervatív kutatóintézet, a Pennsylvaniai Egyetemhez köthető Witherspoon Institute és a Bradley Foundation pénzelte. Kétszáz tudós levelet írt a tanulmányt közlő folyóiratnak, amelyben aggodalmukat fejezték ki a lap „intellektuális értékét” illetően, és megkérdőjelezték a tanulmány metodológiáját.⁶⁹⁷ Válaszul 27 tudós nyílt levélben állt ki Regnerus mellett,⁶⁹⁸ rámutatva arra, hogy habár Regnerus módszertanának is megvannak a határai, még mindig sokkal megbízhatóbb, mint a korábbi kutatásokéi. Emellett a módszertani nehézségekről maga Regnerus is értekezik cikkében, ráadásul eredményei az azonos nemű szülők által vezetett családok instabilitásáról, amely a kritika egyik fő pontja volt, azonosak a nagy-britanniai, svédországi és hollandia

⁶⁹⁴ Ball 2014. 94-96.

⁶⁹⁵ University of Texas at Austin 2014.

⁶⁹⁶ Oppenheimer: 2012.

⁶⁹⁷ 200 researchers respond to Regnerus paper. 2012.

⁶⁹⁸ A Social Scientific Response to the Regnerus Controversy. 2012.

kutatások eredményeivel; emellett egy párhuzamosan megjelent kutatás Regneruséihoz hasonló eredményeket mutatott.⁶⁹⁹ Regnerus maga úgy nyilatkozott a konzervatív intézetek támogatásáról, hogy őt általában nem érdekli, hogy ki pénzel egy kutatást, ha az adatgyűjtés és a módszertan meggyőző; a vallása független a módszertantól, továbbá „kétségtelenül vannak nagyszerű meleg és szörnyű heteró szülők”.⁷⁰⁰ Regnerus korábbi doktori témavezetője és munkatársa, Christian Smith boszorkányüldözésnek nevezte a volt diákja ellen indított hadjáratot.⁷⁰¹

Regnerus tanulmánya után két évvel, 2014 nyarán Ausztráliában jelent meg a Melbourne-i Egyetem kutatóinak tollából egy ellenkező eredményre jutó tanulmány, az *Australian Study of Child Health in Same-Sex Families* (ACHESS), ami 315 azonos nemű párral kapcsolatban élő szülő 500 gyermekét vizsgálta, 80 százalékukat leszbikus pár, 18 százalékukat meleg férfpár nevelte. Eszerint az azonos nemű párok által nevelt gyermekek mégis jobban teljesítenek érzelmi, szellemi és viselkedési szempontokból.⁷⁰² Természetesen a média nem mulasztotta el megünnepelni a hírt.⁷⁰³ Mark Regnerus figyelmét nem kerülte el az ausztrál kutatás, és kemény kritikát írt róla,⁷⁰⁴ rámutatva, hogy ugyan a vizsgált minta nagy, annak köze sincs a véletlenszerűséghez, mivel úgy gyűjtötték össze a vizsgálati alanyokat hirdetés útján és melegközösségekben, mintha keresztény kutatók ki akarnák mutatni, hogy a keresztény családok jobbak az átlagnál, majd magas társadalmi státuszú, minden szempontból az átlagnál jobb családokat vizsgálnának. Az ACHESS tehát az LGBT-elitet mutatja be. Emellett a toborzással összegyűjtött résztvevők pontosan tudatában lehettek a kutatás politikai fontosságának, így nem biztos, hogy érdemes megbízni abban, amit mondanak (Regnerus épp ezért nem a szülőket kérdezte, mint az ausztrálok, hanem a már felnőtt gyermekeket). Továbbá a melbourne-iek által vizsgált családok többsége mesterséges megtermékenyítéssel jutott gyermekhez, s lehet, hogy a felső-középosztálybeli leszbikus pároknak van pénze erre, de az átlag melegpár többnyire valamelyikük saját biológiai gyermekét neveli, aki elkerülhetetlenül keresztülmegy a biológiai szülei kapcsolata tönkremenésének megrázkódtatásain, valamint az azonos nemű párok kapcsolatának minden hátrányos jellemzőjét kénytelen átélni. Lehet ideális eseteket vizsgálni, csak nem érdemes, mert az nem a társadalmi valóság.

A mesterséges megtermékenyítés és a bérnyaság rengeteg etikai kérdést vet fel, annyit mindenesetre eddig is tudunk, hogy ez sajátos kötődési problémákat okoz az így megfogant, kihordott gyermekeknél,⁷⁰⁵ valamint hogy leszbikus párok esetében rivalizálást okoz, hogy kit termékenyítsenek meg és hogy mi legyen az

⁶⁹⁹ Potter 2012.

⁷⁰⁰ Regnerus 2012c.

⁷⁰¹ Smith: 2012.

⁷⁰² Crouch et al 2014.

⁷⁰³ Beaver 2014. Legum 2014.

⁷⁰⁴ Regnerus 2014..

⁷⁰⁵ Reimann 1997. Glazer–Drescher 2001. Chabot–Ames 2004.

anyaszereppel, ami gyakran a kapcsolat felbomlásához vezet – mindezt ráadásul Judith Stacey-ék ismerik el, hozzátéve, hogy mindezen nem segít a melegházasság bevezetése.⁷⁰⁶

IV.5.3. Sullins: mégis számít, hogy a biológiai szülők nevelnek-e?

A The Catholic University of America szociológia professzora, Donald Paul Sullins, aki egyben háromgyermekes családapa és katolikus pap,⁷⁰⁷ aki tanulmányozta már a válás katasztrofális eredményeit a gyermekekre nézve⁷⁰⁸ és a melegpárok örökbefogadásával kapcsolatos korábbi tanulmányok módszertani hibáiról is írt,⁷⁰⁹ azt akarta megvizsgálni, hogy vajon a korábban említett, kis mintán végzett kutatások eredményei nagy mintán is azonosak-e. Ezért fogta egy amerikai egészségügyi nyilvántartás (*US National Health Interview Survey*) adatbázisát, és a 207,007 fős reprezentatív minta alapján vizsgált 512 azonos nemű pár által nevelt gyermeket.⁷¹⁰ Nem volt könnyű dolga, mert az azonos neműek által vezetett háztartásban élő amerikai gyermekek száma elenyésző, a gyermekes amerikai háztartások 0,005 százaléka.

Sullins eredményei szerint az azonos nemű párok által nevelt gyermekek több mint kétszer akkora eséllyel küzdenek érzelmi problémával, mint a különemű szülők által nevelt társaik (9,3 százalék a 4,4 százalékhoz képest). Súlyos érzelmi problémával küzd az azonos nemű párok által nevelt gyermekek 6,3, s a különeműek által nevelt gyermekek 2,1 százaléka. A melegpárok gyermekei közt szignifikánsan magasabb a súlyos érzelmi problémák, a tanulási problémák és a szellemi lemaradás jelenléte. A professzor megvizsgált több lehetséges magyarázatot is: a gyakori költözés a szakirodalom szerint megviseli a gyerekeket, és az azonos nemű párok az Egyesült Államokban hajlamosabbak albérletekben lakni, ám ezügyben Sullins olyan kicsi különbségek talált azonos neműek és különeműek családjai közt, hogy az nem elég magyarázat. Gyakori magyarázat, hogy az azonos neműek által nevelt gyermekeket sokkal inkább stigmatizálják az iskolában a szüleik miatt, mint másokat, azaz a probléma a homofóbia lenne, nem pedig a szülők kiléte. Azonban Sullins eredményei szerint a különeműek gyermekeit kétszer olyan gyakran stigmatizálják, mint az azonos nemű párokéit.

Egy másik tanulmányában, amelyet ugyanerre a mintára alapozott, a szerző arra jutott, hogy az azonos neműek által nevelt gyermekek jobban ki vannak téve a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavar (ADHD) veszélyének (15,5 százalék a 7-tel szemben). Ez pedig annyit tesz, hogy hétszer nagyobb esélyük van arra, hogy stigmatizálják őket a gyengébb személyközi kommunikációs képességeik miatt. Azaz az azonos nemű szülők gyermekei ezért lehetnek kitéve az élcelődésnek és kiközösítésnek, nem pedig azért, mert nevelőszüleik melegek.⁷¹¹

⁷⁰⁶ Stacey–Biblarz 2010.

⁷⁰⁷ Sullins episzkopális (anglikán) pap volt korábban, az episzkopális egyházban pedig házasodhatnak a lelkipásztorok. A katolikus egyház egyes kivételes esetekben átképez és újraszentel katolizálni kívánó anglikán-episzkopális papokat, s ilyenkor ők családos katolikus papok lesznek.

⁷⁰⁸ Sullins 2015b.

⁷⁰⁹ Sullins 2015c.

⁷¹⁰ Sullins 2015a.

⁷¹¹ Sullins 2015d.

A szakirodalom szerint jelentősen növeli a gyermekeknél az érzelmi problémák fellépésének esélyét a szülőknél tapasztalható súlyos szorongás; azonban a súlyosan szorongó különnemű és azonos nemű szülőket összehasonlítva is 15 százalékkal nagyobb az esélye az azonos nemű párok gyermekeinél az érzelmi problémák fellépésének. Sullins rámutat, hogy mindez összhangban van az örökbefogadott gyermekek helyzetével. Ráadásul azoknál a gyermekeknél, akiket egyik nevelőszülőjükhöz sem kötötte biológiai kapcsolat, megintcsak kétszer nagyobb volt az érzelmi problémák fellépésének esélye, ha azonos nemű párok nevelték, őket mintha különneműek.

A gyermeküket egyedül nevelő szülőkkel összehasonlítva 1,8-szor, a (különnemű) házaspáros, biológiai szülők által nevelt gyermekekkel összehasonlítva pedig 3,6-szor nagyobb az esélye az érzelmi problémák fellépésének az azonos nemű párok által nevelt gyermekeknél. A legkisebb a különbség a gyermekétől ellenkező nemű, egyedülálló szülő által nevelt gyermekek és az azonos nemű párok által nevelt gyermekek közt (de még itt is utóbbiak vannak hátrányban), és még a különnemű, együttélő szülők és a különnemű, mostohaszülős családok is jobban teljesítenek az azonos nemű pároknál. Sullins eredményei szerint minden, különneműek által vezetett családi forma jobban teljesít a vizsgált területen, mint az azonos nemű párok által vezetett családok. A professzor arra jut: „a biológiai kapcsolat egyedülállóan és erőteljesen” hozzájárul a gyermek jólétéhez, ez a hozzájárulás pedig nem esetleges, hanem alapvető. Összhangban egy korábbi kutatással⁷¹² Sullins leszögezi: átlagosan mindig rosszabbul teljesítenek azon gyermekek, akik nem élnek együtt mindkét biológiai szülőjükkal, akkor is, ha ketten nevelik őket, és ez független a szülők iskolázottságától, etnikumától, s attól, hogy házaspáros-e vagy sem. Természetesen nem arról van szó, hogy minden gyermek, aki azonos nemű pár által vezetett háztartásban nő fel, sérült lenne – szögezi le a kutató, aki hozzátézi: a legtöbb család legtöbb gyermekének nincsenek igazán komoly érzelmi problémái. De habár a legtöbb gyermekkel nincs probléma, akkor közöttük is arányosan többen vannak azok, akiket a biológiai szüleik nevelnek.

Természetesen Sullins személyét és tanulmányát is azonnal megkritizálták.⁷¹³

IV.5.4. *Kell-e apa és anya?*

Mindazonáltal arra rá kell mutatnunk, hogy még a melegházasság intézményét kritizáló, jobboldali és akár keresztény véleményformálók sem azt vonják kétségbe, hogy egy meleg személy szerető és jó szülő tudna lenni. Amerika egyik legkonzervatívabb keresztény szervezete, a Focus on Family is azzal a kijelentéssel kezdi a melegszülekről szóló tanulmányát: „kevesen tagadnák, hogy a meleg és lesbikus párok, akik gyermekeket nevelnek, szerető emberek, akik fáradhatatlanul dolgoznak, hogy a lehető legjobb életet nyújthassák a gyermekeknek”.⁷¹⁴

⁷¹² McLanahan–Sandefur 1994.

⁷¹³ Ford 2015.

⁷¹⁴ Dallas–Heche 2010. 406.

A fő kérdés nem az, hogy a homoszexuális párok, mint emberek és nevelőszülők, kárt okoznak-e a gyermekeknek. A kérdés az, hogy melyik jobb a gyermeknek: egy homoszexuális pár által vagy egy különmemű pár által vezetett otthon? Ez ugyanaz a kérdéspár, amit feltehetünk az egyedülálló szülők esetében is: nyilvánvalóan nem a válasz arra a felvetésre, hogy vajon kárt okoznak-e a gyerekeknek az egyedülálló szülők, akiknek a heroikus erőfeszítéseit mindenkinek el kell ismernie, és csak tisztelettel adózhatunk előttük. Arra kérdésre viszont már igennel fogunk felelni, hogy vajon jobb-e a gyermeknek, ha mindkét szülője, az anyja és az apja neveli, annál, ha csak az egyik. Ezt az egyedülálló szülők ismerik el a leginkább, hiszen ők érzik, mennyire hiányzik a gyermekük életéből a másik szülői modell, nemi szerep – többnyire az apáé. Az apa vagy az anya hiányát bizony megsínylik az egyedülálló által nevelt gyermekek, ráadásul az egyedülálló szülők sajnos kevesebb időt tudnak gyermekeikkel tölteni, s általában anyagilag és még számos más szempontból is hátrányban vannak.⁷¹⁵ S ha szélsőséges esetekben jobb is a gyermeknek, ha például állandóan erőszakoskodó apja elhagyja a családot, egy szerető és gondoskodó apa hiányát akkor is megsínyli. Végso soron mindez ahhoz a két kérdéshez vezet minket: jobb-e a gyermeknek, ha egy anya és egy apa neveli fel őket, azaz számítt-e, hogy egy férfi és egy nő legyen mellette; és jobb-e, ha ők a biológiai szülei?

A kérdés persze eleve abszurdnak tűnik, hiszen ha kétségbe vonjuk azt, hogy optimális esetben és átlagosan a biológiai szülők nyújtják a legjobbat a gyermeknek, azzal tulajdonképpen kétségbe vonjuk azt, hogy jól vagyunk megalkotva, és azt állítjuk, hogy a Teremtő vagy a természet elfuserálta a fajfenntartás egyik legfontosabb elemét, hiszen a legjobb szülők nem azok, akik létrehozzák az utódot, akik érzelmileg is fogantatásától kezdve kötődnek hozzá és akikhez a gyermek is érzelmileg kötődik fogantatásától kezdve. A helyzet viszont az, hogy a biológiai szülők nevelési sikerének elsőbbségét számos kutatás igazolta, és a biológiai szülei által nevelt gyermekek érzelmileg stabilabbak, karrierükben sikeresebbek, és még számos előnyt élveznek kevésbé szerencsés társaikhoz képest.⁷¹⁶

Az elvált szülők gyermekei fokozott érzelmi nehézségekkel küszködnek, ahogy még az ő gyermekeikre is jellemző ez. Az örökbefogadott gyermekeknek jelentősen több érzelmi, viselkedésbeli és tanulási problémája van, mint saját szüleinél nevelkedő társaiknak.⁷¹⁷ Mindez már gyanússá kellene, hogy tegye az olyan kutatási eredményeket, amelyek szerint a melegpárok átlagosan ugyanúgy vagy jobban teljesítenek szülőként, mint a különmeműek. Természetesen fel lehet hozni, hogy ezek az érzelmi defektusok nem a nevelőszülők, hanem a gyermeket nem vállaló biológiai szülők hibája, s valóban így van; csak hogy nincs olyan örökbefogadott vagy örökbefogadásra váró gyermek, aki ne menne át ilyen traumán, hiszen éppen ezért nem a biológiai szülei nevelik. Magyarán az örökbefogadásnál kikerülhetetlenek az ilyen érzelmi defektusokat jó eséllyel előidéző problémák; ezek olyan tényezők, amelyek elkerülhetetlenül, mindig együtt járnak.

⁷¹⁵ Tripp-Cockett: 1998. Stanton 1997. Schneider et al 2005.

⁷¹⁶ Lásd például: Heuveline et al. 2003. Moore–Jekielek–Emig 2002. McLanahan–Sandefur 1994. 45.; Hilton–Devall 1998. Thomson et al. 1994.

⁷¹⁷ Lásd pl.: D’Onofrio–Emery 2019. Billings–Emery 2000.

Sotirios Sarantakos 174 iskolás gyermek képességeit vizsgálta meg húsz területen A legjobban a házasságban élő párok, legrosszabbul a melegpárok által nevelt gyermekek teljesítettek.⁷¹⁸

Carlos Ball úgy látja: a gyermeknevelés esetében az a fontos, hogy gyermek igényeit ki tudják elégíteni az ők nevelő felnőttek, és semmi okunk sincs azt hinni, hogy apaságra és anyaságra való képességet meghatározza valakinek a biológiai neme.⁷¹⁹ Ennek, mint a továbbiakban bemutatjuk, épp az ellenkezője az igaz. A kérdés nem pusztán az, hogy ki szereti jobban a gyermeket, és ki tud neki többet nyújtani, vagy hogy mindent megtesz-e a gyermekeiért. A kérdés az azonos nemű párok kapcsolatának természete. Két férfi vagy két nő, akármennyire igyekeznek is, nem tudják ugyanazt a változatosságot nyújtani érzelmileg, kommunikációban, megközelítésben, hozzáállásban, amit egy különemű pár.

Hogy a gyerekeknek szüksége van apára és anyára, azt a természetes józan ész és a hétköznapi tapasztalaton túl kutatások is megerősítik; de mindenesetre még senkinek, semmilyen módon nem sikerült kétséget kizáróan cáfolnia, viszont számos kutatás és metakutatás megerősíti.⁷²⁰

Svéd kutatók, akik 24, 1987 és 2007 közt megjelent tanulmányt néztek át, amelyek összesen 22300 alanyt vizsgáltak, rámutattak, hogy azok a gyermekek, akik együtt éltek a szüleikkel, édesanyjukkal és édesapjukkal, kevesebb viselkedési problémával küzdenek. Az apáknak különösen is aktív szerepük van a lányaik pszichológiai és fiaik viselkedési zavarainak leküzdésében, csökkenésében. Az apával való folyamatos kapcsolat csökkenti az esélyét annak, hogy a gyerek szembekerül a törvénnyel, erősíti a kognitív képességeket, mint az intelligencia, a logika, és a nyelvi fejlődésnek is hasznára van. A svéd uppsalai egyetem professzora, Anna Sarkadi, aki az egyetem női és gyermekjóléti tanszékének tanára, figyelmeztet: a pozitív apafigurával találkozó gyermekek jobbak a tanulásban, és jobb kapcsolatot alakítanak ki mindkét nem képviselőivel. A nők esetében a jó apa jobb partnerkapcsolatokhoz és jobb mentális-pszichikai állapothoz vezet.⁷²¹

A fiúgyermekek apjuktól tudják megtanulni, mit jelent férfinak lenni, a lánygyermekek pedig tőlük tanulhatják meg, miként viszonyuljanak a férfiakkal. Az apák sikeresebben mederben tudják tartani fiaik erőszakos és antiszociális hajlamait, mint édesanyjuk, alkalmasabbak rá, hogy kitartásra, céljaik elérésére tanítsák gyermekeiket nemtől függetlenül, és máshogy is játszanak gyermekeikkel: közös szórakozásuk fizikaibb jellegű, szabadabb és kihívásokkal telibb. Az apák az autonómiát, cselekvést, kockázatvállalást és a szabálykövetést hangsúlyozzák a nevelésben. De persze az anyák sem hiányozhatnak, és ők is ugyanannyire helyettesíthetetlenek. Az anya hiánya éppen úgy viselkedészavarokhoz vezethet később, mint az apáé. Az anyák a kapcsolatra, a kötődésre, biztonságra nevelnek, szeretetük kifejezőbb és feltétlenebb az apáénál.⁷²²

⁷¹⁸ Sarantakos 1996. 23-31. Marks Loren megjegyzi, hogy a Sarantakos-tanulmány 2005, az APA állásfoglalása előtt készült, és ugyan egy lábjegyzetben hivatkozik rá a dokumentum, ezt azzal a megjegyzéssel teszi, hogy nem ismeri a tartalmát; ugyanakkor nem említi meg Sarantakos 2000-res, könyvnyi tanulmányát sem a témában (Sarantakos 2000)

⁷¹⁹ Ball 2003. loc 3415.

⁷²⁰ Rohner–Veneziano 2001. Biller 1993.

⁷²¹ Sarkadi et al. 2008.

⁷²² Fraenkel é.n.

Az is bizonyított, hogy az apa hiányában a nagypapa is sikerrel mérsékelheti az apahiányt, ellenben ha helyette a nagymama neveli a gyermeket az anya mellett, az nem jár ilyen pozitívumokkal.⁷²³

Az apák és anyák közti, fent taglalt különbségeket számos más kutatás is igazolja, s mindez nem meglepő, tekintve a női és a férfi gének, hormonok, agy és psziché közti, a pusztán anatómián jóval túlmutató különbségeket.⁷²⁴

David Popenoe, a Rutgers Egyetem szociológia professzora arra figyelmeztet: „nem érthetünk egyet azzal a kijelentéssel, miszerint 'az anyukák jó apukák lehetnek', ahogy azzal sem, hogy 'az apák jó anyák lehetnek'. A két nem alapvetően különbözik és kiegészíti egymást, és az ember optimális fejlődéséhez mindkettőre szükség van mind kulturálisan, mind biológiailag.”⁷²⁵

Az apák (és a hagyományos család) szerepét lebecsülő tanulmányok és kutatók úgy tartják, nem az az elsődleges, hogy kikből áll a család, hanem hogy mit nyújtanak a szülők.⁷²⁶ Azonban tévednek. 172 kutatás elemzése például meghatározó különbségeket talált az anyák és apák szerepét illetően.⁷²⁷ Végső soron „az egészséges személyiségfejlődéshez éppúgy szükségünk van feltétel nélküli szeretetre, mint arra, hogy követelményeket támasszanak velünk szemben. Az anyai szeretet természeténél fogva feltétlen”, ellenben, „az apai szeretetért azonban meg kell dolgozni, és el is lehet veszíteni. E két típusú szeretet szintézise a lelki egyensúly és az érett személyiség alapja” – állítja Kádár Annamária.⁷²⁸ Ezért nem igaz Carlos Ball korábban idézett állítása.

Ne higgyük, hogy a gyermekek biztosan könnyedén átvészelik, ha két azonos nemű neveli őket. Egy 1998-as tanulmány ismerteti egy gyermek esetét, akit két meleg férfi nevel, és aki a bejárónőt azonosítja anyukaként. Így azt gondolja, hogy az anyukákat felveszik és kirúgják, majd pénzt gyűjt, hogy alkalmazzanak egyet „anyukát”.⁷²⁹ Egy másik tanulmány megemlíti, hogy a négy éves, lesbikus pár által nevelt gyermekek miként kérnek meg férfiakat, hogy legyenek az apjuk.⁷³⁰ A lesbikus párok különösen is elutasítóak a férfiakkal és a férfiszerepekkel szemben,⁷³¹ Judith Staceyék pedig elismerik, hogy a lesbikus párok feminizálják a fiúkat és maskulinizálják a lányokat.⁷³² Az azonos nemű párok által nevelt gyermekek a felmérések szerint határozottan rosszabbul teljesítenek az iskolában,⁷³³ és nekik van a legalacsonyabb iskolai végzettségük, olyannyira, hogy a többi „családforma”, még az egyszülős családmodell is jobban teljesít, legjobban természetesen a biológiai szülei által felneveltek állnak. Ugyanakkor nem mindegy, hogy milyen nemű

⁷²³Pedersen 1980. Radin–Oyserman–Benn 1991.

⁷²⁴Lásd például: Blankenhorn 1995.; Byrd 2005. Sax 2005.

⁷²⁵Papanoe 1996. 197.

⁷²⁶Amato–Rivera 1999.

⁷²⁷Lytton–Romney 1991.

⁷²⁸Kádár 2014. 49-50.

⁷²⁹Saakvitne 1998. Eisold 1998.

⁷³⁰McCandish 1987.

⁷³¹Turner et al. 1990. Miller et al. 1980.

⁷³²Stacey–Biblarz 2001.

⁷³³Allen et al 2014. A szöveg az alábbi tanulmány korábban publikálatlan folytatása: Allen et al. 2013.

szülők nevelik a gyermekeket: a leszbikusok által nevelt lányok olyan jól teljesítenek, mint egy egyedülálló férfi által nevelt lány, és utóbbinál rosszabbul teljesítenek a két meleg férfi által nevelt lányok is.⁷³⁴

Joe Dallas, az Exodus International volt elnökének szavaival élve mindebből levonható a következtetés: „ha a kutatások következetesen azt mutatják, hogy a gyermekek akkor járnak a legjobban, ha biológiai szüleik nevelik fel őket, feltéve, hogy a szülők jól teszik a dolgukat, akkor a melegházasság aligha tekinthető 'többlet'-nek a gyermek számára.”⁷³⁵

Természetesen össze lehet hasonlítani kifejezetten rossz hagyományos családokat viszonylag egészséges azonos nemű kapcsolatokkal, és le lehet vonni a következtetést, hogy a gyermeknek jobb volna egy stabil melegpár gondozásában nevelkedni. De egy legrosszabb és a legjobb forgatókönyv összehasonlítása félrevezető. Mondható ugyanis az is, hogy a gyerek jobb helyen van egy egyedülálló anyánál (vagy egy örökbefogadó, különemű párnál), mint egymással és vele is erőszakoskodó szüleinél, de ettől még ugyanúgy igaz, hogy általában véve jobb, ha a biológiai szülei nevelik a gyereket.

Dale O'Leary, mikor az APA azon tanulmányai kerültek szóba, amelyek másodlagosnak tartják az apa szerepét a családban, melankolikusan így morfondírozott: „sok évvel ezelőtt találkoztam egy 16 éves fiúval, Charley-val, aki sok évvel korábban elvesztette a lábát egy fűnyíróbaleset következtében. Charley nagyszerű gyerek volt – boldog, viccelődő, és teljesen kibékült a múltjával. Vajon abból, hogy Charley képes volt fátylat vetni traumatikus veszteségére, arra kell-e következtetnünk, hogy 'egy láb épp olyan jó, mint kettő'? Természetesen nem.”⁷³⁶

Feltehető az a kérdés is, hogy nem jobb-e a gyereknek egy azonos nemű párnál, mint az árvaházban, gyermekotthonban. Nos, számos országban nem csak azonos nemű pároknak nem adnak örökbe gyereket, hanem egyedülálló szülőnek sem – vagy egyedülálló nőnek igen, de egyedülálló férfinak nem. Ugyanígy van, ahol csak házaspár kaphat gyermeket örökbe, élettársi kapcsolatban élő pár nem. Lehet mindezt igazságtalannak tekinteni, de ha egyedülálló férfi nem fogadhat örökbe lányt, akkor miért fogadhasson örökbe két férfi? Általánosabban szólva: a gyámhatóságok és a törvényhozók nem gondolják úgy, hogy bármi jobb, mint a gyermekotthon. A gyermekotthon, az egyedülálló biológiai szülőnél vagy nagyszülőknél, a rokonok családnál nevelkedés lehet kényszerszülte megoldás, de nincs ilyen kényszer a melegpárok esetében – kivéve esetleg, ha valamelyikük biológiai gyermekéről van szó.

David Blankenhorn felteszi a kérdést: „a homofóbia csökkentése jó. A gyermek születéstől fogva neki járó jogainak védelme is jó. Mit kellene mondanunk, amikor ez a két jó konfliktusba kerül egymással?”⁷³⁷

A felvetésre talán a következőket lehet válaszolni: a melegházasságért folyó küzdelemben az örökbefogadáshoz való jog mind szimbolikus, mind gyakorlati értelemben fontos, hiszen enélkül nincs

⁷³⁴ Allen 2013.

⁷³⁵ Dallas-Heche 2010. 411.

⁷³⁶ O'Leary: *APA Study Says: Who Needs Dad?*

⁷³⁷ Blankenhorn 2008. Blankenhorn a melegházassággal kapcsolatban 2012-ben megváltoztatta álláspontját, azaz támogatójává vált az intézménynek, ám az örökbefogadással kapcsolatos álláspontját továbbra is fenntartja. Lásd: Blankenhorn 2012.

egyenlőség. Azonban nem csak az egyenlőség melletti érvelés téves, mint azt korábban kimutattuk, hanem a kutatásokkal való érvelés is. Talán egyetérthetünk abban, hogy ha nincs kényszerszülte helyzet, márpedig mint fent rámutattam, a melegpárok esetében ilyen nincs, gyermeket nem teszünk ki nevelési kísérletezésnek, még a jövőre vonatkozó tanulmányok kedvéért sem. Egyetlen eset volna, amikor nyugodtan adhatnánk gyermeket melegpárok kezébe: ha minden kétséget kizáróan bebizonyosodna, hogy nincs probléma a melegpárok által nevelt gyermekekkel. Ilyen viszont valószínűleg sosem lesz, tekintve a jelentkező ismeretelméleti és módszertani problémákat. A valóság túlságosan összetett ahhoz, hogy minden tényezőt számba vegyünk és kiszámítsunk, és megfelelően feltárjuk az összefüggéseket a valóság számtalan aspektusa között – hogy a biológiai szülők, nevelőszülők, melegpárok, a biológia, pszichológia, a társadalom és kultúra viszonyai közt minden vonatkozó mentális, pszichikai, gazdasági, jogi problémának megtaláljuk az eredetét és feltárjuk kapcsolataikat. Az emberi viszonyok ennél jóval bonyolultabbak – magunkon talán kísérletezhetünk, de a gyermekeinken nem.

A melegpárok örökbefogadási joga mellett gyakran úgy érvelnek: mindenkinek joga van a boldogsághoz, mindenkinek joga van a gyermekvállaláshoz. Nem tagadhatjuk meg senkitől a gyermekek okozta örömet. Elizabeth Marquardt szerint „a hangsúly mindinkább a felnőttek gyermekhez való jogán van, mintsem pedig azon, hogy a gyermeknek szüksége van rá, hogy amikor csak lehetséges, az apja és anyja nevelje fel, és ismerje a szüleit.”⁷³⁸ A 2013-as, párizsi, melegházasság-ellenes tüntetések egyik résztvevője, egy bizonyos Jean-Dominique Bunel, a humanitárius jog szakértője a *Le Figaro*-nak elmondta: két lesbikus nő nevelte fel, és mindig is szenvedett az apa hiányától, amit „amputációként” élt meg.⁷³⁹

Talán azt is érdemes megemlíteni: ugyan a heteroszexuális férfiak és homoszexuális férfiak aránya 36 az 1-hez, a heteroszexuálisok és homoszexuálisok által elkövetett pedofil gyermekmoleztálások esete 11 az 1-hez.⁷⁴⁰ A homoszexuálisok közt háromszor nagyobb a hajlam a pedofiliára, és jóval nagyobb a hajlam a visszaeső magatartásra, mint a heteroszexuálisoknál.⁷⁴¹

Az ENSZ 1989-es Gyermekjogi Egyezménye különösen is védi a gyermekek jogát a biológiai szüleihez: „az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják a mindkét szülőjétől vagy ezek egyikétől külön élő gyermeknek azt a jogát, hogy személyes kapcsolatot és közvetlen érintkezést tarthasson fenn mindkét szülőjével, kivéve, ha ez a gyermek mindenképp felett álló érdekeivel ellenkezik.”⁷⁴² Míg senki nem tagadná, mennyire érthető és átérezhető a gyermekek iránti vágyakozás, „gyermekhez való jog” morális értelemben nem létezik. A gyermek ajándék, nem boldogságunk valamiféle tárgya, amihez mindenáron jogunk van.

⁷³⁸ Marquardt 2008.

⁷³⁹ Idézi: Muehlenberg 2013.

⁷⁴⁰ Uo.; Satinover: 1996. 65.

⁷⁴¹ Freund–Watson 1992. Lásd még erről: Thorstad 1990.

⁷⁴² 1991. évi LXIV. Törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről, 9. cikk.

Az előző fejezetekben kifejtettek okán rá kell mutatnunk arra is, hogy az örökbefogadás engedélyezése sem tenné ontológiai-antropológiai értelemben házasokká a melegpárokat.⁷⁴³

A fentiekben tehát kimutattuk, hogy az azonos nemű párok által nevelt gyermekek kapcsán a tudomány erősen átpolitizált, a kutatások módszertana viszont könnyen kikezdzhető, mivel a terület igen nehezen vizsgálható. Annyit azonban le tudtunk szűrni, hogy az azonos neműek által nevelt gyermekeknek lehetnek olyan problémáik, amelyek nem kirekesztésből és hasonlókból fakadnak, hanem nevelőszülei kapcsolatának természetéből, valamint kikerülhetetlenül egyfajta válási traumából is. A szakirodalom vizsgálatával rámutattunk, hogy az anyai és apai szülői szerepek kulcsfontosságúak a gyermekek számára, ezek pedig biológiailag meghatározottak. Végül rámutattunk, hogy nem rendelhető alá minden a homofóbia elleni küzdelemnek, a gyermek nem jár, s hogy az örökbefogadás sem tenné ontológiai-antropológiai értelemben házasokká az azonos nemű párokat.

⁷⁴³ Lee–George 2014. 50.

IV.6. A fajközi házasság tiltásának párhuzama

Az azonos neműek házassága mellett szokás felhozni⁷⁴⁴ azt az érvet, miszerint annak „tiltása” ugyanolyan, mint a fajközi házasság tiltása egykoron az Egyesült Államokban⁷⁴⁵ vagy a dél-afrikai apartheid idején,⁷⁴⁶ illetve a zsidók és nem zsidók közti házasság tiltása a náci Németországban.⁷⁴⁷

Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy „egy kalap” alá vehetőek-e ezek a törvények a melegházasságot „tiltásával”, fel kell derítenünk a mögöttük húzódó motivációt is, nem elég pusztán időleges létezésük tényét hangsúlyozni. És ki kell térnünk arra, ugyanaz-e tiltani valamit, mint lehetetlennek tartani. Hosszabban az amerikai törvényeknél fogunk elidőzni, kiterjedtségük és a róluk szóló szakirodalom alapján ugyanis azok a legalkalmasabbak az összevetésre.

A fajközi házasságot tiltó amerikai törvények mögötti inspiráció egyik fő eleme (a németéhez és magyaréhoz hasonlóan) a „fajkeveredés” megakadályozása volt – jelentős részben azért, hogy ne szülessenek olyan gyermekek, amelyekről nem lehet eldönteni, hogy szabadnak vagy rabszolgának születtek, minthogy szüleik közül az egyik fehér, a másik fekete. Persze a különféle törvénykezések számos módon kezelték az idők folyamán ezt a problémát, meghatározván, hogy apja vagy anyja szabad vagy rabszolga státusát örökli a fekete és fehér szülők közös gyermeke, de a fő motiváció mégis ez volt az ilyen szabályozások mögött – továbbá a „fehér nők” erkölcsének védelme, illetve a „társadalmi rend” fenntartása.⁷⁴⁸ A rabszolgatartás megszűnése után 1967-ig azzal szerelték le az amerikai alkotmány 14., egyenlő bánásmódot biztosító módosítására hivatkozókat, hogy a szegregációs és fajközi házasságot tiltó törvények ugyanúgy sújtják mindkét felet, feketéket és fehéreket (valamint esetenként más, hatályuk alá tartozó „rasszokat”), így ugyan az elkülönít, de végső soron egyenlően kezel mindenkit („separate but equal”). A házasság szabályozása amúgy is alapvetően tagállami hatáskör az Egyesült Államokban. Mindenesetre: a vegyesházasságokat tiltó törvények támogatói alapvetően nem tagadták, hogy lehetséges a házasság feketék és fehérek közt – csak egyéb okokból nemkívánatosnak tartották azt.⁷⁴⁹

Ezzel szemben a melegházasságot ellenzők motivációja nem az, hogy „betiltsanak” valamit egy „faj” (rassz, nemzet, etnikum) vérének tisztán tartása vagy a házasság várható nehézségei miatt. Ők egyszerűen lehetetlennek és önellentmondásnak tartják az azonos neműek házasságát, mivel úgy tartják, hogy definíciószerűen házasság csak két különemű közt jöhet létre. A melegházasságot már bevezető államokban megkötött azonos nemű frigyeket pedig nem tartják a szó igazi értelmében házasságnak..

⁷⁴⁴ Pl.: Ceglédi 2013. Sárosi 2013.

⁷⁴⁵ Wallenstein 2004. 247, 253-254.

⁷⁴⁶ Botham 2009. 51-52.

⁷⁴⁷ Wallenstein 2004. 255-56.; Botham 2009. 51-52.

⁷⁴⁸ Botham 2009. 56-60.

⁷⁴⁹ Girgis–Anderson–George 2012. 78.

Talán érzékelhető, mi a különbség tiltás és lehetetlennek tartás között. A magyar népi tudat is „ellenjavallotta” a másik falu szülöttével, a magasabb társadalmi rangúval vagy épp a másik felekezethez tartozóval kötött frigyét, amit számos módon igyekezett is megakadályozni; ám – s ez nagy különbség – végső soron nem tartotta lehetetlennek.

De nem csak ezért – a tiltás és a lehetetlenség közti különbség miatt – problémás az, amikor az azonos neműek házasságát támogatók a meglegházasság tiltásáról, sőt esetleg „betiltásáról” beszélnek. Hanem abból az egyszerű, történelmi okból kifolyólag is, hogy ami nem létezett korábban, azt nem lehet „betiltani”. Betiltásról ráadásul akkor lehetne beszélni, ha egy országban nem pusztán nem létezne a meglegházasság intézménye, hanem a törvényhozás egyenesen kriminalizálná azt, azaz büntetés járna az ilyen „illegális” frigyek megkötőire – s ekkor jó okunk volna elgondolkozni azon, hogy vajon ez a meglegházasság lehetőségének implicit elismerését jelenti-e.

Pár évtizeddel ezelőttig azonban a világon senkinek a fejében meg nem fordult volna (leszámítva persze Karl-Heinrich Ulrichs-t) a meglegházasság gondolata – a meglegházasságot nem „tiltották”, hanem nemes egyszerűséggel nem létezett. Minthogy az ötlet fel sem merült, nem volt mit „tiltani”, főleg nem „betiltani”.

A fajközi, valamint a zsidók és nem zsidók közti házasságot tiltó törvényeket a meglegházasság „tiltásával” párhuzamba állító érvelés úgy tesz, mintha a történelem folyamán a „házassági szabadság” fokozatosan nőne, a régen fennálló számos házassági akadályt idővel a haladás erői szép lassan leküzdének – ezen akadályok egyike pedig a fajközi házasság tiltása volna. Ám ez téves interpretáció: míg a társadalmi és felekezeti „határok” átlépését nehezítette is az előző évszázadokban a közfelfogás (és az egyházi törvények), a „fajközi” házasság tiltása újkori, modern gondolat. A modernitás hajnalán merült fel, s ugyan – mint eredetileg úr és rabszolgája közti házasságot akadályozó szabályozás – vannak ókori, például római előképei, 19-20. századi magyarázata, mögöttes ideológiája a szó szoros értelmében *rasszista*. Márpedig a rasszizmus (és a nacionalizmus) jellegzetesen modern jelenség, a náciizmusról nem is beszélve. Magyarán a fajközi házasságot tiltó törvények viszonylag új jelenségek a történelemben. Minden bizonnyal ugyanolyan abszurdnak találta volna őket egy száz-háromszáz évvel ezelőtt élt paraszt, mint ma Robert P. George-ék. Elvégre két másféle ember minden további nélkül képes életet adni saját, biológiai gyermekének.

A fajközi házasság tiltását talán legkövetkezetesebben ellenző intézmény az évszázadok folyamán a katolikus egyház volt, s az egyik legjelentősebb törésvonal az azt kifogásoló katolikusok és a tiltó törvényeket ezzel szemben idővel bibliai alapon is igazolni próbáló protestánsok közt húzódott. Hogy miért? A katolikus egyház az első századoktól kezdve azt az alapvetést vallotta – s igyekezett is érvényre juttatni, gyakran jelentős társadalmi ellenállással találkozva – hogy a házasságot két szabad fél, egy férfi és egy nő szabad elhatározása, beleegyezése hozza létre (már ha nem áll fenn egyéb házassági akadály, például már létező, érvényes házasság, túlságosan közeli rokonság vagy épp kiskorúság). Emellett a 16. század közepén tartott Tridenti Zsinat óta

egyértelműen szentségként tekintett a házasságra, amely így – habár vannak az állam hatáskörébe tartozó aspektusai is – alapvetően egyházi hatáskör. Ezzel szemben a protestáns teológia ugyan szentnek igen, de szentségnek nem tartotta a házasságot, ezért különösebb aggályok nélkül utalta azt az állam hatáskörébe. S míg a katolikus egyházban van egy központi tekintély, amelynek állásfoglalásai, beleértve a Biblia-magyarázatot is, kötelezőek az egyház tagjaira nézve, addig a protestáns felekezetek abból a katolikus részről szkeptikusan fogadott alapállásból kiindulva, hogy Isten szava mindenki számára érthető, nem bízzák egy Rómához hasonlatos autoritásra a Szentírás magyarázatát – így lehetővé vált, hogy az amerikai Dél protestáns felekezetei megtalálják a biblikus magyarázatot a rasszok elkülönítésére is.

IV.6.1. A „faj” déli protestáns felfogása

Az amerikai gyarmatokon és később az Egyesült Államokban a házasságot mindig is a polgári jog, azaz elsősorban az állam hatálya alá tartozó intézménynek tartották – még a jelentős katolikus népességgel rendelkező tagállamokban is. A 19. században például a poligámiát támogató mormon egyházzal került összeütközésbe ez a felfogás – végül 1862-ben a kongresszus „kriminalizálta” a bigámiát. A harc a felekezet és az államok közt azonban még jó pár évtizedig tartott, végül a szövetségi legfelsőbb bíróság 1890-ben úgy határozott, hogy a mormon egyház gyakorlata ellentétes a kereszténység „lelkiségével”, ezért lényegileg nem vallási intézmény.

A fajközi házasságot tiltó törvények mellett a déli protestánsok azzal is érveltek,⁷⁵⁰ hogy azt tiltja mind a természetes, mind az isteni törvény – magyaráján habár jogosan tettünk korábban különbséget tiltás és lehetetlenség között, talán voltak, akik „tiltás” alatt talán lehetetlenséget értettek. Míg a protestáns teológusok szerint a Teremtés könyve isteni megalapozást nyújt a fajok elválasztására, addig a katolikus egyház mindig is az emberiség alapvető egységét hirdette. A „isten mandátum” a déli protestáns felfogás szerint a Teremtés könyvének 9-11 fejezetében rejlik: eszerint amikor Noé – akinek három fiától származnak a világ népei – lerészegült, legkisebb fia, Kám meglátta őt, amint meztelenül feküdt sátrában, és szólt bátyjainak, Szemnek és Jáfetnek, akik szemüket eltakarva fedték be apjuk szemérmét. Mikor Noé megtudta, hogy legkisebb fia tanúja volt meztelenségének, kijelentette, hogy Kám utódai legyenek a szolgálói bátyjai leszármazottjainak. Egyes teológiai elképzelések szerint Kám utódai az afrikaiak, akiknek fekete bőrszíne az átok pecsétje. Ugyanakkor az Egyesült Államokban az Észak és Dél közt dúló polgárháború előtt valamivel inkább azokra a fenti történet utáni eseményekre helyezték a hangsúlyt a Teremtés könyvében, amelyek a Föld benépesítéséről szólnak: arról, hogy Noé fiainak utódai a Föld mely részén telepedtek le. Hogy ez a történet igazolja-e a rabszolgaság intézményét, s az milyen viszonyban van a szabadság és egyenlőség Amerikában nagyra becsült eszményével, arról sokat vitáztak a 18. századi újvilági gondolkodók.⁷⁵¹

⁷⁵⁰ A rasszok elkülönítésének protestáns teológiájáról lásd: Botham 2009. 91-111.

⁷⁵¹ Pl.: Stringfellow 1856.

A 19. század közepén Josiah Clark Nott még azzal az ötlettel is előállt, hogy a feketék nem is Ádámtól és Évától származnak, azaz szó szerint az emberétől különböző, másik fajt alkotnak. Samuel Davis Baldwin metodista prédikátor Nott ellen írt, 1858-as könyve, a *Dominion*, amely leszögezte, hogy igenis a feketék is Ádámtól és Évától származnak, bár a szerző ennek ellenére mégis kiállt a „fajok”, azaz a rasszok egymástól való elkülönítése mellett.⁷⁵² Gillespie tiszteletes, a mississippi-i Belhaven College nyugalmazott, presbiteriánus elnöke 1954-ben kifejtette, hogy ugyan az emberiség egységes, ám a rasszokat a Föld különböző pontjaira rendelte élni a Teremtő; ugyanakkor Gillespie elismerte azt is, hogy a Bibliából nem olvasható ki közvetlenül az elválasztás isteni elrendelése.⁷⁵³

IV.6.2. A katolikus ellenállás

A fentiekkel éppen ellentétes felfogást mutatnak a katolikus egyház állásfoglalásai és lépései.⁷⁵⁴ III. Pál pápa 1537-es, a toledói érseknek írt *Pastorale officium* brévéjében kiállt az indiánok emberi méltósága és tulajdonjoga mellett.⁷⁵⁵

Érdekes, hogy a spanyol gyarmatokon sosem tiltották a fajközi házasságot magát, habár voltak olyan jogszabályok, amelyek megnehezítették a bennszülöttek és a gyarmatosítók közti frigyét, például az 1776-os Pragmática Sanción, amely megtiltotta a különféle társadalmi osztályokba tartozók közti házasságot. Mindenesetre az ilyen törvények alól lehetett mentességet kapni, ahogy a francia gyarmatok feketék és fehérek közti házasságot tiltó törvényei alól is.⁷⁵⁶

Az afroamerikaiak lelkipásztori szolgálatára létrehozott jozefita rend egyik előljárója, John R. Slattery 1883-ban a *Catholic World* című lap hasábjain leszögezte: a keresztény tanítás a természetes és polgári rend fölé emeli az embert, az isteni testvériség és egyenlőség szintjére. Slattery máskor a fekete papság kinevelésének szükségességére is figyelmeztetett.⁷⁵⁷

1888-ban XIII. Leó pápa a brazil püspököknek címzett *In plurimis* enciklikájában⁷⁵⁸ üdvözölte a rabszolgaság eltörlését az országban, kijelentve, hogy sokan elfelejtették Noé fiainak testvéri mivoltát, s hogy ugyan a rabszolgaság származhatott ugyan Kám alávetéséből testvéreinek, de Krisztus akkor is helyreállította az emberi nem egységét és eredeti testvériségét. A pápa idézte Szent Pál azon leveleit, amelyekben az emberiség Krisztusban való egységére tér ki az apostol.

⁷⁵² Baldwin 1858.

⁷⁵³ Gillespie 1954.

⁷⁵⁴ Lásd: Botham 2009. 111-119.

⁷⁵⁵ Denzinger-Hünemann 2004. 1495. pont, 369-70.

⁷⁵⁶ A spanyol és francia gyarmatokról lásd: Botham 2009. 60-65.

⁷⁵⁷ Botham 2009. 112-113.

⁷⁵⁸ XIII. Leó 1888.

1891-ben aztán a minnesotai St. Paul érseke, John Ireland egy beszédében úgyszintén az emberi nem eredeti egységét hangsúlyozta.⁷⁵⁹

A legfőbb egyházi tekintély Hitler hatalomra kerülése után szólalt meg újra: XI. Piusz pápa 1937-ben *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikában elítélte többek között a nemzetiszocialista újpogányságot, a fajelméletet, a faj-, egyház- és vallásüldözést, s a korlátlan hatalmú államot.”⁷⁶⁰

Amikor a Benito Mussolini által vezetett olasz kormány megtiltotta az „árja fajhoz tartozó” olaszok és a más rasszokhoz tartozó személyek közti házasságot, a L'Osservatore Romano, a Vatikán félhivatalos lapja megírta, hogy az élesen ellentétes a kánonjoggal. Az egyház nem tilt meg házasságot, maximum „ajánl, figyelmeztet és meggyőz”.⁷⁶¹

A katolikus egyház mindig igyekezett kiállni a szabad beleegyezésért, mint a házasság alapjáért, minthogy ezt tartotta az érvényesség egyik feltételének. Így aztán próbált küzdeni a szokások szerint szükséges szülői beleegyezés ellen is. A szabad beleegyezés, mint a házasság érvényességéhez szükséges feltétel (és a katolikus egyház kizárólagos jogigénye a házasságok felett) feltűnik a 16. századi Tridenti Zsinat után a házasság szempontjából két legfontosabb pápai enciklikában is, XII. Leó 1880-as *Arcanum divinae sapientiae*-jében⁷⁶² és XI. Piusz 1930-as *Casti conubii*-jában,⁷⁶³ s a 1917-es kánonjogi kódexben. Louis J. Nau kánonjogász szerint azért fontos, hogy szabadon válasszák meg a hívek házastársukat, mert a katolikus egyház felfogásában a válás nem lehetséges, azaz csak az „ásó, kapa, nagyharang” – a halál – választhatja el a feleket egymástól.⁷⁶⁴ Ráadásul, mivel a házasság természetes intézmény, ezért a nem keresztény felek házasságát is szentnek tartja az egyház.

XI. Piusz 1938 áprilisában aztán meg is hívta katolikus értelmiségiek egy csoportját, hogy közösen dolgozzák ki a rasszizmus és totalitarizmus elleni küzdelem módját, többek közt a tudomány eredményeire alapozva. A résztvevők közt volt John LaFarge amerikai jezsuita szerzetes is, akinek egy évvel korábban jelent meg a pápa által igen nagyra értékelt könyve a rasszizmus katolikus tanokban gyökerező elutasításáról.⁷⁶⁵ Az egyházfőt annyira lenyűgözte az atya munkája, hogy meg is bízta egy, a rasszizmust és antiszemitizmust elítélő enciklika munkálatainak a vezetésével. Az enciklika a *Humani generis unitas* (Az emberi nem egysége) címet viselte volna, ám a szöveg kidolgozása közben elhunyt a pápa.⁷⁶⁶

⁷⁵⁹ O'Connell: 1988..

⁷⁶⁰ XI. Piusz 1937.

⁷⁶¹ Idézi: Botham 2009. 89-90.

⁷⁶² Denzinger-Hünermann 2004. 3142-3146. pont, 604-606.

⁷⁶³ Uo. 3700-3724. pont, 712-720.

⁷⁶⁴ Botham 2009. 89-90.

⁷⁶⁵ La Farge 1937.

⁷⁶⁶ Lásd pl.: Castelli 1972. Az elkészült szöveg vázlatot Georges Passelecq és Bernard Suchecky jelentette meg: (1995).; angolul: *The Hidden Encyclical of Pius XI.* 1997.

Az új egyházfő, XII. Piusz ugyan nem jelentette meg a szöveget enciklikaként, de felhasználta annak részleteit első enciklikájában, a *Summi pontificatus*ban, amelynek alcíme az volt: *Az emberi társadalom egységéről*.⁷⁶⁷

Az 1943-as *Mystici corporis Christi* enciklika⁷⁶⁸ az emberiség Krisztusban való egységét hangsúlyozta, az 1950-es *Humani generis*⁷⁶⁹ pedig elítélte a poligenezis elméletét (miszerint egyes rasszok nem Ádámtól és Évától származnak), ahogy a Teremtés könyvének helytelen magyarázatait is.

A katolikus papok még arra is hajlandóak voltak, hogy a fajközi házasságot tiltó törvények ellenére összeadjanak fekete-fehér párokat. A spanyol Kaliforniában kifejezetten támogatták az ilyen frigyeket, márcsak azért is, mert a szexuális visszaélések elleni küzdelem, a letelepedés szorgalmazásának, valamint az indiánok megtérítésének és hispanizációjának eszköze is volt ez a szemükben. Frank Tannenbaum azt állítja, amelyben a feketék helyzetét vizsgálta az amerikai Délen és Latin-Amerikában, hogy a spanyol (gyarmati) törvényeket befolyásolta az emberek Isten előtt való egyenlőségének katolikus doktrínája, ami például megmutatkozott a rabszolgák felszabadításának lehetőségében is; ezzel szemben a brit gyarmatokon igyekeztek ezt az opciót minél inkább kizárni.⁷⁷⁰ Patricia Seed szerint a 16. századi Mexikóban viszont a katolikus egyház játszotta a „házassági szabadság” védelmezőjének szerepét,⁷⁷¹ Kuba érseke pedig 1852-ben szót emelt a fajközi házasság lehetőségének törvényi szűkítése ellen.⁷⁷²

Persze mindez nem jelenti azt, hogy a katolikus hívek és a katolikus papság az amerikai Délen mindennek megfelelően gondolkodott volna. Katolikusok tömegei tették magukévá a protestáns felfogást, s foglaltak állást a szegregáció és a fajközi házasság tilalma mellett. A 19. században számos püspök inkább társadalmi-politikai kérdésként kezelte a rabszolgáságot, aztán a szegregációt is, mintsem morálisként. Az ötvenes években nem vettek fel feketéket számos katolikus főiskolába és szemináriumba, és sok fehér katolikus hívő ellenezte a „vegyes” gyülekezeteiket.⁷⁷³ Ugyanakkor sokan voltak – nem pusztán egy-egy kiemelkedő személyiség – a különválasztás ellen is. Például 1862-ben William Elder, a mississippi-i Natchez püspöke arra kérte a plébánosokat, ítélik el a poligenezis elméletét, harminc évvel később pedig a már említett John Ireland ítélte „szüklátó körű ignoranciának” az elképzelést, miszerint Isten akarata a rasszok elkülönítése. Francis A. Janssens New Orleans-i érsek 1894-ben szögezte le, hogy a Louisiana fajközi házasságot tiltó törvénye jogtalanul korlátozza az emberi és a vallásszabadságot.⁷⁷⁴ 1900 körül már rengeteg katolikus ítélte meg protestánsként ezt az elképzelést, amit 1902-ben a jozefitákkal dolgozó belga pap, Joseph Anciaux is kritizált egy Rómába írt levelében – elítélve egyúttal azokat a fehér, amerikai katolikus papokat, akik osztották ezt a

⁷⁶⁷ Denzinger-Hünemann: 2004. 3780-3786. pont, 732-734.

⁷⁶⁸ Uo. 3800-3822. pont, 737-744.

⁷⁶⁹ Uo. 3875-3899. pont, 763-771.

⁷⁷⁰ Tannenbaum: 1946.

⁷⁷¹ Seed 1988. 188., 190., 193., 195.

⁷⁷² Botham 2009. 128.

⁷⁷³ Uo. 86-90.

⁷⁷⁴ Uo. 128.

„keresztényietlen negrofóbiát”. Anciaux úgy látta, a katolikus rasszizmus a déli, fehér, protestáns kultúra hatása.⁷⁷⁵ Katolikus kánonjogászok 1943-ban a Negro Digest hasábjain erősítették meg, hogy a „vegyes” párokat is össze kell adnia a plébánosoknak, az ötvenes években pedig számos déli püspök integrálta a katolikus iskoláit, azaz szüntette meg bennük a szegregációt.⁷⁷⁶

Hogy a katolikusok nem épp ugyanúgy gondolkodnak a rasszokról, ahogy az amerikai Dél protestánsai, az a protestánsoknak is feltűnt. 1907-ben például az arkansasi episzkopális (anglikán) püspök, William Montgomery Grown méltatlankodott azon, hogy a feketék és a „katolikus tradicionalista, fehér egyházi emberek” nem támogatják tervét, amely szerint fekete és fehér plébániákra osztaná egyházmegyéjét. Grown tudatában volt annak is, hogy a katolikusok teológiai alapon is ellenzik az ötletét. Két évtizeddel később ugyanerről panaszkodik Thomas J. Helfin alabamai szenátor, aki felháborodott, amikor egy New York-i katolikus templomban egybekelt egy fekete férfi és egy fehér nő, s a Kongresszusnak az ügyben írt 1930-as levelében nonszenszként említette, hogy a katolikus egyház engedélyezi, hogy ugyanabba az iskolába és templomba járjanak feketék és fehérek, ami teljes mértékben amerikaiatlan.⁷⁷⁷

Vincent Waters raleigh-i püspök 1953-ban rendelte el a szegregáció megszüntetését Észak-Karolinában, Peter L. Ireton richmondi püspök is megnyitotta oktatási intézményeit a feketék előtt, Joseph Rummel New Orleans-i érsek pedig az ötvenes években többször felszólalt a szegregáció ellen, amit 1956-ban bűnösnek nevezett.⁷⁷⁸ Az amerikai katolikus püspöki kar 1958-ban rövid pásztorlevelet tett közzé *Diszkrimináció és keresztény lelkiismeret* címmel, amiben a rasszizmust morális és vallási problémaként írták le, s kinyilvánították, hogy Isten előtt minden ember egyenlő. Amikor néhány déli püspök nem akarta közzétenni a körlevelet, XII. Piusz pápa kötelezte őket rá.⁷⁷⁹

IV.6.3. Egy korszak vége

A végső áttörést, a fajközi házasságok tiltását alkotmányellenesnek nyilvánító, 1967-es legfelsőbb bírósági döntést is jelentős mértékben befolyásolta a katolicizmus. Ennek előszele volt már az is, hogy 1948-ban Los Angelesben házasságot köthetett egymással a fehér Andrea Perez és a fekete Sylvester Davis, akik mindketten katolikusok voltak. A pár ügye a kaliforniai Legfelsőbb Bíróságon dőlt el, jogászuk pedig, az úgyszintén katolikus Daniel Marshall azzal érvelt a bíróság előtt, hogy a fajközi házasságot tiltó törvény korlátozza a pár vallásszabadságát.⁷⁸⁰

Tíz évvel később, 1958-ban a fekete-cherokee Mildred Delores Jeter és az angol-ír Richard Perry Loving azért utazott Washingtonba hazájából, Virginiából, hogy ott megházasodva térjenek vissza otthonukba. A

⁷⁷⁵ Uo. 120-126.

⁷⁷⁶ Uo. 128.

⁷⁷⁷ Uo. 127-128.

⁷⁷⁸ Uo. 168-169.

⁷⁷⁹ Uo. 119.; *Statement of the Bishops of the United States* 1958.

⁷⁸⁰ Botham 2009. 13-50.

rendőrség azonban letartóztatta őket, tekintve, hogy Virginia nem ismerte el a más államokban kötött vegyesházasságokat, sőt a törvény ilyesfajta megkerülését kifejezetten büntették a jogszabályok. A bíró, az egyébként elkötelezett katolikus Leon M. Bazile egy év börtönre ítélte a fiatalokat, azonban felfüggesztette a végrehajtást, ha a pár hajlandó elköltözni Virginiából, és nem térnek vissza együtt 25 évig. Lovingék így Washingtonba költöztek. 1963-ban viszont, miután értesült róla, hogy az amerikai kongresszus emberi jogi törvényeket tárgyal, Mildrednek az az ötlete támadt, hogy emberi jogi alapon meg lehetne támadni a virginiai bíróság döntését. Az ügyvédek a virginiai legfelsőbb bírósághoz fordultak, ami úgyszintén megerősítette az ítéletet. Így nem maradt más hátra, mint fellebbezni a szövetségi Legfelsőbb Bírósághoz. A bíróság Lovingék javára döntve történelmet írt.

IV.6.4. Feketék és zsidók az azonos neműek házassága ellen

Vajon miként vélekednek ma az afroamerikaiak és a zsidók a melegházasságról? Az amerikai feketék nem vélekednek egyöntetűen úgy, hogy a polgárjogi küzdelemhez lehetne hasonlítani a melegjogi mozgalmat. A Zogby Analytics 2013. február 14-20. között kérdezett meg 1002 afroamerikait arról, hogy miként vélekednek a homoszexuálisok, leszbikusok, transzneműek, biszexuálisok jogairól. A válaszolók 55 százaléka utasította el, hogy az „LMBT-jogokért” való küzdelmet az amerikai feketék polgárjogi mozgalmának küzdelmével hasonlítsák össze, és csak 28 tartotta összehasonlíthatónak a Martin Luther King nevével fémjelzett harccal a melegjogi küzdelmeket, 17 százalék pedig bizonytalan volt ítéletében. Ezzel párhuzamosan a megkérdezettek 42 százaléka vélekedett úgy, hogy a házasság csak egy férfi és egy nő kapcsolata lehet, és 40 százalék nyilatkozott úgy, hogy engedni kellene házasodni az azonos neműeket.⁷⁸¹ A fekete lelkipásztorok szövetségének vezetője, William Owens tiszteletes 2015 márciusában fejezte ki egyet nem értését Barack Obamával, amikor az amerikai elnök a melegjogi mozgalmat a polgárjogi mozgalomhoz hasonlította.⁷⁸² A tizenöt, afroamerikaiakból álló felekezetet, azok 34 ezer gyülekezetét és 15,7 millió fekete tagját összefogó National Black Church Initiative (NBCI) megszakította a kapcsolatot a presbiteriánus egyházzal, miután annak általános közgyűlése 2014 nyarán megszavazta a melegházasságok engedélyezését.⁷⁸³ Sőt, amikor az amerikai Legfelsőbb Bíróság 2015 júniusában meghozta melegházasság-párti döntését, az ellenzők közt volt a fekete Clarence Thomas is.⁷⁸⁴

Franciaországban hatalmas felzúdulást váltott ki, amikor Gilles Bernheim, Franciaország főrabbija 2012 októberében nyílt levelet intézett a kormányhoz, amelyben a melegházasság ellen érvelt, kijelentve, hogy az azonos neműek egybekelésének hívei által használt jelmondat, a „házasságot mindenkinek” pusztán egy üres

⁷⁸¹ CNA 2013.

⁷⁸² Breitbart 2015.

⁷⁸³ CharismaNews 2015.

⁷⁸⁴ National Review 2015..

szlogen: „a házasság nem pusztán a szeretet elismerése. Ez az az intézmény, ami az egybekelő férfit és nőt összeköti a nemzedékek sorával.” A rabbi az örökbefogadást is ellenezte.⁷⁸⁵

IV.6.5. Etnikum és szexuális orientáció

A meglegházasság pártolójának meggyőződése, hogy a különféle kisebbségek egyenlőségi törekvései lényegileg egy kalap alá vehetők, és csomagban kezelik őket, így ugyanolyanként beállítva a feketék polgárjogi küzdelmeit, a zsidó emancipációért küzdőket, a más nemzeti kisebbségek és a bevándorlók jogaiért dolgozók erőfeszítéseit és az LMBTQ-mozgalmat. Ez a csomag-szemlélet azonban téves. A házasság hagyományos felfogása szempontjából mindenestre, amely konzisztens a történelmi tradíciókkal, a biológiai nem határozza meg, hogy kik tudnak összeházasodni, a rassz és az etnikum pedig ebből a szempontból irreleváns.⁷⁸⁶

Ryan T. Anderson szerint nem lehet a nemi szerepek (a gender) kérdését és a szexuális orientációt a faji kérdéshez hasonlítani. Természetesen a rasszhoz tartozás kérdése is problémás: a rasszok között vannak átmenetek, születhet valaki „rasszközi” családba, stb. Ezzel együtt az emberi rassza (legyen egyértelmű vagy sem) adott, nem változik. Ugyanígy nem változik a nemzetiségünk sem, tartozunk akár egy nemzethez vagy legyen többes identitásunk (pl. lengyel-magyar). Okozhat természetesen problémát az embernek, ha vegyes családban születik, hogy minek tartsa magát, de ez eleve a biológiai-genetikus és kulturális adottságok miatt van így.

Férfi és nő, mint biológiai nem közt világos és egyértelmű különbséget lehet tenni, átmenetek pedig nincsenek. A szexuális orientáció és a gender viszont – szemben a kevésbé problémás nemzetiséggel és a teljesen objektív biológiai nemével – homályos fogalmak, nem világos például, hányféle létezik belőlük; egyes kezdeményezések csak hármat sorolnak fel (például egy amerikai törvény, az ENDA – Employment Non-Discrimination Act, 2013 – hetero-, homo- és biszexuálist), addig a Wesleyan College legalább tizennégyről tud, köztük olyanokról, mint a „kérdéses” és „flexuális” orientáció.

Emellett míg a „faj” (etnikum, nemzetiség) és a biológiai nem (sex) olyan jellemvonásra utal, ami önmagában semleges, és független a cselekedeteinktől, addig a „szexuális kisebbségek” és az alternatív gender-identitások mind eleve valamilyen viselkedésminta alapján definiálják magukat.

Felvethető persze, hogy egy etnikumhoz, nemzethez tartozás az adott etnikum, nemzet szokásai követésével jár, s imígyen következik belőle egyfajta viselkedésminta. De talán a szélsőséges nacionalizmusokat leszámítva, amelyek etikai kérdéssé teszik a nemzeti hovatartozást, világos, hogy nem az etnikumunk határozza meg, mely világnézetet valljuk magunkénak – a keresztény Európában például számos nemzet tartozott ugyanazon vallási-etikai kultúrához, s így van ez az iszlámban is. Azaz ugyan kissé erőltetett módon

⁷⁸⁵ GayStarNews 2012.

⁷⁸⁶ Patrick-George: 2014. 120-121.

a nemzeti hovatartozásból is lehet életmódot csinálni, míg a nemzeti kisebbségekhez tartozás adottság, amiből nem következik eleve egyfajta életmód és etikai rendszer követése, addig a „szexuális kisebbségek” eleve életmód-kisebbségek. A szexuális irányultság párhuzamba állítását a nemzetiséggel a queer-elmélet is problémásnak tartja.⁷⁸⁷

Míg a biológiai nem és az etnikum változatlan, addig a szexuális orientáció és a nemi identitás változhat. Emellett a konceptuális különbség mellett történelmi különbségek is vannak: kétezer év nagy gondolkodói, valamint mind az ábrahámiai vallások is a férfi és női mivoltot testünk által meghatározott, objektív adottságként kezelték, s ennek nyomán a házasságot az egymás kiegészítő férfi és nő szövetségeként fogták fel. A fajközi házasság tiltása azonban teljesen inkonzisztens ezzel a történelmen végigvonuló filozófiai és vallásközi felfogással, a tiltás okainak pedig – mint korábban kifejtettük – semmi köze nincs a házasság természetéről alkotott hagyományos felfogáshoz. A fajközi házasság tiltása – mutat rá Anderson – nem veti fel a házasság természetének kérdését, ugyanis nem arról szól, hanem a házasság kérdésétől független társadalmi kérdésekről. Ezért aztán Anderson szerint az etnikai diszkriminációt tiltó törvények jogosak és szükségesek, ezzel szemben a szexuális orientáció és társadalmi nemi identitás (gender) alapján való diszkriminációt tiltó törvények jogtalanok és szükségtelenek.⁷⁸⁸

Robert Reilly azt is megkérdőjelezi, hogy egyáltalán beszélhetünk-e a szexuális életmódkisebbségek által alkotott valódi kisebbségekről, társadalmi osztályokról: „cselekedetek nem hoznak létre osztályokat. Egyének viszik végbe őket. A cselekedet erkölcsi és jogi karaktere az, ami elsődlegesen számít, nem az azt végrehajtó személy osztálya.”⁷⁸⁹

Röviden szólva: az etnikum és a szexuális orientáció párhuzamba állítása két különböző természetű dolog, az alma és a körte összehasonlítása, azaz kategóriahiba.

A fentiekben tehát kimutattuk, hogy valamit tiltani nem ugyanaz, mind lehetetlennek tartani, s hogy a fajközi házasság amerikai ellenzői nem feltétlen tartották lehetetlennek a feketék és fehérek közti frigyét, inkább csak nem tartották kívánatosnak azt. Az azonos neműek házasságának ellenzői azonban lényegileg lehetetlennek tartják az azonos neműek házasságát. Arra is rámutattunk, hogy az etnikai-faji elnyomás, rasszizmus, szegregáció elleni küzdelem maximum taktikailag állítható párhuzamba az azonos neműek házasságáért folytatott küzdelemmel, a két dolog természete szerint különbözik egymástól.

⁷⁸⁷ Jagose 2003.104-107.

⁷⁸⁸ Anderson 2015. 2013. 2014.

⁷⁸⁹Reilly 2014. loc. 1800-1805., 1910-1913.

V. A KERESZTÉNYSÉG ÉS AZ AZONOS NEMŰEK HÁZASSÁGA

V.1. Érvelhetünk-e vallási alapon?

Az azonos neműek házasságának pártolói gyakran vélekednek, hogy az azonos neműek házassága ellen csak vallási alapon lehet érvelni, minthogy az intézmény kritikusaik jelentős része a keresztények közül kerül ki. Így megjelenik a „vallásos érvelés” irracionálisként való felfogása (dogmák), egyben annak kívánalma, hogy a demokratikus vita racionális legyen. Ez esetben a „vallásos” – a kontextusból fakadóan – „keresztény” jelent, így mikor „vallásost” írok, csak az érv szóhasználatához igazodom, de az alatt egyértelműen „keresztényt” értenek hangoztatói (felekezettől függetlenül).

Dolgozatom eddigi részében a természetes észre alapozva érveltem a melegházasság ellen, így azt cáfoltam, hogy az azonos neműek házasságának gondolatát csak vallásos módon lehetne kritizálni, alább azonban a vallás ésszerű megalapozhatóságára kívánok rámutatni, ezzel bizonyítva a vallásos érvelés racionalitással való összeegyeztethetőségét, majd cáfolom, hogy a demokráciának szükségszerűen velejárója volna a szekuláris és racionális vita.

A „vallásos érvek” (részbeni) elvetése abból a John Locke-tól származó felfogásból indul ki, hogy azok a végső soron igazolhatatlan Isten és egyház rendelésére, törvényére, akaratára hivatkoznak⁷⁹⁰ – egy plurális társadalomban viszont, ahol a vallásos embereken kívül élnek agnosztikusok és ateisták is, nem lehet Istenre hivatkozva ráerőltetni egy erkölcsi álláspontot másokra. Isten léte végső soron bizonyíthatatlan, és akkor még milyen messze vagyunk egy-egy vallás, azon belül is egy felekezet, egy egyház tanainak igazolásától. A vallásos tanítások, dogmák olyasmik – szól az érvelés – amit a hívők kénytelenek „bemondásra” elfogadni, mindenféle racionális alap nélkül, azaz a vallási tanítások irracionálisak, így nem várható el, hogy bárki szabadon elfogadja azokat. (Igaz, Locke maga csak a dogmák és a kultusz dolgában nem tartotta lehetségesnek egyházi tekintélyre hivatkozni, erkölcsre viszont – épp a felekezetek közti akkori konszenzus miatt is – igen.)

Úgyszintén gyakran hangoztatott álláspont, hogy a vallásosok ne akarják ráerőltetni saját nézeteiket másokra. Csakhogy a vallásoknak kétféle normája van: bizonyos normák csak a hívekre vonatkoznak, más normák viszont mindenkire (keresztények esetében az elsőt nevezik isteni – és egyházi – törvénynek, a másodikat természettörvénynek). A melegházasság például olyasvalami, amelynek lehetetlenségét a keresztények szerint vallástól függetlenül, a józan emberi észre alapozva is be lehet látni.

⁷⁹⁰ „Bármelyik egyház a maga szemében igazhitű, a többiekében tévelygő vagy eretnek: mindegyik igaznak hiszi azt, amit hisz, és tévedésként elítéli azokat, akik eltérnek tőle. Tehát a dogmák igazságáról, a kultusz helyességéről a két fél között folyó per állása egyenlő, egy bíró sem alkothat semmiféle véleményt, sem Konstantinápolyban, sem az egész Földön.” Locke 2003. 194-251., az idézet helye: 208.

V.1.1. A fideizmus és a természetes teológia

Az idők folyamán valóban létezett és létezik a vallás racionális igazolását elvető (vagy azt lényegtelennek tartó) fideizmus. Ám mindig is létezett természetes teológia, ami Isten létét, a vallás igazságait vizsgálja a természetes ész fényénél. A középkor első felében sokkal inkább hagyatkoztak a hittel kapcsolatban az intuíciónak és továbbadott szokásokra, valamint az érzelmekre.⁷⁹¹ Ezzel együtt már Szent Ágoston is úgy vélte, hogy ugyan fontos a tekintély (auctoritas), és az isteni tekintély messze felette áll az ember „önhitt értelmének”, de a tekintély maga is a ratio-ra, észre van utalva, és az auctoritas önmagában nem elég a gondolkodó embernek.⁷⁹²

Az ókortól kezdve él az a felfogás, a fideizmus, ami szerint a keresztény hit csupán valamiféle megvilágosodás, intuíció, esetleg hagyomány alapján lenne elfogadható, és nem lehet ésszel igazolni (egyik legismertebb képviselője Søren Kierkegaard). Ez azonban soha sem volt az egyetlen megközelítés, a 12. századtól pedig kibontakozik a skolasztika, „a középkor analitikus filozófiája”,⁷⁹³ amely egyre nagyobb szerepet szán az észnek.

A hagyomány és az ész közti feszültség a középkori filozófiai-teológiai vitákban is feltűnik: Canterbury Szent Anzelm már egyenesen azt állította, hogy az emberi ész pusztán önmagában elég ahhoz, hogy végig gondolt érvekkel bizonyítsa Isten létét és más fontos igazságokat. Szent Anzelm *Proslogion* című munkájában állt elő híres ontológiai istenérveivel. Azt állította, hogy az Isten fogalmában benne rejlik az a feltételezés: nála nagyobbat nem lehet elgondolni. Ez esetben azonban nem csak értelmünkben létezhet, hanem léteznie kell a valóságban is, ha nem így lenne, akkor még nagyobbat is el tudnánk gondolni. Így aztán léteznie kell annak a lénynak, akinél nagyobbat elgondolni sem tudunk – és ő Isten.⁷⁹⁴ Az ontológiai istenérvek érvényességéről azóta is hatalmas vitákat folytatnak, mellette foglalt állást például Descartes, Leibniz és Hegel, de érdekes módon ellene volt Aquinói Szent Tamás és Kant.⁷⁹⁵

Miközben az érett középkorban virágzott a skolasztikus gondolkodás, tovább élt az az irányzat is – például a ciszterci rendnek köszönhetően – amely „a latin miszticizmus ősi forrásából, Szent Ágostonból táplálkozott”, és ami „nem annyira a logikus gondolkodásra, mint inkább a szív túlradó érzéseire helyezték a hangsúlyt”.⁷⁹⁶ Aquinói Szent Tamás úgy foglalt állást, hogy az észnek és a hagyománynak (a racionak és az auctoritasnak) egymást kiegészítő szerepe van, s mindkettőnek szüksége van a másikra.

A teológusok és filozófusok Isten léte mellett érveltek. Az Isten-bizonyítás egyik módja, a kozmológiai istenérvek Arisztotelészre támaszkodva a lét esetlegességére hívják fel a figyelmet. Ez a metafizikai istenbizonyítás abból indul ki, hogy valami van. Az ember által ismert létezők azonban esetlegesek, nem

⁷⁹¹ Uo. 79.

⁷⁹² Leinsle 2007. 29-31.

⁷⁹³ Stark 2015.

⁷⁹⁴ Canterbury Szent Anzelm 2001. 169-204. Lásd még: Dér 2001. 111. Weissmahr 1996. 85-91. Borbély 2008. 20-30.

⁷⁹⁵ Weissmahr 1996. 85.

⁷⁹⁶ Duby 1984. 113-114.

szükségszerű a létük, és elgondolhatóak másként is. Sőt: az ember el tud gondolni olyasmit is, ami nem létezik. Magyarán: az esetleges létezők önmagukban nem magyarázzák a létüket – az esetleges létezők pedig változnak, változhatnak. Az esetleges létezők létét egy szükségszerű létezőnek kell magyaráznia, aminek tökéletesnek kell lennie, és nem változhat – mivel ami szükségszerű, az tökéletes. Ha ugyanis tökéletesíthető lenne, elviselné más okok hatását. A tökéletesnek pedig nincs oka minőségi változásra. A tapasztalati világ azonban változékony. Így nem tökéletes, nem abszolút, és nem magyarázza magát. A lehetőségek világa feltételez egy szükségszerű, abszolút létezőt, ami magyarázza önmagát.⁷⁹⁷ A ősrobbanás elmélete, amelyet egyébként egy belga katolikus pap, Georges Lemaître dolgozott ki a Leuveni Katolikus Egyetemen a harmincas években, nem oldja meg a teremtés kérdését: minden változásnak oka kell, hogy legyen. A világ nem jöhetett létre csak úgy, a semmiből, mivel semmiből nem lesz semmi.⁷⁹⁸

A 19. század első felében a felvilágosodásra és a francia forradalom eseményeire adott reakcióként kibontakozó, francia dominanciájú kontinentális ellenforradalmi mozgalmat⁷⁹⁹ és az azzal személyiségekben és eszmeiségében összefonódó romantikát szokás fideistaként, azon belül is részint tradicionalistaként jellemezni, ami azonban téves. Ezen álláspont szerint a romantika miszticizmusa és irracionálizmusa a Szent Szövetség korának egyfajta dacos reakciója volt a túlhajtott felvilágosult racionalizmusra, de – Horváth Pál szavaival – „katolicizmus és romantika találkozása persze kezdettől ellentmondásokat is hordozott. A romantikusok (például René Chateaubriand) bensőséges hit- és élményvilág iránti igénye, szubjektívizmusa és misztikus fogékonysága a katolikus intellektualizmus hagyományával nem bizonyult minden tekintetben összeférhetőnek, vagy csak addig, amíg a közös ellenség, a racionalizmus és az ateizmus elleni együttes fellépés volt napirenden”.⁸⁰⁰ Az olyan ellenforradalmárok, mint Joseph de Maistre és Louis de Bonald „a hagyományos barokk skolasztika formális racionalizmusának ugyanúgy ellenfelei voltak, mint a szabadgondolkodó szellemnek”, és „kettejük társadalombölcselete a romantikus fideizmus és egy autokrata fundamentalizmus sajátos vegyülete volt, középpontjában azzal az alapeszmével, hogy a modern világ zűrzavarában az egyházi hatalom feladata, joga és rendeltetése a tekintély és rend helyreállítása”.⁸⁰¹

Horváth Pál vélekedése azonban pusztán a romantikáról és az ellenforradalmárokról alkotott elterjedt, de téves nézetet visszhangozza, amelynek részben oka lehet az is, hogy az ellenforradalmárok munkái nehezen férhetőek hozzá.⁸⁰² Chateaubriand egyáltalán nem vetette meg a katolicizmus intellektualizmust, *A kereszténység szelleme* című, 1802-ben megjelent munkáját pedig dogmatikai értekezéssel indítja (Dogmák és tanok), melynek keretében tárgyalja Isten létének bizonyítását a „természet csodái” által.⁸⁰³

⁷⁹⁷ A kozmológiai istenérvek összefoglalását, valamint kritikáik megválaszolását lásd pl: Weissmahr 1996. 58-84.

⁷⁹⁸ Az ősrobbanásról lásd például: Jean Guittou–Bogdanov–Bogdanov 2004. 23-40.

⁷⁹⁹ Miközben az ellenforradalmi gondolkodókat sokan állítják szembe az angolszász hagyományelvűekkel, a köztük lévő szellemi azonosságok sokkal jelentősebbek. Lásd: Nyirkos 2014.

⁸⁰⁰ Horváth 2008. 27.

⁸⁰¹ Uo. 28.

⁸⁰² Köszönettel tartozom ezért az észrevételért Nyirkos Tamásnak.

⁸⁰³ Chateaubriand 1881. 103-154.

De Maistre-nek a pápák nemzetközi politikában játszott mediátor-döntőbíró szerepét középkori mintára felújítani szándékozó *Du Pape (A pápáról)* című munkája olyan racionális érvelés a pápaság politikai szerepéről, amelynek bevallott célja, hogy akár az ateistákat is meggyőzze;⁸⁰⁴ *Szentpétervári esték* című munkája pedig egy klasszikus teológiai summára hasonlít, csak épp platóni dialógusformában megírva.⁸⁰⁵ John Henry Newman a dogmafejlődésről szóló elmélete előfutáraként hivatkozik de Maistre-re,⁸⁰⁶ és Chateaubriand-nal együtt a hitvédő világi apologéták közt említi.⁸⁰⁷

A fideizmus egyik változata, a teológiai tradicionalizmus szerint önmagában az egyéni ész nem képes metafizikai igazságokhoz – például Isten létezésének felismeréséhez – eljutni, hanem e téren a közösség hagyományára kénytelen hagyatkozni, amely végső soron egy, az ősidőkben nyert természetfeletti kinyilatkoztatást közvetít metafizikai téren is az egyének számára. Ez a felfogás a fideizmus más ágaihoz hasonlóan nagy hangsúlyt helyez az intuitív hitélményre: „utóbbi olyan tudás előtti tapasztalat birtoklását jelenti, amely minden ésszerűséget és megfontolást megelőzően már a teremtmény ember birtokában van”.⁸⁰⁸

Ezt a tradicionalista fideizmust azonban az egyház sosem tette magáévá, sőt az egyházi tanítóhivatal szép lassan leszámolt vele. Ennek emblematikus állomása volt, amikor 1835-ben Louis-Eugène Bratua in strasbourgi szemináriumi igazgatónak és professzornak alá kellett írnia egy tételsort, amelyben megtagadja fideizmusát és tradicionalizmusát, és elismeri, hogy a hit és Isten léte ésszel bizonyítható, belátható dolgok.⁸⁰⁹

V.1.2. Hit és ész

A 19. század végére a katolikus egyház a tomizmust tette meg hivatalos filozófiájának és teológiájának⁸¹⁰ XIII. Leó *Aeterni Patris* kezdetű enciklikájával, a huszadik század első felére pedig a francia neotomizmuson túlságosan eluralkodott a karteziánus racionalizmus.⁸¹¹ A hagyománynak, mint a közösség időben folytonos, nemzedékek által továbbadott bizonyosságának ugyanakkor természetesen van szerepe a hitben.⁸¹²

A hit és ész tehát nem összeegyeztethetetlen: erről értekezik Szent II. János Pál pápa *Fides et ratio* címmel írt enciklikájában, leszögezve: az agnoszticizmus és relativizmus következményeként a filozófiai gondolkodás „elveszett az általános szkeptizmus futóhomokjában”.⁸¹³ Az enciklika hitet tesz az ész képessége mellett, de

⁸⁰⁴ Maistre 1867.

⁸⁰⁵ Maistre 1993.

⁸⁰⁶ Newman 2013. Loc. 6257.

⁸⁰⁷ Uo. Loc. 51335. De Bonald esetében elég egy pillantást vetni néhány műve címére, és máris egyértelmű lesz, hogy nem épp antiracionalista gondolkodóval van dolgunk: A polgári társadalomban fennálló politikai és vallási hatalomnak az érvelés és a történelem által bizonyított elmélete; Analitikus tanulmány a társadalmi rend természeti törvényeiről; Az eredeti törvényhozás az utóbbi időkben, kizárólag az ész fényében tekintve. Bonald műveiről lásd: Nyirkos: 2014. 43-44. Fontosabb esszéi angol kiadásban: Bonald 2006.

⁸⁰⁸ Nyirkos 2014. 34-35.

⁸⁰⁹ Denzinger-Hünemann 2004. 2751-2756. pont, 546. o.

⁸¹⁰ Horváth 2008. 59-85.

⁸¹¹ Pieper: 2010. XXIV.

⁸¹² Ferenc pápa-XVI. Benedek 2013. 38.

⁸¹³ II. János Pál 1999. 14. János Pál 2005. 455-536.

figyelmeztet annak hatáira is. Ugyanakkor Szent II. János Pál nyíltan elítéli a fideizmust.⁸¹⁴ Ezzel együtt a pápa szerint szükség van a (filozófiai) hagyomány fontosságának felismerésére, sőt „magunk a hagyományhoz tartozunk, és nem rendelkezhetünk vele kényünk-kedvünk szerint.”⁸¹⁵ A pápa állást foglal a szcientizmus⁸¹⁶ ellen is, ami szerinte csak mint a pozitív tudományok megismerési módja érvényes.

Joseph Ratzinger pedig leszögezi: „A kereszténység kezdettől fogva úgy tekintett saját magára, mint a Logosz vallására, mint ésszerű vallásra. Előzményeit elsősorban nem a többi vallásokban jelölte meg, hanem abban a filozófiai felvilágosodásban, mely utat tört az igazság és jóság keresésének hagyományaitól az egyetlen Isten felé, aki az összes istenek fölött áll.”⁸¹⁷

Az egyik legjelentősebb kortárs hitvédelmi tevékenység, amely az Isten létét, Krisztus istenségét, az egyház isteni eredetét igazolja, egy oxfordi analitikus filozófus, Richard Swinburne nevéhez fűződik, aki monumentális trilógiát írt a témában,⁸¹⁸ a fajsúlyos filozófiai munkák mellett pedig számos könnyedebb hangvételű hitvédelmi munka is elérhető.⁸¹⁹

Swinburne-nek az *Isten volt-e Jézus?* című munkájában közreadott gondolatmenete a valószínűségszámítást használja fel arra, hogy a keresztény vallást és a keresztény egyházak többségét igazolja. Swinburne érvelésében az a priori és az a posteriori, avagy pusztán észelvű és történelmi bizonyítékok kiegészítik egymást és növelik egymás valószínűségét.⁸²⁰

De Swinburne korántsem egyedül hitvédelmi munkáival: Elizabeth Anscombe-tól Peter Geach-en át Brian Daviesig ívelő vonalról beszélünk, de említhetjük akár a református Alvin Plantingát is a természetes teológia modern és kortárs művelői közül, s ezzel korántsem nevezünk meg minden fontos szerzőt.

Leszögezhetjük: a kereszténység esetében a természetes teológia és keresztény gondolkodás úgyszintén elégséges racionalitást, ésszerűséget mutat fel, a racionalizmust, az ész abszolutizálását pedig joggal veti el. A vallásnak tehát még a gyakran igényelt „racionális vitákban” is helye van – arról nem is beszélve, hogy téves az az elképzelés, amely csak a racionálisnak mondott álláspontokat vallja elfogadhatónak egy demokráciában: a demokrácia, mint arra korábban kitértünk, alapvetően arról szól, hogy a többség dönt és mindenkinek joga van részt venni a döntési folyamatban. Ez pedig független attól, racionális-e álláspontja vagy sem. Természetesen kívánatos, hogy az emberek valamiképp alátámasszák álláspontjukat, érveljenek mellette, alapozzák azt meg. De ez nem csak a demokráciára igaz, s nem kritériuma a demokráciának. A fent

⁸¹⁴ Uo. 67.

⁸¹⁵ Uo. 97-98.

⁸¹⁶ „A szcientizmus a tudomány túlértékelése, mely szerint a tudomány a valóság egyetlen érvényes leírása, ami vak oksági, céltalan és jelentés nélküli folyamatokat tartalmaz.” Molnár 2014a. 23.

⁸¹⁷ Ratzinger 2005. 48.

⁸¹⁸ Swinburne, magnum opusként is felfogható trilógiája a *The Coherence of Theism* (1977); *The Existence of God* (1979); és a *Faith and Reason* (1981). Magyarul két munkája jelent meg: : *Van-e Isten?* (1998); *Isten volt-e Jézus?* (2012).

⁸¹⁹ Lásd például: Keller 2012. Léonard 2012.

⁸²⁰ Swinburne 2012a.

taglaltakból levonhatjuk a következtetést: a vallással való érvelés az azonos neműek házassága ellen megalapozható racionálisan, és helyt tud állni a demokratikus közéletben is.

Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a kereszténység, a keresztény felekezetek hagyományosan a korábban bemutatott természetjogi módon alapozták meg a házassággal kapcsolatos felfogásukat. A „régimódinak” tartott felekezetek (elsősorban a katolikus) pedig természetjogi alapon kritizálják az azonos neműek házasságát, tehát az azonos neműek házassága elképzelésének kritizálásakor még természetes teológiai, bibliai és más vallási megalapozásra sincs szükségük, hiszen elégségesnek tartják ahhoz a természetes ész belátásait.

Igaz viszont, hogy számos protestáns felekezet már nem vallja ezt. Az amerikai *mainline protestant* vagy az európai protestáns egyházak egy részének elvei és gyakorlatai sem a Szentíráshoz, sem a természetjogi felfogáshoz nem köthetők többé szorosán, és épp ezzel magyarázható, hogy jelentős részük ma már elfogadja a házasságról és a nemi szerepekről alkotott modern és posztmodern felfogásokat.

Ezzel együtt érdemesnek tartom bemutatásra a Szentírás értelmezésével kapcsolatos és a pápa szerepe körüli vitákat, minthogy a kereszténységgel kapcsolatban annak racionalitásán túl ez a két leggyakoribb szempont, ami az azonos neműek házasságával kapcsolatban felmerül.

V.2. A Biblia és a homoszexualitás

Amennyire elveti a „vallási” érvelést a melegjogi mozgalom, annyira érdekli, hogy mit tanít a homoszexualitásról a Biblia, és a Biblia nyomán a keresztény felekezetek. A hagyományos teológia felfogásával szemben, amely egyértelműen állítja, hogy a Biblia, azaz az isteni kinyilatkoztatás elítéli a homoszexuális tetteket, és bűnként tekint rájuk, a „melegteológia” megkérdőjelezi a vonatkozó bibliai helyek értelmezését, illetve rámutat a Szentírás egészének állítólagos inkohereciájára is.⁸²¹ Megvizsgáljuk tehát, hogy tarthatóak-e a „melegteológia” Szentírásra vonatkozó állításai. A (természetesen nem egységes, irányzatokra, szerzőkre bontható) „melegteológia” szerzőinek kritikái közül pár Joe Dallas⁸²² és elsősorban Robert Gagnon presbiteriánus teológus gondolatmenetére (*The Bible and Homosexual Practices: Texts and Hermeneutic*)⁸²³ támaszkodunk.⁸²⁴

V.2.1. Ószövetség

A Teremtés könyve szerint Isten a saját képmására, „férfinak és nőnek teremtette” az embert (Ter 1, 27), miután az Úr megteremtette Ádámot, oldalbordájából megteremtette Évát is, „ezért a férfi elhagyja apját és anyját és feleségéhez ragaszkodik, s a kettő egy test lesz” (Ter 2, 24). A klasszikus felfogás szerint ebben benne foglaltatik, hogy a heteroszexualitás felel meg az isteni rendnek, s házasság csak férfi és nő közt lehetséges.

A melegteológia viszont azt állítja, hogy ez a szentírási hely egyszerűen nem szól a homoszexuálisokról, mégpedig azért nem, mert egy azonos nemű pár nyilvánvalóan nem indíthatja el az emberiség szaporodását; ma viszont éppenséggel a túlnépesedés a probléma, így a szaporodási felszólításokat érvénytelennek tekinthetjük. Azonban a hagyományos teológia képviselői rámutatnak: míg a Teremtés könyve valóban nem tiltja meg nyíltan a homoszexuális cselekedeteket, addig mégiscsak megadja a szexualitás kereteit, ráadásul – habár a poligámia és az ágyasság többször legitim intézményként tűnik föl az Ószövetségben – a Szentírás egészében a monogám, heteroszexuális kapcsolatokat állítják elének modellként. Hozzátehetjük mindehhez, hogy Isten akár úgy is megalkothatta volna a világot, hogy nincsenek nemek, s az ember önmagát termékenyíti meg; vagy azonos neműek is meg tudják termékenyíteni egymást; esetleg teremthetett volna több nemet kettőnél – s így tovább. Istent nem korlátozta a kétneműség, hanem ő alkotta azt meg, s nyilvánvalóan szándékai voltak vele. Mint Gagnon írja: nem pusztán az élet továbbadása a kérdés, hanem az is, hogy Isten egymást kiegészítő nemeket teremtett. Ha pedig eltekinthetünk a termékenység szükségességétől, akkor akár

⁸²¹ Főbb művek a kérdésben: Boswell: 1980. További fontosabb művek: Bailey 1975. Scanzoni–Mollenkott 1978. Gomes 1996.

⁸²² Dallas-Heche 2010. 113-159. (az Understanding Pro-Gay Theology és a Rebutting Pro-Gay Theology c. fejezetek). Dallas 2007. (The Gay Gospel? How Pro-Gay Advocates Misread the Bible?)

⁸²³ Gagnon 2002.

⁸²⁴ A fejezet megírásában nyújtott, főleg a héber és ógörög nyelvre vonatkozó segítségéért köszönettel tartozom Heidi Györgynek.

az állatokkal való közösülést is engedélyeztethetnénk a Szentírással és Istennel. A homoszexualitás bibliai legitimációjához tehát teljesen más teremtéstörténetre volna szükség.⁸²⁵

Úgyszintén a Teremtés könyvében olvasható Szodoma története (Ter 19, 1-29). A klasszikus felfogás úgy tartja, a „város férfiai” homoszexuális viszonyt akartak létesíteni Lót vendégeivel, s ezért sújtott le rájuk Isten haragja. A melegteológia bibliamagyarázata egyes képviselői viszont inkább a vendégszeretet hiányát és a szexuális erőszakoskodást, valamint az általában a gonosztságot tartja „Szodoma bűnének”.⁸²⁶ Mások szerint Lót megszegte a város szokásait, amikor a bölcsek engedélye nélkül fogadott vendégeket, a „megismerés” kívánalma pedig nem feltétlen jelent homoszexuális szándékokat. A „megismerni”, héberül „yada” ige ugyanis 943-szor fordul elő az Ószövetségben, ebből viszont pusztán tízszer van szexuális töltete.⁸²⁷

Ezek a magyarázatok – mint Dallas rámutat – nem számolnak azzal: Lót felajánlotta a férfiak helyett lányait, ami nem volna érthető, ha nem volna a „yada” – és a városi férfiak szándéka – itt is szexuális töltetű. Ráadásul Szodomát a „kortárs” irodalom is homoszexualitásáról és promiszkuitásáról tartotta számon,⁸²⁸ így habár a szexuális erőszak, a vendégszeretet hiánya és az általános gonosztság is szerepet játszhatott elpusztításában, abban kétség kívül része volt a szodomaiak által széles körben gyakorolt homoszexualitásnak is. Gagnon szerint egyenesen arról van szó, hogy a történetben a vendégszeretet hiánya a homoszexuális erőszakban manifesztálódik. Szodoma gazdag város volt, lakói büszkék, hovatovább gőgösek voltak. Az ilyen büszkeség a Teremtő és az ő rendjének az elutasítása, a Szentírás egyéb, homoszexuális cselekedeteket tiltó passzusainak elemzése alapján pedig kijelenthető, hogy a homoszexuális aktus tulajdonképpen szimbóluma a Teremtés említett rendje elutasításának, mivel nincs tekintettel az Isten alkotta, nemek közti különbségekre, a nő és férfi közti komplementaritásra.⁸²⁹

Birtalan Balázs felveti, hogy „műfajából adódóan nem bizonyítható az esemény történetisége”,⁸³⁰ mindez azonban nem változtat a közvetíteni kívánt morális tanításon. Akár megtörtént, akár nem, valamiért fontosnak tartották, hogy része legyen a szent szövegeknek, ha nem történt meg, akkor tanmeseként.

„Ne hálj férfival, úgy, ahogy asszonnyal szokás hálni, ez gyalázatos dolog” – parancsolja Mózesnek Isten a Levitikák könyvében (Lev 18, 22), ugyanis „ha valaki férfival hál együtt, úgy, ahogy asszonnyal szoktak együtt

⁸²⁵ Gagnon 2002. 56-63.

⁸²⁶ Scanzoni–Mollenkott 1975. 57-58.

⁸²⁷ Bailey 1975. Boswell: 1980. 93-94.,

⁸²⁸ Bruce 1997. Schmidt: 1995. 41.

⁸²⁹ Gagnon 2002. 71-91.; lásd még: „A nemi aktusban alárendelt szerepet vállaló férfi nemcsak azáltal tagadja meg férfi polgárstátusát, hogy a nőkhöz válik hasonlatossá, hanem azért is, mert önként és tudatosan válik áldozatává egy olyan cselekedetnek, amely beleegyezése nélkül hübrisznek számított volna. Az attikai törvények azért vetettek ki súlyos szankciókat a hübriszre, mivel az elkövető „meggyalázta” (atimazein) áldozatát, megfosztva a törvény által védett polgárjogától, amelyet csak olyan vádindítvánnyal lehetett kiküszöbölni, amely valójában felszólította a közösséget, hogy fordítsa meg a szituációt, és az elkövetőt fossa meg polgárjogától. Az, hogy valaki szabad akaratából egy másik polgár rendelkezésére állt mint szexuális objektum, azt jelentette, hogy lemondott saját polgári státusáról. Ha eddig még nem volt eléggé nyilvánvaló, hogy miért kezelték ilyen módon egy férfiprostituált választását, akkor azzá válhat, ha eszünkbe idézzük, hogy a homoszexuális anális behatolást nem kezelték sem a szerelem kifejeződésének, sem pedig a szépség ingerére adott válasznak, hanem egy agresszív aktusnak, amely az aktív fél felsőbbbbségét demonstrálta a passzív partnerrel szemben.” Dover 2001. 132.

⁸³⁰ Birtalan 1997. 10. A Holt-tenger környékén fekvő egykori városok történetisége vitatott, mivel nem maradt nyomuk, ugyanakkor komoly kutatók állítják, hogy a nyomukra bukkantak. Lásd erről például Grill 2000.

hálni, ez utálatosság, amelyben mindketten részesek, ezért meg kell halniuk, vérük visszahull rájuk” (Lev 20, 13).

A hagyományos magyarázat számára ezek a parancsok Mózes öt törvénykönyvéből annyira maguktól értetődőek, hogy ennél egyértelműebbek már nem is lehetnének, amit megalapoz az is, hogy a szexualitással kapcsolatos tilalmakat soroló szövegkörnyezetben helyezkednek el. A melegteológia viszont úgy próbálja megmagyarázni őket, hogy Isten pusztán a bálványimádással kapcsolatos homoszexualitást, a kultikus férfiprostitúciót tiltja,⁸³¹ minthogy az „utálatosság” héber megfelelőjét (toevah) általában a bálványimádással kapcsolatban használják.

Mindez azonban Joe Dallas szerint nem magyarázza meg az egyéb, Leviták könyvében olvasható szexuális tilalmakat, hisz az hosszan sorolja az incesztus bűnös eseteit, a házasságtörésről és az állatokkal való közöselésről nem is beszélve – az pedig abszurd elgondolás volna, hogy ezeket is pusztán bálványimádással kapcsolatban tiltaná az Úr. Persze nem szükséges, hogy minden felsorolt vétket ugyanazért tartson bűnösnek a szerző. De a toevah fogalma olyan környezetben tűnik fel a Példabeszédek könyvében, amelynek semmi köze a bálványimádáshoz,⁸³² és a Szentírás egyéb utalásai is a hagyományos magyarázatot erősítik. Gagnon megjegyzi: ma úgy gondolkodunk a kultikus prostitúcióval kapcsolatban, hogy megpróbáljuk elválasztani tőle a profán, konszenzuális szexet. Az ókor azonban fordítva gondolkodott: a kultikus homoszexuális prostitúció éppen minden más homoszexuális viselkedés „indexre tételét” is jelentette. Mi több: a Leviták könyvében található bűnlajstromom belül csak a homoszexualitást nevezik „gyalázatosnak”, azaz az súlyosabb vétek a teremtett rend ellen.⁸³³

Birtalan felveti: lehetetlen, hogy ne létezett volna akkoriban lesbicizmus, ám azt nem ítéli el a Leviták könyve, így logikailag lehetetlen, hogy általában minden férfi-homoszexualitásra vonatkozzék a törvényi tilalom. A nő akkoriban a férj tulajdonának számított, a birtokba vétel pedig a szexuális aktussal teljességet be. Így aztán a férfival való közöselés a férfi birtokbavételét jelenti. Egy kis népnek viszont szüksége van minden harcosára és dolgozójára, így nem tűrheti el az ilyen tárgyiasítást. Ha az ilyen nemi diszkrimináció megszűnik, akkor a nemi aktus elveszti birtokbavételi jellegét, mint a mai, emancipált társadalmakban, s a Leviták könyvében olvasható tilalom elveszti alapját, azaz a homoszexualitásra vonatkozó kitétel korhoz kötött. Akkoriban ráadásul azt tartották, hogy egy férfinak véges mennyiségű spermája van, így nem szabad azt elpazarolni – ami megmagyarázná a lesbianizmus felőli hallgatást is, tekintve, hogy a megtermékenyítő mag elpazarolásának veszélye ez esetben nem áll fenn.⁸³⁴

⁸³¹ Perry 1990. 341. Boswell: 1980. 100.

⁸³² „Hat dolog van, amit gyűlöl az Úr, s hét, ami utálattal tölti el szívét: A gögös szem, a hamis nyelv, az ártatlan vért ontó kéz, az álnokságot tervező szív, a gonosz ügyben járó láb, a hazudozó, hamis tanú, s végül, aki viszályt kelt a testvérek között.” (Péld 6, 16-19.)

⁸³³ Gagnon az izraeli kultikus prostitúcióról, a toevah kifejezés jelentéséről és a Leviták könyvében található tilalomról: 2002. 100-120.

⁸³⁴ Birtalan 1997. 101-110.

Ha az utóbbi megfontolás állna, akkor Gagnon szerint viszont a szerzőnek meg kellett volna tiltania a terhes asszonnyal való közösülést is. A felvetés nem magyarázza meg a terméketlenséggel nem vádolható vérfertőzés és a házasságtörés tiltását sem. Így a termékenység lehetett egy megfontolás a sok közül, amely például részben magyarázza a lesbikus kapcsolatok felőli hallgatást (hisz nincs veszélyben a férfierő), de biztos, hogy voltak más okok is. Gagnon szerint igenis lehetséges, hogy a korabeli zsidóság körében nem ismerték a lesbianizmust, ahogy női kultikus prostitúcióról sem tudunk Izrael esetében. A férfidominanciára hivatkozás azért nem állja meg a helyét, mert nem veszélyezteti azt például az azonos státusú férfiak közti szexuális érintkezés és a társadalmi státusztól függetlenül minden konszenzuális aktus. Így a társadalmi hierarchia fenntartása jó esetben is pusztán másodlagos oka lehet a homoszexuális aktivitás tiltásának.⁸³⁵ Ráadásul később Pál apostol explicit módon kiterjeszti a homoszexualitás tilalmát a lesbianizmusra is (Róm 1, 26).

Birtalan szerint az „úgy, ahogy asszonnyal szoktak együtt hálni” kitétel éppenséggel szűkíti a tilalom körét, és az anális közösülésre vonatkozik, ebből pedig az következik: a szerző ismert olyan technikát, amikor két férfi nem úgy hál együtt, ahogy asszonnyal szokás, amit ráadásul erkölcsileg elfogadhatónak tart. Az anális közösülés tilalma a korabeli higiéniai körülmények között egészségügyi szempontból érthető volna, ám „a homoszexualitás megítélése nem függhet a konkrét szexuális technikáktól”, így aztán ez esetben „nem igaz, hogy a homoszexuális kapcsolat önmagában esik ítélet alá”, csak az egyik változata, óvintézkedésként.

Az Ószövetség szövegei valóban általában a behatolással járó szexuális vétkeket említik, minthogy ez a szexualitás legnyilvánvalóbb formája – azonban nem csak a homoszexualitás, hanem a vérfertőzés, házasságtörés és más vétkek esetében is. A lesbianizmus felőli hallgatás is részben magyarázható lehet azzal, hogy egy lesbikus kapcsolatban nincs (pénisz általi) behatolás, s így a férfi megtermékenyítő ereje sem fog (viszont a törvény a nők hímállatokkal való közösülését sem engedélyezi). Ettől azonban még mindebből épp a Birtalan-féle következtetés ellenkezője következik: a szöveg egyszerűen arra utal, amikor férfi férfival bújik ágyba, ha férfi férfival szeretkezik, ami a teremtett rend alapvető és imígyen szimbolikus semmibe vétele. Ráadásul – mint arra Satinover rámutat – nem túl reális elképzelés, hogy a melegkapcsolatok túlnyomó többségében ne legyen az anális közösülés az intim együttlét lényegi része.⁸³⁶

Ha a melegteológia egyes ószövetségi szentírási helyekre vonatkozó magyarázatai nem is túl meggyőzőek, akkor is felmerül, hogy az Ószövetség számos (ma már extrémnek tűnő) tilalma és büntetése nem vonatkozik a ma élőkre, s ezért nem volna szabad épp a fenti idézeteket kiragadni a Szentírás könyveiből. Jézus azonban azt mondja, nem eltörölni jött a törvényt, hanem beteljesíteni (Mt 5, 17),⁸³⁷ valamint Pál is „szentnek és jónak” (Róm 7, 12) nevezi azt,⁸³⁸ állítva, hogy „a törvény nevelőnk lett Krisztusra, hogy a hitben megigazuljunk”

⁸³⁵ Gagnon 2002. a bálványimádásról: 129-130.; a férfidominanciáról: 135-142.; A lesbianizmus hiányáról a Leviták könyvében: 142-146.

⁸³⁶ Satinover 1996. 52-60., 66-68.

⁸³⁷ „Ne gondoljátok, hogy megszüntetni jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem megszüntetni jöttem, hanem teljessé tenni.”

⁸³⁸ „A törvény természetesen szent, a parancs is szent, igaz és jó.” Szent Pál galátáknak írt levelének egész harmadik fejezete az ószövetségi törvényről szól.

(Gal 3, 24). Ezzel együtt az Újszövetség számos ponton megnevezi, mely ószövetségi törvények nem vonatkoznak Krisztus követőire, számos ószövetségi törvényt viszont megismétel – éppenséggel a Leviták könyvében felsorolt, vérfertőzésre, házasságtörésre, bestialításra és a homoszexualitásra vonatkozóakat is (a büntetési tételtől függetlenül), így ez ügyben maga a Szentírás tesz rendet.

Egyes szerzők homoerotikus jellegűnek igyekeznek feltüntetni Dávid és Jonatán kapcsolatát.⁸³⁹ Magyarozatuk szerint Dávid siratóénekeiben Jonatán iránti szerelméről vall: „Haláloed mély gyászba borít, Jonatán, szívem bánkódik miattad testvérem, Jonatán. Jobban szerettelek mindenkinél, igen, barátságod több volt nekem az asszonyok szerelménél.” (2Sám 1, 25-26) Itt ugyanis a „barátság” helyén a héberül – és a Bibliában máshol is – szerelmet jelentő *ahabah* kifejezés áll, amit latinra amorként fordítottak. Dávidról persze egyértelmű, hogy nem volt homoszexuális, hiszen épp a nők iránti vonzalmával küszködött – vagy épp nem küszködött – sokat, és még meg is öleti egyik harcosát, Uriást, hogy megszerezze annak feleségét. Jonatán esetében nem tudunk ilyenről, Birtalan szerint például lehet, hogy boldogtalan kényszerházasságban élt, és „homofil hajlamú volt”. A két ifjú Jonatán apjának, Saulnak az udvarában találkozik, ahová fegyverhordozónak nevezik ki a Sámuel próféta által titokban királlyá felkent pásztorgyereket. Saul azonban féltékeny lesz Dávidra, ezért a melegteológia szerint homoszexuális szerelemről tanúskodik az, hogy „Jonatán lelkében fölébredt a vonzalom Dávid lelke iránt, s Jonatán úgy megszerette, mint saját magát” (1Sám 18, 1), illetve hogy amikor el kellett búcsúzniuk, akkor – az eredeti szöveg szerint – *megcsókolták* (a magyar fordítás szerint *megölelték*) egymást, s mindketten sírtak; továbbá hogy Jonatán teljes személyét átadta Dávidnak, Isten nevére esküdve, ami a legsúlyosabb eskü volt akkoriban – erről Birtalan arra következtet, hogy kizárólagos önátadásról, azaz szerelemről volt szó. A fenti idézetben eredetileg az anyagi testet jelentő nefes szó áll, a Károli-fordítás szerint pedig Jonatán lelke *összeforr*t Dávidéval – azaz testi egyesülésről volna szó.

Gagnon kimutatja, hogy mindez félremagyarázás:⁸⁴⁰ tekintve, hogy a szövegben az is áll, hogy ugyan Saul féltékeny lett Dávidra a hadisikerei kapcsán, „de egész Izrael és Júda szerette Dávidot, mert mindig ő haladt élükön” (1Sám 18, 16), ezért az idézett kitételek és az, hogy „Jonatán levette a köntösét, ami rajta volt, és Dávidnak adta. Ugyanígy a harci fölszerelését is, még a kardját, íját és övét is” (1Sám 18, 4), egyértelműen arra utal, hogy Jonatán és Dávid jogi értelemben rokonok lettek, s Jonatán teljes lojalításáról biztosította Dávidot. Hiszen a királyi udvarban vagyunk, ahol szövetséget köt a törvényes örökös, Jonatán, és Isten választotta, Dávid. Magyarán politikai szövetségről van szó, annak minden kölcsönös kötelezettségével és előnyével. Az ilyen politikai szövetségeket gyakran fejezi ki a kor irodalma és a Biblia a szerelem nyelvén,⁸⁴¹ ahogy a magyarra „fölébredt a vonzalom”-ként, illetve „összefort”-ként fordított *qasar* ige is politikai

⁸³⁹ Pl.: Homer 1978. 26-39. Birtalan: 1997. 125-133.

⁸⁴⁰ Gagnon: 2002. 146-155.

⁸⁴¹ Lásd például: „Hírám, a tíruszi király is elküldte szolgáit Salamonhoz; hallotta ugyanis, hogy atyja helyébe fölkenték királlyá, s Hírám egész életében jó barátja volt Dávidnak.” (1Kir 5, 15) Gagnon rámutat: itt a barát szó helyén héberül az *oheb* szó áll, ami szinonímája az *ahabnak*. És: „Aztán Saul megparancsolta szolgálóinak: 'Súgjátok meg bizalmasan Dávidnak: Nézd, a király megkedvelt és a szolgálói is szeretnek. Légy hát a király veje.'” (1Sám 18, 22). Itt a szolgák szeretetét fejezi ki az eredetiben a szerelmet jelentő ige.

kötélékekre vall a Szentírásban,⁸⁴² a nepes ige pedig egyáltalán nem erotikus töltetű,⁸⁴³ ahogy az ókori Közel-Keleten abban sincs semmi homoerotikus, hogy két férfi, amikor talán örökre el kell válniuk egymástól, „megcsókolják” egymást. A mesélő egyáltalán nem látszik aggódni amiatt, hogy megfogalmazásai esetleg homoszexuális kapcsolatra utalhatnak, azért, mert a történetből akkoriban senki nem következtetett ilyesmire – állítja Gagnon. Szerinte egyébként Noé és fiainak a fajközi házasságról szóló fejezetben említett történetének első olvasásra értelmetlen büntetései és ítéletei úgy magyarázhatóak meg, hogy ha azt a fia által a részeg Noén elkövetett szexuális erőszak leírását látjuk benne.⁸⁴⁴

V.2.2. Újszövetség

Mit mondott Jézus a homoszexualitásról? „A válasz egyszerű. Jézus nem mondott semmit. Egy árva szót sem. Semmit! Jézust jobban érdekelte a szeretet!” – fogalmaz Troy Perry.⁸⁴⁵ E logika szerint ha Jézus nem hangsúlyozott valamit, akkor az az ügy számára mellékes volt; amiről nem beszélt, arról nem is volt véleménye, tanítása. Azonban Jézus éppenséggel a vérfertőzésről vagy épp a családon belüli erőszakról sem mondott semmit – ennek nyomán azonban nem lenne bölcs dolog azt gondolni, hogy morálisan semlegesnek vagy egyenesen megengedhetőnek tartotta volna az ilyesmit. Másrészt a négy evangéliumot nem lehet kiragadni a Szentírás egészéből, mintha pusztán önmagukban elég útmutatást nyújtanának a keresztény ember számára (ahogy az Ószövetséget sem lehet kidobni, mondván, az Újszövetség felülírta azt): a Biblia egésze az, ami tartalmazza Isten kinyilatkoztatását, ami nem szorítkozik az evangélisták négy könyvére, amelyek ráadásul a szerzők saját bevallása szerint sem tartalmazzák Jézus egész életét.⁸⁴⁶ Ugyanakkor Jézus mégis mondott valamit a heteroszexualitásról, éppenséggel pontosan a Teremtés könyvére utalva: „De Isten a teremtés kezdetén férfit és nőt alkotott. Az ember ezért elhagyja apját, anyját, a feleségéhez ragaszkodik, és ketten egy test lesznek.” (Mt 10, 6-8) Azaz Jézus teljes mértékben érvényben hagyta az Ószövetség egyik legismertebb passzusát, hivatkozva az Ószövetségre.

Jézus egyszer azt mondta tanítványainak: „Van, aki azért képtelen a házasságra, mert úgy született. Van, akit az emberek tettek a házasságra alkalmatlanná. Végül van, aki a mennyek országáért önként mond le a házasságról” (Mt 19, 12). Az eredeti (és az angol) szövegben az áll: „vannak eunuchok, akik...”, a melegteológiában fellelhető értelmezése szerint pedig az eunuchokba beletartoznak a homoszexuálisok is – ráadásul Izajás próféta szerint „az Úr ezt mondja: a herélteknek, akik megtartják a szombatot, azt választják, ami tetszésemre van, és hűségesen ragaszkodnak szövetségemhez, helyet adok házamban és falaimon belül,

⁸⁴² 44-ből 21-szer tulajdonképpen összeesküvést jelent.

⁸⁴³ Lásd pl. József és testvérei történetét, ahol azt mondja Júda Józsefnek legkisebb testvérével, Benjáminnal kapcsolatban: „Ha én most visszamennék a te szolgádhoz, atyámhoz, és a fiú, akin egész lelkével csügg, nem lenne velünk, meghalna.” (Ter 44, 30-31) Itt az „egész lelkével csügg” helyén áll a nepes.

⁸⁴⁴ Gagnon 2002. 63-71.

⁸⁴⁵ Perry 1990. 341.

⁸⁴⁶ Lásd pl.: „Jézus még sok egyebet is tett. Ha azonban valaki mind le akarná írni – azt hiszem –, annyi könyvet kellene írnia, hogy nem tudná az egész világ sem befogadni.” (Jn 21, 15)

és olyan nevet, amely több, mint a fiak és a lányok, örök nevet adok nekik, amely nem hal ki soha” (Iz 56, 4-5). Ez bizony megint csak félrevezető értelmezés, ugyanis az eunuchokra használt ószövetségi kifejezés, a *cariyc* a „kasztrálni” igéből származik. Persze ettől még léteztek homoszexuális eunuchok – de az eunuch fogalma egyértelműen a herélteket jelenti a Bibliában, nem a homoszexuálisokat.

A melegteológia a kafarnaumi századost is homoszexuálisnak állítja be, akinek eszerint az értelmezés szerint Jézus által meggyógyított szolgájával (Mt 8, 5-13) lett volna intim viszonya, aminek Jézus tudatában volt, így közbelépése azt is jelenti, hogy áldását adta a kapcsolatra. A feltételezés a görög *pais* szónak köszönhető, amit az evangélista használ a szolga megjelölésére; Horner szerint ugyanis a görög homoszexuális kapcsolatokban a fiatalabbik félre használták ezt a kifejezést. Azonban ha a százados és a szolgája viszonya több lett volna barátság nál, akkor azt a korban az ilyen viszonyra használt sokkal egyértelműbb kifejezésekkel is tudatni lehetett volna. Izajásnál a Biblia görög fordításában, a Septuagintában a szenvedő szolga is *pais*, ami történetileg Izraelt, prófétikusan Krisztust jelenti. Azaz a *pais* nem csak szexuális értelemben lehet „szeretett szolga”, ahogyan az *eromenosz* is egy olyan kifejezés, amely a homoszexuális kapcsolatban ugyan terminus *technicus*, de abszurd lenne minden előfordulásában így érteni.⁸⁴⁷

Az is tévedés, hogy Jézus gyógyító cselekedetei egyben engedélyt jelentenek valamiféle életmódra. Jézus időnként egyszerre százakat, ezreket gyógyított meg (Mt 4, 23-24; 8, 16), nehéz volna feltételezni, hogy mindenki életmódját ismerte, másrészt a gyógyítás kegyelmi aktus, nem a helyes életért járó jutalom.

Jézus – mint Gagnon rámutat⁸⁴⁸ – egyértelműen a mózesi törvény talaján áll, s a Hegyi Beszédben kijelenti: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltssem. Mert bizony mondom néktek, míg az ég és a föld elmúlik, a törvényből egy jóta vagy egyetlen pontocska el nem múlik, amíg minden be nem teljesedik.” (Mt 5:17-18) Az Isten Fia általában véve szigorúbb volt a szexualitással kapcsolatban, mint a vele kortárs kultúra. Persze ez nem azt jelenti, hogy a mózesi törvényből mindent meg kell tartani a keresztényeknek. Ugyanakkor, ha Jézus pártolta volna a homoszexuális életmódot, akkor erről tisztán és egyértelműen nyilatkozott volna; a rejtett és titkos, megfejtendő üzeneteket senki nem értette volna körülötte, még a tanítványai sem, tekintve az akkori zsidóság egyértelműen negatív állásfoglalását az ügyben: „Jézus nézetei a szexet illetően egészében véve rendíthetetlenül konzervatív álláspontot mutatnak. Azok, akik az evangéliumokba olyan Jézust látnak bele, aki a tolerancia prófétája, aki megbocsát és elfogad mindenkit (kivéve talán az intoleránsakat), függetlenül attól, hogy valaki hajlandó-e változtatni a viselkedésén, eltorzítják a történelmi valóságot”.⁸⁴⁹

Végül érdemes rámutatni arra, hogy egyszerűen anakronisztikus lenne Jézus szavaiban egy, a mai értelemben vett homoszexualitásra való utalást keresni. A Jézus korabeli zsidóság szótárában nem homoszexualitás áll, hanem egy jelképpé emelkedő városnév: Szodoma. A tizenkét apostol elküldésénél Jézus

⁸⁴⁷ Ezért a meglátásért köszönettel tartozom Heidl Györgynek.

⁸⁴⁸ Gagnon 2002. 185-229.

⁸⁴⁹ Uo. 209.

hivatkozik arra, hogy annak a városnak a sorsa, amelyik nem fogadja be őket, rosszabb lesz Szodomáénál (Lk 10, 12). Ez csakis úgy érthető, hogy Szodoma az erkölcstelenség szinonímája.

Mi a helyzet Szent Pállal? Pál apostol a rómaiakhoz írt levelében arról értekezik: „Isten igazságát hamissággal cserélték fel, s inkább a teremtmény előtt hódoltak, mint a Teremtő előtt, aki mindörökké áldott. Ámen. Ezért szolgáltatva ki őket Isten a saját gyalázatos szenvedélyeiknek. Asszonyaik a természetes szokást természetellenessé váltották fel. A férfiak hasonlóképpen abba hagyták az asszonnal való természetes életet, egymás iránt gerjedtek vágyra, vagyis férfi férfival üzött ocsmányságot. De meg is kapták tévelygésük megszolgált bérét. Nem méltatták az Istent arra, hogy megismerjék, az Isten is romlott eszközre hagyta hát őket, hogy alávaló tetteket vigyenek végbe.” (Róm 1, 25-28)

Pál a klasszikus magyarázat szerint itt általában az emberi nem bűnre hajló természetét írja le, a homoszexualitást tünetként kiemelve, s egyedül ezt a bűnt nevezve természetellenesnek. A melegteológia ugyanakkor azt állítja, itt homoszexuálisként viselkedő heteroszexuálisokról van szó, akik imígyen természetük ellen cselekszenek.⁸⁵⁰ Ennek a magyarázatnak az a gyenge pontja Dallas szerint, hogy a modern kor előtt nem volt ismeretes olyasmi, mint homoszexuális orientáció (habár Gagnon szerint ha a fogalmat nem is, a jelenséget ismerhette az apostol); a Pál által használt szavak pedig, amelyek igen ritkán tűnnek fel az Újszövetségben, a biológiai nemet hangsúlyozzák (arsenes és theleias). Magyarán az apostol kifejezetten arra utal, hogy a homoszexualitás biológiailag természetellenes, függetlenül szexuális orientációtól. Egyébként az utalás, hogy „egymás iránt gerjedtek vágyra” (a melegteológia eredeti nyelvén, az angolban „égtek a vágytól”, „burning in lust”), meglehetősen valószínűtlenné teszi, hogy (mai fogalmakat használva) heteroszexuálisokról legyen szó. Végül a melegteológia azon is elbukik, hogy ezt a logikát követve minden más, a levélben felsorolt bűnt csak akkor kellene bűnnek tekintenünk, ha azt olyanok követik el, akiknek az nem fakad a természetéből – beleértve az erőszakosságot és a gyilkosságot is. Ugyanez a probléma azzal a magyarázattal, amely itt megint a bálványimádást tekinti a Pál által elítéltek igazi bűnének:⁸⁵¹ akkor a felsorolt bűnök mindegyikre csak bálványimádással összefüggésben problémás. De nem lehet, hogy Pál pusztán a promiszkuus magatartást ítéli el, nem az elkötelezett, azonos neművel fenntartott párkapcsolatban élőket? A helyzet az, hogy Pál magát a homoszexuális aktust ítéli el, függetlenül elkövetésének egyéb körülményeitől, s nem említi, hogy pusztán a gyakori partnerváltogatásra gondolna.

Ugyancsak vita van a Pál más leveleiben használt „malakoi” és „arsenokoitai” kifejezések körül.⁸⁵² Pál arra figyelmeztet a korintusiakhoz írt első levelében: „sem tisztátalan, sem bálványimádó, sem házasságtörő, sem kéjenc, sem kicsapongó, sem tolvaj, sem kapzsi, sem részeges, sem átkozódó, sem rabló nem öröklí Isten országát.” (1Kor 6, 9) Az értelmezési nehézséget tovább fokozza a fordítások sokfélesége,⁸⁵³ hogy a magyar

⁸⁵⁰ Scanzoni–Mollenkott 1975. 65-66. Boswell 1980, 109. Birtalan 1997. 112-118.

⁸⁵¹ Perry 1990. 342.

⁸⁵² A görög szövegben többesszámban állva: „malakoi kai arsenokoitai”: Egyes számban: malakos; arsenokoités. Köszönet a megjegyzésért Heidl Györgynek.

⁸⁵³ Lásd erről Birtalan táblázatát: 1997. 119.

katolikus fordításban kéjencnek fordított „malakos” az angol (protestáns) King James Bible-ben „effeminate”-nek, azaz nőiesnek, elpuhultnak van fordítva, a görög eredetiben a „kicsapongók” helyén álló „arsenokoitai” pedig „magukat férfiakkal megbecstelenítő”-nek („abusers of themselves with mankind”). A Timóteushoz írt első levelében Pál úgy fogalmaz: „tudatában kell lennünk, hogy a törvényt nem az igaz emberért hozták, hanem a gonoszokért, a lázadókért, az istentelenekért, a bűnösökért, a vallástalanokért, a közönséges lelkűekért, az apa- és anyagyilkosokért, a vérengzőkért, a tisztátalanokért, a fajtalanokért, a rabszolga-kereskedőkért, a hazugokért, a hamisan esküvőkért, és mindazért, ami még ellenkezik az igaz tanítással”. (1Tim, 9-10) Itt a „fajtalanok” helyén áll az arsenokoitai (a King James Bible-ben: „for them that defile themselves with mankind”).

Ezen a ponton Dallas igazat ad Boswellnek: a malakos vonatkozhat elpuhultakra, illetve női ruhába öltöző férfiakra, esetleg férfi prostituáltakra is.⁸⁵⁴ Míg mindezt elítéli Jézus és Pál is, a malakos nem vonatkozik a homoszexualitás minden formájára. Gagnon állítja, hogy a malakos vonatkozhat homoszexuálisokra is.⁸⁵⁵ (Birtalan Balázs felveti a malakos transzszexuálisokra alkalmazását, leszögezve, hogy az pszichiátriai betegség, Pál pedig a kor hiányos ismeretei szerint minősít;⁸⁵⁶ ám fentiek értelmében nem állítható, hogy a malakos pusztán korabeli transzszexuálisokra vonatkozhatna. Ha így van, akkor például Platón Lakomájában Apollodórosz is transzszexuális, mert az epitethon ornans-sza a „malakos”. A kontextusból azonban kiderül, hogy a kifejezés ott egyszerűen szelídet, visszafogottat jelent.⁸⁵⁷)

De mi a helyzet az arsenokoités-okkal? A megleteológia úgy magyarázza ezeket a passzusokat: Pál pusztán a prostitúciót ítéli el.⁸⁵⁸ Az általa használt arsenokoités kifejezés Pál „neologizmusa”, s ha a homoszexualitásra akart volna utalni, használhatott volna bevett fogalmakat is. Igen ám, csak hogy Pál 173 esetben nyilvánul meg egyfajta nyelvújítóként az Újszövetségben – az pedig, hogy nem a bevett kifejezéseket használta, nem változtat mondatai értelmén. Az arsanos és a koités, a két szó, amelyekből megalkotta az arsenokoités-t, férfit és ágyat jelent, a többes számú arsenokoitai kifejezés pedig összefekvő férfiakat.⁸⁵⁹ Pál kifejezése nem specifikusan a prostitúcióra vonatkozik. Ráadásul az arsenokoités a héber msihkab zakur tükörfordítása,⁸⁶⁰ amely fogalom a korábban már idézett és tárgyalt Leviták könyvében használatos a férfiak közti szex tiltására. Ennél egyértelműbben nem is utalhatna Pál a homoszexuális viselkedésre, valamint az ószövetségi normák érvényben maradására.

⁸⁵⁴ Lásd: „Vagy mit mentetek ki látni? Finom ruhába öltözött embert? Akik drága ruhában járnak és a kényelemnek élnek, a királyi palotákban találhatók.” (Lk 7, 25; hasonlóképp: Mt 11, 8.)

⁸⁵⁵ Gagnon 2002. 5447-5527.

⁸⁵⁶ Birtalan 1997. 122-123.

⁸⁵⁷ Eme meglátást is Heidl Györgynek köszönhetem.

⁸⁵⁸ Boswell 1980. 341-344.

⁸⁵⁹ lásd: „Éljünk tisztességesen, mint nappal, ne evés-ivásban és részegeskedésben, ne kicsapongásban (*koite*) és tobzódásban, ne civakodásban és versengésben.” (Róm 13, 13); és „A házasságot mindenki tartsa tiszteletben, házasesetetek (*koite*) legyen tiszta, mert a tisztátalanokat és a házasságtörőket elítéli Isten.” (Zsid 13, 4) Erre is Heidl György hívta fel a figyelmemet.

⁸⁶⁰ Dailey 2004.

Pál egyébként azt tanítja (elsősorban a Rómaiakhoz írt levélben) – s ez megfontolandó lehet a természetesség kérdéskörére vonatkozóan is –, hogy a híveket egyszerre befolyásolja régi és új természetük. A régi, Ádámól örökölt természet a test (a hús) vágyait jelenti, az új, spirituális természet pedig az igaz életre vágyik. A kettő közötti, benső harc pedig egy egész életen át folyik, s a halálig sosem lesz vége. A bűnös vágyak is természetesnek tűnhetnek számunkra, a lényeg pedig nem az, hogy ne éljünk át kísértéseket, hanem hogy legyünk hűek Istenhez. Ebből következően teljesen mellékes, hogy a homoszexualitás biológiai eredetű és megváltoztatható-e vagy sem, a „régii” természetével pedig minden kereszténynek meg kell küzdenie.

V.2.3. A Biblia egésze

Pár kérdés azonban még nyitva maradt a Szentírással kapcsolatban: miként kell értelmeznünk a Biblia egészét? Miért lenne érvényes a homoszexualitás bibliai felfogása, ha csak pár helyen szólnak róla a szent szövegek, s számos más, bibliai előírást ma már nem követünk? Felvethető az is, hogy mai tudásunk máshogy látja a homoszexualitást, így a korabeli szemléletet elvethetjük, mint tudománytalant. Esetleg nem lehet, hogy a Biblia egésze is esetleg csak a férfidominancia védelmében tiltotta a homoszexuális aktust, vagy csak a heteroszexuálisok homoszexuális tetteit ítéli el, mint az már egyes idézetekkel kapcsolatban felmerült? Birtalan Balázs ragaszkodik hozzá, hogy a Szentírásban nincs sem elvi állásfoglalás, sem elvi elítélés a homoszexualitással kapcsolatban, szerzői nem tudhattak a „nem szabadon választott hajlamról”, s a homoszexualitás nem is lehet a kinyilatkoztatás tárgya, mert lezárult az apostolok korában, a homoszexualitásról pedig csak a 19. század óta van érdemleges tudásunk, ami alapján az a szaktudományok kérdéskörébe tartozik.⁸⁶¹

Utóbbi tétel egyértelműen hamis: minthogy az ember szexualitása úgy, ahogy van, erkölcsi kérdés is, annak részeként igenis, tárgya lehet a homoszexualitás a Bibliának. Ráadásul a homoszexualitáson ma is sok minden értünk: hajlamot, beállítódást, cselekedeteket. A Biblia korában meghatározott cselekedetokről mondtak ítéletet, függetlenül hajlamtól, s még a passzív, illetve aktív felet is megkülönböztették, mindkét fél megítélésében erkölcsi kategóriákat használva. A Szentírásban legalább kilenc helyen olvashatunk a homoszexualitásról, de valószínűleg ide sorolható még másik négy hely is. Hogy ez kevés vagy sok, jó kérdés, mindenesetre – hívja fel a figyelmet Gagnon – a gyakoriság nincs egyenes arányban a fontossággal.⁸⁶² Ezek a szövegrészek pedig egy olyan korpuszba ágyazva olvashatóak, amely egészében véve csak a férfi-női kapcsolatot tekinti összhangban lévőnek mind a teremtéssel, mind a megváltással is.

A férfidominancia fenntartására való hivatkozással kapcsolatban azt tehetjük hozzá a korábban elmondottakhoz: a meglehetősen régimódi szemléletűnek tartott Pál apostol maga említi női munkatársakat (Róm 16), és a házastársi jogok kölcsönösségére is felhívja a figyelmet (1Kor 7, 3-4), így nem lehet azt

⁸⁶¹ Birtalan 1997. 61-66., 123-124., 133-134.

⁸⁶² A felvetett kérdésekre Gagnon 2002. 341-487. alapján adjuk meg a választ.

mondani, semmibe vette volna a nőket. A Biblia, beleértve Pált is, ugyanakkor sokkal szigorúbb a homoszexualitás ügyében, mint egyes görög városállamok (például Athén, Spárta) vagy a római szokások –, utóbbiak eme engedékenységekben nem látják a férfiak uralmát veszélyeztető tényezőt. Igaz, hogy a bibliai szerzők a férfi nőként való alárendelődését is meglátták a homoszexuális aktusban, ahogy a görögök és a rómaiak is, de a férfi és a nő anatómiai komplementaritása sokkal mélyebb, lényegibb, alapvetőbb tényező, mint a létező társadalmi rend és felfogás, a homoszexualitás bibliai ellenzése pedig nem korlátozódik a kiskorúval való homoszexuális érintkezésre. Továbbá a két nem ilyesfajta komplementaritása nem csak a nemi szervekre vonatkozik – az pusztán a nemi komplementaritás nyilvánvaló szimbóluma és példája, így nem állítható, hogy a Biblia csak a szexuális érintkezés bizonyos formáit tiltaná azonos neműek között.

Hogy a Biblia nem ismerte a modern tudomány eredményeit a homoszexualitással kapcsolatban, az persze igaz, ám a feltételezés, hogy pusztán a heteroszexuálisok homoszexuális cselekedetei a problémások, az ok és az okozat megfordítása: ahhoz, hogy azt természetellenesnek vagy mértéktelennek ítélik heteroszexuális szempontból, már eleve szükséges, hogy a homoszexuális vágyakra mint rendetlenekre tekintsenek, és hogy az azonos neműek közti szexualitást eleve negatívan ítélik meg. Hogy pedig a Biblia egészét miként értelmezzük, amikor számos más instrukcióját nem követik a mai keresztény hívek sem? Nos, ezekről az „érvénytelenítésekről”, ahogy szóltunk róla, többnyire maga a Biblia gondoskodik.

Gagnonnal azt mondhatjuk:⁸⁶³ a Biblia egésze elítélően szól a homoszexuális tettekről, nem tesz különbséget elfogadható, illetve elfogadhatatlan homoszexuális cselekedetek közt. Hogy az azonos neműek párkapcsolatáról nem szól, az éppenséggel nem azt jelenti, hogy nincs vele problémája, hanem azt, hogy egyáltalán nem tartja elfogadhatóbbnak, mint bármi más, amit elítél. A Szentírás egésze arról tanúskodik, hogy Isten férfinak és nőnek teremtette az embert, a kettő egymás nélkül nem egész, így a házasság nem pusztán két ember szövetsége, hanem tulajdonképp újraegyesülés és egészszé válás. A homoszexuális cselekedetek nem pusztán azért voltak tiltottak, mert terméketlenek, hanem mert a termékenység kérdéséről függetlenül is áthágják a teremtés rendjét. Sőt, a homoszexuális cselekedetek a Bibliában éppen szimbólumai a teremtés rendje megszegésének, minthogy azt a legalapvetőbb szinten veszik semmibe: az élet továbbadására is hivatott férfi-női antropológiai-anatómiai-pszichológiai komplementaritás figyelmen kívül hagyásával.⁸⁶⁴

⁸⁶³ Uo.

⁸⁶⁴ Mivel a Biblia következetesen a különeműek monogám, életre szóló kapcsolatát dicséri, a homoszexualitásról pedig sehol nem nyilatkozik helyeslően, ahhoz, hogy a Bibliából kiolvassuk a homoszexualitás megélésének bármilyen, bűvópatakszerűen meghűződő elfogadását, Gagnon szerint „önkéntes, gnosztikus exegézisre” van szükség. Gagnon 2002. 439.

V.3. A pápa és a szenthagyomány: változhat-e a katolikus egyház tanítása?

Az azonos neműek házasságának pártolói gyakran feltételezik a pápai tévedhetetlenségre alapozva, hogy a pápa megváltoztathatja a katolikus egyház tanítását, a szenthagyományra való hivatkozást pedig olyan érvekkel próbálják semlegesíteni, amelyeket a hagyományról szóló fejezetben is említettünk (a hagyomány változott, stb.), ha egyáltalán figyelembe veszik. De arra is szoktak utalni, hogy a katolikus egyház magasabbrendűnek tartja a szellemet a testnél, így nem kellene foglalkoznia a kérdéssel. Az alábbiakban tehát azért, hogy megértsük, miként gondolkodik a katolikus egyház, és miért nincsen joga a pápának sem változtatni a szenthagyomány tanításán, át kell röviden tekintenünk a férfi és nő, a házasság, illetve a homoszexualitás egyházi felfogásának mikéntjét és történetét, továbbá meg kell vizsgálnunk, hogyan is „működik” a Szenthagyomány, elégséges-e a Biblia, s mi a „hit szabálya” (regula fidei), valamint hogy mire vonatkozik a pápai tévedhetetlenség.

Az előző két fejezet nem volt „felekezet-specifikus”, hiszen a természetes teológia racionalitása felekezetfüggetlenül vonatkozik az egész kereszténységre; és a Biblia vázolt, hagyományos értelmezése sem köthető egy felekezethez. Jelen fejezet azonban specifikusan a katolikus egyházra vonatkozik és annak bevett felfogását mutatja be. Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének viták a pápa és a szenthagyomány szerepét illetően a katolikus egyház, a protestáns és ortodox és más felekezetek között; és akár katolikus teológusok közt is. De ezek nem tartoznak szorosan a témánkhoz, s eme fejezet fő témája az, hogy mi is a katolikus egyház önfelfogása, önképe, magyarázata a saját álláspontját illetően.

Felmerülhet az a szempont is, hogy eme témakör nem kapcsolódik szorosan az eddigi gondolatmenethez, és más gondolati szinten, gondolati síkon helyezkedik el. Ez jogos felvetés. A szerző a maga részéről azért tartja érdemesnek mégis tárgyalni, mert a pápa szerepének túlértékelése rendszerint hozzátartozik az azonos neműek házassága mellett felhozott érvrendszerhez.

„Ha egy meleg jó akarattal Istent keresi, ki vagyok én, hogy megítéljem őt?” – jelentette ki a 2013 júliusában Ferenc pápa.⁸⁶⁵ Mivel addig a katolikus egyházat menthetetlenül homofób intézményként tartották számon,⁸⁶⁶ az idézet óriási karriert futott be, az Advocate melegmagazin pedig az év emberének jelölte Ferenc pápát.⁸⁶⁷ Az egyházfő azonban többször elítélte az azonos neműek házasságának eszméjét⁸⁶⁸ és a gender-elméletet is.⁸⁶⁹

Ferenc pápa a katolikus egyház Katekizmusára is hivatkozott, amelynek 2358. pontja röviden úgy foglalja össze a hivatalos egyházi tanítást és álláspontot a homoszexualitással kapcsolatban: „Nem elhanyagolható azon férfiak és nők száma, kiknek homoszexuális hajlama nagyon mélyen gyökerezik. E hajlam, mely

⁸⁶⁵ A szöveg olasz eredetije és angol fordítása egymás mellett itt olvasható Salt + Light Tv2013.

⁸⁶⁶ Jenkins 2003, 93-112.

⁸⁶⁷ Grindley 2013.

⁸⁶⁸ Rocca 2015. Blumberg 2015.

⁸⁶⁹ LifeSiteNews 2015b. Magyar Kurír 2015. Ferenc pápa 2015, 155. pont.

objektíve rendetlen, többségük számára próbatétet jelent. Tisztelettel, együttérzéssel és gyöngédséggel kell fogadni őket. Kerülni kell velük kapcsolatban az igazságtalan megkülönböztetés minden jelét. Az ilyen személyek arra hivatottak, hogy valósítsák meg életükben Isten akaratát, és amennyiben keresztények, egyesítsék az Úr keresztdozatával az állapotukból adódó esetleges nehézségeket.”

Emellett a Hittani Kongregáció kiadott útmutatást a homoszexuálisok lelkipozásáról,⁸⁷⁰ és diszkriminációjának megszüntetéséről.⁸⁷¹

V.3.1. Férfi és nő, test és lélek

Az egyház abból indul ki, hogy az ember Isten képmása, valamint „férfinak és nőnek teremtett”:⁸⁷² a „férfi és a nő mint személyek, egyenlők, mint nemileg különbözőek, egymás kiegészítői.”⁸⁷³ Az egyház nem fogadja el azokat a platóni-gnosztikus tanokat, amelyek szerint az ember eredendően androgün, kétnemű: „a kétneműség nem fejez ki kozmikus kettészakadtságot, hanem a Teremtő ajándéka, épp úgy, mint az egymás iránti vonzalom elemi ereje”.⁸⁷⁴ Természetesen „minden férfi és minden nő először és főként ember”, de „a két nem egyikéhez való tartozás az ember határoltóságának és végességének egyik legerősebb szimbóluma. Mindig csak az egyik vagy csak a másik lehet.”⁸⁷⁵ Ezt bizonyítja az is, hogy ha valakivel kapcsolatban mindent el is felejtünk, arra, hogy nő vagy férfi volt, akkor is emlékezni szoktunk. A nemi különbségek kifejeződnek biológiai-testi és pszichikai különbségekben is. Ezek a különbségek tévesen vezettek korábban a nők leértékeléséhez, amelyhez egyháziak is hozzájárultak, ugyanakkor a nők valamiféle alávetettsége sosem volt hivatalos egyházi tanítás.

Az persze igaz, hogy „a társadalom bizonyos mértékben formál”, de „nem mindent határoz meg a kultúra. Sok minden nyugszik a természet adta testi különbségeken,” s vannak az emberi nemiségnek konstans, kortól, társadalomtól független ismérvei.⁸⁷⁶ Ahogy Szent Ágoston írja: „semmi nem tartozik annyira a testhez, mint a test nemi vonása”.⁸⁷⁷

Fel szokták hozni a katolikusok által citált biológiai érvek ellenében, hogy az egyház a szellem magasabbrendűségét hirdeti s elveti a testiséget, a testet a lélek börtönének tartva, amit le kell győzni; ez esetben pedig a test, illetve a biológiai nem mellékes, így az egyház igazán méltányolhatná a homoszexuálisok vonzalmait, sőt az állításuk szerint „rossz testbe születő” transzneműek érzéseit is.⁸⁷⁸

⁸⁷⁰ Hittani Kongregáció 1986.

⁸⁷¹ Hittani Kongregáció 1992.

⁸⁷² Ter 1,27

⁸⁷³ Hittani Kongregáció 2003.

⁸⁷⁴ Schneider 2002, 382.

⁸⁷⁵ Weber 2001b. 279. A témát összefoglalóan taglalja: 277-348.

⁸⁷⁶ Uo. 282. A „konstans ismérvekről”: 286-291.

⁸⁷⁷ Szent Ágoston 2005. I. kötet, 5. könyv, VI. fejezet, 330.

⁸⁷⁸ Így érvelt például Barbarová Holubová szlovák feminista a Friedrich Ebert Alapítvány 2014. június 19-i, budapesti konferenciáján, amelyet a „gender-ellenes mozgalmak” feltörése kapcsán tartottak. Mint megjegyezte: szerinte „az egyház részéről ellentmondásos az emberi személyiség biológiai megalapozottságának hangoztatása, korábban ugyanis a szellem elsőségét hangsúlyozta a katolicizmus.” Lásd erről: Szilvay 2014d.

Ugyanakkor azt a dualista nézetet, miszerint az anyag nem Isten teremtménye, hanem a gonoszé, és így teljes mértékben rossz, többször elítélte.⁸⁷⁹ Már csak azért is, mert az egyház vallja a test feltámadását is, nem csupán a lélekét.

Igaz ugyan, hogy a teológia számára fontos görög gondolkodás valóban leértékelte a testet, szembeállítva azt a lélekkel, a bibliai gondolkodás, amelyre az egyház épít, mégis a kettő egymástól való elválaszthatatlanságát vallja: a lelket nem lehet különválasztani a testtől. Joseph Ratzinger leszögezi: a görög és a bibliai szemléletmód „két különböző eszmevilág”. A „görög felfogás hátterében ez az elképzelés áll: az emberben két egymástól idegen szubsztancia képez egységet, amelyből az egyik (a test) elporlad, a másik (a lélek) pedig lényege szerint maradandó”; sőt, „a lélek csak akkor lesz képes arra, hogy igazi valójához eljusson, amikor el tud válni a lényegétől idegen testtől”. Ezzel szemben „a Biblia alapvető szemlélete szerint viszont az ember osztatlan egység. A Biblia például nem ismeri a (lélektől elszakadt, tőle különböző) embertest fogalmát. Sőt, megfordítva: a lélek szó a legtöbb esetben a teljes embert jelöli, testi valóságával együtt.”⁸⁸⁰ Ez pedig szemben áll a görögök dualisztikus szemléletével. Persze a keresztény gondolkodás sokat merített a görög filozófiából, de jelentősen át is formálta, a maga képére alakította azt. Mindebből pedig nem következik a test leértékelése, még ha a hangsúly változott is az évszázadok folyamán.⁸⁸¹

Mindenesetre az egyház története folyamán a házasság szentségi mivolta fokozatosan kristályosodott ki.⁸⁸² Az egyház ugyanakkor a nem szentségi módon kötött házasságokkal kapcsolatban sem hallgat, hiszen a közjó szempontjából is fontosnak tartja azokat.⁸⁸³

V.3.2. Azonos neműek házassága a középkorban?

John Boswell azt állítja, nagyjából nyolcvan középkori szövegre alapozva: a középkori egyház megáldotta az „azonos neműek kapcsolatát” egy úgynevezett adelphopoiesis nevű liturgikus cselekmény által, ami így tulajdonképpen a házassági ceremónia melegpárookra alkalmazott ekvivalense volt. Boswell szerint viszont aztán a 14. századtól kezdve kialakuló „homofób” légkör nem kedvezett mindennek, így a rítus és a középkori „melegházasság” feledésbe merült. A történész emellett tulajdonképpen homoszexuális házaspárként prezentálja Szent Sergiust és Bacchust, a korai keleti egyház két katonaszentjét, összeboronálja Szent Pétert és Szent Pált, lesbikus pártként állítja be Szent Felicitászt és Perpétuát, továbbá azt állítja, Jézus és a „szeretett apostol”, János kapcsolata „intim volt, ha nem erotikus”.⁸⁸⁴ Végző soron pedig, mivel szerinte a korban a házasság elsősorban gazdasági érdekeket szolgált, és nem hozott boldogságot (szexuális téren sem) a feleknek,

⁸⁷⁹ Lásd például: Denzinger-Hünemann 2004. 461-464., 1336., 1340. pontok

⁸⁸⁰ Ratzinger 2007, 308.

⁸⁸¹ Weber 2001b. 320-344. A „test teológiáról” lásd: II. János Pál 1983. 2008a. 2008b.

⁸⁸² Weber: 2001b. 354-359. és Schneider: 2002b. 381-390.

⁸⁸³ Weber: 2001b. 364-66.

⁸⁸⁴ Boswell 1994. 138.

ezért sokan homoszexuális kapcsolatokban kerestek menedéket és boldogságot, ami, lévén mentes a gazdasági érdekektől, erkölcsileg magasabb rendűnek nevezhető.⁸⁸⁵

Boswell állításai azonban problémásak. A középkori „azonos neműek házassága” és annak vizionált egyházi megáldása már csak azért is kétséges, mert nem pusztán az egyház ítélte el egyértelműen a homoszexuális cselekedeteket, hanem ezekben az évszázadokban a polgári hatóságok is meglehetősen drasztikus módon büntették a „szodomitákat”, tűzhalállal vagy kasztrálással, jobb esetben csak börtönnel vagy pénzbüntetéssel.⁸⁸⁶ Emellett tizennégy, 750 és 1150 közt megjelent vezeklőkönyv mind bűnként értékeli a homoszexualitást,⁸⁸⁷ ahogy a különféle zsinatok és pápai dokumentumok sem tekintenek rá pozitívan: elítélte az elvirai helyi zsinat 305-ben, a toledói helyi zsinat 693-ban, a nábluszi zsinat 1120-ban, a III. Lateráni Zsinat 1179-ben, valamint V. Szent Piusz pápa 1566-os, *Cum primum* illetve 1568-as, *Horrendum illud scelus* kezdetű konstitúciói.⁸⁸⁸ Ezen nem változtat, hogy az akkor még nem létező „homoszexualitás” kifejezés helyett más kifejezéseket használtak.

A kritikusok szerint Boswell félrefordítja az általa kiválasztott szövegeket, amelyek többsége egyébként már korábban is ismert volt a korrall foglalkozó tudósok számára és ki is elemezték azokat; emellett önkényesen szelektál a forrásokban és adatokban, valamint csúsztat; s végül, de nem utolsó sorban: következetlen a fogalomhasználata.⁸⁸⁹

Boswell érvelésének egyik kulcsmozzanata az, hogy a szóban forgó rituálé, az *adelphopoiesis* fogalmában lévő görög „barát” szót „szeretőnek” értelmezi, és azt sugallja, hogy az ilyen barátságok nem pusztán spirituálisak voltak, hanem volt romantikus és szexuális aspektusuk is – ami a kritikák egybehangzó állítása szerint önkényes lépés.⁸⁹⁰ Boswell ráadásul sokkal kevesebbet állít ténylegesen, mint amennyit sugall – például azzal, hogy barátság helyett „azonos neműek kapcsolatáról” (same-sex union) beszél, leszögezve, hogy ez semleges fogalom, ami nyilvánvalóan nem igaz.⁸⁹¹ A meleg történész más helyen a számos problémás szövegmagyarázatok közt a görög *ametro philia*-t, „korlátlan barátság”-ot (angolul „limitless friendship”) „határtalan szerelem”-nek („boundless love”) fordítja félre.⁸⁹² Szöveghasználata pedig olyan, mintha a középkornak lett volna elképzelése valamiféle „melegházasságról”, miközben ez már csak azért is minimum valószínűtlen, mert – mint ő maga is elismeri – a középkor nem ismert „homoszexuális irányultságot”. Marian Therese Horvat egyenesen úgy látja, hogy Boswell kutatásait és meglátásait erősen befolyásolta saját,

⁸⁸⁵ Uo. 108-161.

⁸⁸⁶ Ismeretterjesztő jelleggel röviden erről lásd: Eszenyi 2006. 28-30.

⁸⁸⁷ Weber 2001b. 328.

⁸⁸⁸ Marchesini 2013. 28-31.

⁸⁸⁹ Többek közt: Young 1994 Reynolds 1995. Horvat é.n.

⁸⁹⁰ Young 1994.

⁸⁹¹ Reynolds 1995.

⁸⁹² Young 1994.

homoszexuális életmódja, Philip Jenkins pedig úgy látja, Boswel erőfeszítéseit „szélsőséges hurroptimizmusának” tulajdoníthatjuk.⁸⁹³

V.3.3. A homoszexualitás az egyház felfogásában

Az egyház felhívja rá a figyelmet: azt az embert, aki homoszexuális hajlamú, „sosem szabad kitagadni, lenézni vagy épp elítélni”. Erkölcsei szempontból pedig „nem a homoszexuális hajlam, hanem a homoszexuális magatartás a lényeges”.⁸⁹⁴ Ugyanakkor az is igaz, hogy habár „a homoszexuális személy sajátos hajlama önmagában még nem bűnös, de megalapoz egy többé-kevésbé erős irányultságot, ami egy erkölcsi rossz magatartásra irányul. Emiatt kell magát a hajlamot objektíve rendetlennek⁸⁹⁵ tekinteni.”⁸⁹⁶ Ezért aztán „magát a tulajdonságot nem lehet a heteroszexuális tulajdonsággal egyenértékű alternatívának tekinteni és elismerni”, ugyanis „egyenrangúnak tekintése nem fér össze azzal a jelentőséggel, ami az emberiség továbbélését megilleti”.⁸⁹⁷

A teológia és a bűn keresztény felfogása szempontjából tulajdonképpen másodlagos, hogy a homoszexualitás biológiai eredetű-e, és végső soron az is, hogy meg lehet-e változtatni. A bűnbeesés miatt az emberi természet alapvetően tökéletlen és bűnre hajlamos; „a tényből, hogy valami olyan, amilyen, nem következik, hogy értékes és jó”.⁸⁹⁸

Ugyanakkor habár a homoszexuális cselekedetek súlyos bünt jelentenek, mégiscsak egy „tételt” jelentenek a súlyos bűnök sorában – amelyeket nap mint nap elkövetnek az emberek. Az is igaz, hogy a szabad akarat hiánya korlátozottsága, „beszámíthatóság” hiánya csökkenti a cselekedeteinkkel kapcsolatos felelősségünket – ám a cselekedet objektív bűnössége ettől még megmarad.⁸⁹⁹ Minden ember bűnös és követ el különféle bűnöket, legyen bármilyen a szexuális irányultsága. Viszont nem minden bűn ugyanolyan súlyú.⁹⁰⁰

De vajon van-e rá esély, hogy a katolikus egyház megváltoztassa a homoszexualitásról és ennek nyomában az azonos neműek házasságáról alkotott tanítását? Végső soron a pápának teljhatalma van, azt mond és azt tanít, amit akar, nem?

Birtalan Balázs, a megleteológia egyik prominens hazai képviselője úgy vélte, hogy „a homoszexualitás kérdésében tévedhetetlenül előterjesztett egyetemes zsinati határozat vagy ex cathedra pápai megnyilatkozás nem létezik”, más tanítóhivatali megnyilatkozások pedig ugyan lehetnek kötelezőek, ám nem tévedhetetlenek. Végérvényesen kötelező tanítás az lehet, amit „mindig, mindenhol, mindenki” elfogad az egyházban, ahol a „mindig, mindenhol, mindenki” annyit tesz: az apostolok kora óta, kultúrától függetlenül a világ minden táján,

⁸⁹³ Jenkins 2003. 95.

⁸⁹⁴ Weber 2001b. 367.

⁸⁹⁵ Az „objektíve rendetlen” kifejezés értelméről lásd: Nichols 2014.

⁸⁹⁶ Hittani Kongregáció 1986. Roska: 2007. 23.

⁸⁹⁷ Weber 2001b. 367.

⁸⁹⁸ Launn–Harvey 2007. In: Roska 2007. 37-100. Az idézet helye: 64.

⁸⁹⁹ CIC 1321-1327.

⁹⁰⁰ Gagnon 2002. 469-471.

ahol jelen van az egyház, és minden felszentelt, Rómával közösségben jelölt püspök. Ha ez nem áll, akkor „automatikusan megosztottságról beszélhetünk, ami automatikusan kizárja a tévedhetetlenséget”. Végző soron pedig „a homoszexualitás kérdéskörében az egyház konzekvensen képviseli véleményét, de mindaddig nem terjesztett elő tévedhetetlenek és visszavonhatatlannak definiált döntést vele kapcsolatban”, ami „később sem történhet meg, mert a hitletétemény nem tartalmazza az ehhez szükséges alapot”.⁹⁰¹ Ugyanakkor „a nem tévedhetetlen tanítóhivatali megnyilatkozások felületesek, helytelenül pszichologizálók, az általánosságok szintjén mozognak, s nem utolsó sorban inadekvát módon hivatkoznak a Szentírás szövegére.”⁹⁰²

V.3.4. *Elégséges-e a Biblia?*

A vallások esetében már csak azért sem ignorálhatjuk a tradíciót, mert a hagyományosság a vallások leglényegéhez tartozik, alapítókra és szent iratokra hivatkoznak, tanaikat pedig ezekre alapozzák.⁹⁰³ Az egyház teológiájában erősen támaszkodik a hagyomány egy bizonyos teológiai fajtájára, a szenthagyományra, ami „a Szentírással együtt a kinyilatkoztatás forrása”.⁹⁰⁴ Azaz az egyház szerint a Biblia fontos, de nem elégséges.

A fajközi házasság tiltása háttérének bemutatásakor és a Bibliáról szóló fejezetben láttuk, hogy a bibliai hermeneutika relativizálása következtében a vita a Szentírás passzusainak „igazi jelentéséről” a végtelenségig folyhatna. Ebből ugyanakkor az következne, hogy a Biblia és ebből következően a kereszténység pusztán emberi, „társadalmi” konstrukció, azaz önfelfogásával szemben nem isteni eredetű. Ha azonban a Biblia mégis isteni eredetű kinyilatkoztatás, akkor a sugalmazó Isten nem akarhatta, hogy annak értelmezése áldozatul essen holmi korszellemeknek és tudományos hiányosságoknak.

Ezen értelmezési vitákat végző soron csak egy (legalább önképe és tagjai szerint) isteni eredetű intézmény tekintélye zárhatja le, ráadásul igazán meggyőző jelleggel csak oly módon, ha minimum a legalapvetőbb tanításait tekintve kizárja a folytonos újra- és átértelmezés lehetőségét, hiszen ez egyrészt cáfolná isteni eredetét, másrészt erodálná saját identitását, amelynek konstitutív eleme a folytonosság, az időtlenség.

John Henry Newman a keresztény tanítás fejlődéséről írt munkájában kifejti: ha a kereszténység közösségi vallás, ami isteni eredetű eszméken és hitvalláson alapszik, dogmatikus és időtlen, akkor szükség van egy legfelsőbb tekintélyre, amely isteni felhatalmazással dönt a közösségen belüli vitákban. Akik szerint a keresztény igazságot pusztán egyéni erőfeszítésekkel meg lehet ismerni, azok adósak maradnak a módszer felvázolásával, a módszerével, amely garantálja, hogy az egyéni erőfeszítés elégséges. Minden vallás lényege a „tekintély és az engedelmesség”, de míg a természetes vallás tekintélye szubjektív, addig a kinyilatkoztatott

⁹⁰¹ Birtalan 1997. 71-93.

⁹⁰² Uo. 134.

⁹⁰³ Mezei 2003.

⁹⁰⁴ <http://lexikon.katolikus.hu/H/hagyomány.html>

objektív. Így a természetes vallás lényege a lelkiismeret tekintélye; a kinyilatkoztatott vallás lényege viszont „az apostolok, vagy a pápa, vagy a püspök fennhatósága”. Erre pedig még inkább szükség van egy olyan korban, amikor „az emberi ész olyannyira leterhelt, a gondolkodás oly termékeny, a vélemény pedig oly változó”.⁹⁰⁵ Az isteni kinyilatkoztatáson alapuló kereszténység inkább eszmeként jött a világra, semmint intézményként, de szükséges volt, hogy a saját fennmaradása, jóléte és terjedése érdekében intézményesüljön és megfelelő tekintély álljon az élén. Ez a tekintély az egyház tévedhetlensége. Ez biztosítja a döntés lehetőségét a tekintetben, hogy mely teológiai és etikai kijelentések igazak és melyek hamisak, és ezt biztosítja azt, hogy mindez nyilvánvaló és egyértelmű legyen. Arra ugyanis nincs biztosíték, hogy az isteni kinyilatkoztatás kizárja az értelmezési nehézségeket annak befogadói részéről. Newman hozzáteszi: nem csak a Szentírás szűkíti a személyes értelmezés lehetőségét, hanem ugyanúgy „az egyház, egy zsinat, a pápa, az egyház doktorainak vagy a kereszténység egészének konszenzusa” is.⁹⁰⁶ Az apostolok korában nem volt szükség püspöke és pápára, ám utána a kereszténység növekedésével az egység megőrzése érdekében mindenképp; s ha az ősegyházban nem is volt pápa, az intézmény léte nincs ellentétben az ősegyház hitével. Minthogy a kereszténység monarchia, szükséges, hogy egy feje legyen, „legalábbis ez tizennyolc évszázad tapasztalata”,⁹⁰⁷ ellenkező esetben az eredmény a megosztottság és hanyatlás. (Newman nem hiába Alasdair MacIntyre egyik példaképe.⁹⁰⁸)

Mindenesetre a fentiekben kifejtett indokok azok az okok, amelyek miatt a pusztán a Bibliával való példálózás a katolikusok esetében elégtelen. A Szenthagyomány, „ez az eleven hagyomány az egyházban kezdettől fogva sokféle formát ölt az egyes konkrét hagyományokban. Kimeríthetetlen gazdagsága kifejeződik a tanítások, énekek, szimbólumok, rítusok, előírások és intézmények sokféleségében”, sőt „az egyes helyi egyházakban a mindenkor kulturális helyzet szerint ’inkulturálódik’”. Ugyanakkor „az Úrtól kapott hagyományt meg kell különböztetni az emberi hagyományoktól”.⁹⁰⁹

A II. Vatikáni Zsinat *Dei Verbum* című dogmatikus konstitúciójában azt írja az isteni kinyilatkoztatásról: „a Szent Hagymány és a Szentírás tehát szorosan összefonódik és átjárja egymást. Ugyanabból az isteni forrásból fakadván mindkettő, egyesülnek és azonos cél felé tartanak”. A „feladat pedig, hogy hitelesen magyarázza Isten írott vagy áthagyományozott igéjét, kizárólag az Egyház eleven Tanítóhivatalára van bízva, mely tekintélyét Jézus Krisztus nevében gyakorolja. Ez a Tanítóhivatal nem Isten szava fölött, hanem annak szolgálatában áll, csak az áthagyományozottat tanítja”. Ezért „Isten bölcs rendelkezése szerint annyira összetartozik és egymásra van utalva a Szent Hagymány, a Szentírás és az egyházi Tanítóhivatal, hogy

⁹⁰⁵ Newman 2013. loc. 7090.

⁹⁰⁶ Uo. loc. 7047.

⁹⁰⁷ Uo. loc. 7989. A pápaság kialakulásáról és igazolhatóságáról lásd: Vigilia 2008.

⁹⁰⁸ MacIntyre 1988. 353.

⁹⁰⁹ Tözsér–Várnai 2012. 180.

egyikük sem lehet meg a másik kettő nélkül. Mind a három együttesen, de mindegyikük a saját módján, az egy Szentlélek tevékenységének hatására eredményesen szolgálja a lelkek üdvösségét.”⁹¹⁰

A Biblia maga sem utal sehol saját magára, mint elégséges forrásra,⁹¹¹ ellenben Szent Pál a thesszaloníkieknek írt második levelében utal arra, hogy a Szentírásen léteznek más, kötelező forrásai is a hitnek: „testvérek, legyetek állhatatosak, és őrizzétek szilárdan a hagyományokat, amelyeket akár előszó, akár levelünk útján tanultatok” (2Tessz 2,15).

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az egyházban minden szokás és gyakorlat teljesen változatlan lenne. Sőt, ezek az idők folyamán nagy változatosságot mutatnak.⁹¹²

Newman a dogmafejlődésről szólva írja, hogy „jogszerű és szükséges”, hogy a korai egyház szavait és tetteit interpretálja a későbbi,⁹¹³ a tanítás autentikus kibontakozásának és egységének hét ismervét nevezi meg: meg kell őriznie az eredeti karakterét (ahogy a növekvő felnőtté lett gyermek is ugyanaz a személy); ugyanazokat az alapelveket kell vallania; tudnia kell külső hatásokat magába építenie az eredeti alapelv megőrzésével; logikailag összefüggőnek kell lennie; következnie kell a későbbi fejleményeknek a korábbiakból (azaz a korábbiaknak anticipálnia kell a későbbieket); szükséges, hogy megőrizze a régi elveket, akár új formában, azaz konzervatív attitűddel kell a múlt iránt viseltetnie; valamint folyamatosan állhatatosnak kell lennie, hosszú időn keresztül megfelelő állapotban kell megmaradnia.⁹¹⁴

A Biblia egyetlen mérceként való alkalmazásának kívánalma mögött gyakran az a feltételezés húzódik meg, hogy először megszületett a Biblia, s ha a kereszténység persze Krisztus és az apostolok, valamint az első keresztény közösségek képében létezett is, de az ezekből a közösségekből kinövő egyház a már létező Bibliára alapozta tanait, azaz követnie is kell azt, és csak azt kell követnie: amennyiben az egyház eltér a Bibliától, téved, és amennyiben olyat tanít, ami nincs benne a Bibliában, úgyszintén téved – vagy ezen tanítása nem kötelező, esetleg meg kellene változtatnia.

Habár az Újszövetségbe felvett könyvek listájának végleges megállapításakor ugyan kritérium volt, hogy azok nem származhatnak későbből, mint az apostolok nemzedéke, azaz azoktól, akik még láthatták Krisztust, az Újszövetség „tartalmának”, kánonjának végleges megállapítására mégiscsak a 4. század során került sor, többek közt a 386-os, római helyi zsinaton, Damasus pápa vezetésével, a 393-as hippói zsinaton és a 397-es karthágói zsinaton – utóbbi kettő zsinat elküldte döntéseit jóváhagyásra Rómába (mind a három helyi, nem pedig egyetemes zsinat volt). A fő kritérium pedig a fent említett mellett az volt, hogy mely könyvek vannak összhangban ez egyház hitének hagyományával. Mindent összevetve „maga a Szentírás is egyházi valóság, keletkezési helye az ősegyházi paradoszisz, a kánon rögzítése pedig egyházi döntési folyamat.”⁹¹⁵

⁹¹⁰ *Dei Verbum. Dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról. 7-10.* In: Diós 2007. 430-432.

⁹¹¹ Lásd erről ismeretterjesztő jelleggel: Hahn–Hahn 2002, 97.

⁹¹² Lásd erről bővebben például: Tilley 2000.

⁹¹³ Newman 2013.loc. 7999.

⁹¹⁴ Uo. loc.8695.

⁹¹⁵ Tözsér–Várnai: 2012. 176.

Magyarán a Biblia végleges összeállításánál a hit addigi hagyományára támaszkodtak, számos „aspiránst”, például a közvéleményben gyakran felbukkanó, gnosztikus Tamás-evangéliumot és már iratokat pedig épp azért vetettek el, mert nem volt ezzel összhangban. Vannak persze olyan protestáns teológiai álláspontok, amelyek szerint a „Szenhagyomány” tekintélyét, ha eddig a pontig igazolható volt is, ettől kezdve teljes mértékben felváltja a Szentírás és a sola Scriptura elve,⁹¹⁶ ezt azonban a katolikus egyház elveti.

A katolikus egyház szerint ráadásul a Bibliát nem olyan egyszerű értelmezni, mint elsőre gondolnánk, azaz „a Szentírás nem beszél önmagáért”,⁹¹⁷ a hiteles és végső értelmezés joga pedig a tanítóhivatalé. A Biblia önmagában több ok miatt sem elégséges: egyrészt, mert számos dolgot nem tartalmaz, ami az egyház hit szerint szükséges a megváltáshoz, másrészt azon gyakorlati ok miatt sem, mert a történelem folyamán nagyon sokan nem tudtak olvasni, azaz számukra tiszta önmagában elérhetetlen volt a Szentírás; harmadrészt sokaknak nem volt ideje, sőt ma sincs arra, hogy a Bibliát és az egyház tanítását mélységében tanulmányozzák. Az egyház szavát és tanítását azonban mindenki hallhatja.⁹¹⁸

Hogy a Szentírás maga része-e a Szenhagyománynak, amely imígyen a Bibliából és az íratlan hagyományokból áll, vagy nem, az sokszor teológiai viták tárgya volt, amelyeknek ismertetése és megértése tárgyunk szempontjából lényegtelen. Ugyanis akár így van, akár nem, a lényeg az, hogy katolikus szempontból a Bibliát nem lehet akárhogy értelmezni és nem értelmezheti akárki: „nincs teológiai álláspont és doktrína, amelyet igaznak ítélnünk, ha ellentmond az Írásnak, ahogy azt az egyház értelmezi”. Ez pedig „megkövetel egy Tanítóhivalt, amelyet megsegít a Szentlélek, hogy megismerje az [adott szentírás] szakasz értelmét, és nem hagyja azt pusztán személyes értelmezésnek alávetni”. Másrészt a hit forrása nem pusztán a Biblia. Sőt: ha a Biblia az isteni kinyilatkoztatás közvetítője, nem pedig maga a megőrzendő hitletétemény, depositum fidei, akkor „a hitletétemény megelőzi a Szentírást”.⁹¹⁹

. Ám a katolikus egyház hivatalos tanítóhivatala sem magyarázhatja akárhogy a Szentírást, ugyanis összhangban kell lennie a hitletéteménnyel, a Szenhagyománnyal. A tanítóhivatal feje pedig a pápa, aki – legalábbis bizonyos esetekben – tévedhetetlen. Vajon ő megváltoztathatja-e az egyházi tanítást?

V.3.5. A pápai tévedhetetlenségről

Közkeletű vélekedés, hogy a pápa, mivel úgymond az egyház tévedhetetlennek tekinti, valamint mert teljhatalmú, úgy változtatja meg az egyház tanítását, amint szeretné. Ez azonban nincs így: a pápát is köti a Szenhagyomány, a hitletétemény, aminek pusztán őrzője, továbbadója és magyarázója. A római pápa feladata az egység biztosítása, a tanítás hitelességének garantálása és az evangélium terjesztése. A pápának még az egyetemes zsinatok is alá vannak rendelve, ám hatalma nem korlátlan: „nem mondhat ellen az isteni Kinyilatkoztatásban foglaltaknak, s csak arra a célra használható, amire Krisztus az Egyházat alapította: a

⁹¹⁶ Ezt a felfogást képviseli például Oscar Cullmann. Bővebben lásd: Congar 2004.

⁹¹⁷ Congar 1966. 382.

⁹¹⁸ Ripperger 2013. 17-19.

⁹¹⁹ Uo. 16.

lelkek javára. Ez kizárja az önkényességet, s egyben garantálja a hívők jogos autonómiáját”. A pápai hatalom „mindenekelőtt a krisztusi tanítás hitelességének megőrzését és a hagyományhoz való hűséget szolgálja”.⁹²⁰

A pápai tévedhetetlenséget kimondó I. Vatikáni Zsinat (1869-70) sem a pápa minden megnyilatkozását nyilvánította tévedhetetlennek, hanem jól körülhatárolta a tévedhetetlenség eseteit.⁹²¹ A tévedhetetlen tanítások nem változtathatóak meg senki által, későbbi pápák és zsinatok által sem, vitázni sem lehet róluk, csak eredeti értelmük meghagyásával, szóval véglegesek.⁹²² Mindez nem jelenti azt, hogy a pápa, a zsinatok és az egész tanítóhivatal egyéb megnyilatkozásai, tanításai ne lennének követendőek az egyház tagjai által. De a pápa tanítóhivatali aktusai, akár csak más tanítóhivatali aktusok is, különféle szintűek lehetnek.⁹²³ Mint arra a Nemzetközi Teológiai Bizottság felhívja a figyelmet: „a hagyomány eleven jellegéből adódik, hogy a tanítóhivatali kijelentések nagyon sokfélék, különböző súlyúak és kötelező érvényük is eltérő fokozatú”. Ugyanakkor „mivel a tanítóhivatali hirdetés mindig egy eleven egészet alkot, ezért a hívők egyetértése nem korlátozódhat a formálisan definiált igazságokra”.⁹²⁴

Ha a pápa magánteológusként nyilvánul meg, vagy a magánvéleményét fejt ki, az nem tanítóhivatali aktus, ahogy egy pápai interjú sem az. A pápa egyházkormányzati, egyházpolitikai ügyekben sem tévedhetetlen. Ugyanakkor sem az egyházfő, sem az egész tanítóhivatal nem mondhat ellent a tanítóhivatal korábbi, tévedhetetlen kijelentéseinek, és a korábbi, nem tévedhetetlen, de magasabb kijelentések is felülírják az újabb, de alacsonyabb szintűeket. A megfelelő kondíciókon kívül a pápák és zsinatok is tévedhetnek.⁹²⁵

Mindez nem merő elmélet. I. Márton pápa (649-653) és a III. Konstantinápolyi Zsinat (680-81) elítélte I. Honorius pápa (625-638) monotelitizmusát,⁹²⁶ XXII. János pápa (1316-1334) pedig a párizsi teológusok, majd egy általa felállított bizottság vizsgálata után vissza kellett vonja azon, még pápának választása előtt közzétett, de pápasága alatt szentbeszédeiben is hirdetett tételét, amely szerint az elhunyt igazak nem azonnal kerülnek Isten színe elé, csak majd a végítélet és a test feltámadása után, mivel ezen álláspontja ellentmondott az egyház hagyományának. A párizsi teológusok leszögezték, hogy ez a pápa magánvéleménye volt.⁹²⁷ Tudjuk, hogy „a középkori kánonjogászok sokat foglalkoztak azzal, mit lehet tenni, ha a pápa eretnekké válik, azaz makacsul tagad valami hittételt”, végül igazi kánonjogi megoldás nem született az eshetőségre, mivel ez „meglehetősen valószínűtlen, elméleti kérdésnek”⁹²⁸ tekinthető (a fenti esetek sem tanúskodnak például makacsságról, és vitatottak az egyháztörténészek által).

⁹²⁰ Érszegi 2014. 16-17., 19.

⁹²¹ *Pastor Aeternus hittani rendelkezés Krisztus Egyházáról*. In: Denzinger–Hünemann 2004. 597. 594.

⁹²² Ripperger 2014. 13-14.

⁹²³ Ott 2018.

⁹²⁴ Tózsér-Várnai 2012. 166-167.

⁹²⁵ Minderről bővebben: Ripperger 2014.

⁹²⁶ A Sergius konstantinápolyi pátriárka nevéhez köthető monotelitizmus szerint Krisztusnak ugyan két természete, egy isteni és egy emberi van, de akarata egy. A III. Konstantinápolyi Zsinat kimondta, hogy Krisztusnak nem egy, hanem két akarata van, egy isteni és egy emberi akarat.

⁹²⁷ Erről bővebben például: Ripperger 2013. 31-32. Ripperger 2014. 9-12.

⁹²⁸ Érszegi 2014. 27.

De mi van, ha egy tanítást nem hirdettek ki formálisan tévedhetetlennek? Birtalan Balázsnak nemcsak abban nincs igaza, hogy a kinyilatkoztatásból nem olvasható ki a homoszexuális tettek elítélése, mert – mint bemutattuk – egyértelműen kiolvasható, hanem abban sincs igaza, hogy csak olyan tanítást hirdethet ki egy pápa véglegesen tévedhetetlennek, amelyet „mindig, mindenhol, mindenki” elfogadott: az ókor alapvető teológiai tanításokat, például a Szentháromság tanát vagy Krisztus isteni és emberi mivoltát érintő nagy vitái ugyanis épp arról szóltak, hogy kikristályosodjon az egyház álláspontja. A dogma definiálása éppenhogy ezen viták végére tesz pontot. A dolog épp fordítva áll, mint ahogy Birtalan elgondolja: nemcsak az a véglegesen kötelező és megváltoztathatatlan tanítás, amit „mindig, mindenhol, mindenki” elfogadott, hanem a „mindig, mindenhol, mindenki” által elfogadott tanítás a tévedhetetlenség egyik indikátora, nem lehet vele ellentétes tanítást hirdetni. Ilyen alapon zárta le végleg a vitát II. János Pál a nők pappá szentelésével kapcsolatban. A formális (kihirdetett) tévedhetetlenség mellett létezik „informális” (de fide non definita) tévedhetetlenség:⁹²⁹ ilyen az egyházatyák konszenzusa, illetve a katolikus Teológusok konszenzusa, ahol a nagybetűs Teológusok a számos skolasztikus iskola teológusait jelentik a 12-17. század között. Úgyszintén tévedhetetlen a hívek egybehangzó „hitérzéke” (sensus fidelium).⁹³⁰

Mindezzel együtt többször felmerült az a szempont is, ha az egyház egykoron elfogadta, a rabszolgaságot, akkor most is lehetőség volna egy ilyen fordulatra a homoszexualitással kapcsolatban. Csakhogy az egyház, mint intézmény sosem fogadta el a rabszolgaságot, azaz sosem volt hivatalos egyházi tanítás, hogy a rabszolgaság morálisan elfogadható lenne – pusztán a teológia nagyjai próbáltak rá magyarázatot keresni, hogy miért létezhet rabszolgaság, az okokat az ember bűnös természetében vélve felfedezni.⁹³¹ Ugyan az egyház számos társadalmi és etikai kérdésben változtatta a véleményét, legyen szó rabszolgaságról, kamatról, más kérdésekben meglehetősen konzisztens maradt; „a ’homoszexualitás’ mint olyan lehet modern találmány, de hosszú, keresztény századokon keresztül minden egyházi és keresztény hagyomány nem tekintett máshogy a homoszexuális cselekedetekre, csak bűnösnek”.⁹³² Azaz a homoszexualitással (s ezzel a melegházassággal) kapcsolatos egyházi tanítás hivatalos, a szenthagyomány és a regula fidei által megerősített álláspont.

Meg lehet próbálni persze abba kapaszkodni, hogy a homoszexualitással és a melegházassággal szemben nem szól ünnepélyesen deklarált, végső igazságként kihirdetett, formális dogma, ám erre a magyarázat az, hogy a pápák nem szoktak olyan kérdésekről ex cathedra kihirdetni dogmatikus igazságokat, amely kérdések a természettörvény hatálya alá tartoznak, hiszen azokat a természetes emberi ész által felismerhetőnek tételezik.⁹³³

A Hittani Kongregáció hivatalos állásfoglalásai szerint tehát az egyház szerint a törvényeknek a közjót kell szolgálni, az azonos neműek házassága azonban „teljesen hiányzanak a házasság és a család azon biológiai és

⁹²⁹ Lásd: CIC 749-750.

⁹³⁰ Ripperger 2014. 27-33.

⁹³¹ Szent Ágoston 2009, IV. kötet, 19. könyv, XV. fejezet, 240-242.

⁹³² Jenkins 2003. 94.

⁹³³ Köszönet a meglátásért Érszegi Márk Aurél kánonjogásznak, diplomatának.

antropológiai elemei”, így törvényesítésük ellenkezik a közjával. A hátrányos megkülönböztetésre azért nem lehet hivatkozni, mert ez esetben a megkülönböztetés nem ellentétes az igazságossággal, hiszen „megtagadni a házasság társadalmi és jogi státusát olyan életformáktól, melyek nem házasságok, s nem is lehetnek azok, nem ellenkezik az igazságossággal, épp ellenkezőleg, az igazságosság követelménye.” Az azonos neműek házasságának bevezetése ugyanis ártana a társadalomnak, és így sértené a közjót.⁹³⁴

V.3.6. Több híve lenne-e az egyháznak, ha „nyitna”?

Bár a fentiek alapján teológiailag másodlagosak az olyan szempontok, hogy mit gondol „a világ”, és olyan szociológiai meglátások, amelyek a hívek számára apellálnak, mégis sokan vélik úgy, hogy ha az egyház nem „nyit” a meleg felé, akkor további híveket vesz és még jobban háttérbe szorul. Nem biztos, hogy igazuk van; a felmérések⁹³⁵ és a vallás-gazdaságtan eredményei azt mutatják: a szigorúbb, többet követelő felekezetek azok, amelyek hosszabb távon jobban meg tudják őrizni a híveiket.⁹³⁶ Az anglikán egyház gyakorlatilag szünetelt a folyamatos liberalizáció következtében, amely magában foglalta a melegházasság elfogadását is.⁹³⁷ A Pew Research Center 2013-as felmérése szerint a harmadik világ társadalmi, köztük a keresztények sokkal konzervatívabbak többek közt a homoszexualitás megítélésében is, mint a Nyugat,⁹³⁸ azaz nem biztos, hogy mindenhol a „nyitás” a társadalmi elvárás.

Mi lehet a magyarázat a nagyobb elvárásokat támasztó felekezetek viszonylagos sikerére? Talán az, hogy egy reménytelen és rendetlen világban, melyre jellemző a relativizmus diktatúrája,⁹³⁹ a posztmodern embernek határozott, egyértelmű útmutatásra van szüksége, tiszta és világos válaszokat keres a kérdéseire.⁹⁴⁰

A katolikus egyház felfogása homlokegyenest ellenkezik a posztmodern ismeretelmélettel: a világot alapvetően megismerhetőnek tartja, a hagyományra, tekintélyre, észre, isteni kinyilatkoztatásra és a természettörvényre alapoz, vallja a finis operis jelenlétét a létezőkben.

A pápa tévedhetetlensége azonban nem terjed ki a tanítás megváltoztathatóságára, a pápa a hitletétemény védelmezője és magyarázója. Mindebből kifolyólag az egyház attitűdje, lelkipásztori gyakorlata változhat ugyan, de tanítása nem.

⁹³⁴ Hittani Kongregáció: *Az azonos neműekről*. 2003.

⁹³⁵ Douthat: 2012. Molnár 1987. 1997.

⁹³⁶ Szalai 2005.

⁹³⁷ Fabiny–Faludy 2014. 89-90.

⁹³⁸ Pew Research Center 2014 és 2013.

⁹³⁹ Jankunas 2011.

⁹⁴⁰ Stanley 2012.

VI. ÖSSZEGZÉS

Talán sikerült választ adnunk a kérdésre: miért nem elég a házassághoz pusztán annyi, hogy két ember úgymond szereti egymást, s miért számít, hogy milyen neműek. A házasság történeti változásaira hivatkozó érvek nem vesznek tudomást a házasság állandó elemeiről, ráadásul ha nem pusztán a hagyománnyal érvelünk a házasság klasszikus felfogása mellett, vagyis azzal, hogy az „mindig ilyen volt”, és ki tudjuk fejteni, a házasság történeti változásai közepette miért a monogám, férfi-női házasságot tartjuk a házasság legjobb és igazi formájának, akkor tulajdonképpen mellékes is lesz, hogy milyen változásokon ment keresztül a házasság intézménye a történelem folyamán, ha az általunk preferált felfogás egyébként rendelkezik történeti beágyazottsággal és folytonossággal. Úgy véljük, sikerült rámutatnunk, hogy a házasság fogalmi eleme az élet organikus továbbadásának potenciális lehetősége, amely kölcsönösen összefügg a nemek komplementaritásával, s ugyanúgy nem lehet megállapítani, melyik volt előbb, mint a tyúk és a tojás esetében. A meddőséget felhozni ezen megállapítás ellen azért téves, mert a különmemű pároknál a meddőség esetleges jellemző, a gyermekvállalásra pedig akaratuktól függetlenül potenciálisan nyitott a kapcsolatuk, az azonos nemű pároknál viszont a meddőség strukturális tényező. Azaz fő kérdés az antropológia, a nemek komplementaritása.

Arra is rámutattunk, hogy a homoszexualitás veleszületettségét és megváltoztathatatlanságát nem sikerült bizonyítani, a homoszexualitásnak feltételezhetően számos oka lehet, lehet hajlam, lehetnek pszichológiai, szocializációs és kulturális okai is. Ha azonban az embert születésekor pusztán tabula rasa-nak fogjuk fel, s akinek a nemisége pusztán nevelés, szocializáció, „társadalmi konstrukció” kérdése, akkor ezzel kizártuk a homoszexualitás veleszületettségét. Ugyanakkor elvetettük, hogy a valóság és emberi mivoltunk, beleértve a szexualitást is, pusztán társadalmi konstrukció volna. Mindazonáltal világos, hogy az emberek nem szabad akarattal választják a homoszexualitást.

Az is egyértelmű, hogy senkit sem pusztán a szexuális irányultsága szerint kell megítélnünk, hanem teljes embersége tükrében. A házasság általunk bemutatott, klasszikus felfogása szempontjából viszont lényegtelen, hogy a homoszexualitás veleszületett-e vagy sem, s hogy megváltoztatható-e vagy sem, ahogy az is, hogy mentális zavar vagy problémamentes nemi irányultság a sok közül. Házasodni ugyanis csak két ellenkező nemű tud, függetlenül szexuális irányultságától.

Ugyanezért nem számít, akármilyen nagy csaták is dúlnak a kérdés körül, hogy mennyire jó nevelőszülők a melegpárok, s így fogadhatnak-e örökbe. Ugyan a kutatások számos módszertani kívánnivalót hagynak maguk után, a legutolsó és legnagyobb szabású kutatások pedig inkább problémákat mutattak ki, ha két azonos neműnek meg is adjuk a jogot, hogy örökbe fogadhasson, kapcsolatuk akkor sem lesz házasság. Gyermekekhez való jog amúgy sem létezik, mivel a gyermek nem boldogságunk tárgya, hanem személy, akin nem szabad kísérletezni.

A „konzervatív” kifogás, amely arra apellál, hogy a hosszú távú párkapcsolat érték, s ezért jó hatással lenne a partnerváltásra jóval hajlamosabb melegekre, ha elismerné kapcsolatukat házasságnak az állam. Csakhogy ez a megjegyzés nem számol azzal, hogy a melegházasság ellenzői nem pusztán a párkapcsolatok tartósságát kérik számon: két ember kapcsolatának jellegéből indulnak ki, függetlenül annak időbeli aspektusától.

Az antropológiai valóság megelőzi a „társadalmi realitásokat”, amikor törvényhozásról van szó. Az állam nem tud semleges lenni a házasságot illetően: a házasság „kiterjesztése” egy forradalmi házasságdefiníció melletti kiállítás, minthogy az államnak szükségszerűen meg kell határoznia, mit ért házasság alatt, s nem lehet semleges. A forradalmi házasságértelmezés viszont egy teljesen más valóságot jelöl ugyanazzal a fogalommal, amivel eddig a férfi-női kapcsolatok egy bizonyos, legmagasabb rendű fajtáját jelöltük. Az állam azonban nem hazudhat a házasság természetét illetően. A forradalmi házasságértelmezés ráadásul megnyitja az utat bármilyen emberközi kapcsolat házasságként való értelmezése előtt, legyen szó szülő és gyermeke vagy több ember közti valamiféle viszonyról, s így végső soron a házasság fogalma semmivé foszlik.

Anthony Kennedy, az amerikai Legfelsőbb Bíróság bírója jelentette ki 2015. áprilisában, amikor a melegházasság esetleges szövetségi szintű elfogadását tárgyalta a testület: az azonos nemű párok érthető kívánalma, hogy ismerjék el emberi méltóságukat, és engedjék azt kiteljesedni. Ám a házasság klasszikus definíciója legalább ezredéves, a társadalomtudományok pedig túl újak ahhoz, hogy készpénznek vegyünk minden megállapításukat. Tisztességesebb azt mondani: nem feltétlen vesszük figyelembe a társadalomtudomány amúgy is ellentmondásos eredményeit, s elismerjük tudásunk töredékességét.⁹⁴¹

A kérdés az, hogy a dolgok természete szerint igazságos-e egy megkülönböztetés vagy sem: az azonos természetű dolgokat egyenlően mérjük, a különbözőeket nem. Antropológiai okokból az azonos neműek kapcsolata nem olyan természetű, mint a különeműeké, így nem lehet házasságnak sem nevezni. A házasság elsősorban nem egyenlőség, nem szabadság, nem diszkrimináció és nem tolerancia kérdése, hanem annak a kérdése, hogy mi a házasság. Fent megadtuk a választ. Nem is beszélve arról, hogy a melegházasság bevezetése a gyakorlatban mindenhol a vallásszabadság, a szólásszabadság és a vállalkozási szabadság veszélyeztetésével jár, mivel azokat a diszkrimináció rejtett lehetőségeként tartják számon. A homofóbia elleni küzdelem nagyszerű dolog, ám a melegházasság ellenzése nem homofóbia, s a házasságot nem lehet alárendelni ennek a küzdelemnek.

A „melegházasságot” sohasem tiltotta senki: az egyszerűen nem létezett, így tiltani sem lehetett. Ezért téves a „fajközi” házasságot tiltó amerikai, illetve a zsidók és nem zsidók közti házasságot tiltó német és magyar törvényekkel való párhuzamba állítása. Ezek tiltották, sőt büntették az állam által nem kívánt frigyeket, azon cél érdekében, hogy megakadályozzák a „fajkeveredést”. A melegházasság ellenzői egyszerűen ontológiai-antropológiai lehetetlenségnek tartják azt, így a már törvényesen létrejött, azonos neműek közti frigyeket is

⁹⁴¹ Snell 2015. A meghallgatás leirata, ahol elhangoztak Kennedy bíró kijelentései:
http://www.supremecourt.gov/oral_arguments/argument_transcripts/14-556q1_7148.pdf.

látszatházasságként könyvelik el. A rassz, etnikum és a szexuális irányultság párhuzamba állítása ráadásul az alma összehasonlítása a körtével, kategóriahiba.

Dolgozatunk utolsó fejezeteiben azt mutattuk be, hogy a vallási érvelés is tud racionális lenni, a Biblia „melegteológia” szempontjából való értelmezése téves, nem lehet akárhogyan értelmezni a Bibliát, valamint hogy miért nem lehetséges, hogy a pápa, aki a hitnek csak őrzője és nem alakítója, miért nem tudja megváltoztatni a katolikus egyház melegházassággal kapcsolat tanítását.

Álláspontunk azon a tapasztalaton nyugszik, hogy az ember férfinak és nőnek születik, biológiai nemünk pedig társadalmat és politikát megelőző valóság, amely célra irányul. Az emberi szexualitás mindazonáltal törékeny dolog, leírható skálaként is, ebből azonban nem következik, hogy minden „megoldás” azonos értékű lenne.

A posztmodern konstrukcionizmus elképzelése azzal is kikezdhető, ha rámutatunk, hogy esetükben a szándék megelőzte az érvelést.

Bemutattuk, hogy az azonos neműek házassága mellett felhozott érvek racionálisan vitathatóak, az azonos neműek házasságának érvrendszere észérvekkel dekonstruálható, valamint még a hagyományra és a vallásra való hivatkozást is igazolni tudtuk.

Gondolatmenetünk végén viszont azt is be kell látnunk, ami eddig is sejthető volt: az „azonos neműek házasságá”-nak kritikája, ha a „hagyományos” házasságfelfogás védelmével párosul, szükségszerűen természetjogi érvelés lesz, mégpedig olyan természetjogi érvelés, ami szembenáll a modernitás és a posztmodern teljes emancipációs, mindenféle, emberek közti különbséget eltörlő logikájával. Ez a logika viszont a jelek szerint szembefordul saját magával: legalábbis a szabadságkiterjesztés logikája egy ponton szabadságszűkítéssé változik, és bebizonyosodik, hogy az a felvilágosult logika, ami csak a formára koncentrál (tudniillik mindenféle tartalmak szabadsága mellett kiáll), egy ponton kénytelen megtorpanni az addig összeegyeztethetőnek gondolt, de egymással ellentétes tartalmak, kívánalmak konfliktusa láttán (vallásszabadság vagy rejtett diszkrimináció?).

Mindezzel kapcsolatban a teljesen biztosan nem megválaszolható kérdés az, hogy vajon van-e megállás, vagy a forradalom megállíthatatlan, és végigviszi a saját logikáját, akár önmaga ellentétébe is fordulva, „felfalva gyermekeit”? Ennek vizsgálatát már a történetfilozófusokra bízunk. A magam részéről az azonos neműek házassága specifikus témakörének vizsgálatával és elemzésével elvégeztem vállalt feladatomban.

BIBLIOGRÁFIA**Kötetek**

- Aaron, William 1972: *Straight*. New York, Bantam.
- Abbott, Elizabeth 2010: *A History of Marriage*. New York, Seven Stories.
- Abd Al Ati, Hammudah 1977: *The Family Structure in Islam*. Plainfield (IN), American Trust.
- Szent Ágoston 2009: *Isten városáról IV.* (ford. Földvály Antal) Budapest, Kairosz.
- Alderson, Kevin – A. Lahey, Kathleen 2004: *Same-Sex Marriage: The Personal and the Political*. Insomniac Press.
- Ambert, Anne-Marie 2003: *Same-sex Couples and Same-sex-parent Families: Relationships, Parenting, and Issues of Marriage*. Ottawa, Vanier Institute of the Family.
- Ambrus György 2008: *Elmefilozófia: szöveggyűjtemény*. L'Harmattan.
- American Psychiatric Association 1952: *Mental Disorders. Diagnostic and Statistic Manual*. APA, Washington. (DSM-I.)
- American Psychiatric Association 1968: *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders..* APA, Washington. (DSM-II.)
- American Psychiatric Association 1980: *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders*. APA, Washington. (DSM-III.)
- American Psychiatric Association 1987: *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders*. APA, Washington. (DSM-III-R)
- American Psychiatric Association 2013: *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders..* APA, Washington-London. (DSM-5.)
- Anderson, Ryan T. 2018: *When Harry Became Sally: Responding to the Transgender Moment*. Encounter Books.
- Aquinói Szent Tamás 1947: *Summa Theologica*. New York, Benziger Bros.
- Arisztotelész 1984: *Politika* (ford. Szabó Miklós). Budapest, Gondolat.
- Arisztotelész 1997: *Nikomakhoszi etika* (ford. Szabó Miklós). Európa, Budapest.
- Assmann, Jan 1999 [1992]: *A kulturális emlékezet* (ford. Hidas Zoltán). Budapest, Atlantisz.
- Baghramian, Maria 2004: *Relativism*. London, Routledge (e-könyv).
- Bailey, Derrick 1975: *Homosexuality and the Western Christian Tradition*. Hamden (CT), Shoe String.
- Baldwin, Samuel Davies 1858: *Dominion; or, The unity and trinity of the human race; with the divine political constitution of the world, and the divine rights of Shem, Ham, and Japheth*. Nashville (TN), E. Stevenson and F. A. Owen.
- Ball, Carlos A. 2002: *The Morality of Gay Rights: An Exploration in Political Philosophy*. London, Routledge (e-könyv).
- Ball, Carlos A. 2014: *Same-Sex Marriage and Children. A Tale of History, Social Science and Law*. New York, Oxford University Press.
- Barker, Nicola (szerk.) 2012: *Not The Marrying Kind: A Feminist Critique of Same-Sex Marriage*. Palgrave-MacMillan.
- Bayer, Ronald 1981: *Homosexuality and American Psychiatry: The Politics of Diagnosis*. New York, Basic.
- Beauvoir, Simone de 1969: *A második nem* (ford. Görög Lívía és Somló Vera). Budapest, Gondolat.
- Beetham, David 2005: *Democracy. A beginner's Guide*. Oxford, Oneworld.
- Bell, Alan P. – Weinberg, Martin S. 1987: *Homosexualities: A Study of Diversity among Men and Women*. New York, Simon and Schuster.

- Bell, Alan P. – Weinberg, Martin S. – Hammersmith, Sue Kiefer 1981: *Sexual Preference: Its Development in Men and Women*. Bloomington (IN), Indiana University Press.
- Bellamy, Richard (szerk.) 2006: *Constitutionalism and Democracy*. London, University College London.
- Bellamy, Richard 2007: *Political Constitutionalism. A Republican Defense of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Belsey, Catherine 2002: *Poststructuralism: A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- XVI. Benedek 2006: *Deus caritas est. XVI. Benedek pápa Az isten szeretet kezdetű enciklikája*. Budapest, Szent István Társulat.
- XVI. Benedek 2010: *A világ világossága*. Budapest, Duna International-Új Ember.
- Berlin, Isaiah 1996: *Az emberiség göcsörtös fája. Fejezetek az eszmék történetéből* (ford. Pap Mária). Budapest, Európa.
- Bernstein, Mary – Taylor, Verta 2013: *The Marrying Kind? Debating Same-Sex Marriage within the Lesbian and Gay Movement*. University of Minnesota Press.
- Bieber, Irving et al. 1962: *A psychoanalytic study of male homosexuals*. New York, Vintage.
- Biller, Henry B. 1993: *Fathers and Families: Paternal Factors in Child Development*. Westport (CT), Auburn House.
- Birtalan Balázs 1997: *Halállal lakoljanak? A homoszexuális ember és a kereszténység*. Budapest, Cartaphilus.
- Black, Max 1998 [1972]: *A nyelv labirintusa* (ford. Ábrahám Zoltán). Budapest, Holnap.
- Blankenhorn, David 1995: *Fatherless America*. New York, Basic.
- Blankenhorn, David 2009: *The Future of Marriage*. New York, Encounter.
- Bloom, Allan 1987: *The Closing of the American Mind*. New York, Simon & Schuster.
- Bodrogi Tibor 1997 [1962]: *Mesterségek, társadalmak születése*. Budapest, Fekete Sas.
- Bókay Antal 2006: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest, Osiris.
- Bonald, Louis de 2006: *The True and Only Wealth of Nations. Essays on Family, Economy and Society*. Naples (FL), Sapientia Press.
- Borbély Gábor 2008: *Civakodó angyalok. Bevezetés a középkori filozófiába*. Budapest, Akadémiai.
- Boswell, John 1980: *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christianity to the 14th Century*. Chicago, Chicago University Press.
- Boswell, John 1994: *Same-Sex Unions in Premodern Europe*. New York, Villard.
- Botham, Fay 2009: *Almighty God Created the Races. Christianity, Interracial Marriage and American Law*. Chapel Hill (NC), The University of North Carolina Press.
- Botos Máté (szerk.) 2019: *Semper aequum. Tíz éves a politikatudomány szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen*. Budapest, Typotex.
- Bozett, Frederick (szerk.) 1987: *Gay and Lesbian Parents*. New York, Praeger.
- Brizendine, Louann 2013 [2006]: *A női agy* (ford. Tesfay Sába). Budapest, Libri.
- Brizendine, Louann 2012 [2010]: *A férfi agy* (ford. Bánföldi Tibor). Budapest, Libri.
- Brown, Donald E. 1991: *Human Universals*. New York, McGraw Hill.
- Browne, Kingsley 2007: *Co-ed combat. The new evidence that women shouldn't fight in the Nation's war*. New York, Penguin.
- Brown, Michael 2011: *A Queer Thing Happened to America*. Concord (NC), EqualTime.
- Burke, Edmund 1990 [1790]: *Töprengések a francia forradalomról* (ford. Kontler László). Budapest, Atlantisz.
- Butler, Judith 2005 [1993]: *Jelentős testek. A szexus diszkurzív korlátairól* (ford. Barát Erzsébet, Sándor Bea). Budapest, Új Mandátum.

- Butler, Judith 2007 [1990]: *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása* (ford. Berán Eszter, Vándor Judit). Budapest, Balassi.
- Canterburyi Szent Anzelm 2001: *Filozófiai és teológiai művek I.* (ford. Dér Katalin) Budapest, Osiris.
- Cassirer, Ernst 2007 [1932]: *A felvilágosodás filozófiája* (ford. Scheer Katalin). Budapest, Atlantisz.
- Chateaubriand, François-René de 1881: *A kereszténység szelleme* (ford. Gubicza István). Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet.
- Chesterton, Gilbert Keith 2004 [1908]: *Igazságot!* (ford. Lukácsi Huba) Budapest, Szent István Társulat.
- Cicero, Quintus Tullius 2007: *Az állam* (ford. Hamza Gábor). Budapest, Akadémiai.
- Cohen, Richard 2006: *Coming Out Straight. Understanding and Healing Homosexuality.* Winchester (VA), Oakhill.
- Collin, Finn 1997: *Social Reality.* London – New York, Routledge.
- Coleman, Paul B. 2013: *Cenzúrázva.* Budapest, Kairosz.
- Congar, Yves, OP 1966: *Tradition and Traditions.* London, Burns and Oates.
- Congar, Yves, OP 2004: *The Meaning of Tradition.* San Francisco, Ignatius.
- Consiglio, William 1991: *Homosexual No More – Practical Strategies for Christians Overcoming Homosexuality.* Wheaton (IL), Victor.
- Constant, Benjamin 1998: *A régiek és a modernek szabadsága* (ford. Csepeli Réka et al.). Budapest, Atlantisz.
- Coontz, Stephanie 2005: *Marriage, a history. How love conquered marriage.* New York, Penguin.
- Cornides, Jacob 2010: *Rights Talk or Natural Law? In: Exiting a Dead End Road: A GPS for Christians in Public Discourse.* Bécs, Kairos. (Magyarul: *Emberi jogok vagy természetjog? In: Szabadság és hit – Közéleti kalauz keresztényeknek.* Budapest, Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítvány, 2012.)
- Corvino, John – Anderson, Ryan T. – Girgis, Sherif 2017: *Debating Religious Liberty and Discrimination.* Oxford University Press.
- Corvino, John – Gallagher, Maggie 2012: *Debating Same-Sex Marriage.* New York, Oxford University Press.
- Cunningham, Frank 2002: *Theories of Democracy. A critical introduction.* London – New York, Routledge.
- Dailey, Timothy 2004: *The Bible, Church and Homosexuality.* Washington, Family Research Council.
- Dallas, Joe 2007: *The Gay Gospel? How Pro-Gay Advocates Misread the Bible?* Eugene (OR), Harvest House.
- Dallas, Joe – Heche, Nancy 2010: *The Complete Christian Guide to Understanding Homosexuality.* Eugene (OR), Harvest House.
- Dalrymple, Theodore 2015.: *Admirable Evasions: How Psychology Undermines Morality.* Encounter Books.
- Davidson, Michael R. (szerk.) 2012: *The Right to Decide: Seeking justice for choices around unwanted same-sex attractions.* Core Issues Trust.
- Dececco, John – Letellier, Patrick – Island, David 1991: *Men Who Beat the Men Who Love Them: Battered Gay Men and Domestic Violence.* New York, Haworth Press.
- Deneen, Patrick 2019: *A liberalizmus kudarca.* Budapest, Libri.
- Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter 2004: *Hitvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (ford. Fila Béla, Jug László). Bányterenyé–Budapest, Örökmécs – Szent István Társulat.
- Descartes, René 1991.: *Értekezés a módszerről.* Budapest, Kossuth.
- Dér Katalin 2001: *Szépséges értelem. Canterburyi Szent Anzelm teológiája és filozófiája.* Budapest, Szent István Társulat.
- Derrida, Jacques 1982: *Margins of philosophy.* Chicago (IL), University of Chicago.
- Derrida, Jacques 1994 [1993]: *Specters of Marx.* London, Routledge.
- Derrida, Jacques 2002 [1972]: *Positions.* London, Continuum.

- Derrida, Jacques 2014 [1967]: *Grammatológia* (ford. Marsó Paula). Buda pest, Typotex.
- Dio, Cassius 1927: *Roman History*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Diós István (szerk., ford.) 2007: *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Dover, Kenneth James 2001 [1989]: *Görög homoszexualitás* (ford. Dupcsik Csaba). Budapest, Osiris.
- Dömötör Tekla – Hoppál Mihály (szerk.) 1990: *Magyar néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, Akadémiai.
- Duby, Georges 1984 [1976]: *A katedrálisok kora* (ford. Fázsy Anikó, Albert Sándor). Budapest, Gondolat.
- Dworkin, Ronald 1977: *Taking Rights Seriously*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald 1985: *A Matter of Principle*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald 2000: *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Egedy Gergely 2005: *Brit konzervatív gondolkodás és politika (XIX–XX. század)*. Budapest, Századvég.
- Egedy Gergely 2014: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban John Adamstól Russell Kirkig*. Budapest, Századvég.
- Eliade, Mircea 1993: *Az örök visszatérés mítosza* (ford. Pásztor Péter). Budapest, Európa.
- Ellis, John M.: *Against deconstruction*. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Engels, Friedrich 1970: *A család, magántulajdon és az állam eredete* (ford. n.). Budapest, Magyar Helikon.
- Enyedi Zsolt (szerk.) 2009: *A népakarat dilemmái – Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja – Századvég.
- Erdő Péter (szerk.) 1997: *Az egyházi törvénykönyv*. Budapest, Szent István Társulat. [Corpus Iuris Canonici, CIC]
- Érszegi Márk Aurél 2014: *Pápa, Szentszék, Vatikán*. Budapest, Szent István Társulat.
- Eszenyi Miklós 2006: *„Férfi a férfival, nő a nővel.” Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban, a kultúrában*. Budapest, Corvina.
- Evert, Jason 2007: *Pure Manhood: How to become the man God wants you to be*. San Diego (CA), Catholic Answers.
- Fabiny Tibor – Faludy Alexander 2014: *Az anglikán kereszténység évszázadai*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány – Luther.
- Feinberg, Joel 1985: *The Moral Limits of the Criminal Law. Offense to Others*. New York, Oxford University Press.
- Feit, Mario 2011: *Democratic Anxieties: same-sex marriage, death, and citizenship*. Lexington Books.
- Ferenc pápa 2013: *Lumen fidei. Ferenc pápa A hit világoossága kezdetű enciklikája* (ford. Diós István). Budapest, Szent István Társulat.
- Ferenc pápa 2015: *Laudato si’*. Ferenc pápa Áldott légy kezdetű enciklikája. Budapest, Szent István Társulat.
- Ferenc pápa 2016: *Amoris laetitia*. http://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20160319_amoris-laetitia_en.pdf.
- Fernandez, Dominique 1994: *Ganümedész elrablása* (ford. Tótfalusi Ágnes). Budapest, Európa.
- Ferry, Luc 1994: *Új rend. Az ökológia* (ford. V. Tóth László). Budapest, Európa.
- Finnis, John M. 2011a [1980]: *Human Rights and Common Good: The Collected Essays of John Finnis III*. New York, Oxford University Press.
- Finnis, John 2011b: *Natural Law and Natural Rights*. New York, Oxford University Press.
- Firestone, Shulamith 1972 [1970]: *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York, Bantam.
- Fone, Byrne R. S. 2001: *Homophobia. A History*. New York, Picador.
- Ford, Clellan – Beach, Frank A. 1951: *A patterns of sexual behavior*. New York, Harper & Row.

- Foucault, Michel 1982: *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. 1972–77.* Brighton, Harvester.
- Foucault, Michel 1990 [1975]: *Felügyelet és büntetés: A börtön története* (ford. Fázsy Anikó és Csürös Klára). Budapest, Gondolat.
- Foucault, Michel 1999 [1976]: *A szexualitás története I. A tudás akarása* (ford. Ádám Péter). Budapest, Atlantisz.
- Freedman, Adam 2015: *A Less Perfect Union. The Case for the State Rights.* Broadside Books.
- Freud, Sigmund 2015 [1905]: *Három értekezés a szexualitásról* (ford. Ferenczi Sándor). Budapest, Helikon.
- Frenyó Zoltán (szerk.) 2010: *Molnár Tamás eszmevilága.* Budapest, Barankovics István Alapítvány – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola – Gondolat.
- Frenyó Zoltán 2015: *Korfordulón.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Frenyó Zoltán 2016: *A filozófia tankönyve.* Budapest, Szent István Társulat.
- Friedan, Betty 1963: *The Feminine Mystique.* W. W. Norton and Co.
- Frivaldszky János 2001: *Természetjog – eszmetörténet.* Budapest, Szent István Társulat.
- Furet, François 1994: *Gondoljuk újra a francia forradalmat!* (ford. Hahner Péter) Pécs, Tanulmány.
- Furet, François 2006: *A forradalomról* (ford. Vargyas Zoltán). Budapest, Európa.
- Gadamer, Hans-Georg 1984: *Igazság és módszer* (ford. Bonyhai Gábor). Budapest, Gondolat.
- Gagnon, Robert 2002: *The Bible and Homosexual Practices: Texts and Hermeneutics.* Nashville (TN), Abingdon.
- Gebhard, Paul H. – Johnson, Alan B. 1998: *The Kinsey Data: Marginal Tabulations of the 1938–1963 Interviews Conducted by the Institute for Sex Research.* Bloomington (IN), Indiana University Press.
- Gerstmann, Evan 2008: *Same-Sex Marriage and the Constitution.* Cambridge University Press.
- Gill, Emily R. 2012: *An Argument for Same-Sex Marriage: Religious Freedom, Sexual Freedom, and Public Expressions of Civic Equality.* Georgetown University Press.
- Gilson, Étienne 2011 [1935]: *Methodological Realism (1935).* San Francisco, Ignatius Press.
- Gilson, Étienne 2012 [1939]: *Thomist Realism and the Critique of Knowledge (1939).* San Francisco, Ignatius Press.
- Girgis, Sherif – Anderson, Ryan T. – George, Robert P. 2012: *What is marriage? Man and Woman: A Defense.* New York – London, Encounter.
- Glazer, Deborah P. – Drescher, Jack (szerk.) 2001: *Gay and lesbian parenting.* Binghamton (NY), Haworth Medical Press.
- Goldberg, Jonah 2009: *Liberal fascism. The Secret History of the American Left, from Mussolini to the Politics of Change.* New York, Broadway. (Magyarul: *Liberálfasizmus. A baloldal rejtett története Mussolinitól napjainkig.* Budapest, XX. Századi Intézet, 2012.)
- Gomes, Peter J. 1996: *The Good Book: Reading the Bible with Mind and Heart.* William Morrow and Company.
- Green, Richard 1987: *The „Sissy-Boy Syndrome” and the Development of Homosexuality.* New Haven (CT), Yale University Press.
- Guitton, Jean – Bogdanov, Grichka – Bogdanov, Igor 2004: *Isten és a tudomány* (ford. Török József). Budapest, Szent István Társulat.
- Habermas, Jürgen 1994: *Legitimációs problémák a modern államban.* In uő.: *Válogatott tanulmányok* (ford. Felkai Gábor). Budapest, Atlantisz. 183–221.
- Hahn, Scott – Hahn, Kimberly 2002: *Minden érv Rómába vezet. Hogyan lettünk katolikusok?* Budapest, Szent István Társulat.
- Hahner Péter 2010: *100 történelmi tévhit.* Budapest, Animus.
- Harouel, Jean-Louis 2020: *Emberi jogok a nép ellen.* Budapest, Századvég.
- Háttér Társaság a Melegekért 2010: *Yogyakarta alapelvek.* Budapest, Háttér Társaság a Melegekért.

- Haworth, Alan 1998: Free speech. London – New York, Routledge.
- Hayek, Friedrich von 1990: Constitution of liberty. London, Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, Friedrich von 1995: A liberális társadalmi rend alapelvei. In uő.: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok (ford. Atkári János, Mezei I. György, Tóth Sándor). Budapest, Közgazdasági és Jogi. 325–343.
- Herodian 1961: History of the Roman Empire since the Death of Marcus Aurelius. Berkeley – Los Angeles (CA), University of California Press.
- Hérodotosz 2007: A görög–perzsa háború (ford. Muraközi Gyula). Budapest, Osiris.
- Hervada, Javier 2004 [1981]: Kritikai bevezetés a természetjogba (ford. Hársfai Katalin). Budapest, Szent István Társulat.
- Heyer, Walt 2013: Gender, Lies and Suicide. CreateSpace Independent Publishing Platform (e-könyv).
- Historia Augusta 1924. Cambridge (MA), Harvard University Press (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Elagabalus/1*.html#10).
- Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence 1983: The invention of tradition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Homer, Tom 1978: Jonathan Loved David: Homosexuality in Biblical Times. Philadelphia (PA), Westminster.
- Hoppál Mihály – Szepes Erika (szerk.) 1987: Erósz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban. Budapest, Szépirodalmi.
- Horkay Hörcher Ferenc (szerk.) 1997: A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. Pécs, Tanulmány.
- Horkay Hörcher Ferenc (szerk.) 2002: Közösségelvű politikai filozófiák (ford. Paksy Máté et al.). Budapest, Századvég.
- Horváth Pál 2008: Philosophia perennis. A modern katolikus gondolkodás története. Budapest, Kairosz.
- Horváth Sándor OP 2015: Angyalok – démonok. Budapest, Szent István Társulat.
- Hymowitz, Kay S. 2006: Marriage and Caste in America: Separate and Unequal Families in a Post-Marital Age. Chicago (IL), Ivan R. Dee.
- Hua, Cai 2008: A Society without Fathers or Husbands: The Na of China. New York, Zone.
- Hughes, Geoffrey 2009: Political Correctness: A History of Semantics and Culture. Wiley-Blackwell.
- Huizinga, Johan 1979 [1937]: A középkor alkonya (ford. Szerb Antal, Dávid Gábor, Vas István, Tótfalusi István). Budapest, Európa.
- Hull, Kathleen E. 2006: Same-Sex Marriage: The Cultural Politics of Love and Law. Cambridge University Press.
- Hume, David 2006: Értekezés az emberi természetről (ford. Bence György). Budapest, Akadémiai.
- Hunyady György (szerk.) 2003: Nemzetkarakterológiák (ford. Berkics Mihály). Budapest, Osiris.
- Jagose, Annamarie 2003: Bevezetés a queer-elméletbe (ford. Sándor Bea). Budapest, Új Mandátum.
- Jankunas, Gediminas T. 2011: The Dictatorship of Relativism. Pope Benedict XVI's Response. New York, Society of St. Paul.
- II. János Pál 1983: Az emberi szív – Elmélkedések a Hegyi Beszéd alapján (ford. Nemessányi Lászlóné). Bécs–Budapest, OMC–Christianus.
- II. János Pál 1999: Fides et ratio. II. János Pál pápa enciklikája a hit és ész kapcsolatának természetéről. Budapest, Szent István Társulat.
- II. János Pál 2005: II. János Pál megnyilatkozásai I–III. (ford. Keresztes Szilárd et al.) Budapest, Szent István Társulat.
- II. János Pál 2008a: A férfi és a nő eredeti egysége (ford. Juhász Gábor Tamás). Budapest, Kairosz.
- II. János Pál 2008b: A test teológiája (ford. Juhász Gábor Tamás). Budapest, Kairosz.
- Jenkins, Philip 2003: The New Anti-Catholicism: The Last Acceptable Prejudice. New York, Oxford University Press.
- Jordan, Mark D. 2000: The Silence of Sodom. Chicago (IL), University of Chicago Press.

- Józsa László 2011: Szex a középkori Magyarországon. Budapest, Históriaantik.
- Kádár Annamária 2014: Mesepszichológia 2. Budapest, Kulcslyuk.
- Kant, Immanuel 1991: Az erkölcsök metafizikája (ford. Berényi Gábor). Budapest, Gondolat.
- Kant, Immanuel 1996: A gyakorlati ész kritikája (ford. Berényi Gábor). Budapest, Cserépfalvi.
- A Katolikus Egyház Katekizmusa. Budapest, Szent István Társulat, 1994.
- Kekes, John 2001: A konzervativizmus ésszerűsége (ford. Balázs Zoltán). Budapest, Európa.
- Kekes, John 2004: Az egalitarizmus illúziói (ford. Balázs Zoltán). Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor.
- Keller, Timothy 2012: Hit és kételkedés. Meggyőző érvek Isten mellett (ford. Daray Erzsébet). Kolozsvár–Budapest, Harmat–Koinónia.
- Kennedy, D. James – Newcombe, Jerry 2004: What's Wrong with Same-Sex Marriage. Crossway Books.
- Kesler, Suzanne – McKenna, Wendy 1978: Gender: An Ethnometodological Approach. New York, John Wiley & Sons.
- Keszei András 2015: Emlékek formájában. Budapest, L'Harmattan.
- Kinsey, Alfred C. et al. 1948: Sexual Behavior in the Human Male. Philadelphia (PA), W. B. Saunders.
- Kinsey, Alfred C. et al. 1953: Sexual Behavior in the Human Female. Philadelphia (PA), W. B. Saunders.
- Kis János 1997: Az állam semlegessége. Budapest, Atlantisz.
- Kirk, Russell 2014 [1993]: The politics of prudence. Intercollegiate Studies Institute. Bryn Mawr (PN), Intercollegiate Studies Institutete (e-könyv).
- Klenk, Dominik (szerk.) 2009: A nemek összezavarása. Gender mainstreaming – A férfi és a nő vége? Budapest, Kairosz.
- Koltay András 2016: A vallások, az állam és a szólás szabadsága. Budapest, Századvég.
- Kontler László (szerk.) 2000: Konzervativizmus 1593–1872. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris.
- Koocher, Gerald – Keith-Spiegel, Patricia 1998: Ethics in Psychology: Professional Standards and Cases. New York, Oxford University Press.
- Koppelman, Andrew 2007: Same Sex, Different States: When Same-Sex Marriages Cross State Lines. Yale University Press.
- Körmendy Zsuzsanna – Láncki András (szerk.) 2006: Konzervativizmus régen és ma. Budapest, XXI. Századi Intézet.
- Kuby, Gabriele 2008: A nemek forradalma (ford. Bruncsák István). Budapest, Kairosz.
- Kuby, Gabriele 2013: Globális szexuális forradalom (ford. Bálits Éva). Budapest, Kairosz.
- Kuby, Gabriele 2015: Kiút a szeretethez (ford. Sallai Gábor). Budapest, Szent István Társulat.
- Kugler, Gudrun – Pásztor Péter (szerk.) 2012: Szabadság és hit – Közéleti kalauz keresztényeknek. Budapest, Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítvány.
- Kuhn, Thomas 1984 [1962]: A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, Gondolat.
- La Farge, John 1937: Interracial Justice: A Study of the Catholic Doctrine of Race Relations. New York, America Press.
- Láncki András 1999: Modernség és válság. Leo Strauss politikai filozófiája. Budapest, Pallas–Attraktor.
- Láncki András 2002: Konzervatív kiáltvány. Attraktor.
- László Gyula 1988 [1944]: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, Múzsák.
- Laycock, Douglas 2008 (szerk.): Same-Sex Marriage and Religious Liberty: Emerging Conflicts. Rowman&Littlefield Publishers, Inc.
- Lee, Man Yee Karen 2010: Equality, Dignity, and Same-Sex Marriage. Martinus Nijhoff.
- Lee, Patrick – George, Robert P. 2014: Conjugal Union. What Marriage is and Why It Matters. New York, Cambridge University Press.

- Leinsle, Ulrich G. 2007 [1995]: A skolasztikus teológia története (ford. Görföl Tibor). Budapest, Osiris.
- Léonard, André-Joseph 2012: Miért hiszünk? A hit érvei (ford. Németh Helga). Budapest, Szent István Társulat.
- LeVay, Simon 1996: *Queer Science: The Use and Abuse of Research into Homosexuality*. Cambridge (MA), MIT Press.
- Lippa, Richard A. 2005: *Gender, Nature and Nurture*. Mahwah (NJ), Psychology Press.
- Locke, John 2003 [1686]: A vallási türelemről (ford. Kontler László, Schmal Dániel, Halasy Kun József). Budapest, Stencil Kulturális Alapítvány.
- Lukacs, John 2008: *Demokrácia és populizmus* (ford. Komáromy Rudolf). Budapest, Európa.
- Lyotard, Jean-François 1993: A posztmodern állapot. In Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-François – Rorty, Richard: *A posztmodern állapot* (ford. Angyalosi Gergely et al.). Budapest, Századvég.
- Mac Donald, Heather 2018: *The Diversity Delusion: How Race and Gender Pandering Corrupt the University and Undermine Our Culture*. St. Martin's Press.
- MacIntyre, Alasdair 1988: *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame (IN), University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, Alasdair 1999: *Az erény nyomában* (ford. Bíróné Kaszás Éva). Budapest, Osiris.
- Maistre, Joseph de 1867: *A Pápáról* (ford. a pesti növendékpapság magyar egyháziroldalmi iskolája). Pest, Kocsi Sándor.
Angolul: Maistre, Joseph de 1975: *The Pope*. New York, Howard Fertig (az 1850-es kiadás reprintje).
- Maistre, Joseph de 1993: *St Petersburg Dialogues: Or Conversations on the Temporal Government of Providence*. Montréal, McGill-Queen's University Press.
- Majoros József 1996: *Római élet*. Budapest, Gemini.
- Malpas, Simon – Wake, Paul (szerk.) 2006: *The Routledge Companion to Critical Theory*. London – New York, Routledge.
- Mándi Tibor 2012: *Ideológia és hagyomány. A politikai tudás problémája az angolszász konzervatív és a neokonzervatív politikai gondolkodásban*. Budapest, Századvég.
- Marchesini, Roberto 2013: *Omosessualità e Magistero della Chiesa. Comprensione e speranza*. Milánó, Sugarco.
- Maritain, Jacques 1999 [1966]: *A garonne-i paraszt. Egy öreg laikus töprengése napjaink kérdésein* (ford. Turgonyi Zoltán). Budapest, Szent István Társulat – Kairosz.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich 1973: *Feuerbach. A materialista és az idealista szemlélet ellentéte. „A német ideológia” I. fejezete* (ford. Kislégyi Nagy Dénes). Budapest, Kossuth.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich 1998: *Kommunista kiáltvány* (ford. Nagy György). Budapest, Scolar.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich – Lenin, Vlagyimir Iljics 1974: *A nőkérdésről és a családról* (ford. n.). Budapest, Kossuth.
- Marquardt, Elizabeth – Glenn, Norval D. – Clark, Karen 2010: *My Daddy's Name Is Donor: A New Study of Young Adults Conceived through Sperm Donation*. New York, Broadway.
- McCandlish, Barbara 1987: *Against all odds: Lesbian mother family dynamics*. In Bozett, Frederick (szerk.): *Gay and lesbian parents*. New York, Praeger.
- McCarthy, Margaret H. (szerk.) 2015: *Recovering Origins: Adult Children of Divorce*. Grand Rapids (Margaret), Eerdmans.
- McDonald, Forrest 2000: *States' Rights and the Union. Imperium in Imperio 1776-1786*. University Press of Kansas.
- McLanahan, Sara – Sandefur, Gary 1994: *Growing Up With a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- McWhirter, David P. – Mattison, Andrew M. 1984: *The Male Couple. How Relationships Develop*. Englewood Cliffs (NJ), Prentice-Hall.
- Mead, Margaret 1970: *Férfi és nő: a két nem viszonya a változó világban* (ford. András László, Vajda Endre). Budapest, Gondolat.

- Megadja Gábor 2014: Az utópia hegemoniája. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ.
- Megadja Gábor 2019: A szabadság reakciós harcosai. A haladó politika közép-európai bírálata. Budapest, Századvég.
- Mezei Balázs 2003: Vallás és hagyomány. Budapest, L'Harmattan.
- Michael, Robert T. – Gagnon, John H. – Laumann, Edward O. 1994: The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States. Chicago (IL), University of Chicago Press.
- Michael, Robert T. et al. 1994: Sex in America: A Definitive Survey. Boston (MA), Little-Brown.
- Mill, John Stuart 1983: A szabadságról (ford. Pap Mária). Bukarest, Kriterion.
- Millett, Kate 1970: Sexual Politics. New York, Doubleday.
- Mitchell, Mark T. – Peters, Jason (szerk.) 2018: Localism in the Mass Age: A Front Porch Republic Manifesto. Front Porch Republic.
- Moir, Anne – Jessel, David 1992: Agyszex. Női agy – férfi ész? (ford. Vitray Tamásné) Budapest, Gondolat.
- Molnár Attila Károly 1999: Feljegyzések a Kaotikus Fegyházból. Budapest, Kairosz.
- Molnár Attila Károly 2000: Edmund Burke. Budapest, Századvég.
- Molnár Attila Károly 2010: A jó rendről. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat.
- Molnár Attila Károly 2014a: A tanácskozó demokrácia és a megváltó csevegés. Nemzeti Közzolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ.
- Molnár Attila Károly 2014b: A szabadságot lelkiismeret. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat.
- Molnár Tamás 1997 [1990]: Az egyház. Évszázadok záradoka (ford. Lukácsi Huba). Budapest, Szent István Társulat.
- Molnár Tamás é. n.: A pogány kísértés. Budapest, Kairosz.
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 2000: A törvények szelleméről (ford. Krokovay Zsolt). Budapest, Osiris–Attraktor.
- Møller, Jørgen -Svend- Skaaning, Erik 2013: Democracy and Democratization in Comparative Perspective. Conceptions, conjunctures, causes, and consequences. Routledge.
- Murray, Charles 2020: Human Diversity: The Biology of Gender, Race, and Class, Twelve.
- Murray, Douglas 2019.: The Madness of Crowds: Gender, Race and Identity. Bloomsbury Continuum.
- Németh György 1999: A polisok világa. Budapest, Korona.
- Newman, John Henry 2013: Works. The Perfect Library (e-könyv).
- Newton, David E. 2010: Same-Sex Marriage: A Reference Handbook. ABC-CLIO.
- Nicolosi, Joseph 1993: Healing homosexuality. Case Stories of Reparative Therapy. Jason Aronson.
- Nicolosi, Joseph J. 2013 [2009]: Szégyen és kötődésvesztés (ford. Mikes Katalin). Budapest, Harmat.
- Nietzsche, Friedrich 2015 [1888]: Bálványok alkonya. Budapest, Helikon.
- Nock, Steven L. 1998: Marriage in Men's Lives. New York, Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha 1999: Sex and Social Justice. New York – Oxford, Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha 2000: Women and human development: the capabilities approach. Cambridge – New York, Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha 2001: Upheavals of thought: the intelligence of emotions. Cambridge – New York, Cambridge University Press.
- Nyirkos Tamás 2014: Az ötféjú sas. Teológia és politika a francia ellenforradalomban. Máriabesnyő, Attraktor.
- Oakley, Ann 1972: Sex, Gender and Society. London, Maurice Temple Smith.

- Observatory on Intolerance and Discrimination Against Christians in Europe 2019: Report 2019. Observatory on Intolerance and Discrimination Against Christians in Europe, Bécs.
- O'Connell, Marvin Richard 1988: John Ireland and the American Catholic Church. St. Paul (MN), Minnesota Historical Society Press.
- O'Leary, Dale 1997: The Gender Agenda. Redefining Equality. Lafayette (LA), Vital Issues.
- Oakeshott, Michael 2001: Politikai racionalizmus (ford. Kállai Tibor, Szentmiklósi Tamás). Budapest, Új Mandátum.
- Ott, Ludwig 2018 (1952): Fundamentals of Catholic Dogma. Baronius Press, 2018.
- Paul, Daler E. 2018: From Tolerance to Equality: How Elites Brought America to Same-Sex Marriage. Baylor University Press.
- Paulk, John – Paulk, Anne 1999: Love Won Out: How God's Love Helped Two People Leave Homosexuality and Find Each Other. Wheaton (IL), Tyndale House.
- Pedersen, Frank A. (szerk.) 1980: The father-infant relationship: Observational Studies in the family setting. New York, Praeger.
- Peeters, Marguerite A. 2001: Hijacking Democracy. The Power Shift to the Unelected (kézirat).
- Peplau, L. Anne – Amaro, Hortensia 1982: Understanding Lesbian Relationships. In Paul, William (szerk.): Homosexuality: Social, Psychological, and Biological Issues. Beverly Hills (CA), Sage.
- Perry, Troy 1990: Don't Be Afraid Anymore. New York, Saint Martin Press.
- Phillips, Marks Salber – Schochet, Gordon (szerk.) 2004: Questions of tradition. Toronto, University of Toronto.
- Pieper, Josef 2010: Tradition. Concept and claim. South Bend (IN), St. Augustine's. (Eredeti kiadás: Überlieferung. Begriff und Anspruch. München, Kösel, 1970.)
- Pierceson, Jason 2005: Courts Liberalism And Rights: Gay Law And Politics In The United States and Canada. Philadelphia (PA), Temple University Press.
- Pierceson, Jason 2010: Same-Sex Marriage in the Americas: Policy Innovation for Same-Sex Relationships. Lexington Books.
- Pinello, Daniel L. 2006: America's Struggle for Same-Sex Marriage. Cambridge University Press.
- Pinker, Steven 1999 [1994]: A nyelvi ösztön (ford. Bocz András). Budapest, Typotex.
- Popenoe, David 1988: Disturbing the Nest: Family Change and Decline in Modern Societies. New York, Aldine de Gruyter.
- Popenoe, David 1996: Life without Father. Compelling New Evidence That Fatherhood and Marriage Are Indispensable for the Good of Children and Society. New York, Free Press.
- Popper, Karl 1994: The Myth of the Framework: In Defence of Science and Rationality. London – New York, Routledge.
- Posner, Richard 1994: Sex and Reason. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Posner, Richard 1999: The Problematics of Moral and Legal Theory. Cambridge (MA), Belknap.
- Posner, Richard 2003: Law, Pragmatism, and Democracy. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Pruss, Alexander 2013: One Body: An Essay in Christian Sexual Ethics. Notre Dame (IN), University of Notre Dame Press.
- Quinton, Anthony Meredith 1995 [1978]: A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig (ford. Jónás Csaba). Pécs, Tanulmány.
- Radin, Norma – Oyserman, Daphna – Benn, Rita 1991: Grandfathers, teen mothers, and children under two. In Smith, Peter K. (szerk.): The psychology of grandparenthood: An international perspective. London, Routledge. 85–89.
- Ratzinger, Joseph 2005: Benedek Európája a kultúrák válságában (ford. Diós István). Budapest, Szent István Társulat.
- Ratzinger, Joseph 2007: Bevezetés a keresztény hit világába (ford. Dévény István). Budapest, Vigilia.

- Ratzinger, Joseph 2014 [2003]: Hit, igazság, tolerancia (ford. Sallai Gábor). Budapest, John Henry Newman Oktatási Központ.
- Rauch, Jonathan 2005: Gay Marriage: Why is It Good for Gays, Good for Straights, and Good for America. New York, Henry Holt and Co.
- Rawls, John 1993: Political Liberalism. New York, Columbia University Press.
- Rawls, John 1999 [1971]: Az igazságosság elmélete (ford. Krokovay Zsolt). Budapest, Osiris.
- Reilly, Robert R. 2014: Making Gay Okay. How Rationalizing Homosexual Behavior Is Changing Everything. San Francisco (CA), Ignatius (e-könyv).
- Rimmerman, Craig A. – Wilcox, Clyde 2007 (szerk.): The Politics of Same-Sex Marriage. The University of Chicago Press.
- Ripperger, Chad Fr. 2013: The Binding Force of Tradition. Sensus Traditionis.
- Ripperger, Chad Fr. 2014: Magisterial Authority. Sensus Traditionis.
- Rorty, Richard 1991: Objectivity, Relativism and Truth: Philosophical Papers I. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rorty, Richard 1996 [1989]: Esetlegesség, ironia és szolidaritás (ford. Boros János, Csordás Gábor). Pécs, Jelenkor.
- Rorty, Richard 1998: Truth and Progress: Philosophical Papers III. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rorty, Richard 2007 [2000]: Filozófia és társadalmi remény (ford. Krémer Sándor, Nyíró Miklós). Budapest, L'Harmattan.
- Roska Péter (szerk.) 2007 [2001]: Homoszexualitás katolikus szemmel. Erkölcsteológiai könyvtár 5. (ford. Mazgon Máté) Budapest, Jel.
- Rousseau, Jean-Jacques 1972: A társadalmi szerződés (ford. Mikó Imre). Bukarest, Kriterion. R
- Rousseau, Jean-Jacques 1978: Értekezések és filozófiai levelek (ford. Kis János). Budapest, Magyar Helikon.
- Rubin, Gayle 1975: The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex. In: Rayna R. Reiter (szerk.): Toward an Anthropology of Women London-New York, Monthly Review Press, 1975.
- Russell, Daniel C. 2013: The Cambridge Companion to Virtue Ethics. Cambridge University Press.
- Saghir, Marcel T. – Robins, Eli 1973: Male and Female Homosexuality. Baltimore (MD), Williams & Wilkins.
- Samuel, Ana (szerk.) 2014: No Differences? How Children in Same-Sex Households Fare. Princeton (NJ), The Witherspoon Institute (e-könyv).
- Sandel, Michael J. 2012 [2009]: Mi az igazságos ...és mi nem? (ford. Felcsuti Péter) Budapest, Corvina.
- Sarantakos, Sotirios 2000: Same-sex Couples. Sydney, Harvard Press.
- Satinover, Jeffrey 1996: Homosexuality and the Politics of Truth. Grand Rapids (MI), Baker.
- Saward, Michael 2003: Democracy. Cambridge, Polity.
- Sax, Leonard 2005: Why Gender Matters: What Parents and Teachers Need to Know About the Emerging Science of Sex Differences. New York, Doubleday.
- Scanzoni, Letha – Mollenkott, Virginia 1978: Is the Homosexual my Neighbor? New York, Harper and Row.
- Schacter, Daniel L. 1998 [1996]: Emlékeink nyomában (ford. Dankó Zoltán). Budapest, Háttér.
- Schmidt, Thomas E. 1995: Straight & Narrow? Compassion & Clarity in the Homosexuality Debate. Downers Grove (IL), InterVarsity.
- Schmitt, Carl 1996: The Tyranny of Values. Washington, Plutarch. ([http:// www.counter-currents.com/2014/07/the-tyranny-of-values-1967/.](http://www.counter-currents.com/2014/07/the-tyranny-of-values-1967/))
- Schneider, Teodor (szerk.) 2002: A dogmatika kézikönyve I–II. (ford. Fila Béla, Lukács László, Orosz László, Várnai Jakab) Budapest, Vigilia.

- Schramm, David 2003: Preliminary Estimates of the Economic Consequences of Divorce. Logan (UT), Utah State University.
- Schumpeter, Joseph 1942: Capitalism, socialism and democracy. New York, Harper & Row.
- Scruton, Roger 1982: Kant. Oxford Paperbacks.
- Scruton, Roger 1995: Mi a konzervativizmus? (ford. Jónás Csaba) Budapest, Osiris.
- Scruton, Roger 2000: An Intelligent Person's Guide to Modern Culture. South Bend (IN), St. Augustine's.
- Scruton, Roger 2001: Kant: A Very Short Introduction. Oxford University Press.
- Scruton, Roger 2002: A konzervativizmus jelentése (ford. Szabó Péter). Budapest, Novissima.
- Scruton, Roger 2006 [1986]: Sexual Desire. A Philosophical Investigation. London – New York, Continuum.
- Scruton, Roger 2011: A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye (ford. Csordás Gábor). Budapest, Noran Libro.
- Scruton, Roger 2017: On Human Nature. Princeton University Press.
- Scruton, Roger 2015: Fools, Frauds and Firebrands. Thinkers of the New Left. New York, Bloomsbury. (Magyarul: Futóbolondok, csalók, agitátorok – Az újbaloldal gondolkodói. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2019.)
- Searle, John R. 2000 [1998]: Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája (ford. Kertész Balázs). Budapest, Vince.
- Seed, Patricia 1988: To Love, Honor, and Obey in Colonial Mexico 1574–1821. Stanford (CA), Stanford University Press.
- Shils, Edward 1983: Tradition. Chicago (IL), University Chicago Press.
- Signorile, Michelangelo 1997: Life Outside. New York, HarperCollins.
- Slater, Sharon 2010: Stand for the Family. Mesa (AZ), Inglestone.
- Smith, Jo-Burden – de Simone, Diane 1983: Sex and the Brain. Arbor House, London.
- Smith, Peter K. (szerk.) 1991: The psychology of grandparenthood: An international perspective. London, Routledge.
- Szumski, Bonnie – Karson, Jill 2012: Should Same-Sex Marriage Be Legal? ReferencePoint Press.
- Stanton, Glenn 1997: Why Marriage Matters. Colorado Springs (CO), Pinon.
- Strauss, Leo 1999: Természetjog és történelem (ford. Láncki András). Budapest, Pallas–Attraktor.
- Strauss, Leo 2014: Természetjog és történelmi megközelítés. In James McAdams (szerk.): A modernitás válsága (ford. Dippold Ádám, Pogrányi Lovas Miklós). Budapest, Századvég. 133–157.
- Stringfellow, Thornton 1856: Scriptural and Statistical Views in Favor of Slavery. Richmond (VA), J. W. Randolph.
- Suetonius, Caius Tranquillus 1968: Caesarok élete. Tizenkét életrajz (ford. Kis Ferencné, Terényi István). Budapest, Európa.
- Sullins, Donald Paul 2015b: The Tragedy of Divorce for Children. In McCarthy, Margaret (szerk.): Recovering Origins: Adult Children of Divorce. Grand Rapids (MI), Eerdmans Publishing. http://faculty.cua.edu/sullins/published%20articles/Sullins%20-Tragedy%20of%20Divorce%20for%20Children_draft.pdf.
- Swinburne, Richard 2016 [1977]: The Coherence of Theism. Oxford University Press.
- Swinburne, Richard 2004 [1979]: The Existence of God. Oxford University Press.
- Swinburne, Richard 2005 [1981]: Faith and Reason. Oxford University Press.
- Swinburne, Richard 1998 [1996]: Van-e Isten? (ford. Vassányi Miklós) Budapest, Kossuth.
- Swinburne, Richard 2012a [2008]: Isten volt Jézus? (ford. Paár Tamás) Budapest, Helikon.
- Swinburne, Richard (szerk.) 2012b: Free Will and Modern Science. British Academy.

- Swinburne, Richard 2013: *Mind, Brain, and Free Will*. Oxford University Press.
- Swinburne, Richard 2019: *Are We Bodies or Souls?* Oxford University Press.
- Takács Judit (szerk.) 2011: *Homofóbia Magyarországon és Európában*. Budapest, L'Harmattan.
- Tannenbaum, Frank 1946: *Slave and Citizen*. New York, Alfred A. Knopf.
- Tárkány Szücs Ernő 2003 [1981]: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Akadémiai.
- Taylor, Charles 1989: *Sources of Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Taylor, Charles 1997: Az elismerés politikája. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus* (Farkas Krisztina et al.). Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium. 124–152.
- Teal, Donn 1971: *The Gay Militants*. New York, Stein and Day.
- Techet Péter 2013: *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Gödöllő, Attraktor.
- Tilley, Terence W. 2000: *Inventing Catholic Tradition*. Maryknoll (NY), Orbis.
- Tobin, Kay – Wicker, Randy 1972: *The Gay Crusaders*. New York, Arno.
- Tocqueville, Alexis de 1993: *A demokrácia Amerikában* (ford. Ádám Péter et al.). Budapest, Európa.
- Török Csaba 2016: *Írás és Hagyomány*. Budapest, Új Ember.
- Tózsér Endre SP – Várnai Jakab OFM (szerk.) 2012: *Dogmafejlődés, dogmaértelmezés*. Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan.
- Turai Katalin Ráhel 2011: A biszexualitás, a homofóbia és a bifóbia összefüggései. In Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan.
- Turek, Frank 2011: *Correct, Not Politically Correct. How Same-Sex Marriage Hurts Everyone*. MorningStar Publications.
- Turgonyi Zoltán 2012: *Etika*. Budapest, Kairosz.
- Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva 2005: *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris.
- Vanita, Ruth 2005: *Love's Rite: Same-Sex Marriage in India and the West*. Palgrave-MacMillan.
- Varga Zs. András 2015: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég.
- Voegelin, Eric 2014 [1952]: *Új politikatudomány* (ford. Dippold Ádám). Nemzeti Közszerződési Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ.
- Wallenstein, Peter 2004: *Tell the Court I Love My Wife. Race, Marriage and Law – An American History*. New York, Palgrave Macmillan.
- Weber, Helmut 2001a [1999]: *Speciális erkölcszociológia* (ford. Tuba Iván). Budapest, Szent István Társulat.
- Weber, Helmut 2001b [1991]: *Általános erkölcszociológia* (ford. Tuba Iván). Budapest, Szent István Társulat.
- Weeks, Jeffrey 1988: *Sexuality and Its Discontents: Meanings, Myths, and Modern Sexualities*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Weinrich, J. – Paul, W. (szerk.) 1982: *Homosexuality: Social, Psychological, and Biological Issues*. Beverly Hills (CA), Sage.
- Weissmahr Béla SJ 1996: *Filozófiai istentan*. Bécs–Budapest–München, Mérleg–Távlatok.
- Westermarck, Edward 1910 [1891]: *Az emberi házasság története* (ford. Harkányiné Weiser Ella). Budapest, Athenaeum.
- Whitehead, Neil – Whitehead, Briar 2013 [1999]: *My Genes Made Me Do It!: Homosexuality and the Scientific Evidence*. Lafayette (LA), Huntington House (e-könyv).
- WHO 2007: *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders Clinical descriptions and diagnostic guidelines*. Washington, WHO. ([http:// www.who.int/classifications/icd/en/bluebook.pdf](http://www.who.int/classifications/icd/en/bluebook.pdf).)

- Whitehead, Jaye Cee 2012: *The Nuptial Deal: Same-Sex Marriage and Neo-Liberal Governance*. University of Chicago Press.
- Williams, Joanna 2017: *Women vs Feminism: Why We All Need Liberating from the Gender Wars*. Emerald Group Publishing.
- Wilson, Alan 2014: *More Perfect Union?: Understanding Same-sex Marriage*. Darton, Longman and Todd.
- Witte, John Jr. 2012: *From Sacrament to Contract: Marriage, Religion, and Law in the Western Tradition*. Louisville (KY), Westminster John Knox Press.
- Wolfe, Alan 1989: *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley (CA), University of California Press.
- Yenor, Scott 2011: *Family Politics: The Idea of Marriage in Modern Political Thought*. Waco (TX), Baylor University Press.

Folyóiratcikkek, tanulmányok

- Adorno, Theodor W. 1993: On Tradition. *Telos*, 94., 1992–93. tél.
- Allen, Douglas W. 2013: High School Graduation Rates Among Children of Same-Sex Households. *Review of Economics of the Household*, 11., 2013/4. (december), 635–658 (utánközlés: Samuel 2014, 4964–5934).
- Allen, Douglas W. et al. 2013. Nontraditional Families and Childhood Progress through School: A Comment on Rosenfeld. *Demography*, 50., 2013/3. (június), 955–961 (utánközlés: Samuel 2014, 4319–4678).
- Allen, Douglas W. et al. 2014: Normal Progress through School: Further Results. White paper, június 2. (utánközlés: Samuel 2014, 4686–4959).
- Allen, Laura S. – Gorski, Roger A. 1992: Sexual orientation and the size of the anterior commissure in the human brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 89., 1992/15. (augusztus), 7199–7202.
- Amato, Paul R. – Rivera, Fernando 1999: Paternal involvement and children's behavior problems. *Journal of Marriage and Family*. 61., 1999/2., 375–384.
- American Academy of Pediatrics 2002: Co-parent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents. *Pediatrics*, 109., 2002/2., 339–340.
- Andersson, Gunnar 2006: The demographics of same-sex marriages in Norway and Sweden. *Demography*, 43., 2006/1. (február), 79–98.
- Anscombe, G. E. M. 1958: Modern Moral Philosophy. *Philosophy*. 33 (124), 1958 január, 1–19.
- Aspin, Clive et al. 2000: Melbourne Gay Community Periodic Survey. Sydney, National Centre in HIV Social Research.
- Bailey, J. Michael – Pillard, Richard 1991: A Genetic Study of Male Sexual Orientation. *Archives of General Psychiatry*, 48., 1991/12. (december), 1089–1096.
- Bailey, J. Michael et al. 1995: Sexual Orientation of Adult Sons of Gay Fathers. *Developmental Psychology*, 31., 1995/1., 124–129.
- Bailey, J. Michael et al. 2000: Genetic and Environmental Influences on Sexual Orientation and Its Correlates in an Australian Twin Sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78., 2000/3. (március), 524–536.
- Bearman, Peter S. – Brückner, Hannah 2002: Opposite-sex twins and adolescent same-sex attraction. *American Journal of Sociology*, 107., 2002/5., 1179–1205.
- Becket Fund for Religious Liberty 2009: Same-Sex Marriage and State Anti-Discrimination Laws. Január. <http://www.becketfund.org/wp-content/uploads/2011/04/Same-Sex-Marriage-and-State-Anti-DiscriminationLaws-with-Appendices.pdf>.
- Belcastro, Philip A. et al. 1993: A Review of Data Based Studies Addressing the Affects of Homosexual Parenting on Children's Sexual and Social Functioning. *Journal of Divorce & Remarriage*, 20. (1/2.), 105–122.
- Bogaert, Anthony F. – Blanchard, Ray 1996: Homosexuality in men and number of older brothers. *The American Journal of Psychiatry*, 153., 1996/1. (január), 27–31.

- Bos, Henny M. W. et al. 2016: Same-Sex and Different-Sex Parent Households and Child Health Outcomes: Findings from the National Survey of Children's Health. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 37., 2016/3 (április), 179–187.
- Brague, Rémi 2019: *Curing Mad Truths: Medieval Wisdom for the Modern Age*. University of Notre Dame Press.
- Breedlove, S. Marc 1997: Sex on the Brain. *Nature*, 389., 801. (október 23.).
- Bradford, Judith et al. (szerk.) 1994: National lesbian health care survey. Implications for mental health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62., 1994/2., 228–242.
- Bronstein, Phyllis et al. 1993: Parenting Behavior and Children's Social, Psychological and Academic Adjustment in Diverse Family Structure. *Family Relations*, 42., 1993/3., 268–276.
- Bureau of Justice Statistics Selected Findings 1994: Violence Between Intimates. november. <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/vbi.pdf>.
- Byne, William – Parsons, Bruce 1993: Human sexual orientation: The biologic theories reappraised. *Archives of General Psychiatry*, 50., 1993/3. (március), 228–239.
- Byne, William et al. 2001: The Interstitial Nuclei of the Human Anterior Hypothalamus: An Investigation of Variation with Sex, Sexual Orientation, and HIV Status. *Hormones and Behavior*, 40., 86–92.
- Byne, William et al. 2002: A lack of dimorphism of sex or sexual orientation in the human anterior commissure. *Brain Research*, 936., 2002/1–2. (május 17.), 95–98.
- Byrd, Dean 2005: Gender Complementarity and Child-rearing: Where Tradition and Science Agree. *Journal of Law & Family Studies (University of Utah)*, 6., 2005/2. <http://www.narth.org/docs/GenderComplementarityByrd.pdf>. ReligiousTolerance.org é. n.
- Canadian opinion polls on homosexuality; Same-sex marriage. Canadian public opinion polls. 1996 to 2002. http://www.religioustolerance.org/hom_marz.htm.
- Chabot, Jennifer M. – Ames, Barbara D. 2004: It wasn't „let's get pregnant and go do it”: Decision Making in Lesbian Couples Planning Motherhood via Donor Insemination. *Family Relations*, 53., 2004/4. (július), 348–356.
- Condic, Maureen L. – Condic, Samuel B. 2005: Defining Organisms by Organization. *National Catholic Bioethics Quarterly* 5. évf. 2. sz. 336.
- Coppedge, Michael et al. 2011: Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach. *Perspectives on Politics*, 9., 2011/2. (június), 247–267.
- Cramer, David 1986: Gay Parents and Their Children: A Review of Research and Practical Implications. *Journal of Counseling and Development*, 64., 1986/8. (április), 504–507.
- Crouch, Simon R. et al. 2014: Parent-reported measures of child health and wellbeing in same-sex parent families: a cross-sectional survey. *BMC Public Health*, 14., 635.
- Crowl, Alicia – Ahn, Soyeon – Baker, Jean 2008: A Meta-Analysis of Developmental Outcomes for Children of Same-Sex and Heterosexual Parents. *Journal of GLBT Family Studies*, 4., 2008/3., 385–407.
- D'Onofrio, Brian – Emery, Robert 2019: Parental divorce or separation and children's mental health. *World Psychiatry*. 18. évf. 1. sz. február, 100–101.
- Dannecker, Martin 2000: *Sexualwissenschaftliches Gutachten zur Homosexualität*. In Basedow, Jürgen: *Die Rechtsstellung gleichgeschlechtlicher Lebensgemeinschaften*. Tübingen, Mohr Siebeck. 339–340.
- Deenen, A. A. – Gijs, Luk – Naerssen, Alex van 1994: Intimacy and Sexuality in Gay Male Couples. *Archives of Sexual Behavior*, 23., 1994/4., 421–431.
- DeMaris, Alfred 2009: Distal and Proximal Influences on the Risk of Extramarital Sex: A Prospective Study of Longer Duration Marriages. *Journal of Sex Research*, 46., 2009/6., 597–607.
- Dhejne, Cecilia et al. 2011: Long-Term Follow-Up of Transsexual Persons Undergoing Sex Reassignment Surgery: Cohort Study in Sweden. *PLoS One*, február 22. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0016885>.

- Duffy, Sally M. – Rusbult, Caryl 1986: Satisfaction and commitment in homosexual and heterosexual relationships. *Journal of Homosexuality*, 12., 1986/2., 1–23.
- Dyevre, Arthur 2010: Unifying the field of comparative judicial politics: towards a general theory of judicial behaviour. *European Political Science Review*, 2., 2010/2., 297–327.
- Eckert, Elke D. 1986: Homosexuality in monozygotic twins reared apart. *The British Journal of Psychiatry*, 148., 1986/4. (április), 421–425.
- Eisold, Barbara K. 1998: Recreating mother: The consolidation of „heterosexual” gender identification in the young son of homosexual men: Reply to comment. *American Journal of Orthopsychiatry*, 68., 1998/4. (október), 653–656.
- Faragó Béla 2013: A házasság reformja – francia módra. *Kommentár*, 2013/2., 3–18.
- Foust, Michael 2004: Marriage Digest: New study: Homosexual men prone to promiscuity. Baptist Press, január 16. <http://www.bpnews.net/17458>.
- Freund, Kurt – Watson, Robin I. 1992: The Proportions of Heterosexual and Homosexual Pedophiles Among Sex Offenders Against Children – An Exploratory Study. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 18., 1992/1. (tavasz), 34–43.
- Friedman, Richard C. – Downey, Jennifer 1993: Neurobiology and Sexual Orientation: Current Relationships. *Journal of Neuropsychiatry*, 5., 1993/2. (tavasz), 131–153.
- Frivaldszky János 2008: A házasság és a család: elnyomó hatalmi viszonyok avagy a jog relacionális jellegének prototípusai? *Iustum Aequum Salutare*, 4., 2008/3., 5–29.
- Gallup 2011: U.S. Adults Estimate That 25% of Americans Are Gay or Lesbian. május 27. <http://www.gallup.com/poll/147824/adults-estimate-americans-gay-lesbian.aspx>.
- Ganna, Andrea et al. 2019: Large-scale GWAS reveals insights into the genetic architecture of same-sex sexual behavior. *Science*, 365. évf. 6456. sz., augusztus.30.
- Garrett, Jeremy R. 2008: History, Tradition and the Normative Foundations of Civil Marriage. *The Monist*, 91., 2008/3–4., 446–474.
- Gartrell, Nanette K. et al. 2011: Adolescents of the U.S. National Longitudinal Lesbian Family Study: Sexual Orientation, Sexual Behavior, and Sexual Risk Exposure. *Archive of Sexual Behavior*, 40., 2011/6., 1199–1209.
- Gartrell, Nanette K. et al. 2014: National Longitudinal Lesbian Family Study. <https://www.nllfs.org/images/uploads/pdf/2014-nllfs-satisfaction-with-sperm-donors.pdf>.
- Girgis, Sherif – Anderson, Ryan T. – George, Robert P. 2010: What is Marriage? *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 34., 2010/1. (tél), 245–287. <http://www.harvard-jlpp.com/wp-content/uploads/2013/10/GeorgeFinal.pdf>.
- Grant, Jaime M. et al. 2011: Injustice at Every Turn. A Report of the National Transgender Discrimination Survey. The National Gay and Lesbian Task Force, National Center for Transgender Equality. http://www.thetaskforce.org/static_html/downloads/reports/reports/ntds_full.pdf.
- Hall, Julie H. – Fincham, Frank D. 2009: Psychological Distress: Precursor or Consequence of Dating Fidelity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35., 2009/2., 143–159.
- Hamer, Dean et al. 1993: A linkage between DNA markers on the X chromosome and male sexual orientation. *Science*, 261. (5119.), július, 321–327.
- Hamer, Dean et al. 1993: Response to N. Risch, et al. *Science*, 262. (5119.) 1993, 321–327.
- Hamer, Dean et al. 1995: Linkage between sexual orientation and chromosome Xq28 in males but not in females. *Nature Genetics*, 11., 1995/3. (no vember), 248–256.
- Hamer, Dean et al. 2005: A genomewide scan of male sexual orientation. *Human Genetics*, 116., 2005/4. (március), 272–278.
- Harris, Lee 2005: The Future of Tradition. *Policy Review*, június–július, 131., 3–31.
- Hart, Trevor A. – Schwartz, Danielle R. 2010: Cognitive-Behavioral Erectile Dysfunction Treatment for Gay Men. *Cognitive and Behavioral Practice*, 17., 2010/1., 66–76.

- Heston, Leonard L. – Shields, James A. 1968: Homosexuality in twins. *Archives of General Psychiatry*, 18., 1968/2., 149–160.
- Heuveline, Patrick et al. 2003: Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries. *Population and Development Review*, 29., 2003/1. (március), 47–71.
- Hilton, Jeanne M. – Devall, Esther L. 1998: Comparison of Parenting and Children's Behavior in Single-Mother, Single-Father, and Intact Families. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29., 1998/3–4., 23–54.
- Hooker, Evelyn 1957: The adjustment of the male overt homosexual. *Journal of Projective Techniques*, 21., 1957/1., 18–31.
- Horvat, Marian Therese é. n.: Rewriting History to Serve the Gay Agenda. http://www.traditioninaction.org/bkreviews/A_002br_SameSex.htm.
- Hönnige, Christoph 2011: Beyond judicialization: why we need more comparative research about constitutional courts. *European Political Science*, 10., 2011/3. (szeptember), 346–358.
- Hubbard, Ruth – Wald, Elijah 1993: Exploding the Gene Myth: how genetic information is produced and manipulated by scientists, physicians, employers, insurance companies, educators, and law enforcers. Boston (MA), Beacon.
- James, Elizabeth C. 1978: Treatment of Homosexuality: A Reanalysis and Synthesis of Outcome Studies. Provo (UT), Brigham Young University (PhD-disszertáció).
- John Milton Project for Religious Free Speech – NRB 2013: The Future of Free Speech, Free Press, and Religious Freedom on Facebook, Google, Apple, etc. – A Current Assessment. http://nrb.org/files/6213/9819/8017/The_Future_of_Free_Speech_Free_Press_and_Religious_Freedom_on_Facebook_Google_Apple_etc__A_Current_Assessment.pdf.
- Kallmann, Franz J. 1952: Comparative twin study on genetic aspects of male homosexuality. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 115., 1952/4. (április), 283–297.
- King, Michael – McDonald, Elizabeth 1992: Homosexuals who are twins: a study of 46 probands. *The British Journal of Psychiatry*, 160., március, 407–409.
- Kis János 1992: Az állam semlegessége. *Politikatudományi Szemle*, 1., 1992/2., 5–52.
- Koch, G. 1965: Die Bedeutung genetischer Faktoren für das menschliche Verhalten. *Ärztliche Praxis*, 17., 839–846.
- Kugler, Gudrun (szerk.) 2014: Report 2013. Bécs, Observatory on Intolerance and Discrimination Against Christians in Europe – Kairos.
- Kurdek, Lawrence A. – Schmitt, J. Patrick 1986: Relationship quality of partners from heterosexual married, heterosexual cohabiting, and gay and lesbian relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51., 1986/4., 711–720.
- Laumann-Billings, L. – Emery, Robert 2000: Distress among young adults from divorced families. *Journal of family psychology*, 14. évf. 4. sz. 671–87.
- Laun, Andreas – Harvey, John 2007: Homoszexualitás katolikus szemmel. In Roska Péter (szerk.): Homoszexualitás katolikus szemmel. *Erkölcsteológiai könyvtár 5.* (ford. Mazgon Máté) Budapest, Jel. 37–100.
- Lee, Evelyn et al. 2014: Gay Community Periodic Survey Melbourne 2014. Centre for Social Research in Health. https://csr.h.arts.unsw.edu.au/media/CSRHFile/GCPS_Melbourne_2014_report.pdf.
- Lerner, Robert – Nagai, Althea K. 2000: No basis: what the studies don't tell us about same-sex parenting. Washington, Marriage Law Project. <http://www.protectmarriage.com/wp-content/uploads/2012/11/nobasis.pdf>.
- LeVay, Simon 1991: A difference in hypothalamic structure between homosexual and heterosexual men. *Science*, 253., augusztus, 1034–1037.
- Lippa, Richard A. 2008: Sex differences in personality traits and gender-related occupational preferences across 53 nations: Testing evolutionary and social-environmental theories. *Archives of Sexual Behavior*, 39., 2008/3., 619–636.

- Lockhart Lettie L. et al. 1994: Let out the Secret: Violence in Lesbian Relationships. *Journal of Interpersonal Violence*, 9., 1994/4., 469–492.
- Lombardo, Francesco et al. 2013: Hormone and genetic study in male to female transsexual patients. *Journal of Endocrinological Investigation*, 36., 2013/8., 550–557.
- Lytton, Hugh – Romney, David M. 1991: Parents' differential socialization of boys and girls: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 109., 1991/2. (március), 267–296.
- MacIntosh, Houston 1994: Attitudes and Experiences of Psychoanalysts in Analyzing Homosexual Patients. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 42., 1994/4., 1183–1207.
- Marks, Loren 2012: Same-sex parenting and children's outcomes: A closer examination of the American psychological association's brief on lesbian and gay parenting. *Social Science Research*, 41., 2012/4. (július), 735–751. (Utánközlés: Samuel 2014.)
- Megadja Gábor 2012: Elitista populizmus vagy populistá elitizmus? A tömegek kérdése a modern politikában. *Kommentár*, 2012/4., 39–51.
- Merkel, Wolfgang 2004: Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, 11., 2004/5. (december), 33–58.
- Merkel, Wolfgang – Croissant, Aurel 2004: Conclusion: Good and Defective Democracies. *Democratization*, 11., 2004/5. (december), 199–213.
- Maddoux, Marlin – Corbett, Christopher 1994: Answers to the Gay Deception. Dallas (TX), International Christian Media.
- Maslow, Abraham H. – Sakoda, James M. 1952: Volunteer error in the Kinsey study. *Journal of Abnormal Psychology*, 47., 1952/2. (április), 259–262.
- Metzger, Bruce 1997: What Does the Bible Say About Homosexuality? *Presbyterians for Renewal*, május.
- Meyer-Bahlburg, Heino F. L. 1984: Psychoendocrine research on sexual orientation: current status and future options. *Progress in Brain Research*, 61., 375–398.
- Miller, Judith A et al. 1980: Comparison of Family Relationships: Homosexual versus Heterosexual Women. *Psychological Reports*, 46., 1980/3., 1127–1132.
- Money, John 1955: Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorticism: psychologic findings. In: *Bulletin of the John Hopkins Hospital* 95. évf. 6. sz. 253–264.
- Money, John 1987: Sick, Sickness, or Status? Homosexual Gender Identity and Psychoneuroendocrinology. *American Psychologist*, 42., 1987/4. (április), 384.
- Moore, Kristin Anderson – Jekielek, Susan M. – Emig, Carol 2002: Marriage from a Child's Perspective: How Does Family Structure Affect Children and What Can We Do About It? *Child Trends* (Washington), június. <http://www.childtrends.org/wp-content/uploads/2002/06/MarriageRB602.pdf>.
- Morgan, Patricia 2002: Children as trophies? Examining the evidence on same-sex parenting. Newcastle, The Christian Institute. <http://www.christian.org.uk/pdfpublications/childrenastrophies.pdf>.
- Nicolosi, Joseph – Byrd, A. Dean – Potts, Richard W. 2000: Retrospective self-reports of changes in homosexual orientation: a consumer survey of conversion therapy clients. *Psychological Reports*, 86., 1071–1088.
- Nimmons, David 1994: Sex and the Brain. *Discover Magazine*, 15., 1994/3. (március), 64–71. <http://discovermagazine.com/1994/mar/sexandthebrain346/?searchterm=levay>.
- Nyirkos Tamás 2019: A liberális rend konzervatívjai. In: Botos Máté (szerk.): *Semper aequum. Tíz éves a politikatudomány szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen*. Budapest, Typotex. 71–82.
- NRB – John Milton Project for Religious Free Speech 2011: True Liberty in a New Media Age. An Examination of the Threat of Anti-Christian Censorship and Other Viewpoint Discrimination on New Media Platforms. szeptember 15. <http://content.nrb.org/Webdocs/Legal/True%20liberty-in-a-NewMedia-Age9-15-11.pdf>.
- Office of National Statistics 2014: 3 facts about the Lesbian, Gay and Bisexual (LGB) community in the UK. <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/integrated-household-survey/integrated-household-survey/january-to-december-2013/sty-facts-about-lgb-community-in-the-uk.html>.

- Ortutay Gyula 1959: Variáns, invariáns, affinitás (a szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei). In: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi –Történelmi Tudományok Osztályának közleményei 9., 1959/3–4., 195–238.
- Parker, Neville 1964: Homosexuality in twins: a report on three discordant pairs. *The British Journal of Psychiatry*, 110., 489–495.
- Pattison, E. Mansell – Pattison, Myrna Loy 1980: „Ex-Gays”: Religiously mediated change in homosexuals. *American Journal of Psychiatry*, 137., 1980/12. (december), 1553–1562.
- Pew Research Center 2013: The Global Divide on Homosexuality. Greater Acceptance in More Secular and Affluent Countries. <http://www.pewglobal.org/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/>.
- Pew Research Center 2014: Global Views on Morality. <http://www.pewglobal.org/2014/04/15/global-morality/>.
 Pew Research Center 2015a: Changing Attitudes on Gay Marriage. <http://www.pewforum.org/2015/06/08/graphics-slideshow-changing-attitudes-on-gay-marriage/>.
- Pew Research Center 2015b: Same-Sex Marriage, State by State. <http://www.pewforum.org/2015/06/26/same-sex-marriage-state-by-state/>.
- Pócza Kálmán 2015: Alkotmánybíráskodás és demokráciaelmélet. *Századvég*, 20., 75.
- Potter, Daniel: Same-Sex Parent Families and Children’s Academic Achievement. *Journal of Marriage & Family*, 74., 2012/3., 556–571.
- Rainer, John D. et al. 1960: Homosexuality and heterosexuality in identical twins. *Psychosomatic Medicine*, 22., 1960/4., 251–259.
- Regnerus, Mark 2012b: How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study. *Social Science Research*, 41., 2012/4. (július), 752–770. (Utánközlés: Samuel 2014.)
- Reimann, Renate 1997: Does Biology Matter?: Lesbian Couples’ Transition to Parenthood and Their Division of Labor. *Qualitative Sociology*, június, 20., 1997/2., 153–185.
- Reisman, Judith 1990: *Kinsey, Sex and Fraud: The Indoctrination of a People*. Lafayette (LA), Huntington House.
- Reisman, Judith 1998: *Kinsey: Crimes & Consequences: The Red Queen and the Grand Scheme*. Crestwood (KY), Institute for Media Education.
- Reynolds, Philip Lyndon 1995: Same-sex unions: What Boswell didn’t find. *Christian Century*, 112., 1995/2. (január 18.), 49–59.
- Rhonheimer, Martin 2012: Same Sex Acts, the Sexual Inclinations and Their Reasonableness. *Josephinum Journal of Theology*, 19., 2012/2. <http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/1350906?eng=y>.
- Rice, George et al. 1999: Male homosexuality: absence of linkage to microsatellite markers at Xq28. *Science*, 284. (5414.), április, 665–667.
- Risch Neil et al. 1993: Male Sexual Orientation and Genetic Evidence. *Science*, 262., december, 2063–2065.
- Rohner, Ronald – Veneziano, Robert 2001: The Importance of Father Love: History and Contemporary Evidence. *Review of General Psychology*, 5., 2001/4. (december), 382–405.
- Saakvitne, Karen W. 1998: Recreating mother: A commentary on the case analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*, 68., 1998/3., 443–446.
- Sandfort, Theo et al. 2001: Same-Sex Sexual Behavior and Psychiatric Disorders. Findings From the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (NEMESIS). *Archives of General Psychiatry*, 58., 2001/1., 85–91.
- Santero, Paul L. – Whitehead, Neil E. – Ballesteros, Dolores 2018: Effects of Therapy on Religious Men Who Have Unwanted Same-Sex Attraction. *Linacre Quarterly* 87. évf. 1. sz. 2020 február. Online megjelent: 2018 július.
- Sarantakos, Sotirios 1996: Children in Three Contexts: Family, Education, and Social Development. *Children Australia*, 21., 1996/3., 23–31.
- Sarkadi, Anna et al. 2008: Fathers’ involvement and children’s developmental outcomes: a systematic review of longitudinal studies. *Acta Paediatrica*, 97., 2008/2. (február), 153–158.

- Schaeffer, Kim W. et al. 1999: Religiously-motivated sexual orientation change: A follow-up study. *Journal of Psychology and Theology*, 27., 1999/4., 329–337.
- Schumm, Walter R. 2010: Comparative Relationship Stability of Lesbian Mother and Heterosexual Mother Families: A Review of Evidence. *Marriage & Family Review*, 46., 2010/8., 499–509.
- ScienceDaily 2008: Children Who Have an Active Father Figure Have Fewer Psychological and Behavioral Problems. ScienceDaily, február 15. <http://www.sciencedaily.com/releases/2008/02/080212095450.htm>.
- Shidlo, Ariel – Schroeder, Michael 2002: Changing sexual orientation: A consumers' report. *Professional Psychology: Research and Practice*, 33., 2002/3., 249–259.
- Socarides, Charles W. 1992: Sexual Politics and Scientific Logic. *Journal of Psychohistory*, 10., 1992/3.
- Spitzer, Robert L. 2003a: Can Some Gay Men and Lesbians Change Their Sexual Orientation? 200 Participants Reporting a Change from Homosexual to Heterosexual Orientation. *Archives of Sexual Behavior*, 32., 2003/5. (október), 403–417.
- Spitzer, Robert L. 2003b: Reply: Study results should not be dismissed and justify further research on the efficacy of sexual reorientation therapy. *Archives of Sexual Behavior*, 32., 2003/5. (október), 469–472.
- Sprigg, Peter – Dailey, Timothy 2004: Getting it Straight: What the Research Shows about Homosexuality. Washington, Family Research Council.
- Stacey, Judith – Biblarz, Timothy J. 2001: (How) Does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review*, 66., 2001/2. (április), 159–183.
- Stacey, Judith – Biblarz, Timothy J. 2010: How Does the Gender of Parents Matter? *Journal of Marriage and Family*, 72., 2010/1. (február), 3–22.
- Schneider, Barbara et al. 2005: Family Matters: Family Structure and Child Outcomes. Birmingham (AL), Alabama Policy Institute. 1–42. www.alabamapolicyinstitute.org/PDFs/currentfamilystructure.pdf.
- Sullins, Donald Paul 2015a: Emotional Problems among Children with SameSex Parents: Difference by Definition. *British Journal of Education, Society, and Behavioural Science*, február.
- Sullins, Donald Paul 2015c: Bias in Recruited Sample Research on Children with Same-Sex Parents Using the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *Journal of Scientific Research and Reports*, 5., 2015/5., 375–387.
- Sullins, Donald Paul 2015d: Child Attention-Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) in Same-Sex Parent Families in the United States: Prevalence and Comorbidities. *British Journal of Medicine and Medical Research*, 6., 2015/10., 987–998.
- Szalai Ákos 2005: Az egyházpolitika gazdaságtana. *Századvég*, 10., 38., 2005/4., 3–55.
- Szilvay Gergely 2019: Volt-e joga kilépni a déli államoknak az Egyesült Államokból? In: Botos Máté (szerk.) 2019: *Semper aequum. Tíz éves a politikatudomány szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen*. Typotex. 83-100.
- Tasker, Fiona – Golombok, Susan 1995: Adults Raised as Children in Lesbian Families. *American Journal of Orthopsychiatric Association*, 65., 1995/2. (április), 203–215.
- Tasker, Fiona – Golombok, Susan: Do Parents Influence the Sexual Orientation of Their Children? *Developmental Psychology*, 32., 1996/1., 3–11.
- The Medical Institute for Sexual Health 1999: Health Implications Associated With Homosexuality. Austin, The Medical Institute for Sexual Health.
- Thomson, Elizabeth et al. 1994: Family Structure and Child Well-Being: Economic Resources vs. Parental Behaviors. *Social Forces*, 73., 1994/1., 221–242.
- Thorstad, David 1990: Man/Boy Love in the American Gay Movement. *Journal of Homosexuality*, 20., 1990/1–2., 251–274.
- Throckmorton, Warren 2002: Initial empirical and clinical findings concerning the change process for ex-gays. *Professional Psychology: Research and Practice*, 33., 2002/3., 242–248.

- Tima Renáta 2012: Most múlik pontosan – a gyász folyamata a gyermek elvesztésekor. *A Szív*, április. Tomeo, Marie E. et al. 2001: Comparative data of childhood and adolescence molestation in heterosexual and homosexual persons. *Archives of Sexual Behavior*, 30., 2001/5. (október), 535–541.
- Tripp, John H. – Cockett, Monica 1998: Parents, parenting, and family breakdown. *Archives of Disease in Childhood*, 78., 1998/2. (február), 104–108.
- Tulchin, Allan 2007: Same-Sex Couples Creating Households in Old Regime France: The Uses of the Affrèment. *Journal of Modern History*, 79., 2007/3. (szeptember), 613–647.
- Turgonyi Zoltán 2012: A házasság természetjogi alapjai. *Iustum Aequum Salutare*, 8., 2012/2., 99–118.
- Turner, Pauline H. et al. 1990: Parenting in gay and lesbian families. *Journal of Gay and Lesbian Psychotherapy*, 1., 1990/3., 55–66.
- Ujike Hiroshi et al. 2009: Association study of gender identity disorder and sex hormone-related genes. *Progress in Neuro-Psychopharmacology & Biological Psychiatry*, 33., 2009/7., 1241–1244.
- Van de Ven, Paul et al. 1997: A comparative demographic and sexual profile of older homosexually active men. *Journal of Sex Research*, 34., 1997/4., 349–360.
- Vonholdt, Christl Ruth 2006: A homoszexualitás megértése. *Embertárs*, 2006/4., 353–363.
- Wachtel, Stephen et al. 1986: On the Expression of H-Y antigen in transsexuals. *Archives of Sexual Behavior*, 15., 1986/1. (február), 51–68.
- Wardle, Lynn D. 1997: The potential impact of homosexual parenting on children. *University of Illinois Law Review*, 1997/3., 833–918.
- Wilcox, W. Bradford – Cavallé, Carlos 2012: The Sustainable Demographic Dividend: What Do Marriage and Fertility Have to Do With Economy? The National Marriage Project – Social Trends Institute – Institute of Marriage and Family Canada. <http://sustaindemographicdividend.org/wp-content/uploads/2012/07/SDD-2011-Final.pdf>.
- Winkelstein, Warren Jr. et al. 1987: Sexual practices and risk of infection by the human immunodeficiency virus. The San Francisco Men's Health Study. *Journal of the American Medical Association*, 257., 1987/3. (január), 321–325.
- Young, Robin Darling 1994: Gay Marriage: Reimagining Church History. *First Things*, 47., november, 43–48.

Állásfoglalások, közlemények

- 200 researchers respond to Regnerus paper. *Family Inequality*, 2012. június 29. <https://familyinequality.wordpress.com/2012/06/29/200researchers-respond-to-regnerus-paper/>.
- American College of Pediatricians (ACP) 2013: Homosexual Parenting: Is It Time For Change? március. <http://www.acped.org/the-college-speaks/position-statements/parenting-issues/homosexual-parenting-is-it-time-for-change>.
- American Foundation for Equal Rights 2016: Children of LGBT Parents. <http://www.afer.org/our-work/resources/children/>.
- American Psychiatric Association 2010: Position Statement on Therapies Focused on Attempts to Change Sexual Orientation (Reparative or Conversion Therapies).
- American Psychiatric Association 2010: Position Statement on Therapies Focused on Attempts to Change Sexual Orientation (Reparative or Conversion Therapies). <https://www.psychiatry.org/file%20library/aboutapa/organization-documents-policies/policies/position-2000-therapies-change-sexual-orientation.pdf>.
- American Psychological Association é. n.: Resolution on Appropriate Affirmative Responses to Sexual Orientation Distress and Change Efforts. <http://www.apa.org/about/policy/sexual-orientation.aspx>.
- A Social Scientific Response to the Regnerus Controversy. 2012. <http://www.baylorisr.org/2012/06/a-social-scientific-response-to-the-regnerus-controversy/>.
- Beyond Same-Sex Marriage: A New Strategic Vision For All Our Families and Relationships. http://www.beyondmarriage.org/full_statement.html.

- Davidson, Mike – Moseley, Carys – Rosik, Christopher 2019: Response to the UK Government's Intended Ban on Therapeutic Choice. International Federation for Therapeutic and Counselling Choice (IFTCC). Letölthető: https://d3uxejw946d7m5.cloudfront.net/wp-content/uploads/2018/10/IFTCC_Response_to_UK_Government_Ban_on_Therapeutic_Choice_v2.pdf.
- Európai Emberi Jogi Bíróság 1998: Emberi Jogok Európai Egyezménye. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_HUN.pdf.
- Family Watch International 2010: Unwanted Same-Sex Attraction Can be Successfully Treated. <http://www.familywatchinternational.org/fwi/documents/FWIpolicybriefunwantedmay2010.pdf>.
- Gillespie, Guy T. 1954: A Christian View on Segregation. The University of Southern Mississippi, Digital Collections. <http://digilib.usm.edu/cdm/ref/collection/manu/id/1880>.
- Hittani Kongregáció 1992: Megfontolások a homoszexuális személyek diszkriminációjának felszámolását elősegíteni hivatott törvényjavaslatokra vonatkozó válaszokkal kapcsolatban. július 27. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19920724_homosexual-persons_en.html.
- Hittani Kongregáció 2003: Az azonos neműekről. Megfontolások az azonos nemű személyek együttéléseinek törvényes elismertetésére irányuló törekvésekről. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=146>.
- Hittani Kongregáció 2007 [1986]: Levél a Katolikus Egyház püspökeinek a homoszexuális személyek lelkipásztori gondozásáról. In Roska Péter (szerk.): Homoszexualitás katolikus szemmel. Erkölcsoteológiai könyvtár 5. (ford. Mazgon Máté) Budapest, Jel. 21–35. (http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19861001_homosexual-persons_en.html).
- XIII. Leó 1888: In plurimis kezdetű enciklikája. Angolul: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_05051888_in-plurimis.html.
- Marquardt, Elizabeth 2008: How Redefining Marriage Redefines Parenthood. A dublini Iona Institute-ban elhangzott beszéd, január 30. http://www.ionainstitute.ie/pdfs/Marquardt_talk.pdf.
- Nemzetközi Teológiai Bizottság 2012: A dogmaértelmezés [1989]. In Tózsér Endre SP – Várnai Jakab OFM (szerk.): Dogmafejlődés, dogmaértelmezés. Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan. 149–191.
- Passelecq, Georges – Suchecky, Bernard 1995: L'Encyclique Cachée de Pie XI: Une occasion manqué de l'Église face a l'antisemitisme. Párizs, La Decouverte. (Angolul: uók.: 1997: The Hidden Encyclical of Pius XI. Harcourt. New York, Brace and Co.)
- XI. Pius 1937: Mit brennender Sorge kezdetű enciklikája. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Mit%20brennender%20Sorge.pdf>.
- Statement of the Bishops of the United States 1958: Discrimination and the Christian Conscience: Statement of the Bishops of the United States. Publications Office, National Catholic Welfare Conference. University of Texas at Austin 2012: Memorandum. <http://www.utexas.edu/opa/wordpress/news/files/Regnerus-Inquiry-Report.pdf>.

Egyéb médiászövegek

Publicisztikák

- Anderson, Ryan T. 2013: ENDA Threatens Fundamental Civil Liberties. Heritage.org, november 1. <http://www.heritage.org/research/reports/2013/11/enda-threatens-fundamental-civil-liberties>.
- Anderson, Ryan T. 2014: Marriage, Reason, and Religious Liberty: Much Ado About Sex, Nothing to Do with Race. Heritage Foundation, április 4. <http://www.heritage.org/research/reports/2014/04/marriage-reasonand-religious-liberty-much-ado-about-sex-nothing-to-do-with-race>.
- Anderson, Ryan T. 2015: Sexual Orientation and Gender Identity Are Not Like Race: Why ENDA is Bad Policy. Public Discourse, március 18. <http://www.thepublicdiscourse.com/2015/03/14649/>.
- Angyal Ágnes 2009: Melegnek és balkezesnek is születni kell. Hir24.hu, szeptember 2. http://24.hu/belfold/2009/09/02/melegnek_balkezesnek_is_szuletni/.

- Antoni Rita 2017: Elvisz a gender Isztambulba. Magyar Nemzet, május 5. Url: <https://magyarnemzet.hu/archivum/velemeney-archivum/elvisz-a-gender-isztambulba-3903362/>.
- Blankenhorn, David 2012: How My View on Gay Marriage Changed. The New York Times, június 22. http://www.nytimes.com/2012/06/23/opinion/how-my-view-on-gay-marriage-changed.html?_r=0.
- Bloomberg 2013: The Shifting Landscape of State Same-Sex Marriage Laws. Bloomberg, március 25. <http://www.bloomberg.com/infographics/2013-03-25/supreme-court-weighs-same-sex-marriage.html>.
- Blumberg, Antonia 2015: Pope Francis Backs Slovakia's Referendum Against Same-Sex Marriage, Adoption Rights. Huffington Post, február 6. http://www.huffingtonpost.com/2015/02/06/pope-slovakia-referendum_n_6630876.html.
- Brooks, Andree 1989: Experts find extramarital affairs have a profound impact on children. The New York Times, március 9.
- DeBoer, Fredrik 2015: It's Time to Legalize Polygamy. Politico, június 26. http://www.politico.com/magazine/story/2015/06/gay-marriage-decision-polygamy-119469_full.html#.VZFph_ntmko.
- Douthat, Ross 2012: Can Liberal Christianity Be Saved? The New York Times, július 24. http://www.nytimes.com/2012/07/15/opinion/sunday/douthat-can-liberal-christianity-be-saved.html?_r=4&ref=rossdouthat.
- Előd Fruzsina 2017: Nem rombolja le a társadalmat, ha gondolkodunk a nemi szerepekről. Index, február.23. Url.: <https://index.hu/belfold/2017/02/23/tarsadalmi-nemek-gender-mesterkepzes-az-elten/>.
- Evergreen International 2012: FAQs (Frequently-Asked Questions). <https://web.archive.org/web/20120724193914/http://www.evergreeninternational.org/faq.htm>.
- Flores, Carlos D. 2015: The Absurdity of Transgenderism: A Stern but Necessary Critique. Public Discourse, február 6. <http://www.thepublicdiscourse.com/2015/02/14305/>.
- Ford, Zack 2015: Conservatives Seize On Hugely Flawed Study About SameSex Parents. ThinkProgress, február 10. <http://thinkprogress.org/lgbt/2015/02/10/3621375/regnerus-sullins-same-sex-parenting/>.
- Fraenkel, Peter é. n.: The Many Meanings of Family and the Role of Fathers. http://www.aboutourkids.org/articles/many_meanings_family_role_fathers.
- George, Robert P. 2013: What Few Deny Gay Marriage Will Do. First Things, április 16. <http://www.firstthings.com/blogs/firstthoughts/2013/04/what-few-deny-gay-marriage-will-do>. (Hanganyag: <http://www.abc.net.au/radionational/programs/lifematters/why-get-married/4058506>.)
- George, Robert P. 2016: Gnostic liberalism. First Things, 2016 december. Url: <https://www.firstthings.com/article/2016/12/gnostic-liberalism>.
- Heidl György 2015: Mi, transzkoruak. Heidl György blogja, július 1. <https://heidlgyorgy.wordpress.com/2015/07/01/mi-transzkoruak/>.
- Horgan, John 1995: Gay Genes Revisited. Scientific America, november, 26. <http://www.scientificamerican.com/article/gay-genes-revisited/>.
- Horvat, Marian Therese é. n.: Rewriting History to Serve the Gay Agenda. Tradition in Action. http://www.traditioninaction.org/bkreviews/A_002br_SameSex.htm.
- James, Scott 2010: Many Successful Gay Marriages Share an Open Secret. The New York Times, január 28. http://www.nytimes.com/2010/01/29/us/29sfmetro.html?_r=0.
- Jefferson, Cord 2012: Born This Way: Sympathy and Science for Those Who Want to Have Sex with Children. Gawker, szeptember 7. <http://gawker.com/5941037/born-this-way-sympathy-and-science-for-those-who-want-to-have-sex-with-children>.
- Kass, Leon R. 2002: The Meaning of Life – in the Laboratory. Public Interest, 146. <https://www.aei.org/articles/the-meaning-of-life-in-the-laboratory/>.
- Kőszeg Ferenc 2015: Három vagy négy ember is köthessen házasságot! Cink.hu, július 8. <http://cink.hu/harom-vagy-negy-ember-is-kothessen-hazassagot-1716449279>.

- Landolt, C. Gwendolyn 2004: Same-Sex Unions Are Not Marriages. REAL Women of Canada, május 18. <http://www.realwomenofcanada.ca/publications/analysis-reports/same-sex-unions-are-not-marriages/>.
- Longenecker, Dwight 2015: The Family and the Biotech Revolution. National Catholic Register, június 1. <http://www.ncregister.com/daily-news/the-family-and-the-bio-tech-revolution/>.
- Lopez, Ramon 2015: I Support Gay Marriage And Religious Freedom Laws. The Federalist, április 6. <http://thefederalist.com/2015/04/06/i-support-gay-marriage-and-religious-freedom-laws/>.
- Magyar Kurír 2015: A nemi különbségek eltörlése nem megoldás, hanem maga a probléma. A 2015. április 15-i katekézis teljes szövege. Magyar Kurír, április 15. <http://magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-nemi-ku-lonbsegek-eltorlese-nem-megoldas-hanem-maga-prob>.
- McHugh, Paul 215: Transgenderism: A Pathogenic Meme. Public Discourse, június 10. Url: <https://www.thepublicdiscourse.com/2015/06/15145/>.
- McIntyre, Niamh 2014: I helped shut down an abortion debate between two men because my uterus isn't up for their discussion. The Independent, november 18. <http://www.independent.co.uk/voices/comment/i-helped-shut-down-an-abortion-debate-between-two-men-because-myuterus-isnt-up-for-their-discussion-9867200.html>.
- Nash, J. Madeilene 1998: The Personality Genes. Time, 151., 1998/16. (április 27.), 60–61. <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,139036,00.html>.
- NBC News 2019: Amazon removes controversial books by 'father of conversion therapy'. Június 3. Url: <https://www.nbcnews.com/feature/nbc-out/amazon-removes-controversial-books-father-conversion-therapy-n1026446>.
- Nichols, Arland K. 2014: The Meaning of „Objectively Disordered”. Crisis Magazine, augusztus 27. <http://www.crisismagazine.com/2014/objectively-disordered>.
- O’Leary, Dale é. n.: APA Study Says: Who Needs Dad? Narth Institute. <http://www.narth.org/docs/whoneeds.html>.
- O’Neill, Brendan 2014a: Free speech is so last century. Today’s students want the „right to be comfortable”. The Spectator, november 22. <http://www.spectator.co.uk/features/9376232/free-speech-is-so-last-century-todaysstudents-want-the-right-to-be-comfortable/>.
- O’Neill, Brendan 2014b: Gay marriage and the death of freedom. The Spectator, december 6. <http://www.spectator.co.uk/australia/australia-features/9390702/gay-marriage-and-the-death-of-freedom/>.
- Oppenheimer, Mark 2012: Sociologist’s Paper Raises Questions on Role of Faith in Scholarship. The New York Times, október 12. <http://www.nytimes.com/2012/10/13/us/mark-regnerus-and-the-role-of-faith-in-academics.html>.
- Polgári Eszter – Dombos Tamás 2013: Család – nem család? Szuverén, április 10. <http://www.szuveren.hu/tarsadalom/csalad-nem-csalad>.
- Pollard, Eric 1992: Time to Give Up Fascist Tactics. Letters to the Editor. Washington Blade, január 31.
- Rattigan, Dave 2012: Spitzer: „I Owe the Gay Community an Apology”. Ex-Gay Watch, április 26. <http://www.exgaywatch.com/2012/04/spitzer-i-owe-the-gay-community-an-apology/>.
- Reilly-Cooper, Rebecca 2016a: Why self-identification shouldn’t be the only thing that defines our gender. Why self-identification shouldn’t be the only thing that defines our gender. The Conversation, május 13. Url: <http://theconversation.com/why-self-identification-shouldnt-be-the-only-thing-that-defines-our-gender-57924>.
- Reilly-Cooper, Rebecca 2016b: Gender is not a spectrum. Aeon.com, június 28. Url: <https://aeon.co/essays/the-idea-that-gender-is-a-spectrum-is-a-new-gender-prison>.
- Rosik, Christopher H. 2012: Spitzer’s „retraction” of his sexual orientation change study: what does it really mean? LifeSiteNews, május 31. <https://www.lifesitenews.com/news/spitzers-retraction-of-his-sexual-orientation-change-study-what-does-it-rea>.
- Sárosi Péter 2013: Mítoszok a házasságról. A TASZ jelenti, március 25. http://ataszjelenti.blog.hu/2013/03/25/mitoszok_a_hazassagrol.
- Schlosser, Edward 2015: I’m a liberal professor, and my liberal students terrify me. Vox, június 3. <http://www.vox.com/2015/6/3/8706323/college-professor-afraid>.

- Scruton, Roger – Bond, Philip 2013: Marriage equality or the destruction of difference? ABC, február 4. <http://www.abc.net.au/religion/articles/2013/02/04/3682721.htm>.
- Signorile, Michelangelo 1996: I do, I do, I do, I do, I do, I do. OUT Magazine, május.
- Scafidi, Benjamin 2008: The Taxpayer Costs of Divorce and Unwed Childbearing: First-Ever Estimates for the Nation and for All Fifty States. New York, Institute for American Values. (<http://americanvalues.org/catalog/pdfs/COFF.pdf>.)
- Smith, Christian 2012: An Academic Auto-da-Fé. The Chronicle of Higher Education, július 23. <http://chronicle.com/article/An-Academic-Autoda-F-/133107/>.
- Snell, R. J. 2015: Why Same-Sex „Marriage” Arguments are So Terrible. Crisis Magazine, május 4. <http://www.crisismagazine.com/2015/whysame-sex-marriage-arguments-are-so-terrible>.
- Sorba, Ryan 2010: The Essence of Marriage. Ryan Sorba’s Blog, szeptember 30. <http://ryansorba.blogspot.hu/2010/09/essence-of-marriage.html>.
- Stanley, Tim 2012: America’s liberal Christians might be progressive and inclusive, but they are also dying out. The Telegraph, július 24. <http://blogs.telegraph.co.uk/news/timstanley/100172245/americas-liberalchristians-might-be-progressive-and-inclusive-but-they-are-also-dyingout/>.
- Stark, Thomas Heinrich 2015: German Idealism and Cardinal Kasper’s Theological Project. The Catholic World Report, június 9. http://www.catholicworldreport.com/Item/3935/german_idealism_and_cardinal_kaspers_theological_project.aspx.
- Tollefsen, Christopher O. 2015: Sex Identity. Public Discourse, július.13. Url: <https://www.thepublicdiscourse.com/2015/07/15306/>.
- Transzblog 2014: Fogalmak, kifejezések. Transzblog, május 10. <http://transzblog.blogspot.hu/2014/05/fogalmak-kifejezesek.html>.
- Vergely, Bertrand 2013: Après la science-fiction, voici la famille-fiction, Figaro Magazine, február 8.

Riportok

- Arana, Gabriel 2012: My So-Called Ex-Gay Life. A deep look at the fringe movement that just lost its only shred of scientific support. American Prospect, április 11. <http://prospect.org/article/my-so-called-ex-gaylife/>.
- Bennett, Jessica 2009: Polyamory: The Next Sexual Revolution? Newsweek, július 29. <http://www.newsweek.com/polyamory-next-sexual-revolution-82053>.
- Besen, Wayne 2012: Real Scientists Debunk JONAH’s Junk Science. Truth Wins Out, szeptember 25. <http://www.truthwinsout.org/opinion/2012/09/29888/>.
- Beyond Marriage 2006: Beyond Same-Sex Marriage: A New Strategic Vision For All Our Families and Relationships. Beyond Marriage, július 26. http://www.beyondmarriage.org/full_statement.html.
- Borger, Julian 2005: Straight and narrow: church’s „gay cure”. The Guardian, augusztus 26. <http://www.theguardian.com/world/2005/aug/26/gayrights.usa>.
- Breedlove, S. Marc 1997: Sex and the Brain. Nature, 389., október 23., 801.
- Brydum, Sunnivie 2013: John Paulk Formally Renounces, Apologizes for Harmful „Ex-Gay” Movement. Advocate, április 24. <http://www.advocate.com/politics/religion/2013/04/24/john-paulk-formally-renounces-apologizes-harmful-ex-gay-movement>.
- Byrd, A. Dean 2010: Opinion: New Lesbian Parenting Study Makes Claims Unsupported by the Evidence. LifeSiteNews, július 30. <https://www.lifesitenews.com/news/opinion-new-lesbian-parenting-study-makes-claims-unsupported-by-the-evidence>.
- Clark, Micah 2013: Homosexual Activist Admits True Purpose of Battle is to Destroy Marriage. Illinois Family Institute, április 6. <http://illinoisfamily.org/homosexuality/homosexual-activist-admits-true-purpose-ofbattle-is-to-destroy-marriage/>. (Hanganyag: <http://www.abc.net.au/radionational/programs/lifematters/why-get-married/4058506>, 2012. június 12.)

- Cornett, Carlton 1993: Gay Ain't Broke; No Need to Fix It. Insight, december 6., 27. <https://www.questia.com/magazine/1G1-14716540/gay-ain-tbroke-no-need-to-fix-it>.
- Cornuelle, Kimberly 2010: Nature vs. Nurture: The Biology of Sexuality. BU Today, november 16. <http://www.bu.edu/today/2010/nature-vs-nurture-the-biology-of-sexuality/>.
- Grüll Tibor 2000: Szodoma és Gomora nyomában. Hetek, 4., 2000/29. (július 15.).
- Grzebalska, Weronika -Kováts Eszter-Pető Andrea 2017: A gender, mint szimbolikus kötőanyag: miért lett hirtelen olyan fontos a társadalmi nem? Kettős Mércé, március.06. Url: https://kettosmerce.blog.hu/2017/03/06/a_gender_mint_szimbolikus_kotoanyag_miert_lett_hirtelen_olyan_fontos_a_tarsadalmi_nem.
- Jamieson, Alastair 2008: What children want most is a ban on divorce, says poll. The Telegraph, december 14. <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/3759675/What-children-want-most-is-a-ban-on-divorce-sayspoll.html>.
- Kincaid, Timothy 2006: Bearman And Bruckner's Incredible Findings. Exgay Watch, szeptember 12. <http://www.exgaywatch.com/2006/09/bearman-and-bru/>.
- Lee, Ronald G. 2006: The Truth About the Homosexual Rights Movement. New Oxford Review, február.
- Leland, John – Miller, Mark 1998: Can Gays 'Convert'? Newsweek, augusztus 17., 49. Newsweek 1971: The Militant Homosexual. Newsweek, augusztus 23. <http://www.brumm.com/schools/gaylib/pdfs/Newsweek%20August%2023,%201971.pdf>.
- Newsweek 1992: Born or Bred? Newsweek, február 24. <http://www.newsweek.com/homosexuality-born-or-bred-200636>.
- Nimmons, David 1994: Sex and the Brain. Discover Magazine, 15., 1994/3. (március), 64–71.
- Psychiatric News 1998: Panelists Recount Events Leading to Deleting Homosexuality as a Psychiatric Disorder from DSM. Psychiatric News, július 17. <http://www.psychiatricnews.org/pnews/98-07-17/dsm.html>.
- Regnerus, Mark 2012a: Queers as Folk. Does it really make no difference if your parents are straight or gay? Slate.com, június 11. http://www.slate.com/articles/double_x/doublex/2012/06/gay_parents_are_they_really_no_different.html.
- Regnerus, Mark 2014: Is Same-Sex Parenting Better for Kids? The New Australian Study Can't Tell Us. The Public Discourse, július 9. <http://www.thepublicdiscourse.com/2014/07/13451/>.
- Ritter, Malcolm 2001: Study: Some Gays Can Go Straight. Washington Post, május 9. http://www.washingtonpost.com/wp-srv/online/20010509/online013921_000.htm.
- Rosenfeld, Steven 2013: Are Some Men Born Pedophiles? New Science Says Yes, But Sexologists Say Not So Fast. Alternet, február 21. <http://www.alternet.org/are-some-men-born-pedophiles-new-science-says-yessexologists-say-not-so-fast>.
- Salt + Light Tv, 2013: A Note on the Pope's Remarks to Journalists en route to Rome. Salt + Light Tv, július 29. <http://saltandlighttv.org/blog/worldyouth-day/a-note-on-the-popes-remarks-to-journalists-en-route-to-rome>.
- Sexologists Say Not So Fast. AlterNet, február 21. <http://www.alternet.org/are-some-men-born-pedophiles-new-science-says-yes-sexologists-saynot-so-fast>.
- Szilvay Gergely 2014a: Antimodernista nőktől tartanak a gender-szakértők. Mandiner, október 9. http://mandiner.hu/cikk/20141008_anti_modernista_nok_gender.
- Szilvay Gergely 2014d: Gender-ellenesség: az „egyház és a stadion” szövetsége? Mandiner, június 23. http://mandiner.hu/cikk/20140623_gender_ellenesseg_az_egyhaz_es_a_stadion_szovetsége.
- Throckmorton, Warren 2011: Participant discredits the original ex-gay study. Religion Dispatches, november 10. <http://religiondispatches.org/participant-discredits-the-original-ex-gay-study/>.
- Tsoulis-Reay, Alexa 2015: What It's Like to Date Your Dad. Science of Us, január 15. <http://nymag.com/scienceofus/2015/01/what-its-like-to-date-your-dad.html#OR1BYX:CmA>.
- Wexler, Laura 2007: Identity Crisis. Baltimore Style, január–február. http://www.baltimorestyle.com/index.php/style/features_article/fe_sexchange_jf07.

Interjúk

- 81 Words 2007: The Inside Story of Psychiatry and Homosexuality (Part 1 of 2). ABCnet.au, augusztus 4. <http://www.abc.net.au/radionational/programs/allinthemind/81-words-the-inside-story-of-psychiatry-and/3246684#transcript>.
- Bongibault, Xavier 2013: Interview with Xavier Bongibault, head of gay group opposed to gay marriage. English Manif, január 10. <http://englishmanif.blogspot.com.au/2013/01/interview-with-xavierbongibault-head.html>.
- Buda Béla 2013: Visszafordítható a homoszexualitás – exkluzív interjú a neves pszichiáterrel. Heti Válasz, június 13.; az interjú beharangozója: <http://valasz.hu/itthon/visszafordithato-a-homoszexualitas-exkluzivinterju-a-neves-pszichiaterral-64937/>.
- Kiss Balázs 2015: „A többségi demokrácia nem jogállami kategória” – Interjú Holló Andrással – I. rész. Ars Boni, május 30. <http://www.arsboni.hu/a-tobbsegi-demokracia-nem-jogallami-kategoria-interju-holloandrassal-i-resz-2.html>.
- Leblanc, Douglas 2005: Therapeutically Incorrect. Atheist psychiatrist argues that gays can change. Christianity Today, március 29. <http://www.christianitytoday.com/ct/2005/april/20.94.html>.
- Regnerus, Mark 2012c: Q & A with Mark Regnerus about the background of his new study. Black, White and Gray blog, Patheos.com, június 10. <http://www.patheos.com/blogs/blackwhiteandgray/2012/06/q-a-with-mark-regnerus-about-the-background-of-his-new-study/>.
- Regnerus, Mark 2016: Media Gush over New Study, Only to Find Same-Sex Parents More Irritated with Their Children. The Public Discourse, április 15. <http://www.thepublicdiscourse.com/2016/04/16760/>.
- Spitzer, Robert L. 2000: Homosexuality and the reality of change. Bulletin of the German Institute for Youth and Society, 1., 33–36. <http://www.dijg.de/english/homosexuality-reality-of-change/>.
- Szilvay Gergely 2012a: Keresztények a keresztényellenességről. Interjú Gudrun Veronika Kuglerrel. Mandiner, április 6. http://mandiner.hu/cikk/20120329_gudrun_veronika_kugler_az_europai_keresztenyellenessegrol_intoleranssa_valtak_a_tolerancia_hirdetoi.
- Vonholdt, Christl Ruth 2000: Interview with Robert L. Spitzer: Homosexuality and the reality of change. Bulletin of the German Institute for Youth and Society, 1., 33–36. <http://www.dijg.de/english/homosexualityreality-of-change/>.

Sajtóhírek

- 365Gay.com 2005: Belgium Reaches 2,500 Gay Marriages. 365Gay.com, július 23. <http://www.gaypasg.org/gaypasg/PressClippings/2005/Jul/Belgium%20Reaches%202,500%20Gay%20Marriages.htm>.
- ABC News 2011: Mexico City Considers Temporary Marriage Licenses. ABCNews.go.com, szeptember 30. <http://abcnews.go.com/blogs/headlines/2011/09/mexico-city-considers-temporary-marriage-licenses/>.
- Advocate.com 2004: Alberta premier wants a referendum on gay marriage. Advocate.com, december 14. <http://www.advocate.com/news/2004/12/14/alberta-premier-wants-referendum-gay-marriage-14589>.
- Agenda Europe 2015: The European Commission’s funding for fake „civil society”: new documents. Agenda Europe, január 17. <https://agenda-europe.wordpress.com/2015/01/17/the-european-commissions-funding-for-fake-civil-society-new-documents/>.
- Baklinski, Thaddeus 2012: Toronto school board poster promotes polygamy. LifeSiteNews, október 1. <https://www.lifesitenews.com/news/torontoschool-board-poster-promotes-polygamy/>.
- Berry, Susan 2015: Black Pastors Coalition leader: Obama’s comparison of civil rights and gay marriage struggles a ‘disgrace to the black community’.
- Breitbart, március 10. <http://www.breitbart.com/big-government/2015/03/10/black-pastors-coalition-leader-obamas-comparison-of-civil-rights-and-gay-marriage-struggles-a-disgrace-to-the-black-community/>.

- BBC 2010: Catholic charity's appeal over gay adoption fails. BBC, augusztus 19. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-11019895>.
- BBC 2012: Gay marriage to be illegal in Church of England. BBC, december 11. <http://www.bbc.com/news/uk-politics-20680924>.
- Bever, Lindsey 2014: Children of same-sex couples are happier and healthier than peers, research shows. The Washington Post, július 7. <http://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2014/07/07/children-of-same-sex-couples-are-happier-and-healthier-than-peers-research-shows/>.
- Castelli, Jim 1972: Unpublished Encyclical Attacked Anti-Semitism. National Catholic Reporter, december 15. CatholicCulture.org 2004. Canadian tax authority warns churches to be silent. CatholicCulture.org, augusztus 11. <http://www.catholicculture.org/news/features/index.cfm?recnum=31431>.
- Catholic Herald 2012: Gove rejects call to ban Catholic booklet from schools. Catholic Herald, február 23. <http://www.catholicherald.co.uk/news/2012/02/23/gove-rejects-call-to-ban-catholic-booklet-from-schools/>.
- Catholic Herald 2014: Scotland's only Catholic adoption agency is saved. Catholic Herald, január 31. <http://www.catholicherald.co.uk/news/2014/01/31/scotlands-only-catholic-adoption-agency-is-saved/>.
- Christian Institute 2013: Christian printer resists gay magazine. The Christian Institute, május 10. <http://www.christian.org.uk/news/exclusive-video-christian-printer-resists-gay-magazine/?e100513>.
- Christian News 2012a: Vermont Bed & Breakfast Owners Fined \$10K for Objecting to Homosexuality, Give \$20K to Lesbians. Christian News, augusztus 28. <http://christiannews.net/2012/08/28/vermont-bed-breakfast-owners-fined-10k-for-objecting-to-homosexuality-give-20k-to-lesbians/>.
- Christian News 2012b: Court: Christian Photographer Must Shoot Homosexual „Weddings”. Christian News, június 18. <http://christiannews.net/2012/06/18/appeals-court-says-christian-photographer-mustshoot-homosexual-weddings/#sthash.v1wkWx8d.dpuf>.
- Christian News 2013: Canadian Supreme Court Rules Biblical Speech Opposing Homosexual Behavior is a „Hate Crime”. Christian News, február 28. <http://christiannews.net/2013/02/28/canadian-supreme-court-rules-biblical-speech-opposing-homosexual-behavior-is-a-hate-crime/>.
- CNA 2013a: Gay couple to sue Church of England for marriage rights. CNA, augusztus 3. <http://www.catholicnewsagency.com/news/gay-couple-to-sue-church-of-england-for-marriage-rights/>.
- CNA 2013b: Study shows African Americans reject civil, gay rights equation. CNA, 2013. április 4. <http://www.catholicnewsagency.com/news/study-shows-african-americans-reject-civil-gay-rights-equation/>.
- Cohen, Isaac 2015: The Best Lines from the Gay-Marriage Dissents. National Review, június 26. <http://www.nationalreview.com/article/420383/gay-marriage-dissents-supreme-court-scalia-roberts>.
- Compton, Julie 2019: Once-prominent 'conversion therapist' will now 'pursue life as a gay man'. NBC News, január 23. url: <https://www.nbcnews.com/feature/nbc-out/once-prominent-conversion-therapist-will-now-pursue-life-gay-man-n961766>.
- Daily Mail 2013: B&B owners' right to bar gay couple crushed by „need to fight discrimination”. Daily Mail, november 27. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2514353/B-B-owners-right-bar-gay-couple-crushed-need-fight-discrimination.html#ixzz3RS6CrjTW>.
- El País 2005: El juez de paz de Pinto dimite tras negarse a tramitar bodas homosexuales. El País, december 27. http://elpais.com/diario/2005/12/27/sociedad/1135638004_850215.html.
- Equal Marriage 2003: Equal Marriage and the Law in Canada. Canadian government will defend us. Faith-based bigots will be opposed. Equal Marriage, július 17. http://www.samesexmarriage.ca/legal/on_guard.htm.
- Evans, Anthony 2015: 34,000 Black Churches Break Ties With Presbyterian Church USA. CharismaNews, március 27. <http://www.charismanews.com/us/48944-34-000-black-churches-break-ties-with-presbyterianchurch-usa>.
- Eveleth, Rose 2013 : What Percent of the Population is Gay? More Than You Think? The Smithsonian, október 24. <http://www.smithsonianmag.com/smart-news/what-percent-of-the-population-is-gay-more-than-youthink-5012467/>.

- Gates, Garry J. 2011: How Many People are Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender? The William Institute. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/research/census-lgbt-demographics-studies/how-many-people-are-lesbian-gay-bisexual-and-transgender/>.
- Grindley, Lucas 2013: The Advocate's Person of the Year: Pope Francis. Advocate, december 16. <http://www.advocate.com/year-review/2013/12/16/advocates-person-year-pope-francis>.
- Guardian 2011: Catholic adoption agency loses gay adoption fight. Guardian, április 26. <http://www.theguardian.com/society/2011/apr/26/catholic-adoption-agency-gay-lesbian>. Guardian 2012a: Gay rights in the US, state by state. Guardian, május 8. <http://www.theguardian.com/world/interactive/2012/may/08/gayrights-united-states>.
- Guardian 2012b: „Anti-gay” book puts Gove at centre of faith school teaching row. Guardian, február 18. http://www.theguardian.com/education/2012/feb/18/anti-gay-book-gove-row?CMP=twt_fd.
- Hartley-Parkinson, Richard 2019: Britain's first gay dads split up after one of them fell for their daughter's ex-boyfriend. Metro.co.uk, november 18., url: <https://metro.co.uk/2019/11/18/britains-first-gay-dads-barrie-tony-drewitt-barlow-split-one-falls-love-scott-hutchison-11173321/?ito=cbsshare>.
- HáziPatika.com 2011: Megtalálták az alkoholizmus génjét. HáziPatika.com, április 17. http://www.hazipatika.com/psziche/fuggosegek/cikkek/megtalaltak_az_alkoholizmus_genjet/20110417000202.
- Hír24.hu 2010: Megtalálták a csalárdság génjét. Hír24.hu, december 3. <http://www.hir24.hu/tudomany/2010/12/03/megtalaltak-a-csalardsaggenjet/>.
- IJReview 2015: Rutgers Professor Jumps Head-First Into the Debate Over Indiana's Religious Freedom Law with Shocking Language. IJReview, április 4. <http://www.ijreview.com/2015/04/288363-rutgers-professorsays-indianas-rfra-supporters-worship-ahole-god/?source=FBshare>.
- Independent 2015: Transgender activists target Peter Tatchell and Mary Beard after free speech letter. The Independent, február 16. <http://www.independent.co.uk/news/people/transgender-activists-target-petertatchell-and-mary-beard-after-free-speech-letter-10050155.html>.
- Index 2012: Megtalálták a mértéktelen alkoholizás génjét. Index, december 4. http://index.hu/tudomany/egeszseg/2012/12/04/megtalaltak_a_mertektelen_alkoholivas_genjet/.
- Index 2015: Szexuális asszisztensek dolgoznak Csehországban. Index, november 3. http://index.hu/kulfold/2015/11/03/szexualis_asszisztensek_dolgoznak_csehorszagban/.
- Index-Eurológus 2015: Ismerjék el az egész EU-ban a melegházasságot! Index-Eurológus, június 30. http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/06/30/ismerjek_el_az_egesz_eu-ban_a_meleghazassagot/. InfoRádió 2008: A válás is gondot okoz, nem csupán a házasság. InfoRádió, július 27. <http://inforadio.hu/hir/kulfold/a-valas-is-gondot-okoz-nem-csupan-a-hazassag-214865>.
- James, Emily 2015: „I've gone back to being a child”: Husband and father-of-seven, 52, leaves his wife and kids to live as a transgender SIXYEAR-OLD girl named Stefonknee. Daily Mail, december 11. <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-3356084/I-ve-gone-child-Husband-father-seven-52-leaves-wife-kids-live-transgender-SIX-YEAROLD-girl-named-Stefonknee.html>.
- Legum, Judd 2014: Major New Study Finds Kids Raised By Same-Sex Couples Are „Healthier And Happier”. ThinkProgress, július 5. <http://thinkprogress.org/lgbt/2014/07/05/3456717/kids-raised-by-same-sex-couples-are-healthier-and-happier/>.
- LGBTQ Nation 2014: Va. House panel kills bill banning conversion therapy for LGBT youth. LGBTQ Nation, január 30. <http://www.lgbtqnation.com/2014/01/va-house-panel-kills-bill-banning-conversion-therapy-for-lgbt-youth/>.
- LifeSiteNews 2010: Calgary Church Loses Charity Status: Opposition to Abortion, Homosexuality Cited as Reasons. LifeSiteNews, január 21. <https://www.lifesitenews.com/news/calgary-church-loses-charitystatus-opposition-to-abortion-homosexuality-ci>.
- LifeSiteNews 2012: Denmark forces churches to perform same-sex „marriages”. LifeSiteNews, június 7. <https://www.lifesitenews.com/news/denmark-forces-churches-to-perform-same-sex-marriages>.
- LifeSiteNews 2014: Why do we wildly over-estimate the proportion of homosexuals? LifeSiteNews, december 3. <https://www.lifesitenews.com/opinion/why-do-we-wildly-over-estimate-the-proportion-of-gays-and-lesbians>.

- LifeSiteNews 2015a: U.S. senator: Individuals don't have religious freedom, just churches. LifeSiteNews, július 7. <https://www.lifesitenews.com/news/u.s.-senator-the-first-amendment-does-not-apply-to-individuals-only-churches>.
- LifeSiteNews 2015b: Pope Francis condemns gender theory a third time: „The family is under attack”. LifeSiteNews, március 23. <https://www.lifesitenews.com/news/pope-francis-condemns-gender-theory-a-third-time-the-family-is-under-attack>.
- Littauer, Dan 2012: France's Chief Rabbi says „non” to gay marriage. GayStarNews, október 18. <http://www.gaystarnews.com/article/franceschief-rabbi-says-non-gay-marriage181012>.
- Magyar Kurír 2013: Pert nyert a keresztje miatt elbocsátott nő. Magyar Kurír, január 16. <http://www.magyarkurir.hu/hirek/pert-nyert-keresztjemiatt-elbocsatott-no>.
- Mail Online 2012: Law on same-sex marriages mean churches „will be forced to conduct gay weddings”. Mail Online, március 12. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2113677/Church-forced-conduct-gay-weddings-say-lawyers-studying-Equality-Act-voted-Coalition.html>.
- Mandiner 2015a: Érvénytelen lett a szlovákiai népszavazás a család védelméről. Mandiner, február 8. http://mandiner.hu/cikk/20150208_ervenytelen lett a szlovakiai nepszavazas a csalad vedelmerol.
- Mandiner 2015b: Írorszáiban megszavazták a melegházasságot. Mandiner, május 23. http://mandiner.hu/cikk/20150523_irszagban megsza vaztak a meleg hazassagot.
- Mandiner 2015c: Dúl a háború Amerikában a melegjogok és a vallásszabadság között. Mandiner, április 1. http://mandiner.hu/cikk/20150401_dul_a haboru amerikaban a meleg jogok es a vallasszabadsag kozott.
- Najafi, Yusef 2005: Activist calls ex-gay leader „dishonest”. Besen criticizes PFOX president for not disclosing past. Washington Blade, március 4. <http://web.archive.org/web/20070930185138/http://www.washblade.com/2005/3-4/news/localnews/activist.cfm>.
- New York Post 2014: Couple fined for refusing to host same-sex wedding on their farm. New York Post, november 10. <http://nypost.com/2014/11/10/couple-fined-for-refusing-to-host-same-sex-wedding-on-their-farm/>.
- New York Times 2007: Group Loses Tax Break Over Gay Union Issue. The New York Times, szeptember 18. http://www.nytimes.com/2007/09/18/nyregion/18grove.html?_r=0.
- Pink News 2013: TUC and Unison urge government to ban gay conversion therapy as petition heads to Parliament. Pink News, július 12. <http://www.pinknews.co.uk/2013/07/12/tuc-and-unison-urge-government-to-ban-gay-conversion-therapy-as-petition-heads-to-parliament/>.
- Portadown Times 2014: No case against town publisher. Portadown Times, december 17. <http://www.portadowntimes.co.uk/news/local-news/no-case-against-town-publisher-1-6477488>.
- Pike, Molly Rose 2015: Babies with two biological same-sex parents could become a reality in just two years. PinkNews, február 23. <http://www.pinknews.co.uk/2015/02/23/babies-with-two-biological-same-sex-parents-could-become-a-reality-in-just-two-years/>.
- Radio Netherlands Worldwide 2011: Ten years of same-sex marriage: a mixed blessing. Radio Netherlands Worldwide, április 1. <http://www.rnw.nl/english/node/337783>.
- Rocca, Francis X. 2015: Pope, in Philippines, says same-sex marriage threatens family. Catholic News Service, január 16. <http://www.catholicnews.com/data/stories/cns/1500200.htm>.
- Somashekhar, Sandhya 2014a: Health survey gives government its first large-scale data on gay, bisexual population. The Washington Post, július 15. https://www.washingtonpost.com/national/health-science/healthsurvey-gives-government-its-first-large-scale-data-on-gay-bisexual-population/2014/07/14/2db9f4b0-092f-11e4-bbf1-cc51275e7f8f_story.html.
- Somashekhar, Sandhya 2014b: Gay-rights groups dispute federal survey's estimate of population. The Washington Post, augusztus 1. https://www.washingtonpost.com/national/gay-rights-groups-dispute-federal-surveys-estimate-of-population/2014/07/31/6e614f62-1731-11e4-934984d4a85be981_story.html.
- Telegraph 2010: Last Catholic adoption agency faces closure after Charity Commission ruling. The Telegraph, augusztus 19. <http://www.telegraph.co.uk/news/religion/7952526/Last-Catholic-adoption-agency-faces-closure-after-Charity-Commission-ruling.html>.

Telegraph 2012: Three people enter into civil union in Brazil. The Telegraph, augusztus 28. http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/south_america/brazil/9504746/Three-people-enter-into-civil-union-in-Brazil.html.

Washington Post 2014: D.C. bans gay conversion therapy of minors. The Washington Post, december 2. http://www.washingtonpost.com/local/dc-politics/dc-bans-gay-conversion-therapy/2014/12/02/58e6aae47a67-11e4-84d4-7c896b90abdc_story.html.

Washington Times 2014: Idaho city's ordinance tells pastors to marry gays or go to jail. The Washington Times, október 20. <http://www.washingtontimes.com/news/2014/oct/20/idaho-citys-ordinance-tells-pastorsto-marry-gays-/#ixzz3YWZZN922>.

White, Hilary 2013: Group marriage is next, admits Dutch „father” of gay „marriage”. LifeSiteNews, március 12. <https://www.lifesitenews.com/news/group-marriage-is-next-admits-dutch-father-of-gay-marriage/>.

Összefoglaló

A dolgozat négy részre tagolódik. Az első az azonos neműek házassága elképzelésének illetve kritikájának elméleti kontextusát be három fejezetben. Az elsőben felvázolom, hogy milyen modern és posztmodern gondolatiság jellemző a melegmozgalomra és annak kritikáját adom. A második fejezetben a hagyomány alapján való érvelés igazolhatóságát védelmezem meg, majd a harmadikban azt vizsgálom, a hagyománypártiság kibékíthető-e az egyetemes igényű természettörvénnyel. Vázolom, hogy ezek alapján miért nem lehetséges pártolni az azonos neműek házasságának elképzelését.

A második rész a politikaelméleti aspektusokat tárgyalja. Elsőként felteszem a kérdést, hogy tényleg elég-e, ha két ember szereti egymást, vagy van a házasságnak egyéb fogalmi eleme is; bemutatom, hogy ha pusztán a szeretettel határozzuk meg a házasságot, akkor értelmetlen módon kitágítjuk és megsemmisítjük a házasság fogalmának jelentését. Emellett vázolom, miért és mi módon érdekelt az állam a házasság elismerésében és szabályozásában.

Megvizsgálom, hogy jogos-e a semleges államra való hivatkozás az azonos neműek házasságának pártolói részéről; felteszem a kérdést, hogy demokratikus-e a melegházasság; és bemutatom, hogy az intézmény egyáltalán nem feltétlen jár együtt a szabadság növekedésével.

A harmadik rész az intézmény melletti egyéb érveket veszi górcső alá. Felvázolom a házasság történetét, teszek egy kitérőt a görög homofília irányába. Felteszem a kérdést, hogy valóban veleszületett-e a homoszexualitás, majd bemutatom a homoszexualitás levételének történetét a mentális zavarok listájáról, ami inkább volt politikai indíttatású, mintsem tudományosan megalapozott lépés; és arra is keresem a választ, hogy tényleg megváltoztathatatlan-e a homoszexualitás. Kitérek arra, hogy a tartós kapcsolatokat igénylő magával vonja-e az azonos neműek házasságának támogatását. Bemutatom az örökbefogadás kérdése körüli csatákat, és foglalkozom azzal, tényleg szüksége van-e a gyermeknek anyára és apára. Végül azt vizsgálom, párhuzamba állítható a melegházasság ellenzése a zsidók és nem zsidók, illetve fehérek és feketék közti házasságot tiltó, egykori törvényekkel; válaszom nemleges lesz.

Az utolsó, negyedik részben a vallási érvelés lehetőségét ismertetem. Állításom szerint a kereszténység igazolása lehetséges racionális alapon. Mivel korunkban a Biblia hagyományos értelmezését erős kritikák érik, górcső alá veszem a „melegteológiát”, arra a következtetésre jutva, hogy a Biblia ilyen magyarázata erőltetett próbálkozás. Végül arra keresem a választ, miért ellenzi a melegházasságot a katolikus egyház, és lehetséges-e, hogy a pápa megváltoztassa eme két évezredes intézmény álláspontját; válaszom nemleges.

Summary

The aim of the dissertation is to analyze and criticize arguments surrounding the institution of same-sex marriage. It is divided to five parts.

The first part explores the theoretical context of those arguments. First it summarizes and criticizes the postmodern (poststructuralism, deconstruction, critical theory, etc.) philosophical context of the arguments favoring same-sex marriage, gender-theory and the modern-postmodern anthropological view of human beings. After that I examine the concept of tradition and I defend one of its particular understanding and explore same-sex marriage regarding tradition. Finally I examine the theory of natural law, defend it and analyze same-sex marriage from the point of view of the classical theory of natural law.

The second part explores the fields of political theory and political philosophy regarding same-sex marriage. First I examine why the state is interested in marriage and why the revisionist view of marriage is conceptually vague and the conjugal view is well defined. After that I analyze the concept of „neutral state”, concluding there is no possibility for „neutral” position regarding the question. I explore if the concept of same-sex marriage is democratic, using a procedural view of democracy. Finally I examine if same-sex marriage means more freedom in practice, and I take a skeptical position.

The third part explores more specific questions: the history and changes of marriage; if homosexuals are „born that way”; if homosexuality could be changed; the problem of stability of same-sex relationships; the question of adaption; and the parallel of banning interracial marriages in the U.S. southern states. I summarize that there is no proof and scientific consensus regarding the „born that way” theory. I conclude that we do not have a clear picture about the results of reintegrative therapies, and that the whole psychological question of homosexuality is so politicized that it is hard to arrive to any decisive conclusions. It is nearly the same regarding the problem of adoption, where we also have an epistemological problem of scientific research, although it is more or less clear that parental roles are not interchangeable. Finally I find the parallel of banning interracial marriage very problematic.

The last, fourth part explores the question of religion, practically Christianity, particularly Catholicism and the institution of same-sex marriage. First I demonstrate that religious arguments are not irrational. Also I critically examine arguments of „gay theology”. Finally I explore the question of the catholic Tradition, the role of Bible and the role of the Pope. I conclude that the Supreme Pontiff cannot change Church teaching regarding same-sex marriage.